

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Манайло-Приходько Р.Ю., Остапеч Ю.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Монографія

ТОВ «PIK-Y»
Ужгород 2020

УДК
М

Рецензенти:

Манайло-Приходько Р.Ю., Остапець Ю.

Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород : Вид-во "PIK-Y", 2020. 388 с.

ISBN 978-617-7692-94-1

У монографії проаналізовано особливості регіонального структурування партійної системи України. Сформульовано методологічний інструментарій для вивчення регіонального розвитку і функціонування партійної системи України.

Висвітлено особливості процесу націоналізації партійної системи та окреслені причини виникнення регіональних політичних партій. Запропоновано таку конфігурацію партійної структури на регіональному рівні: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії; 4) субрегіональні партії.

Досліджено регіональний вимір партійної системи України у межах загальнонаціональних виборчих циклів 1994–2019 рр.

ISBN 978-617-7692-94-1

© Остапець Ю.,
Манайло-Приходько Р.Ю., 2020
© ТОВ «PIK-Y», 2020

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	8
1.1. Зарубіжний та вітчизняний досвід вивчення еволюції та функціонування партійних систем у перехідних суспільствах	8
1.2. Основні напрями дослідження регіональних особливостей функціонування партійної системи України у вітчизняній політичній науці.....	15
Висновки до розділу I	24
РОЗДІЛ II. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ	27
2.1. Етапи історичної інституціалізації політичних партій та їх характеристика	27
2.2. Сучасні тенденції розвитку політичних партій.....	36
2.3. Партійна система суспільства: сутнісні характеристики та основні типи.....	44
2.4. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у перехідних суспільствах	59
2.5. Регіональний поділ в Україні та характеристика основних чинників впливу на розвиток партійної системи	71
2.6. Періодизація розвитку партійної системи України та її сучасна конфігурація.....	82
2.7. Націоналізація партійної системи та феномен регіональних політичних партій	106

2.8.	Емпіричні методи дослідження	131
	Висновки до розділу II	141
Розділ III. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ПАРТІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ У МЕЖАХ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ВИБОРЧИХ ЦИКЛІВ 1991–2004 РОКІВ		
		145
3.1.	Конфігурація регіональної партійної структури за результатами установчих виборів 1990–1994 рр.	147
3.2.	Вплив парламентських виборів 1998 р. на інституціоналізацію партійної системи України в її регіональному вимірі	161
3.3.	Регіональне структурування української партійної системи за результатами парламентських і місцевих виборів 2002 р.	175
	Висновки до розділу III	194
РОЗДІЛ IV. РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНОГО ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ УПРОДОВЖ 2004–2019 РОКІВ		
		197
4.1.	Зміна балансів партійного впливу в регіонах у 2004–2007 рр.	197
4.2.	Вплив електорального циклу 2010–2012 рр. на регіональний формат партійної системи України	216
4.3.	Перспективи і тенденції розвитку регіональних партійних структур у контексті електорального циклу 2014–2015 рр.	231
4.4.	Вплив президентських і парламентських виборів 2019 р. на розвиток партійної системи України	251
	Висновки до розділу IV	269
	ВИСНОВКИ	274
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	285
	ДОДАТКИ	320

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ВИБОРЧИХ БЛОКІВ

1. АПУ – Аграрна партія України
2. БМО – Багатомандатний виборчий округ
3. БПП – ПП «Блок Петра Порошенка» (вибори 2014 р.)
4. БПП «Солідарність» – ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (місцеві вибори 2015 р.)
5. ВБ В. Ющенко «Наша Україна» – ВБ ПП «Блок Віктора Ющенко «Наша Україна»
6. ВБ «НЕП» – Виборчий блок партій «Блок Демократичних партій – НЕП (народовладдя, економіка, порядок)»
7. ВБ «СПУ та СелПУ» – Виборчий блок Соціалістичної партії та Селянської партії «За правду, за народ, за Україну!»
8. ВБ «НФ» – Виборчий блок партій «Національний фронт»
9. ВБ «СЛОН» – Виборчий блок партій «СЛОН – Соціально-Ліберальне Об'єднання»
10. ВБПП – Виборчий блок політичних партій
11. БЮТ – «Блок Юлії Тимошенко»
12. ВБ «ДемПУ – ДС» – Виборчий блок політичних партій «Демократична партія України – партія «Демократичний союз»
13. ВЧНП – Всеукраїнська чорнобильська народна партія «За добробут і соціальний захист»
14. БНВ – «Блок Наталії Вітренко»
15. БНВ «Народна опозиція» – Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція»
16. ВБ «За ЄДУ» – ВБПП «За Єдину Україну!»

17. ВО – Всеукраїнське об'єднання
18. ВПТ – Всеукраїнська партія трудящих
19. ДПУУ – Демократична партія угорців України
20. ГКУ – Громадянський конгрес України
21. ГР – Громадянський Рух «Народний контроль»
22. ІТП – Індекс територіального покриття
23. «КМКС» ПУУ – Партія угорців України
24. КОП – ВБ ПП «Команда озимого покоління»
25. КПУ – Комуністична партія України
26. КУН – Конгрес українських націоналістів
27. НДП – Народно-демократична партія України
28. НРУ – Народний Рух України
29. НСНУ – ПП «Народний Союз «Наша Україна»
30. ОМО – Одномандатний виборчий округ
31. ПЗУ – Партія зелених України
32. ПЕВУ – Партія економічного відродження України
33. ПВД – Партія вільних демократів
34. ПРВУ – Партія регіонального відродження України
35. ПР – Партія регіонів
36. ПРП – Партія «Реформи і порядок»
37. ПП – Партія праці
38. «УКРОП» – ПП «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ
39. ПППУ – Партія промисловців і підприємців України
40. ПСПУ – Прогресивна соціалістична партія України
41. РПЛ – Радикальна партія Олега Ляшка
42. СНПУ – Соціал-національна партія України
43. СДПУ(о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана)
44. ТУ – ПП «Трудова Україна»
45. ЦСЄ – Центральнo-Східна Європа
46. ЄС – Європейський Союз
47. ЦВК – Центральна виборча комісія
48. УНА – Українська Національна Асамблея
49. УКРП – Українська консервативна республіканська партія України

50. УМП – Українська морська партія
51. УП – Українська партія
52. УПС – Українська партія справедливості
53. УРП – Українська республіканська партія України
54. УЦЕПД ім. Разумкова – Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова

РОЗДІЛ І

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

1.1. Зарубіжний та вітчизняний досвід вивчення еволюції та функціонування партійних систем у перехідних суспільствах

Партії як політичний інститут є досить добре вивченим феноменом. Однак політичні інтереси громадян в умовах модернізаційних та постмодернізаційних процесів, культурних і економічних змін у суспільстві суттєво змінюються. Це спричиняє трансформацію старих і появу нових політичних партій, які артикулюють такі інтереси, розробляють на їх основі програмні положення, а в кінцевому підсумку – здійснюють політичний курс. Місце партій у політичній системі суспільства обумовлює їх постійну модернізацію як основних політичних акторів, котрі формують інституціоналізований взаємозв'язок між громадянським суспільством і державою.

Отже, політичні партії постійно залишаються у центрі уваги політологів, що аналізують проблеми їх функціонування та впливу на політичне життя держави. Особливо це стосується суспільств, які перебувають у стані трансформації, де процес партієтворення повсякчас спостерігається і на загальнонаціо-

нальному, і на регіональному рівнях.

Досліджуючи політичні партії у перехідному суспільстві, ми детально розглянемо не класичну їх модель, а нові форми партійних організацій, що виникли у зв'язку з кризою політичних партій у 70–80-х рр. ХХ ст. Створення класичної моделі політичної партії у політичній науці пов'язуємо з іменами таких вчених як М. Вебер, К. Джанда, М. Дюверже, А. Лейпхарт, Р. Міхельс, М. Острогорський та ін.

Після виходу з кризи виникли нові форми партійного життя з назвою «картельні партії», «партії професіоналів», «медіа-партії», «народні партії», «електоральні партії», «офісні партії» тощо. Відповідно у новітніх суспільствах, котрі перебувають у стані трансформації, діють саме такі типи партій, що, звісно, є характерним і для України. Ці модерні типи партій досліджувала блискуча плеяда науковців, таких як Ж. Блондель [345], С. Волінець [383], Р. Гантер [44], К. Деттербек [68], Р. Кац [367; 368], С. Ліпсет [132; 133], П. Майер [100], Дж. Сарторі [387] та ін. Характерні ознаки нових типів партій і партійних систем частково описані у двох тематичних випусках російського журналу «Політична наука»: «Політичні партії і партійні системи в сучасному світі» (№ 1, 2006 р.) [220] та «Політичні партії, демократія і якість державного управління» (№ 4, 2010 р.) [221].

Як уже зазначалось, названі типи партій діють у перехідних суспільствах, тому було важливим розглянути теорії мислителів, котрі охарактеризували особливості функціонування партійних систем у таких суспільствах. Це наукові розвідки В. Гельмана [45; 46], Г. Голосова [51–54], С. Єлісеєва [74], Г. Кітчельта [371], А. Кінева [125], В. Меркель [379], Г. Міхалевої [176], В. Рендолла [281, с. 85–95], Дж. Сарторі [387] та ін. Так, В. Меркель, вивчаючи партійні системи у посткомуністичних країнах, виокремлює п'ять чинників, що позначаються на їхній конфігурації: 1) характер трансформаційного конфлікту; 2) наявність «історичних» партій; 3) вплив політичних інститутів; 4) існування традицій клієнталізму; 5) структура соціально-політичних розмежувань [379, с. 83].

Вплив політичних інститутів на формування партійних систем досліджено на основі аналізу наукових праць учених: Н. Богашової [11; 12], В. Бунь [18; 19], А. Любарєва [139], Х. Лінца [376], С. Мейнверінга [169; 380], П. Молочко [179], Ю. Остапця [196; 197], Б. Райківського [235], А. Романюка [246; 247], Л. Сморгунова [263; 264], Р. Таагапери [372], Є. Телухи [280], Ю. Шведи [325; 328] та інших.

Щодо чинника впливу соціально-політичних розмежувань на процес формування політичних партій та розвиток партійних систем, то він досліджений у працях С. Ліпсета і С. Роккана [133]. Концепція вчених згодом набула поширення та визнання у зарубіжній політології. Водночас питання стосовно її евристичних можливостей спричинило дискусію у політичній науці, а відтак – подальший розвиток концепту, пов'язаний з іменами таких дослідників як О. Кнутсен [370], Г. Кітчельт [371], А. Рьоммеле [241] та ін. Вони аналізують особливості формування соціально-політичних поділів у перехідних суспільствах. У цьому випадку потрібно також згадати тематичний російський журнал «Політична наука» (№ 4, 2004, "Соціально-політичні розмежування і консолідація партійних систем"), котрий присвячений аналізу суспільно-політичних поділів у посткомуністичних країнах.

Важливою для нашого дослідження стала ідея С. Гантінгтона, висловлена ним у праці «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку» [310]. Констатуючи багатополюсність сучасної цивілізації, він стверджує: на сучасному етапі найвагомішими є не політичні, ідеологічні чи економічні, а культурні відмінності між людьми, які покладені в основу головних ліній конфліктів між цивілізаціями. Щодо України, то, на думку С. Гантінгтона, її територією пролягає лінія розламу між західною католицько-протестантською та східною візантійсько-православною цивілізаціями. Тезу про «розколотість України» він ілюструє результатами президентських виборів 1994 р. [310, с. 255–257]. Ось ця «розколотість» українського соціуму і має визначальний вплив на електоральні процеси та процеси регіонального партієтворення.

Чинник характеру трансформаційного конфлікту і його значення для формування партійних систем ми проаналізували у рамках парадигми демократичного транзиту. Одну з перших моделей переходу до демократії запропонував Д. Растоу в праці «Переходи до демократії: спроба динамічної моделі» (1970 р.) [236]. Деяко схожу модель подали Г. О'Донелл і Ф. Шміттер. Автори трактують модель переходу до демократії у трифазовому режимі – лібералізація, демократизація, консолідація. На кожному з зазначених періодів партійна система має власну конфігурацію. Однак у повному обсязі застосувати цю модель для розуміння української політичної практики неможливо. Відтак ми використали ще одну модель, яка пояснює трансформаційні процеси у перехідних суспільствах, – теорію неопатримоніалізму. В її межах нам вдалося пояснити, чому низка інститутів у процесі української трансформації змінює свою сутність. Для аналізу ми послуговувалися науковими доробками С. Вонсовича [39], В. Гельмана [46], А. Гилева [49], Ю. Мацієвського [167], О. Романюка [252], Г. Хейла [313], О. Фісуна [309] та ін. У такий спосіб розкрили сутність феноменів політичної дійсності – регіонального політичного режиму, регіональної партійно-електоральної (партійної) машини, що суттєво позначаються на регіональному розвитку партійної системи.

У такому контексті на увагу заслуговує пояснення сутності націоналізації партійної системи та регіональних політичних партій. Концепт націоналізації партійної системи практично відсутній у вітчизняному політологічному дискурсі за винятком окремих розвідок українських науковців. Це стаття Ю. Морозюка «Партійна система України: визначення рівня націоналізації» [180] та низка статей співавторки монографії [160; 161; 163]. Тому для характеристики націоналізації партійної системи ми використовували наукові доробки зарубіжних дослідників. Йдеться передусім про наукові статті російських дослідників Г. Голосова, В. Григор'єва «Націоналізація партійної системи: російська специфіка» [53] і Р. Туровського «Електоральний про-

стір Росії: від нав'язаної націоналізації до нової регіоналізації?» [293], «Націоналізація і регіоналізація партійних систем: підходи до дослідження» [294].

Трактування сутності поняття «регіональна партія» в українській політичній науці ускладнено тим, що відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» [90] їх у нас де-юре бути не може, але де-факто вони існують, і про них пишуть науковці [4; 154; 158], говорять політики. Натомість такі партії діють у країнах Європейського Союзу, і зарубіжні вчені розробили відповідний методологічний інструментарій для їх аналізу, який ми й застосували у дослідженні.

Зауважимо, що партії, які мають партикуляристську ідеологію і порівняно невелике територіальне покриття, Р. Туровський вважає регіональними, а партії, котрі мають лише фрагментовану підтримку, – регіоналізованими [294, с. 175]. Партії, що борються за незалежність території, де вони діють Девінтер Л., називає регіоналістськими. Термін «регіональна партія» постає у нього родовим стосовно інших, якими позначаються подібні утворення і які є його видами або підвидами [354, с. 164].

Проблематику, пов'язану з функціонуванням регіональних партій, ми розглядали через призму теоретичних концептів науковців Д. Бранкати [346], П. Байковського [4], І. Бусигіної [23], Д. Горовіца [57], Л. Девінтера [354], Р. Дендея [353], Дж. Ерке [357], А. Романюка [246], Р. Туровського [294], С. Хенкіна [311], В. Швейцера [329], С. Янішевського [338]. Відтак ми називаємо регіональними ті політичні партії, котрі мають фрагментовану територіальну підтримку. Їх синонімами можуть бути субнаціональні, локальні, периферійні партії. Для позначення партій з обмеженою територіальною підтримкою ми також використовуємо концепт багаторівневої партії, що застосовують в зарубіжній політичній науці. Таку партію Д. Мун і О. Бретберг визначають як «партійну організацію з множинними лініями підзвітності та розділенням повноважень між відносно автономними підрозділами на субнаціональному та наднаціональному рівнях» [375].

Багаторівневі партійні структури сформувалися внаслідок: 1) процесу регіоналізації у багатонаціональних державах; 2) конкуренції з боку етнорегіональних партій; 3) отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; 4) кращої обізнаності локальних партійних структур із місцевими проблемами та шляхами їх вирішення.

Децентралізаційний тренд у партійному житті, з погляду вітчизняного вченого М. Волгова, проявляється у вигляді формування або трансформації сучасних партійних структур у багаторівневі політичні партії, організація та система взаємодії підрозділів усередині яких задовольняє вимоги до можливості продуктивного функціонування на різних адміністративно-територіальних рівнях [37, с. 199].

Дослідник П. ван Хаутен пропонує розглядати відносини між центральним офісом партії і автономними регіональними структурами у контексті моделі «принципал – актор». Причому науковець акцентує на зисках, котрі може отримати загальнонаціональна партія від такої взаємодії. По-перше, регіональне відділення може мати повнішу інформацію і знання про те, як мобілізувати виборців на місцях, і донести партійні месиджі до електорату. По-друге, регіональні відділення можуть мати вищий рівень довіри виборців у регіонах, аніж загальнонаціональна партія [391, с. 141].

Механізм взаємодії у багаторівневій партії Л. Торлексон розглядає через: а) ступінь формального зв'язку між національними та субнаціональними рівнями – «вертикальна інтеграція»; б) ступінь фактичного контролю національного рівня над субнаціональними партійними організаціями – «вплив»; в) простір для самостійних дій субнаціональних організацій – «автономія». Отже, вчена класифікує партії як інтегровані у випадку, коли національний і субнаціональний рівні мають загальну управлінську та єдину членську структури. Якщо ж партії не мають ані загального керівництва, ані членської структури, то вони класифікуються у вигляді неінтегрованих. «Усічені» партії, на думку дослідниці, – ті, котрі діють лише на одному рівні [390, с. 261].

У зв'язку з цим доходимо висновку: діяльність партій повинна узгоджуватись між національним і регіональним рівнями. Варіанти такої узгодженості можуть бути різними, але передусім потрібно узгодити відносини у площині політичного рекрутингу та висунення кандидатів. Саме висунення кандидатів на регіональному рівні становить головну причину конфліктів між національними й регіональними партійними структурами. В українському соціумі такі конфлікти призводять до того, що регіональні еліти утворюють свої партійні бренди або користуються іншими для балотування на виборах. Надання певного рівня автономії місцевим осередкам політичних партій в Україні, з нашого погляду, – один зі шляхів зміцнення загальнонаціональних партій.

Особливості еволюції української партійної системи у дослідженні проаналізовано на основі наукових праць відомих вітчизняних дослідників. Йдеться насамперед про монографії, де розглядається широкий спектр проблем, пов'язаних із розвитком багатопартійності в Україні: «Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти» (Н. Богашева) [12], «Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз» (Л. Гонюкова) [54], «Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур» (Ю. Остапець, Н. Шестак, І. Дудінська) [196], «Політичні партії в Україні: конституційно-правове регулювання організації і діяльності» (В. Кафарський), «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті» (за редакцією Ю. Якименка) [290].

Окремі аспекти функціонування української партійної системи охарактеризовані у статтях вітчизняних науковців: О. Грязнової (участь партій у парламентських виборах 2002 р.) [59]; Т. Гузенкової (партійна діяльність у Верховній Раді 1998–2000 рр.) [60]; М. Кармазіної (розвиток української багатопартійності) [97]; А. Колодій (участь партій у виборчих процесах 2014 р.) [109; 110]; В. Лебедюка (типологія та конфігурація партійної системи України на різних етапах розвитку) [127]; О. Ляшенка (участь етнополі-

тичних партій у політичному процесі) [137]; П. Молочка (сучасні інтерпретації політичних партій) [179]; О. Оксак (порівняльний аналіз програм політичних партій) [189]; А. Романюка (особливості формування партій нового типу в Україні) [249]; Ю. Якименка (параметри «найкращої» партії за результатами опитування громадян) [336]; С. Янішевського (локальні політичні партії у політичному процесі) [338] та ін.

Українську електоральну практику та її вплив на регіоналізацію партійного простору у нашому дослідженні розглянуто на основі інформаційно-аналітичних видань ЦВК України [27; 28; 29; 32], науково-дослідних інститутів [66; 73; 75], аналітичних центрів [59; 118; 135; 196; 207], монографічних розвідок [20; 38; 42; 197; 214; 247], окремих наукових статей вітчизняних фахівців [2; 5; 8; 58; 145]. У цьому контексті важливим є вплив «установчих виборів» на структурування партійної системи України, проаналізований на засадах методологічних підходів, запропонованих російськими вченими Г. Голосовим [214] і В. Гельманом [45]. В українській політичній науці «установчі вибори» проаналізовані авторами монографії [164; 197, с. 101–103].

1.2. Основні напрями дослідження регіональних особливостей функціонування партійної системи України у вітчизняній політичній науці

Питання регіонального виміру суспільно-політичних процесів у нашій державі проаналізовано на основі таких наукових розвідок: А. Берези «Регіоналізм і регіоналізація: проблеми теорії і практики» [9]; О. Вишняка «Політична типологія регіонів: динаміка та фактори змін» [35]; В. Горбача «Електоральна карта України: регіональний вимір» [56], «Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості» [75], «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» [73]; А. Колодій

«Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості» [112]; Л. Нагорної «Регіональна ідентичність: український контекст» [182]; Т. Татаренко «Регіональний фактор у політичному житті України» [275]; Л. Угрин «Вплив регіональних ідентичностей на політичний процес в Україні» [297] та ін.

Регіональний поділ України досліджували вітчизняні науковці: О. Вишняк [34], М. Дністрянський [69], А. Колодій [112], А. Круглашов [117], Є. Куценко [123], С. Макеєв [150], Л. Нагорна [183], О. Стегній [267] та інші.

У контексті аналізу регіональних особливостей політичного розвитку охарактеризована концепція «двох Україн» з використанням праць А. Гальчинського [43], Я. Грицака [58], І. Зварича [94], І. Кононова [113], М. Рябчука [256], Т. Шамайди [323] та ін.

Зауважимо, що у вітчизняному політологічному дискурсі існує низка наукових досліджень, присвячених функціонуванню і розвитку регіональних партійних структур. Це – дисертаційні роботи, аналітичні розвідки вітчизняних наукових центрів, монографії, статті українських науковців.

З-поміж дисертаційних досліджень виокремимо такі: А. Авксентьева «Сучасна теорія голосування в контексті українських електоральних трансформацій» (охарактеризована партійна структура Харківської області) [1]; В. Бусленка «Становлення і трансформація політичних інституцій Західного регіону України в 90-х рр. ХХ століття» (проаналізовано партійні структури Івано-Франківської, Львівської і Тернопільської областей) [21]; М. Гуйтора «Регіональні особливості застосування виборчих технологій в Україні (на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей)» [63]; В. Мельник «Розвиток політичного процесу в Україні (на прикладі Волинської області)» [172]; Ю. Остапця «Регіональні особливості парламентських виборів в Україні в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області)» [194]; В. Чебаника «Вплив політичних партій на формування та розвиток регіональної політики (на прикладі Закарпатської та Чернівецької областей)» [317]; К. Черкашина «Електоральна поведінка населення незалеж-

ної України в регіональних зрізах» (розглянуто виборчі процеси в східних і південних областях України) [320] та ін.

Серед наукових центрів України, які приділяють значну увагу дослідженню регіональних політичних процесів, вирізняються наукові розвідки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса, Українського центру політичних і економічних досліджень імені Олександра Разумкова, Українського незалежного центру політичних досліджень, Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту соціології НАН України, Лабораторії законодавчих ініціатив, Комітету виборців України та ін.

Так, вчені ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса видали ґрунтовні, фундаментальні розвідки політичних партій і партійної системи України: програмних документів українських партій (керівник проекту – М. Кармазіна) – «Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.)» [66]; української багатопартійності – енциклопедичний довідник «Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)» [302]; участі політичних партій у виборах до ВР України 2012 р. – «Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 року» [224]; матеріалів наукових конференцій – «Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку» (2011). У зазначених працях співробітників Інституту охарактеризовані особливості розвитку партійної системи і на загальнонаціональному, і на регіональному рівнях.

На увагу заслуговують й інші наукові доробки фахівців Інституту, де вони розглядають регіональні політичні процеси. До таких належать колективні монографії «Галичина в етнополітичному вимірі» [42], «Закарпаття в етнополітичному вимірі» [79], «Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості» [75], «Політичні ідентичності в сучасній Україні» [223]. Необхідно зазначити, що в них поряд із актуальними питаннями розвитку регіонів також проаналізовані і партійні структури в областях України.

Вагомий внесок у дослідження української партійної системи зробили науковці УЦПЕД імені О. Разумкова. Низка випусків журналу «Національна безпека і оборона» присвячені саме проблематиці виборів та еволюції партійної системи України. З-поміж них – «Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і перспективи» [226], «Партійна система України до і після Майдану» [207] та ін. Своєрідним підсумком такого аналізу стала колективна монографія за редакцією Ю. Якименка «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті». В ній автор детально розглянув особливості еволюції партійної системи України за період незалежності, причому значну частину аналітики присвятив регіональній специфіці партійного представництва [290].

До вагомих напрацювань УЦПЕД, які стосуються регіонального розвитку партійних структур, належить аналітичний звіт «Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності». У ньому С. Конончук і С. Горобчишина аналізують регіональну структуру партійного простору України за результатами президентських і парламентських виборів 2014 р. та місцевих виборів 2015 р. [114]. Їхня колега Ю. Тищенко в аналітичному огляді «Забезпечення ефективної участі національних меншин у суспільному житті: електоральні процеси» розглядає участь меншин у виборчих процесах, характеризуючи вітчизняний досвід та можливості утворення представниками національних меншин власних партій [285]. Аналізу регіональної партійної структури присвячено аналітичний огляд УЦПЕД «Регіональний портрет України» за результатами парламентських і місцевих виборів 2002 р. [238].

Важливими для нашого дослідження виявилися певні доробки НІСД, де охарактеризовано діяльність регіональних політичних партій. Насамперед – аналітична доповідь М. Розумного й І. Павленка «Партійне законодавство та розвиток політичних партій в Україні» [243]. У ній автори аналізують, зокрема, партійне представництво у різних областях України і розробляють власні

пропозиції для стабілізації української партійної системи. Зацікавлює також розвідка С. Янішевського «Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів 2015 р.)» [338].

Вчені Інституту соціології НАН України опублікували низку наукових доробок з питань дослідження громадської думки у регіональному розрізі в аспекті ставлення до політичних партій і різних ідеологій [239]. На увагу заслуговують їхні регіональні студії, в яких аналізується регіональна ідентичність, регіоналізація України, типологія регіонів тощо [34 – 36].

Щодо оглядів КВУ, то ми послуговувалися аналітичними звітами, які стосуються проблем сучасного стану партійної системи України, фінансування політичних партій, виборів у об'єднаних територіальних громадах, партійного представництва в обласних радах України [266].

Фахівці Лабораторії законодавчих ініціатив представили аналітичні матеріали, де охарактеризовані місцеві вибори 2006 та 2010 рр. У колективній праці «Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів» розглянуто місцеві вибори 2006 р., розташування партійно-політичних сил після них та охарактеризовано регіональні партійні проекти [301]. У дослідженні «Місцеві вибори в Україні – 2010. Пульс країни» подано експертні висновки моніторингу місцевих виборів 2010 р. [177]. На жаль, в обох аналітичних оглядах представлено лише 11 регіонів України.

Заслугове на увагу низка конференцій, де обговорювались проблеми регіональних суспільно-політичних процесів, які організували й провели науковці Львівського, Прикарпатського, Чернівецького, Ужгородського національних університетів.

Наголосимо також на значному доробку вітчизняних учених, предметним полем досліджень яких стали регіональні особливості партійного будівництва в Україні. Скажім, у Волинській області такими є розвідки В. Бортнікова [16; 17], В. Мельник [172]. В їхніх роботах висвітлені особливості становлення регіональної партійної структури за період незалежності. У Чернівецькій області цю

проблематику вивчали В. Бусленко [21; 22], М. Гуйтор [61–64], А. Круглашов [117–120], Н. Ротар [254], В. Чебаник [317]. Як уже згадувалось, М. Гуйтор і В. Чебаник захистили з названої проблематики кандидатські дисертації, в яких вони порівнювали виборчі процеси та вплив політичних партій на регіональну політику у Закарпатській і Чернівецькій областях. Змістовною і цікавою є на нашу думку, наукова розвідка О. Склярської «Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях», де авторка ґрунтовно аналізує суспільно-політичні процеси у двох областях України, показує вплив на них географічних умов [259].

Вагомим у таку проблематику є внесок івано-франківських учених – І. Доцяка [70], В. Климончука [103; 104], Т. Мадриги [140; 141], Б. Максимця [146–149]. Різнопланові й актуальні дослідження партійної структури Львівської області здійснені А. Романюком [248–251], Ю. Сліпецькою [260–262], Ю. Шведою [327; 328]. О. Ляшенко вивчає партійну структуру лише галицьких областей [137; 138], а М. Стефурак – Західної України загалом [268].

Партійну структуру Закарпатської області тривалий час досліджує Ю. Остапеч, присвятивши цій проблематиці низку наукових праць [197; 198]. Автор, зокрема, ґрунтовно розглянув формування партійної структури області, починаючи з 1998 р. Зазначена проблематика висвітлена також у працях А. Ключковича [105], В. Пашенка [211; 212], М. Токаря [198] та ін.

Партійне структурування Донецької області висвітлене у працях М. Майбороди [142–144], К. Черкашина [320], Рівненської – у розвідках В. Лебедюка [128; 129], Херсонської – у статті В. Михайлова [175], Кіровоградської – у статтях О. Швець та Н. Маслової [331], Харківської – у статтях А. Авксентьева [1].

Регіональне партійне структурування часто пов'язане з запровадженням і функціонуванням так званих «регіональних політичних машин». З погляду російського дослідника О. Гілева, практику створення і запровадження регіональних «партійних (політичних) машин» для участі у виборах започаткували на теренах СНД російські губернатори, починаючи з 1990 р. «Політичні

машини» – неформальні структури, що забезпечують мобілізацію виборців та перемогу на виборах самих губернаторів і лояльних до них кандидатів. У низці регіонів ці неформальні структури фактично заміняли партії. Хоча зі зміцненням ПП «Єдина Росія» як «партії влади» практики місцевих «політичних машин» поширилися в усій країні, але впровадження цих практик не скрізь відбулося успішно [48; 49, с. 65–67].

Розгляд підсумків регіональних виборів як результату роботи «політичних машин» відповідає реаліям електорального авторитаризму і логіці субнаціонального авторитаризму. За електорального авторитаризму вибори втрачають головну функцію і їх регіональна влада використовує як месидж про власну потужність і непереможність та готовність надати свою «політичну машину» центральній владі. Отже, логіка субнаціонального авторитаризму насамперед засвідчує контроль місцевого керівника у межах своєї території та створення іміджу незамінності в очах центру. Тому, з позиції В. Гельмана, саме положення зобов'язує субнаціонального автократа мати власну «політичну машину» і доводити її ефективність підсумками виборів [46, с. 68].

Дослідники можуть теоретично інтерпретувати рівень «провладного» голосування у регіоні як відображення сили «політичної машини», як маркер лояльності центру, показник адміністративних можливостей місцевих еліт.

Фокусування на роботі «політичних машин» змінює дослідницьку перспективу. Насправді, завдання «політичної машини» полягає у забезпеченні електоральної підтримки кандидатів і партій незалежно від їх програм та поточної економічної динаміки. Тобто «політична машина» позбавляє керівника від підзвітності як за минулий період, так і в майбутньому. В такому випадку необхідно починати будь-яке пояснення регіонального розмаїття з чинників, що сприяють консолідації губернаторських «машин» [313].

Отже, до факторів, які позитивно впливають на формування «політичних машин», потрібно віднести: а) соціально-економічний стан (бідні регіони значно більше сприяють появі таких «машин»);

б) соціально-демографічні характеристики регіону; в пострадянській Росії їх основою стали колгоспи, великі підприємства та етнічні меншини; в) мобілізацію бюджетників і чиновників; г) походження та політичний досвід губернатора (засновника «політичної машини»), його індивідуальні характеристики; д) констеляцію (конфігурацію і взаємозв'язок) регіональної еліти.

Таким чином, концепт «політичної машини» охоплює: 1) забезпечення перемоги на виборах; 2) досягнення цього результату за допомогою клієнтелізму, тобто надання персональних благ виборцям; 3) роботу неформальних структур, заснованих на патрон-клієнтських відносинах. Це поєднання виникло унаслідок того, що термін «політична машина» з'явився не як чітке наукове поняття, а в публіцистичному середовищі для позначення конкретних політичних груп з характерними для них електоральними практиками.

Партійно-електоральні «машини» почали формуватися в українській політичній практиці, на нашу думку, у процесі парламентської виборчої кампанії 2002 р. Така електоральна практика стала предметом дослідження вітчизняних науковців, починаючи з 2010 р.

Регіональні політичні режими у такий спосіб проаналізували Н. Ротар (Чернівецька область), О. Зорич (Полтавська область), В. Яремчук (Львівська область), Т. Бевз (Дніпропетровська область), А. Ясінська (Харківська область) та ін.

Вітчизняні дослідники, характеризуючи регіональні політичні режими, вивчали також і регіональні «політичні машини», які становили частину деяких з них. Таким чином у процесі наукових розвідок українські вчені створювали методологічну основу для дослідження регіональних «політичних машин».

У статті «Інституціональні чинники формування регіональних політичних режимів в Україні» Н. Ротар зауважує, що вихідним моментом дослідження регіонального політичного режиму є виокремлення інституційного дизайну – того набору політичних інститутів, які визначають нормативний і функціональний його каркас. Створення інституційного дизайну регіональних режимів, на думку

Н. Ротар, пов'язане з такими індикаторами: президентським дискурсом, виборчим законодавством, парламентом (виробленням регіональної політики), урядом (реалізацією регіональної політики) [254]. О. Зорич, вивчаючи регіональний режим на Полтавщині, характеризує особливості становлення та чинники впливу на нього у регіоні, виокремлюючи при цьому основні етапи його становлення [95]. Натомість В. Яремчук, аналізуючи регіональний політичний режим у Львівській області, називає такі чинники його формування: історико-культурні традиції та присутність у львівському політикумі потужних політичних акторів. Авторка виокремлює й аналізує у науковій розвідці три етапи розвитку регіонального політичного режиму Львівщини [339]. Т. Бевз, розглядаючи регіональний політичний режим на Дніпропетровщині, акцентує на особливостях функціонування режимів з «клієнтською» основою: складання замкнутої на регіонального лідера моделі регіональної влади й управління; харизматичний, патерналістський та соціально-популістський характер регіонального лідерства; замкнутість на регіонального лідера політичних, економічних і основних соціальних мереж регіону; слабка інституціалізація регіональної влади; перетворення регіональних структур партій і громадських організацій на клієнтів політичної влади та інші. До основних елементів регіонального політичного режиму авторка відносить: 1) акторів; 2) інститути (сукупність норм і правил політичної діяльності (формальних/неформальних); 3) ресурси, володіння якими збільшує здатність впливати на інших індивідів та соціальні групи [5]. Специфіку функціонування регіонального політичного режиму в умовах війни вивчала А. Ясінська на прикладі Харківщини. Аналізуючи особливості функціонування регіонального політичного режиму в області, авторка зазначає, що особливу увагу потрібно звертати на два етапи: «добу регіоналів» (2010–2014 рр.) та період «перезавантаження» (2014–2017 рр.) [341].

Усі без винятку дослідники регіональних політичних режимів акцентують на особливому значенні партійних структур регіону для їх функціонування. З нашого погляду, в тих областях України,

де підгрунття таких режимів становить одна політична сила, можна говорити про утворення «політичних машин», а звідси – про авторитарність таких режимів. Це, скажімо, Донецька, Луганська області (Партія регіонів), Закарпатська область (ПП «Єдиний Центр»), Хмельницька область (ПП «За конкретні справи») і т.д. Якщо ж на рівні регіонів спостерігається боротьба політичних партій у процесі формування регіональної влади, то такі режими можна назвати конкурентними (Київська, Дніпропетровська, Житомирська, Сумська області).

Емпіричні методи дослідження регіональних особливостей функціонування партійної системи України охарактеризовано у працях Г. Голосова (індекс націоналізації партійних систем) [50], А. Романюка (індекси пропорційності/диспропорційності, ефективної кількості партій) [245; 247], Ю. Шведа (індекси пропорційності/диспропорційності, ефективної кількості партій, фракційності) [325], Р. Туровського (індекс націоналізації партійних систем, розрахунок евклідової відстані) [293; 294], колективній монографії ужгородських фахівців «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» (індекси пропорційності/диспропорційності, ефективної кількості партій, фракційності) [195] та ін.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Вивчення політичних партій і партійних систем, у тому числі й у регіональному вимірі, має тривалу історію, охоплюючи великий масив теоретичної та емпіричної інформації. Одним із основних напрямів вивчення політичних партій і партійних систем є дослідження регіональних партійних структур.

З урахуванням особливостей нашого дослідження і визначених у роботі основних завдань виокремимо такі напрями вивчення партій і партійних систем у зарубіжній та вітчизняній по-

літичній науці: а) дослідження особливостей еволюції партійних систем у перехідних суспільствах, до яких сьогодні належить і Україна; б) регіональний вимір функціонування партійних систем і його аналіз у політичній науці.

Вирізнення таких напрямів, їх усебічна характеристика дали змогу сформулювати авторську методологію дослідження, що поєднала вивчення особливостей функціонування партійної системи України на загальнонаціональному і регіональному рівнях.

У контексті вивчення політичних партій і партійних систем у перехідних суспільствах ми: 1) охарактеризували основні теоретичні підходи до трактування сутності сучасних політичних партій (Р. Гантер, К. Деттербек, Р. Катц, С. Ліпсет, С. Волінець та ін.); 2) виокремили і описали вплив різного роду чинників на функціонування партійних систем (Р. Ігнаці, Г. Кітчельт, В. Меркель, Г. Голосов та ін.); 3) дослідили основні підходи до вивчення сутності регіональних партій у зарубіжній та вітчизняній політичній науці (Д. Бранкаті, П. Байковський, Д. Горовіц, Л. Девінтер та ін.); 4) проаналізували наукові доробки вітчизняних вчених, які присвячені вивченню націоналізації партійної системи (Ю.Морозюк), регіональних партійних проектів (В. Лебедюк, А. Круглашов, Ю. Остапець, А.Романюк та ін.).

Висвітлення регіональних особливостей розвитку партійних структур становить предметне поле дослідження науковців кожного регіону України. Причому в одних регіонах таких досліджень більше, а в інших – менше. Загалом існує більше розвідок, що стосуються питань партійної структуризації західних областей України і областей, де відбулося становлення специфічних регіональних політичних режимів. На нашу думку, чимало досліджень у Західній Україні обумовлено, перш за все, різноманітністю партійного спектра у них.

Детальний розгляд джерельної бази засвідчує недостатність теоретичних узагальнень, комплексного політологічного дослідження ключових питань, пов'язаних з вивченням особливостей регіонального функціонування партійних структур. Залишається

малорозробленою в науковому сенсі низка проблем, у тому числі: 1) формування відповідного методологічного інструментарію для аналізу регіонального розвитку і функціонування партійної системи; 2) визначення рівня націоналізації партійної системи й чинників, які цей процес обумовлюють; 3) теоретичне осмислення проблеми реформування виборчого законодавства та законодавства, що сприяє функціонуванню політичних партій в Україні, у контексті їх впливу на формування потужних загальнонаціональних партій; 4) вивчення закономірностей виникнення та діяльності регіональних партій; 5) опис і апробація емпіричної методики для аналізу регіональних партійних структур.

РОЗДІЛ ІІ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

2.1. Етапи історичної інституціалізації політичних партій та їх характеристика

Дослідження місця та ролі політичних партій у політичному просторі сучасної України потребує розгляду цілого комплексу проблем. Першу спробу створити загальну теорію політичних партій зробив М. Дюверже в роботі «Політичні партії» (1951). «Головна мета даної книги, – писав М. Дюверже, – полягає в тому, щоб хоча б у загальних рисах окреслити першу загальну теорію партій, внести об'єктивність у галузь, де, як правило, панує суб'єктивізм і упередженість» [72, с. 12]. М. Дюверже навіть окреслив головні проблеми створення цієї теорії: по-перше, створення методології і формулювання основних методів дослідження; по-друге, визначення загальних рамок дослідження політичних партій, тобто виокремлення основних проблем; по-третє, формулювання гіпотез, які в майбутньому дозволять сформулювати соціологічні закони. Незважаючи на значний успіх, М. Дюверже так і не вдалося зробити попередній начерк загальної теорії партій.

Американський дослідник К. Джанда в 1950–1978 рр. створив більш універсальну та теоретично обґрунтовану теорію полі-

тичних партій. Отримавши грант, у 1967 р. він започаткував Міжнародне порівняльне дослідження політичних партій (так званий «проект Джанди») [65, с. 93]. Але висновок К. Джанди був невтішним: на сучасному рівні розвитку політичної теорії, враховуючи велику кількість політичних партій у кожній країні, створити універсальну теорію політичних партій неможливо. Індикатори, які використовували дослідники в проекті, становлять сьогодні емпіричний фундамент сучасної теорії політичних партій.

На думку К. Джанди, найбільш важливі аспекти функціонування партій можна описати за допомогою десяти понять: 1) інституціоналізація, 2) проблемна орієнтація (ідеологічна доктрина), 3) соціальна підтримка, що базується на соціальних розмежуваннях, які є характерними для того чи іншого суспільства, 4) організованість (організаційна структура), 5) автономія (структурна незалежність партії), 6) узгодженість (ступінь відповідності між установками і поведінкою членів партії), 7) залученість, 8) стратегія, 9) тактика, 10) урядовий статус (боротьба за утримання і реалізацію, самостійно чи в коаліції, державної влади) [65, с. 92–98].

У політичній науці існує низка підходів до визначення політичної партії, але у більшості випадків дослідники схиляються до того, що партія – це, перш за все, організація, яка бореться за владу та бере участь у її реалізації. Саме тому М. Вебер і називає партії «мешканцями будинку влади» [25].

У 1966 р. американські політологи Дж. Лапаломбара та М. Вайнер зробили визначення політичної партії на основі таких універсальних критеріїв: 1) тривалість існування; 2) наявність стійких місцевих осередків, які підтримують регулярні відносини з національним керівництвом; 3) мета діяльності партії – завоювання і здійснення влади; 4) забезпечення народної підтримки [377].

Саме ці критерії і використовуються сьогодні для визначення політичної партії, виокремлення її серед подібних структур: паропартійних організацій, квазіпартій, соціальних рухів, громадських ініціатив тощо.

Відомий американський теоретик Ф. Сорауф розглядає політичні партії як структури, що складаються з трьох елементів: 1) сама організація, що об'єднує людей для спільної, узгодженої діяльності в досягненні певних цілей. Як будь-який інститут, партійна організація має власне внутрішнє життя – рекрутування нових членів, висунення кандидатур на державні посади, «поділ праці» всередині партії; 2) «державна партія», тобто члени партії, які організовані в рамках законодавчих, виконавчих і представницьких органів влади, що фактично є продовженням партії в цих органах; 3) «електоральна партія» – усі ті, хто надає партії ту чи іншу підтримку, є її симпатиками, активістами, виборцями [388, с. 33].

Вітчизняні політологи використовують різні підходи при визначенні сутності поняття «політична партія». Інтегративним і конструктивним може бути визначення Ю. Шведи: «Партія – це специфічна громадська політична організація, яка має особливий правовий статус у державі, є угрупованням людей, добровільно об'єднаних між собою спільністю політичних поглядів, формально зафіксованих у програмних документах, а також, спираючись на певну ідеологію та організацію і представляючи певні ідеологічно оформлені соціальні інтереси, бажає активно брати участь у суспільно-політичному і державному житті, має на меті завоювання і здійснення влади в державі» [325, с. 450].

Місце і роль політичних партій у політичній системі суспільства обумовлюється їхніми функціями. До основних функцій політичних партій відносимо: 1) боротьба за позиції у виборчих органах влади, 2) участь у політичному управлінні, 3) добір політичних лідерів і еліт, 4) представництво суспільних інтересів, 5) узгодження різних соціальних інтересів, 6) залучення громадян до участі в політиці, 7) забезпечення конкуренції в боротьбі за владу, 8) формування громадянської думки щодо суспільно важливих питань, 9) формування і забезпечення легітимності політичної системи.

Зазначені функції політичних партій характеризують загальну нормативну модель їх діяльності у системі ліберальної демо-

кратії. У нашій роботі ми користуємося саме такою моделлю діяльності політичної партії. Перш за все – як організації, яка або має вплив на реалізацію влади або безпосередньо бере участь у цьому процесі.

Я. Шашкова констатує, що функції партій в сучасній політиці можна розділити на три групи: 1) традиційні; 2) функції, які зберігаються, але змінюються змістовно; 3) функції, які партії перестають виконувати. До традиційних функцій відносимо електоральну і участь у законотворчості та виконавчій владі. До функцій, які формально збереглися, але змінилися по суті – рекрутування політичної еліти, представницьку (артикуляція і агрегація інтересів) функцію. І, нарешті, – партії перестали виконувати такі функції як мобілізація громадян, політичної соціалізації і формування ідеології. Звідси домінуючий вплив на їх інституціалізацію мають функції участі у виборчих процесах та виконавчих органах влади [324, с.190–194].

Отже, головними, на нашу думку, є такі функції партій: представницька, електоральна, владна, консолідаційна/інтеграційна. Саме ці функції є визначальними для політичних партій. Тому участь у виборах, участь у виконавчій владі і розглядаються науковцями як критерії інституціалізації політичних партій. Тобто йдеться про те, що політична партія обов'язково має брати участь у виборах з метою отримання депутатських мандатів, а відтак і у прийнятті управлінських рішень шляхом участі у формуванні органів виконавчої влади. У випадку якщо партії участі у виборах не беруть, то їх, на нашу думку, варто переводити у статус громадських організацій.

У сучасних умовах важко уявити суспільство, його політичну систему без політичних партій, які є неодмінним атрибутом представницької демократії. Партії є активними учасниками політичного життя, а партійна конкуренція часто визначає напрями розвитку держави. Однак партії не відразу стали повноправним політичним інститутом, здатним впливати на державну владу. Процес формування і функціонування інституту політичних партій (партогенез) має складну багатовікову історію. Партії і партій-

ні системи є результатом тривалої соціально-економічної і соціокультурної еволюції суспільства. М. Вебер виокремив три основні етапи розвитку політичних партій: аристократичні угруповання, політичні клуби, масові партії.

Перш ніж аналізувати основні параметри політичної партії у транзитному суспільстві, потрібно розглянути класичну модель політичної партії, яка сформувалась упродовж ХХ ст. По-перше, парадигмальною установкою дослідників політичних партій було переконання, що партію у вигляді політичної організації необхідно аналізувати у системі відносин «громадянське суспільство – партія – держава». По-друге, вчені досліджували партію виключно як політичне утворення. Навіть сучасна держава є радше адміністративним, а не політичним інститутом і набуває останньої якості, на думку Л. Сморгунова, лише завдяки партійній системі [263, с. 306–307]. По-третє, сучасна демократія залишається партійною демократією, незважаючи на безліч її ідеальних типів і реальних моделей. По-четверте, партію характеризували як політичний інститут, головна мета діяльності якого – боротьба за владу, участь у реалізації владних відносин. І, по-п'яте, партію вважали організацією, яка має мати програму (ідеологічний профіль), організаційну структуру (обумовлену статутом), соціальну базу (зазвичай – фіксоване членство).

Організаційно масові політичні партії оформлюються в середині ХІХ ст.: Ліберальна партія (1861 р.) і Консервативна партія (1867 р.) в Англії, Демократична (1828 р.) та Республіканська (1854 р.) партії в США, Соціал-демократична партія (1875 р.) у Німеччині. До кінця ХІХ ст. масові партії (в основному соціал-демократичні) формуються в більшості країн Західної Європи. Формування партій масового типу в інших країнах світу відбувалося дещо пізніше. Наприкінці ХІХ та на поч. ХХ ст. такі партії виникають у Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Японії, в 1920-х рр. – в Туреччині, Китаї.

До основних чинників виникнення масових політичних партій слід віднести: а) запровадження загального виборчого права, не-

обхідність проведення виборчих кампаній; б) розвиток парламентаризму; в) активізація політичної участі мас; г) усвідомлення великими соціальними групами (буржуазія, пролетаріат, селянство, інтелігенція, жителі колоній, конфесії і т.д.) спільності своїх інтересів і прагнення їх реалізувати в політичній сфері [220; 263; 282].

Модель масової партії базується на таких ознаках: центральна роль бюрократії в управлінні; потужна членська база; фінансування за рахунок членських внесків; домінування ієрархічних зв'язків; жорстка партійна дисципліна; орієнтація на «свій електорат»; чітка ідеологічна орієнтація, розгалужена організаційна структура.

У зв'язку зі змінами, які виникають у соціокультурному середовищі в середині ХХ ст. і які, перш за все, пов'язані з формуванням постіндустріальних суспільств, завершується домінування масових партій у політичному житті. В той же час ряд західних політологів констатує «кризу» політичних партій, яку здебільшого пов'язує не з руйнуванням партій як таких, а зі зміною їх організаційних структур та принципів функціонування у системі зв'язків «суспільство – партія – держава» [263, с. 309–211].

Падінню ролі партій у суспільно-політичному житті сприяла низка чинників: а) зниження гостроти соціальних конфліктів і ослаблення класових суперечностей в суспільстві; б) економічне зростання і політика загального добробуту змусили розробляти партійні програми, які захищали інтереси не окремих груп, а майже всього населення; в) зростання соціальної та географічної мобільності і, як наслідок, фрагментація класів і ослаблення групової солідарності; конкуренція з боку ЗМІ, які потіснили партії в здійсненні таких функцій як мобілізація електорату в період виборчих кампаній, політична соціалізація і формування суспільної думки; г) падіння інтересу до традиційних ідеологій: виборці часто голосують за імідж лідера, а не за ідеологічну доктрину партії; д) конкуренція з боку нових рухів і корпоративних структур, орієнтованих на вирішення окремих проблем, за допомогою яких людина намагається реалізувати актуальні для неї культурні,

естетичні, професійні та інші інтереси; е) ослаблення партійної ідентифікації та низька участь громадян у діяльності політичних партій; є) низька ефективність політичних систем та обмежений вибір [263, с. 307–309].

У нових умовах суспільного розвитку модель масової партії потребувала корекції, і на її зміну приходять модерні партійні структури. Отже, подальша еволюція відбувається у двох основних напрямках – формування універсальних партій (всеосяжні та картельні) і партій «нової хвилі» (постматеріальних цінностей).

Автор терміна «всеохоплюючі партії» (партії «хапай усіх» – catch-all-parties) – американський вчений О. Кірчхаймер. Підґрунтям для виникнення всеохоплюючих партій було послаблення класових, релігійних, культурних конфліктів у післявоєнній Європі та розбудова соціальної держави (держави загального добробуту за Дж. Мейнродом Кейнсом). Всеохоплюючі партії не руйнують механізм масових партій, а поглинають і підсилюють їх. Поняття «всеохоплююча партія» відображало нові тенденції у відносинах між партіями, державою і громадянським суспільством.

Всеохоплюючі партії набувають нових важливих рис, не властивих їх попередникам: а) партії не орієнтуються на представництво інтересів однієї соціальної групи, а намагаються згуртувати навколо себе максимальну кількість виборців різної соціальної, етнічної й іншої належності для вирішення головних питань поточного моменту; б) утворюються навколо прагматичного лідера (лідерів), найчастіше загальнонаціонального масштабу, котрий пропонує суспільству ідеї компромісу, балансу інтересів; в) партії орієнтуються на тісний зв'язок з державою, на фінансову підтримку держави [100].

Подальший тісний зв'язок між партіями та державою спричиняє подальшу трансформацію універсальних партій у партії картельного типу (автори концепту Р. Катц, П. Меєр). На думку дослідників, цей тип партій стає до певної міри механізмом розподілу державних посад між професійними групами політиків. Для картельних партій характерні такі ознаки: а) схожість програмних

положень; б) незначні відмінності між членами і нечленами партій; в) скорочення дистанції між виборцями і політичними лідерами; г) безпосередній зв'язок політика і виборця в обхід партійної організації; д) розширене державне фінансування; е) партійні виборчі кампанії стають більш капіталомісткими й, водночас, більш професійними та організованими, а лідери партій усе більше починають походити на підприємців; є) персоніфікація політики [100, с. 36–39].

На думку Г. Шипунова, найхарактернішою адаптаційною реакцією традиційних партій на кризу стало обопільне зближення масових і картельних партій, що призвело до їхньої гібридизації [334, с. 87].

Зокрема, Р. Кул, фіксуючи цю тенденцію, запропонував використовувати поняття «модернізована (оновлена) кадрова партія» для позначення тих політичних об'єднань, які побудовані на основі поєднання низки невід'ємних атрибутів масових і кадрових партій [284, с. 279].

Ознаками цього типу партії є: 1) домінування лідерських груп (професійних політиків), передусім членів парламентської фракції, але водночас вони змушені рахуватись з низовими організаціями та багато у чому підзвітні їм; 2) кількість членів партії порівняно з кількістю її виборців є невеликою. Однак інститут індивідуального членства зберігає своє значення як джерело фінансування, рекрутування кандидатів на політичні посади та підтримання партії у робочому стані; 3) збереження структури масової партії з її вертикальними організаційними зв'язками. Це робиться як для забезпечення певного іміджу, так і для гарантування необхідного рівня внутрішньої демократії; 4) чітка стратегія на роботу з широким спектром виборців, яка, з одного боку, виключає орієнтацію лише на «класову гвардію», а з іншого – не перетворює партію на «всеохоплюючу»; 5) фінансування надходить як з боку держави, так і від членів партії [284, с. 299].

Інший шлях розвитку партій, альтернативних масовим партіям, — утворення партій «нової хвилі» / «нової політики»/ партій

постматеріальних цінностей, які виникають у 1970-х рр. на базі соціальних рухів (зокрема – «зелених»), виступаючи під гаслами розширення громадянських прав, забезпечення емансипації і рівноправності громадян, боротьби за мир і захисту навколишнього середовища.

Таким чином, відповідно до історичного розвитку партій, розрізняють наступні їх види: елітні, масові, всеохоплюючі, картельні. Їх порівняльний аналіз зроблений у вигляді порівняльної таблиці 2.1.1 [263, с. 314–315].

Таблиця 2.1.1

Характеристика моделей політичних партій

Критерій	Види партій			
	Елітарні партії	Масові партії	Всеохоплюючі партії	Картельні партії
Історичний період	XIX ст.	1880–1960	1945–	1970–
Ступінь залученості мас	Обмежене право голосу	Розширення виборчих прав	Загальне виборче право	Загальне виборче право
Членство	Обмежене (фіксоване)	Обмежене соціальним статусом (фіксоване)	Широкі верстви населення (нефіксоване)	Як правило, відсутнє. Акцент на особистість, а не на кількість
Джерело партійних ресурсів	Особисті контакти	Членські внески, пожертви	Пожертви, державне фінансування	Державні субсидії
Структура електоральної конкуренції	Структура, якою можна управляти	Мобілізаційна	Конкурентна	Обмежена

Положення партії між громадянським суспільством і владою	Відсутність розмежування	Належать до громадянського суспільства	Партії як конкуруючі брокери між державою і громадянським суспільством	Партія стає частиною держави
Приклади	Консервативні, ліберальні	Робітничі, соціалістичні, комуністичні	Християнсько-демократичні, селянські	Регіонів, Трудова Україна, партія Берлусконі в Італії

Охарактеризувавши історичну еволюцію політичних партій, можна виокремити наступні особливості їх подальшого розвитку: а) зменшення ролі первинних організацій; б) зменшення ролі ідеології; в) зниження ролі членства; г) зменшення централізації; д) підвищення ролі альтернативних партійних структур; е) зростання ролі ЗМІ, мережі Інтернет у комунікативних зв'язках із виборцями; є) зростання ролі виборчих технологій в політичному житті. Це, у свою чергу, веде до того, що іміджмейкери приносять роль партійних організацій і активістів у організації і проведенні виборчих кампаній; ж) «одержавлення» політичних партій за рахунок бюджетного фінансування; з) персоналізація політики, посилення впливу партійних лідерів, зменшення впливу і ролі партійних програм; і) зміна електорату, який при виборі орієнтується не стільки на партію, скільки на той образ, який створюють їй ЗМІ.

2.2. Сучасні тенденції розвитку політичних партій

Характеризуючи сучасні ідеалтипові моделі політичних партій, слід зупинитися на характеристиках партій постматеріальних цінностей (або партій нової політики). Їх виникнення – результат кардинальних змін у суспільствах при переході до постіндустріаль-

ної стадії розитку. Кореляцію між змінами у культурно-ціннісній системі розвинутих суспільств і трансформацією їхніх суспільно-політичних інститутів описав Р. Інглхарт у праці «Тиха революція» (1977) [366]. Він вважав, що ядром процесу постмодернізації є просування від матеріальних до постматеріальних цінностей. Опираючись на результати соціологічних досліджень, які спочатку охоплювали лише держави Західної Європи, а згодом – сорок три країни світу, він дійшов висновку про зміну ціннісних пріоритетів людей у промислово розвинутих країнах: замість «матеріальних» завдань, які пов'язані з економічною та фізичною захищеністю, їх все більше хвилюють «постматеріальні» цінності, що стосуються самовираження та якості життя [366].

В результаті руху розвинутих суспільств від матеріалізму до постматеріалізму відбулися суттєві зміни у їхньому політичному житті – ослаблення авторитету влади та посилення акценту на участі й самовираженні. Тому, на думку Р. Інглхарта, люди все менше бажають вступати у забюрократизовані організації, в тім числі й у контрольовані елітами політичні партії. Внаслідок цього масова прихильність до традиційних ієрархічних партій розмивається, громадяни натомість все більше беруть участь у колективних діях «мережєвих» громадських асоціацій, які не мають ні обов'язкового членства, ні чіткої структури. Відтак, масштаби участі народу у політичних процесах під керівництвом еліти зменшуються [366].

Значимі зміни у культурно-ціннісній системі суспільств (надання пріоритету постматеріальним цінностям) при переході від індустріальної до постіндустріальної стадії розвитку привели до формування так званої «нової політики». Партії, які будують свою діяльність на засадах «нової політики», характеризуються такими ознаками: 1) для них першочергової ваги набувають проблеми нематеріального характеру (наприклад, якість життя, захист навколишнього середовища, жінок, національних і сексуальних меншин, антиглобалізм, євроскептицизм тощо), навколо яких починають розпалюватися нові суспільно-політичні конфлікти,

нехарактерні для попередніх етапів соціальної еволюції; 2) все більшої легітимності та використання набувають неконвенційні типи політичної участі: бойкоти, демонстрації, блокади, пікети тощо; 3) соціальна основа партій «нової політики» – молоді люди з вищою освітою, новий середній клас; 4) політична діяльність, пов'язана з реалізацією ідеологічних установок, має чітку антиістеблшментську спрямованість. Тобто «нові партії» різко протиставляють себе правлячій політичній еліті та контролюванім нею забюрократизованим традиційним партіям «старої політики», наголошуючи на тому, що існуючі політичні сили нездатні адекватно реагувати на нові суспільно-політичні виклики та представляти інтереси постматеріалістів; 5) протиставлення традиційним партіям та еліті корелюється з використанням риторики популізму (йдеться як про правий, так і про лівий популізм); 6) особлива організаційна структура, яка має децентралізований, мережевий характер та пряме спілкування з виборцями за допомогою новітніх інформаційних технологій [334].

На нашу думку, модель партій постматеріальних цінностей/ нової політики – це крок до виникнення нової моделі політичної партії внаслідок бурхливого розвитку інформаційних технологій – кіберпартій / мережевих партій. А оскільки за результатами виборів 2019 р. до ВР України депутатські мандати отримали декілька «мережевих» партій (а ще одна набрала понад 2% голосів виборців) – ПП «Слуга народу», ПП «Голос», ПП «Партія Шарія», то, на нашу думку, слід на характеристиках цих нових політичних акторів зупинитися більш детально.

Утворення кіберпартій пов'язано з використанням ними мережі Інтернет перш за все для мобілізації електорату, а також вирішення інших поточних завдань. Але партії по-різному використовують мережевий потенціал. Одні з них зберігають традиційні організаційні структури, використовуючи вихід в Інтернет як вторинний ресурс діяльності, інші набувають нової конфігурації під впливом мережевої взаємодії, а треті взагалі організовуються як мережеві партії [264, с. 21–22]. Вони почи-

нають трансформуватися організаційно і проводити свою політику, враховуючи особливості інформаційної мережі. Інтернет в цьому випадку стає пусковим механізмом трансформації, який змінює саму природу партій.

Політичні партії почали освоювати мережевий простір з середини 1990-х рр.: перші сайти створили у 1994 р. Партія Зелених у Нідерландах та Лейбористська партія у Великій Британії. Особливо інтенсивно процес освоєння партіями і політиками онлайн-простору починається з 2004 р., коли відбувся перехід від технологій Web 1.0 до Web 2.0, що дозволяє здійснювати інтерактивну взаємодію і наповнювати контент веб-сайтів на основі візуалізації, персоніфікації і комунікаційного стимулювання.

Для того щоб використовувати мережевий потенціал, партії утворюють веб-сайти. Можна виокремити наступні функції партійних веб-сайтів: функція зміцнення бренду партії, функція партійного будівництва, функція поширення інформації і переконання, функція артикуляції і об'єднання інтересів, функція соціалізації і мобілізації, функція збору партійних фінансів, комунікативна функція і створення партійних спільнот та інші. Наповнюючи ці функції змістом, партії рухалися від пасивних форм взаємодії з громадянами до активних: утворення персональних сайтів лідерів партії, розсилка новин через електронну пошту виборцям, мережева організація політичних кампаній, мережеві дискусійні форуми тощо.

Перша спроба описати основні характеристики кіберпартій припадає на початок 2000-х рр. Х. Маргіттс, яка перша запропонувала доповнити наявну типологію політичних партій (кадрові, масові, всеосяжні, картельні) новим типом – кіберпартії основну відмінність цього нового типу вбачає у відмові від звичайного формального членства і перехід на прямий зв'язок з виборцями. Вона пише: «Ключовою визначальною ознакою є те, що кіберпартії використовують засновані на мережах технології для посилення відносин з виборцями, ніж традиційної практики партійного членства» [378].

До характерних ознак кіберпартій відносимо: прямі зв'язки з виборцями; відсутність членства; вільне розуміння прихильників, якими потенційно є всі виборці; мережеві канали комунікації; партії як організації, що діють на межі між державою і суспільством.

Прикладами, вказаних партій є такі: Рух «За кращу Угорщину» (Йобббик), який 2003 р. перетворився в партію під тією ж назвою. Він виникає, використовуючи портал jobbik.hu і інші інтернет-можливості. У 2006 р. в Нідерландах Г. Віддерсом була створена Партія свободи. Ця партія, фактично, складається з однієї людини, але бере активну участь в політичному житті країни, створюючи собі підтримку, рекрутуючи нефіксованих членів партії з використанням онлайн-технологій. У 2010 р. італійський актор і шоумен Б. Грілло створив свій блог і об'єднав ряд організацій навколо Руху п'яти зірок. Цей блог входить в десятку найбільш популярних політичних блогів у світі, в ньому беруть участь користувачі з понад 1000 міст з 22 країн світу. У числі подібних партій можна також назвати Рух Палікота в Польщі (2011 р.), Піратську партію, що виникла в 2006 р. у Швеції, а потім у Німеччині (нині піратські партії діють в 54 країнах, зареєстровані офіційно в 21 державі; є міжнародні об'єднання цих партій) [264, с. 31].

Результати парламентських виборів в країнах Європейського Союзу протягом останнього десятиліття свідчать про еволюцію їх партійно-політичного ландшафту в напрямі інституціалізації антисистемної політики, носіями якої є, як правило, популістські партії.

Логіку цих системних змін можна описати таким чином. У перші повоєнні десятиліття партійний простір країн Західної Європи був структурований мейнстримними партіями: консерваторами, лібералами, християнськими демократами, соціал-демократами та іншими. Мейнстрім (основна течія) – домінуючий напрям в якійсь галузі (наука, культура, політика) для певного проміжку часу. Мейнстрімні (традиційні, класичні) партії виникли і функціонували як масові і кадрові партії. Згідно з С. Ліпсетом і С. Рокканом, ці партії відображали інтереси соціальних груп,

які знаходяться між собою в структурних конфліктах, що виникли внаслідок чотирьох типів розмежувань: центр – периферія, держава – церква, місто – село, власники – наймані працівники [133, с. 204–235].

У процесі еволюції зменшується різниця між кадровими та масовими партіями, оскільки кадрові партії утворюють розгалужені організаційні мережі, а масові – перестають бути такими за рахунок зменшення членської бази. Також між партіями поступово стираються ідеологічні відмінності, що призводить до появи всеохоплюючих партій (О. Кірчхаймер).

З кінця 70-х рр. партійний ландшафт західноєвропейських держав отримує нову партійну «сім'ю» – у всіх європейських країнах виникають партії «зелених». Це була перша хвиля виникнення партій постматеріальних цінностей. Тривалий час «зелені» залишалися єдиним помітним інституційним наслідком проникнення постматеріальних цінностей в політичну сферу. Конфлікт «матеріальних і постматеріальних цінностей» стимулював виникнення нових партій і політичних рухів «однієї проблеми».

А з кінця 90-х з'являється ще одна успішна партійна «сім'я» під загальною назвою «нові праві» – радикальні праві популісти. Їх вихід на авансцену західноєвропейської політики, підкреслює Г. Вайнштейн, приводить до якісної зміни політичного простору, зумовленого виникненням нової лінії партійного протистояння – конфлікту системного мейнстріму і антисистемного популізму. За підрахунками Г. Вайнштейна в XXI ст. з'явилося 69 нових популістських політичних партій, які активно беруть участь у політичному житті європейських країн, що свідчить про суттєве оновлення їх політичного ландшафту [26, с. 17]. Ці партії почали отримувати значну підтримку населення на виборах до представницьких органів влади країн Євросоюзу. Наприклад, ПП «Альтернатива для Німеччини» (парламентські вибори у Німеччині, 2017 р.), Австрійська народна партія (парламентські вибори в Австрії, 2017 р.), ПП «Свобода і пряма демократія» (парламентські вибори в Чехії, 2017 р.), ПП «За кращу Угорщину» (парламентські вибори в Угорщині, 2018 р.).

Виникнення правих популістських політичних партій (їх ще називають антисистемними) було реакцією на новий гострий конфлікт між глобалізованою постмодерністською елітою і переважною більшістю громадян національних держав (конфлікт «глобалізовані еліти – антиглобалістсько налаштовані маси»). Одна з найбільш глибоких ліній розколу між прихильниками традиційних цінностей і національних держав, з одного боку, і глобалізованими елітами, з іншого, стосується питання міграційної політики [265, с. 185].

Розглядаючи появу і електоральний успіх антисистемних партій, слід зазначити складність самого феномену антисистемності в сучасних суспільствах. Якщо в середині ХХ ст. антисистемність була синонімом антидемократичності, екстремізму, то в сучасних політиях її характеризують неприйняття окремих принципово важливих напрямів системної політики, що породжує євроскептицизм, антиглобалізм, антиімміграційну риторику, протидію політиці мультикультуралізму.

Розмежування системних і антисистемних партій нині значно ускладнюється зближенням їхніх позицій по низці важливих політичних питань. Цей процес, поряд з посиленням електоральної підтримки радикальних опонентів партій системного мейнстріму, веде до певного розмивання вододілу між тими й іншими і все більшого вростання антисистемних партій в простір системної політики [26, с. 23]. І навпаки – запозичення системними партіями популістської риторики у своїх опонентів. Наприклад, якщо частка громадян, які вважають міграційну політику найважливішою для країни проблемою, зростає в 2015–2017 рр. з 24 до 77%, то ігнорування цієї тенденції мейнстрімними партіями значить для них політичне самогубство. Відтак, прагнення забезпечити електоральну підтримку змушує керівництво мейнстрімних партій радикалізувати власні позиції з низки питань: імміграційна політика, мультикультуралізм та ставлення до мігрантських меншин, зміст процесу і темпів євроінтеграції, протистояння «брюссельській бюрократії».

Таким чином, до сучасних тенденцій розвитку партійних систем можна віднести наступні: а) зміна їх акторної структури, яка пов'язана з електоральними успіхами антисистемних партій; б) підвищення рівня персоніфікації і професіоналізації політики; в) поява мережевих (віртуальних) партій як результат використання ними нових можливостей інформаційних технологій.

Як результат, традиційні політичні партії сьогодні поставили перед викликом нових форм політичної комунікації, які характеризуються персоніфікацією, активним самовираженням, прямою участю, візуалізацією. Традиційні форми організації – членство, централізація, місцеві організації, а також форми рекрутування і отримання ресурсів перестають працювати. Тому політичні партії починають активно пристосовуватися до ситуації, що веде до мережевої організації та розбудови їх роботи. Нові віртуальні партії в цьому відношенні мають певну перевагу, але поки вони захоплюють тільки деякі сегменти політики, орієнтуючись на «гарячі» проблеми.

Отже, історична еволюція партій багато у чому визначалася наявністю домінуючого партійного типу, що відображав ключові тенденції партійного розвитку на певному етапі. Домінуючий партійний тип зазвичай змінювався унаслідок зміни оточуючого середовища. Це змушувало партії адаптуватися до нових умов, модифікуючи свою внутрішню структуру і поведінкові моделі. Еволюція партій за схемою «кадрові – масові – всеосяжні» відображала різні етапи партійного розвитку країн Західної Європи: період зародження сучасних партій; епоху масової мобілізації та гострого класового протистояння; перехід до постіндустріального суспільства з характерними для нього зрушеннями у соціальній структурі й ослабленням суспільних конфліктів.

2.3. Партійна система суспільства: сутнісні характеристики та основні типи

У політичній науці партійна система трактується як політична структура, що утворюється із сукупності політичних партій різних типів з їх стійкими зв'язками і взаємовідносинами між собою, а також з державою та іншими інститутами влади.

М. Дюверже, який одним із перших почав займатися комплексним вивченням партій та партійних систем, дав таке визначення партійної системи: «У кожній країні протягом більш-менш тривалого часу кількість партій, їх внутрішня структура, ідеологія, розміри, альянси, їх типи набувають стабільності. Цей стабільний ансамбль і формує систему партій». Він поділяв партійні системи на двопартійні (біпартизм) та багатопартійні (мультипартизм) [72, с. 262–269].

Ряд авторів визначає партійну систему не лише як взаємини між партіями, але і як відносини партій з державою та іншими політичними інститутами країни. Наприклад, партійна система характеризується як політична структура, що складається з сукупності політичних партій різних типів з їх стійкими зв'язками і взаємовідносинами між собою, з державою та іншими інститутами влади, характером, умовами діяльності, поглядами на базові цінності політичної культури суспільства та ступенем узгодження цих поглядів у ході реалізації прийнятих ними ідеологічних доктрин, форм і методів практичної політичної діяльності.

Різноманітні підходи до трактування сутності партійних систем залишають відкритим запитання, які партії слід відносити до партійної системи: усі, що зареєстровані в країні? тільки ті, які беруть участь у виборах? тільки парламентські партії? і т. д.

Дж. Сарторі, наприклад, у праці «Порівняльна конституційна інженерія» пропонує наступні правила, за якими можна відносити партії до партійних систем. «Правило 1: Партію меншості вар-

то враховувати, якщо вона вбачає своє призначення в тому, щоб через деякий час стати одним із союзників урядової більшості. Правило 2: Партію вважають значимою, якщо її існування чи поява впливає на тактику партійної конкуренції. Якщо коротко, то значимі партії мають володіти або коаліційним потенціалом, або потенціалом, що шантажує» [257, с. 33].

Дж. Сарторі зазначає, що його критерії показують системну важливість партій. Таким чином, суто кількісно, враховуючи мінімальну похибку, можна констатувати, що з точки зору системного аналізу під партійною системою слід розуміти сукупність парламентських партій. У випадках, які потребують більшої точності, до партійної системи відносять і деякі інші партії, які, наприклад, регулярно беруть участь у виборчій кампанії і мають потенційну можливість отримати депутатські мандати. Якщо аналізується електоральна політика, досліджуються всі партії, які беруть участь у виборах. На нашу думку, до партійної системи слід відносити ті партії, які: а) є виразниками інтересів суспільства і користуються підтримкою громадян; б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

Спираючись на вказані вище ознаки, ми можемо визначити партійну систему як сукупність партій, які існують в конкретній державі і утворюють певну конфігурацію всередині політичної системи, що залишається незмінною протягом більш або менш тривалого часу (декілька електоральних циклів), є представленими в органах влади і забезпечують дієвість взаємодії між суспільством та державою.

У політичній науці є різні погляди на функціональну сторону партійних систем. Згідно з думкою англійського політолога Д. Істона, партійна система повинна, з одного боку, передавати вимоги громадянського суспільства в політичну систему, а з іншого – отримувати від громадянського суспільства сигнали зворотного зв'язку, що дозволяють складати уявлення про реакції людей на рішення влади.

Американський політолог Г. Алмонд виділив такі функції партійних систем:

- Агрегація інтересів і вимог, що припускає надання безлічі розрізнених інтересів і вимог, громадських запитів якоїсь однорідності, систематизованості, вибудовуючи піраміди пріоритетів з урахуванням послідовності та взаємопідпорядкованості.
- Артикуляція інтересів і вимог громадян, тобто грамотне формулювання і вираження їх інтересів, очікувань, переваг, які потім стають основою політичних гасел, передвиборних програм, проектів, вимог, звернених до режиму.
- Політична соціалізація, яка представляє собою поступове залучення людей до політики, коли індивіди «входять» у політичний простір, засвоюють політичні цінності, норми і зразки поведінки.
- Політичне рекрутування, тобто відбір і формування політичної еліти, її ретельна підготовка для подальшої участі у державному управлінні.
- Політична комунікація, поширення політичної інформації між різними елементами політичної системи. Ключовими учасниками комунікаційного процесу стають громадянське суспільство та органи влади [342, с. 67].

Дж. Лапаломбара і М. Вайнер додають до перерахованих функцій партійної системи ще такі:

- Легітимізація управління, коли партійні системи, втілюючи демократичні принципи і участь народу в управлінні державою, легітимізують рішення влади.
- Національна інтеграція, яка виражається в об'єднанні нації в процесах політичної соціалізації, комунікації, агрегації і артикуляції.
- Вирішення конфліктів управління [377].

Функції, окреслені науковцями, акцентують увагу на особливостях функціонування партійних систем у демократичних су-

спільствах, підкреслюють їх важливість для динамічного розвитку соціуму загалом.

Класифікація партійних систем. Існування великої кількості різних партійних систем потребує їх класифікації. Для класифікації партійних систем використовують кількісний і якісний критерії. Кількісний критерій вказує на те, скільки партій реально борються за владу або впливають на неї. При якісній характеристиці партійної системи увага акцентується на формах взаємодії між партіями та на способах формування ними урядів (на ґрунті однопартійної більшості, стійких або змінюваних коаліцій, за наявності анти-системної опозиції у парламенті або без неї тощо). Якісні характеристики враховують, скільки партій беруть реальну участь у політичній боротьбі і формуванні інститутів державної влади.

Залежно від кількості партій М. Дюверже виокремив однопартійні, двопартійні та багатопартійні системи [72, с. 196]. Виокремлені ним партійні системи мають як свої позитивні риси, так і функціональні недоліки. Позитив однопартійних систем проявляється у їх великій мобілізаційній можливості та реалізації завдяки партії жорсткого, авторитарного управління суспільством. Недоліки однопартійних систем: недемократичність; нетерпимість до опозиції; порушення прав і свобод особи тощо.

До позитивів двопартійних систем слід віднести: стійкість уряду; можливість об'єднання представників однієї політичної орієнтації в парламенті; ефективна робота органів державної влади; спрощення роботи парламенту, особливо процедури прийняття законів; виключення популізму з політичної риторики; виключення подальшої атомізації і поляризації партійної системи. До недоліків двопартійних систем відносимо необхідність парламентських партій працювати одна проти одної, обмеженість електорального вибору та інше.

Позитив багатопартійної системи пов'язують з можливістю вибору потрібної політичної сили, збалансованістю системи за рахунок наявності не тільки центристських, а і флангових партій, відображення у структурі партійних систем історичного шляху

розвитку суспільства, його етнічного, мовного, релігійного різноманіття. Негативи багатопартійності: низька стабільність уряду, компромісний характер урядових програм, відносна більшість партії-переможниці.

Французький дослідник Ж. Блондель ускладнив класифікацію, ввівши ще один кількісний показник – кількість голосів, які отримує партія на парламентських виборах. Виходячи з даних критеріїв, він виокремлює наступні типи партійних систем:

- однопартійна система існує там, де одна партія регулярно набирає понад 65% голосів виборців;
- двопартійна система утворюється тоді, коли дві найбільш впливові партії отримують понад 75% голосів;
- багатопартійна система існує тоді, коли дві найбільш впливові партії набирають менше 75% голосів [282, с. 301–302].

Є й інша класифікація Ж. Блонделя, яка ґрунтується на двох змінних – кількості партій та їх положенні в партійній системі. У результаті вчений виділив чотири типи партійних систем: двопартійна; система двох з половиною партій; багатопартійна з домінуючою партією; багатопартійна без домінуючої партії.

Найбільшого поширення в теорії партійних систем набула класифікація, запропонована американським політологом Дж. Сарторі. Він запропонував до кількісних додати два якісні критерії: поляризацію і фрагментацію. Поляризація – це групування двох і більше схожих за ідеологією партій. Фрагментація – це розподіл партіями на окремі партії і полюси. У порівнянні з типологією М. Дюверже, Дж. Сарторі робить три нововведення. По-перше, вчений по-іншому виокремив критерій однопартійних систем. По-друге, за іншими критеріями класифікував багатопартійні системи. По-третє, в кінцевому вигляді він запропонував семичленну класифікацію партійних систем:

1. *Однопартійна система* властива авторитарним і тоталітарним режимам, коли управління здійснюється однією партією. Її характерне конституційне закріплення керівної

- ролі однієї партії, зрощування партійного та державного апарату, заборона утворення інших партій.
2. *Партійна система з партією-гегемоном* (гегемоністська система) характеризується наявністю декількох політичних сил і панівним становищем однієї партії за відсутності реальної партійної конкуренції. Усі інші партії мають організаційну автономію, але визнають керівну роль правлячої партії.
  3. *Система з домінуючою партією*. Система домінування передбачає існування кількох партій, одна з яких упродовж тривалого часу (понад 20 років) перемагає на виборах і одноосібно формує уряд. Система домінування характеризується демократичним політичним режимом, стабільністю однопартійного урядування і малою ефективністю опозиції.
  4. *Двопартійна система*. Характерні риси біпартизму: демократичний політичний режим; наявність кількох політичних партій; існування двох партій, значно пріоритетніших за інші; формування складу уряду однією з двох партій, яка перемогла на виборах; впливовість опозиційної партії, яка програла вибори.
  5. *Партійна система поміркованого (обмеженого) плюралізму*. Ознаки: наявність у країні багатьох політичних партій; представництво в парламенті лише кількох партій; репрезентація в уряді деяких із представлених у парламенті партій; відсутність позасистемної опозиції; демократичний політичний режим. У цій системі домінують доцентрові тенденції, що означає, що головний напрям конкуренції розміщується на відрізку «лівоцентризм – правоцентризм».
  6. *Партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму*. Щоб показати, як впливає на партійну систему поляризація, Дж. Сарторі виокремив наступні ознаки системи крайнього плюралізму: а) наявність антисистемних партій; б) присутність двосторонньої опозиції, розта-

шованої по обидві сторони від уряду: ліворуч і праворуч; в) центристське положення однієї або групи партій; г) поляризація, тобто сильне ідеологічне розмежування між партіями системи, і т. д.

Системи крайнього плюралізму найчастіше зустрічаються в нестабільних, перехідних суспільствах. Факт утворення такої системи можна вважати показником нездорового, кризового стану соціуму.

7. *Атомізована система.* Для цього типу партійної системи характерними є: демократичний або авторитарний політичний режим; незначна впливовість партій; присутність серед опозиційних партій позасистемних; формування уряду на позапартійній основі [282, с. 298–300].

Заслуговує на увагу і типологія партійних систем П. Меєра. В основу своєї класифікації він поклав критерій величини партій, що її складають. Він розрізняє чотири типи партійних систем:

1. Система великих партій. Це партійні системи, у яких головну роль у визначенні їх конфігурації надають великим партіям, які на парламентських виборах здобувають переважну більшість голосів виборців (від 70 до 90%).
2. Система середніх партій, де малі партії здобувають до 40% голосів виборців, тоді як великі – близько 60%.
3. Система малих партій, де більшість голосів на виборах отримують малі партії (більше 60%), а великі – менше 40%.
4. Перехідні партійні системи.

Застосовуючи індекс фракційності як критерій класифікації, можна виділити три групи партійних систем: 1) система двопартійна, де індекс фракційності коливається між 0,52 та 0,61; 2) системи, у яких домінує біполярна система конкуренції, однак за результатами виборів до парламенту проходить низка інших партій (0,62–0,67). Крім двох основних, існують партії, які мають коаліційний потенціал; 3) багатопартійні системи (0,70–0,82).

Для деталізації і поглиблення аналізу використаємо типологізацію партійних систем І. Осадчука. За основу своєї типологізації

він взяв критерії Дж. Сарторі та А. Сіароффа. Дослідник запропонував таку типологізацію: 1) однопартійні – це партійні системи, в яких функціонує одна релевантна партія, або партійні системи, в яких функціонують дві релевантні партії, причому одна з них є великою, домінуючою чи супердомінуючою; 2) двопартійні (змагальні) системи – це партійні системи, в яких концентрація парламентських мандатів двох релевантних партій становить понад 95 і більше відсотків; 3) дво-з-половиною партійні системи – це партійні системи, в яких кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; 4) помірковано-багатопартійні системи з однією великою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; 5) помірковано-багатопартійні системи з однією домінуючою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; 6) помірковано-багатопартійні системи з однією супердомінуючою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; 7) помірковано-багатопартійні системи з двома великими партіями – це партійні системи, в яких кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; 8) помірковано-багатопартійні системи з відносною рівновагою (чи розмірним балансом) партій – це партійні системи, в яких кількість релевантних партій коливається від трьох до п'яти включно; 9) надмірно-багатопартійні системи з однією великою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних політичних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; 10) надмірно-багатопартійні системи з однією домінуючою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних політичних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; 11) надмірно-багатопартійні системи з однією супердомінуючою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних політичних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; 12) надмірно-багатопартійні системи з двома великими партіями – це партійні системи, в яких кількість релевантних політичних партій парламенту коливається

від шести до десяти включно; 13) надмірно-багатопартійні системи з відносною рівновагою (або розмірним балансом) партій – це партійні системи, в яких кількість релевантних партій парламенту коливається від шести до десяти включно; 14) атомізовані системи з однією великою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних політичних партій парламенту становить одинадцять і більше; 15) атомізовані системи з однією домінуючою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних політичних партій парламенту становить одинадцять і більше; одна з цих партій має понад 50% мандатів у парламенті; 16) атомізовані системи з однією супердомінуючою партією – це партійні системи, в яких кількість релевантних політичних партій парламенту становить одинадцять і більше; одна з цих партій має понад 75% мандатів у парламенті; 17) атомізовані системи з двома великими партіями – це партійні системи, в яких кількість релевантних політичних партій парламенту становить одинадцять і більше; жодна партія не є домінуючою чи супердомінуючою; 18) атомізовані системи з відносною рівновагою (або розмірним балансом) партій – це партійні системи, в яких кількість релевантних партій парламенту становить одинадцять і більше; відношення мандатів першої парламентської партії до другої становить менше 2; відношення мандатів другої партії до третьої становить менше 2,5; 19) непартійні системи – це партійні системи, в яких непартійні депутати мають понад 50% мандатів [188, с. 33–38].

Однією з характеристик партійної системи є рівень її інституціоналізації. У загальному вигляді під інституціоналізацією розуміється процес формування якихось нових державних і громадських інститутів як стійких форм організації діяльності людей; процес закріплення норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, яка здатна діяти заради задоволення суспільної потреби. Інституціоналізація – процес утворення набору правил, що задають контекст людського співіснування і взаємодії.

Термін «інституціоналізація» можна трактувати по-різному. По-перше, інституціоналізація як створення, легітимація, вкорінен-

ня чогось (у нашому випадку політичних партій). Відтак обов'язково йдеться про кінцевий результат процесу. Тоді логічним є запитання, а що далі після завершення інституціоналізації? По-друге, під інституціоналізацією розуміється стабілізація, розвиток уже існуючого (у цьому випадку інституціоналізація розглядається як постійна характеристика, як процес, який ніколи не завершується). По-третє, інституціоналізацію можна розглядати і як процес, і як результат цього процесу.

Процес інституціоналізації політичних партій можна трактувати як перетворення політичних партій із звичайної асоціації у повноцінний конституційно-правовий інститут. Інституціоналізація політичних партій – це визнання їх необхідності, позитивності, функціональності як владою, так і суспільством [6, с. 34]. Інституціоналізація політичних партій проявляється, по-перше, у конституюванні, тобто включенні до конституції основних принципів статусу політичних партій; по-друге, у законодавчій інституціоналізації, внаслідок якої правове становище партій набуває подальшого регулювання у законі.

За визначенням К. Джанди, інституціоналізація партій – це ступінь, з якою партія матеріалізується в щось конкретне в суспільній свідомості, в результаті чого вона існує незалежно від власних лідерів, регулярно залучаючись до значимих моделей поведінки [65, с. 95]. Тобто вести мову про політичну партію як повноцінний політичний інститут, на думку Г. Зеленько, можна лише за умови, якщо партія бодай з різною результативністю (стає парламентською або залишається поза парламентом), але виконує типові для політичної партії функції. Це проявляється у її взаємодії з різними політичними акторами, інститутами, ставленням (рівнем довіри) до партій з боку громадян, а також суто формальними ознаками – партійна інфраструктура, чисельність тощо [93, с. 208].

Щодо аналізу інституціоналізації політичних партій і партійної системи, то українська дослідниця А. Колодій робить наступні застереження. По-перше, не можна ототожнювати інституціоналізацію з близьким, але не ідентичним поняттям стабілізації, особли-

во якщо останню розуміють просто як тривале існування певних партій та/чи партійних блоків. Інституціалізація – значно ширше поняття; вона неможлива без визнання та поцінування певної практики чи організації суспільством. По-друге, інституціалізацію не можна розуміти як формалізацію партій, їх офіційне визнання шляхом реєстрації та легалізації. Необхідно брати до уваги формальну та неформальну інституціалізацію, їх можливе зближення або, навпаки, різновекторність, коли юридично встановлені демократичні правила утворення і функціонування партій (як і будь-яких інших організацій та установ) нівелюються під тиском визнаних у впливових суспільних середовищах неформальних правил гри протилежного змісту. І по-третє, потрібно розрізняти інституціалізацію партій й інституціалізацію партійних систем: перший процес хоча й створює базу, з якої розпочинається другий, але в другому важливу роль відіграє інституціалізація інтеграцій між партіями, отже, ці процеси не тотожні [107, с. 136].

Інституціалізація партійної системи розпочинається з існування взаємодії між партіями. При інституціалізації партійної системи взаємини між партіями повинні бути реальними, що може проявлятися у співпраці, суперництві, конкуренції, боротьбі між ними, утворенні коаліцій, неформальних домовленостях (наприклад, не критикувати один одного під час виборчої кампанії тощо). Більше того, інституціалізація партійної системи знижує невизначеність політичних результатів (йдеться про прогнозованість суспільно-політичних процесів).

Одними з перших, хто зробив спробу визначити поняття «інституціалізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі (1995 р.). Вони визначили інституціалізацію партійної системи як «процес, при якому партії стають стабільними і впливовими, якщо не універсально прийнятними. Політичні актори формують очікування і відповідно поведінку, засновану на припущенні, що існуючі в даний час загальні риси і норми організації переважатимуть і в найближчому майбутньому» [381, с. 87].

Таким чином, інституціалізацію партійної системи можна ви-

значити як процес, результатом якого є не тільки становлення політичних партій як повноцінного інституту політичної системи, але й набуття стійкості (інституціональності) відносин і зв'язків між самими партіями. Як вважає Я. Пляйс: «будівля ефективної партійної системи, що представляє собою сукупність діючих у країні легальних партій, не може бути побудована, якщо в ній немає необхідного будівельного матеріалу (будівельних блоків). Звідси випливає, що без партій, які якраз і являють собою ці будівельні блоки, не може бути й мови про зведення партійної системи. Характерними атрибутами інституціалізації партійної системи виступають стабільність правил і норм, які обумовлюють діяльність політичних партій та міжпартійну конкуренцію. Інституціалізація партійної системи – це процес, за допомогою якого моделі міжпартійної конкуренції і взаємодії стають звичайним, повсякденним, передбачуваним явищем, стабільним у часі» [216, с. 22].

Російська дослідниця А. Дюгурова у своїй дисертаційній роботі виокремила такі критерії інституціалізації партійних систем [48].

Першим критерієм є ставлення населення до політичних партій (довіра/недовіра і підтримка / відсутність підтримки з боку населення). На наш погляд, цей критерій є головним, оскільки переважно саме від підтримки з боку населення залежить процес успішної інституціалізації партійної системи. Довіру/недовіру з боку населення можна позначити як ціннісний критерій.

Другим критерієм інституціалізації партійної системи є наявність взаємовідносин між політичними партіями. Зазначимо, що даний критерій має важливе значення для інституціалізації партійної системи. Партія не може і не повинна існувати сама по собі, у вакуумі. Важливими є відносини партій між собою, а також з громадянами і державою.

Наступним критерієм інституціалізації партійної системи виступає міжпартійна конкуренція, взаємодія партій між виборами. Інституціалізовані партійні системи характеризуються стійкою міжпартійною конкуренцією. Оскільки інституціалізація пар-

тійної системи – це процес, то політичні партії повинні змагатися, конкурувати і взаємодіяти одна з одною постійно. Конкурентна боротьба за право виражати інтереси громадян, а також бути носієм політичної влади – це важливий механізм ефективного функціонування партій і партійних систем.

Як *четвертий критерій* можна визначити наявність зворотного зв'язку між суспільством і державою. Партійна система виступає як посередник між владою і громадянами, виконує зворотний зв'язок між «входом» і «виходом» політичної системи (схема Г. Алмонда).

Наступний, *п'ятий критерій* – це системність. Системність передбачає наявність центрального елемента (центру), а також лівих і правих, можливо – лівоцентристських і правоцентристських партій. При розвиненій партійній системі партії повинні бути різні.

Шостий критерій інституціалізації партійної системи – стабільність складу учасників (критерій представленості, або репрезентативності). Постійна сталість учасників політичного процесу в країні значною мірою чвидчить про сформовану в ній партійну систему. Підкреслимо, що інституціалізація партійної системи залежить не тільки від кількості партій, які змагаються на виборах, а й від стабільності, з якою партії набирають голоси від виборів до виборів. Чим менше змінюється частка голосів, яку отримує партія, тим вище рівень інституціалізації партійної системи. Якщо у виборах беруть участь нові політичні партії, а електорат перетікає від партії до партії, то тоді висока ступінь нестабільності, мінливості (волатильності), і інституціалізація відповідно не відбувається. Даний критерій за наявності електоральних даних може бути прорахований за допомогою індексів волатильності (М. Педерсен) та ефективної кількості партій (Лааксо-Таагапера).

Наступним, *сьомим критерієм* інституціалізації виступає адаптивність партійної системи (зовнішня і внутрішня). Різні зміни, як в оточуючому середовищі, так і в самій політичній організації, неминучі для партії. Показником адаптивності виступає можливість подолання труднощів, «викликів» середовища (введення про-

порційної системи, підвищення обмежувального бар'єру тощо), а також середній вік політичних партій. Чим вищий вік партій – тим вищий рівень інституціалізації партійної системи і її стабільності.

Восьмий критерій – наявність політичних партій на регіональному рівні (мережа регіональних і місцевих підрозділів). Політичні партії, які досягли порівняно високого рівня інституціалізації, здатні переносити на регіональний рівень свої досягнуті в загальнонаціональному масштабі успіхи. Якщо політичній партії вдається створити в регіоні мережу місцевих відділень, то це означає, що вона володіє значним організаційним потенціалом. Для більшості ж українських партій властива слабка розвинутість не тільки місцевих підрозділів, але і регіональних.

Таким чином, критеріями інституціалізації партійної системи є ставлення населення до політичних партій, зв'язаність (наявність взаємовідносин), міжпартійна конкуренція і взаємодія між виборами, наявність зворотного зв'язку між суспільством і державою, системність, стабільність складу учасників, адаптивність партійної системи, наявність політичних партій на регіональному рівні, а також як додатковий критерій – кількість політичних партій.

С. Мейнверінг і М. Торкел вважають, що інституціалізовані партійні системи характеризуються чотирма вимірами: регулярно повторювані зразки міжпартійних змагань, міцне партійне коріння у суспільстві, легітимність з погляду виборців і прихильників, наявність стійких партійних організацій [382, с. 204–227].

В українській політичній науці модель вивчення рівня інституціалізації партійної системи (PSI) запропонував А. Мелешевич [170; 171]. В основу його методології покладено два критерії: зовнішня автономія і внутрішня стабільність партійної системи. Для оцінки PSI згідно з критерієм автономії, у запропонованій моделі аналізуються три операційні індикатори.

Перший показник вивчає виконання партіями виборчих функцій. Для цього необхідно встановити відсоток безпартійних парламентаріїв. Чим вища кількість неафілійованих депутатів (безпартійних), тим нижчий показник PSI. Наступний показник

– це вивчення партійності вищого органу виконавчої влади. Третій показник оцінює географічну рівномірність підтримки політичних партій. А. Мелешевич використовує для цього коефіцієнт змінності, а ми будемо використовувати індекс націоналізації та індекс територіального покриття.

Критерій стабільності вимірюється у А. Мелешевича двома показниками: сумарним відсотком голосів, відданих за «старі» політичні партії та індексом електоральної волатильності. Дослідницька модель А. Мелешевича виглядає наступним чином (див. таблицю 2.3.1) [170]:

Таблиця 2.3.1

Дослідницька модель інституціалізації партійної системи А. Мелешевича

Критерії	Показники
Зовнішня автономія	1. Відсоток безпартійних кандидатів 2. Партійність КМ України 3. Величина коефіцієнта змінності
Внутрішня стабільність	1. Відсоток голосів, відданих за «старі» партії 2. Індекс волатильності М. Педерсена

Таким чином, аналіз інституціалізації партійної системи України ми зробимо за результатами парламентських електоральних циклів та участі партій у формуванні КМ України, а також через розрахунок деяких електоральних індексів, які дозволяють зробити висновки про стан і функціонування партійної системи.

Отже, партійна система уособлює якісний стан розвитку багатопартійності, коли певна сукупність партій установлює стійкий і стабільний зв'язок з електоратом і між собою, репрезентуючи інтереси значної частини виборців у системі державної влади, бере участь в її здійсненні чи впливає на такий процес.

2.4. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у перехідних суспільствах

Окремо слід охарактеризувати особливість розвитку партійних систем у суспільствах, що трансформуються. По-перше, їх функціонування, діяльність обумовлені загальними тенденціями розвитку політичних партій у сучасному світі. По-друге, їх логіка розвитку підпорядковується логіці демократичного транзиту.

На думку фахівців-транзитологів, результат демократичної трансформації може бути трояким:

- а) успішний перехід до демократії, в процесі якого вчені виокремлюють різну кількість стадій. Ми будемо використовувати триетапну модель переходу, запропоновану Д. Растоу, Ф. Шміттером та Г. О'Доннелом;
- б) зворотний розвиток до поставторитарного режиму. Сутність такої моделі полягає в тому, що демократичний розвиток припиняється і відбувається реставрація авторитарного режиму у різних його проявах;
- в) перерваний транзит, псевдодемократія, делегативна демократія, бюрократичний патримоніалізм, гібридна держава тощо. Головна сутність такого стану суспільства – це боротьба в ньому авторитарних і демократичних тенденцій, яка пронизує всі сфери суспільного життя. Результат такої боротьби, як правило, не визначений.

Загалом проблеми демократичного транзиту вивчаються транзитологією – порівняльно молодого галуззю соціальних наук. Фундаментальною категорією цієї дисципліни є термін «трансформація» (від лат. *transformare* – змінювати, перетворювати). Трансформація виражає перехід до якісно нового стану суспільної організації, що базується на дещо інших традиціях.

Одна з перших моделей переходу до демократії була запропонована Д. Растоу в роботі «Переходи до демократії: спроба ди-

намічної моделі» (1970) [236], у якій обґрунтовується генетичний підхід до суспільно-політичної модернізації. Американський політолог виокремлює три основні фази перехідної динаміки: підготовки (відбувається розгортання конфлікту між основними соціальними силами у політиці), прийняття рішення (здійснюється вибір альтернативи, яка визначає основні правила демократичної гри), закріплення або звикання (утвердження нових форм спілкування, становлення демократичних інститутів та процедур) [236, с. 5–15].

Іншу модель демократичного транзиту запропонували Г. О'Доннел і Ф. Шміттер. Вони розрізняють три стадії переходу до демократії:

- лібералізація (відбувається інституціалізація громадянських свобод без трансформації владного апарату);
- демократизація (період інституціалізації невизначеності, коли влада певної групи людей замінюється владою політичних норм та правил, за умов демонтажу авторитарного режиму та свідомого вибору новими силами демократичних інститутів і процедур);
- ресоціалізація громадян (засвоєння громадянами нових норм та цінностей під час демократичного переходу) [228, с. 28–30].

Фаза лібералізації розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, яка закінчується їх розколом. Фаза демократизації вирізняється інституціональними змінами в політичній системі. Характерною ознакою даного етапу є інститут установчих виборів, який і закладає основи майбутнього політичного устрою. На цьому етапі формуються такі політичні інститути як політичні партії, виборча система та інші. Під час ресоціалізації відбувається освоєння і засвоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Інші автори називають дану стадію стадією консолідації.

Таким чином, логіка становлення партійних систем у суспільствах, які трансформуються, підпорядкована вказаній вище

логіці політичного транзиту. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідація партійних систем, на думку російського дослідника А. Щербака, вимірюється двома показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшення кількості парламентських та електоральних партій); 2) зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили) [335, с. 47]. Інший російський вчений, Г. Голосов, показник фрагментації і неусталеності називає форматом партійних систем [50].

Аналогічної точки зору дотримується і українська дослідниця І. Хомин. Кожна стадія демократичного транзиту, на її думку, визначає свої особливості міжпартійних взаємодій. На стадії лібералізації відбувається процес виникнення, поступової формалізації та інституціоналізації політичних партій, зароджуються нові практики взаємодії між політичними партіями, відбувається поділ (хоч і аморфний) на правлячі партії і опозиційні. На стадії демократизації формуються нові політичні інститути (у тому числі і партії) та цінності. На стадії соціалізації політичні партії опановують нові норми і цінності і поступово вростають у нову систему відносин [314, с. 39].

У теорії транзиту сформувались два підходи щодо побудови загальних моделей походження демократії. Методологічний потенціал цих підходів є актуальним і для дослідження партійних систем у перехідних суспільствах. Структурна модель (С. Ліпсет, Г. Алмонд, Д. Растоу, Р. Інглхарт та інші) пояснює трансформацію політичних режимів у результаті зміни соціально-економічних та культурно-ціннісних характеристик соціуму. Вказані характеристики в теорії партій і партійних систем можна розглядати як соціетальні або соціокультурні чинники впливу на їх функціонування і еволюцію.

Представники процедурного підходу (Ф. Шміттер, Г. О'Донел, Т. Карл, Х. Лінц та інші) головну увагу приділяють процедурним чинникам, які обумовлюють демократичний транзит. Перш

за все, це процедура прийняття політичними акторами відповідних політичних рішень, які приводять до інституціалізації демократичних відносин і демократичних інститутів. У теорії партій і партійних систем дані чинники можна розглядати як інституційні чинники впливу на еволюцію партійних систем.

У той же час слід зазначити, що ці два підходи не суперечать один одному і можуть вдало поєднуватись для аналізу демократичного транзиту. При аналізі партійних систем вдалими, на нашу думку, є поєднання соціетальних й інституційних чинників впливу на їх розвиток і функціонування.

Таким чином, методологічний потенціал теорії транзиту дає змогу прослідкувати та зрозуміти особливості еволюції політичних партій та партійних систем у суспільствах, які трансформуються, з'ясувавши їх вплив на подальший розвиток суспільства. Слід також зауважити, що кожна зі стадій транзиту має свій, особливий вплив на функціонування політичних партій і партійних систем.

Український транзит, на нашу думку, є незавершеним, а тому потребує дещо інших підходів до вивчення. Так, А. Колодій зазначає, що частина українських дослідників взагалі в своєму аналізі не вживають слова «перехід», вважаючи, що воно містить констатацію «кінцевого пункту призначення», тоді як демократизація і трансформація – неперервний процес. Тому перевага надається терміну «трансформація» [107]. Т. Карозерс, розглядаючи теорію транзиту, наголошує на тому, що багато країн, які називають перехідними, не переходять до демократії, і багато транзитів не збігаються з моделлю. Трансформація ж є необхідною характеристикою будь-якого транзиту [102]. У нашому дослідженні дані два терміни ми будемо використовувати як такі, що близькі за значенням, а відтак похідні поняття «перехідне суспільство» та «суспільство, яке трансформується» будемо вважати синонімними.

У сучасній транзитології відбуваються спроби класифікації політичних режимів, що трансформуються, за ступенем їх демократичності, консолідованості. У межах континуума між ліберальною демократією та авторитаризмом, на думку Л. Даймон-

да, можна віднайти чимало перехідних типів: електоральної демократії, псевдodemократії, напівdemократії, різного роду персоналістичних та слабоінституціалізованих режимів [64, с. 14].

Слід зазначити, що процес трансформації в Україні та інших пострадянських суспільствах має свої особливості, що не завжди вписуються в усталені теоретичні рамки. Дослідження процесів політичних перетворень з позиції транзитології показало певну обмеженість цього підходу щодо України. Транзитологія відносно об'єктивно розглядає причини краху авторитарного режиму, проте не може пояснити наслідки цього процесу. Політичні режими пострадянського простору не вписуються в ці моделі.

Таким чином, констатуючи незавершеність українського транзиту, ми робимо висновок про те, що методологію дослідження партій і партійних систем, яка використовується для аналізу посткомуністичних країн, неможливо почною мірою використати для вивчення еволюції партійної системи України. Еволюція української партійної системи в умовах трансформації – це окремий випадок, для якого необхідно запропонувати власну дослідницьку модель з урахуванням тих концептів, які можуть бути використані для аналізу саме цієї партійної системи.

Отже, за умови успішного завершення демократичного переходу парадигму демократичного транзиту ефективно використовувати для аналізу еволюції та функціонування партійних систем. Проте у випадку його незавершеності ця парадигма може бути застосована лише частково. Транзитологія відносно об'єктивно розглядає причини краху авторитарного режиму, але не здатна пояснити наслідки цього процесу, контраверсійного руху тощо.

Натомість існує й інша наукова парадигма, у межах якої ученим вдається аналізувати системні трансформації. Це – теорія патримоніалізму. Саме за її допомогою з'ясовуються процеси, що відбуваються у «сірій зоні» українського транзиту, в тому числі й у сфері партійного будівництва. Процеси в українському соціумі в рамках названої теорії розглянуті у працях А. Колодій [108], Ф. Кирилюка, Ю. Мацієвського [167], О. Романюка [252],

О. Фісуна [309] та ін. Для опису суспільств, у котрих демократичний транзит не завершений, А. Колодій використовує термін «держави, які не відбулися» [108].

Концепцію неопатримоніалізму запропонували Г. Рот та Ш. Ейзенштадт. Науковці досліджували політичні системи, що сформувалися у багатьох країнах «третього світу», як системи сучасного патримоніалізму або неопатримоніалізму.

Інституційна специфіка неопатримоніального режиму передбачає: а) приватне привласнення публічної влади в ім'я власних інтересів; б) злиття влади і власності, що виражається в контролі «політичних і адміністративних підприємств» над прибутковим бізнесом; в) комплектування державного апарату поза принципами конституційно регульованого законодавства або кар'єрного просування; г) мінімізація доступу інших політичних груп до таких ресурсів і контролю за ними; д) персоналізація влади і слабка раціоналізація політичного процесу; е) панування клієнтарно-патронажних відносин; є) домінування неопатримоніальних правил політичної гри, які мають на меті асиметричний взаємообмін послугами та статусними позиціями між «нерівними» учасниками патронажних відносин, і под.

Консолідований неопатримоніальний режим сформувався в Україні до кінця десятиріччя незалежності. «Режим може вважатися консолідованим, – зазначає О. Фісун, – коли всі основні актори розглядають (вимушено або добровільно) дані правила як єдино можливі». На думку вченого, провідну роль у консолідації подібних режимів відіграє глава держави, який: 1) контролює найважливіші ресурсні позиції на політичному полі й установлює на ньому власні (формальні та неформальні) правила гри; 2) використовує не стільки публічно-політичні, скільки державно-адміністративні канали та способи впливу клієнтарного типу, наприклад, унаслідок призначення і зміни регіональних керівників, контролю ключових позицій в державному апараті, силових міністерствах і основних галузях економіки; 3) через патронажні мережі забезпечує собі підтримку більшості

соціальних і економічних груп, а не вплив серед однієї, чисельно найбільшої групи [309].

Такий режим змінює саму сутність демократичних інститутів. Скажімо, українські партії стають не частиною громадянського суспільства, яка відображає інтереси різних його сегментів, а «політичними машинами», збудованими навколо бізнес-структур чи лідерів. Головними суб'єктами політичного процесу в таких режимах є не політичні партії, громадські організації, а олігархічні клани (фінансово-промислові групи).

Основними інструментами поширення політичного впливу для олігархічних кланів слугують: а) організація власних або «приватизація» вже існуючих політичних партій для обстоювання своїх інтересів у Верховній Раді (Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія регіонів, ПП «Трудова Україна» і под.); б) просування представників на ключові державні посади (так, у 1996–1997 рр. прем'єр-міністром був глава дніпропетровської ФПГ П. Лазаренко, у 2002–2004 рр. цю посаду обіймав представник донецької ФПГ В. Янукович); в) входження в існуючі клієнтарно-патронажні мережі й отримання доступу до президента через неформальні контакти з особами, що належать до його безпосереднього оточення (наприклад, А. Волков, І. Бакай, С. Льовочкін).

Як засвідчує аналіз, концептуальна модель неопатримоніалізму дає змогу пояснити особливість функціонування партій в українському соціумі й причини регіоналізації партійного впливу, його специфіку в досліджуваній період.

Додатковим стимулом для розвитку патрон-клієнтальних відносин є регіоналізм, історично притаманний українському суспільству. Клієнтелізм – це особлива модель стосунків між лідером («патроном») та підлеглими («клієнтом»). У її рамках «патрон» забезпечує клієнта матеріальними ресурсами в обмін на політичну підтримку. Інакше кажучи, клієнтелізм виявляється в Україні переважно через залучення голосів, а також унаслідок перерозподілу публічних ресурсів здебільшого за регіональною ознакою. Причому публічними інтересами всієї країни жертву-

ють заради поточних інтересів політичних груп, лідери котрих походять з окремих регіонів. У даному випадку йдеться про клієнтелізм як вияв регіоналізму. У такому аспекті згадане явище проаналізував український дослідник С. Таран, пропонуючи три підходи до вивчення клієнтелізму [276].

Перший підхід полягає в аналізі ідеологічної єдності політичних партій. Теоретично обґрунтовано, що партії, які демонструють внутрішню ідеологічну єдність, схильні вдаватися до мобілізації виборців на основі програм, а не клієнтальних відносин.

Другий підхід передбачає вивчення електоральної поведінки представників тих чи інших регіонів. У випадку, коли регіональні групи виборців демонструють швидку зміну власних політичних уподобань на користь партій, що мають доступ до розподілу матеріальних ресурсів, це може стати ознакою утворення клієнтальних мереж у цих регіонах.

Аналізуючи чинники впливу на еволюцію партійних систем у країнах ЦСЄ, не можна залишити поза увагою концепцію В. Меркель. Дослідник виокремлює п'ять основних факторів, що впливають на конфігурацію партійних систем у посткомуністичних країнах:

1. Характер трансформаційного конфлікту. Йдеться про те, в якій формі відбувався трансформаційний конфлікт: у вигляді пакту, укладеного між елітами, чи колапсу старого режиму під тиском народних мас.
2. Наявність/відсутність «історичних» партій. Такі партії значно впливають на еволюцію партійних систем за умови, що «історичні» партії достатньо інституціалізовані, а період авторитарного/тоталітарного режиму тривав недовго.
3. Вплив політичних інститутів. Серед всіх інститутів найсуттєвіше позначаються на конфігурації партійних систем форма правління (парламентська, президентська чи їх модифікації) та виборча система.
4. Існування традицій клієнтелізму. Клієнтелізм у поєднанні з різними формами регіоналізму та патерналізму властивий немодернізованім суспільствам.

5. Вплив соціально-політичних розмежувань, традиційні лінії яких доповнюються у Східній Європі лінгвістично-етнічними [176, с. 45–46].

Львівські вчені А. Романюк та В. Литвин вважають, що розвиток сучасних партійних систем у Центрально-Східній Європі зумовлений трьома переломними моментами поставлоритарної та демократичної історії партій. Перший зумовлений колапсами авторитарних режимів у регіоні (внаслідок уможливлено багато-партійність), другий – наслідками перших/установчих виборів в окремих країнах регіону (оскільки почали виникати або відновлюватися ідеологічні політичні партії), третій – особливостями та наслідками євроінтеграційних процесів у регіоні (політичні партії стали структурованішими). Кожний переломний момент розвитку політичних партій доповнювався якісною зміною соціально-групової структуризації суспільств різних країн та, відповідно, трансформацією їхніх партійних систем.

Вчені акцентують увагу і на ключові (спільні) ознаки партійних систем у регіоні: 1) партійні системи мінливі та фрагментовані (це спричинено тим, що виникає велика кількість нових партій, «старі» партії об'єднуються, розпадаються чи змінюють назви); 2) зв'язок між виборцями та партіями є слабким, а електоральна мінливість – високою (зумовлено однопартійністю в періоди авторитарних/посттоталітарних режимів, внаслідок чого нині електорат не має стійкої партійно-ідеологічної ідентифікації); 3) ідеологічне позиціонування політичних партій не завжди визначено чітко та однозначно (більше того, часто в регіоні формуються і домінують популістські політичні партії); 4) соціополітичні поділи, які традиційно трансформуються у політичні партії, не завжди є чітко відображеними, натомість (в окремих вимірах) вони бувають розмитими та неокресленими (у процесі переходу від матеріалістичних до постматеріальних цінностей); 5) партійна організація часто інституціалізована незначною мірою та залежна від ресурсів держави; 6) членство та довіра до партій є незначними (зумовлено це поступовим зни-

женням явки виборців), а тому превалюють не масові, а кадрові та картельні партії [247, с. 295].

Дж. Сарторі виокремлює у формуванні партійних систем в посткомуністичних країнах три періоди:

- поляризації, коли з початком демократизації протистоять один одному комуністичні партії і «парасолькові організації», подібні «Солідарності» в Польщі, «Демократичній Росії» в СРСР, Народному Руху в Україні. Як правило, цей період завершується поразкою комуністичних сил;
- фрагментації, яка характеризується розпадом як «парасолькових організацій», так і комуністичних та інших партій. У результаті створюється велика кількість малих партій;
- плюралізму, протягом якого суттєво зменшується кількість партій, формується стабільна партійна система, яку можна назвати «системою поміркованого плюралізму» [387].

Загалом у процесі посткомуністичної трансформації партійних систем в країнах ЦСЄ чітко виокремлюються три великих періоди. Перший – період флангового протистояння (від початку трансформації до розпаду широких демократичних рухів і переформування комуністичних партій). У Польщі та Чехословаччині цей період тривав з 1989 до 1991 р., в Угорщині – до 1990 р. Формування нової партійності відбувалося в умовах підготовки до парламентських виборів і протистояння найбільших політичних угруповань, які займали діаметрально протилежні позиції з питань державного устрою та основ суспільного життя.

Другий період характеризується подоланням нестабільності партійної системи та домінуванням одного політичного угруповання (1991–1996 рр. – для Чехії, 1991–1997 рр. – для Польщі, 1991–1998 рр. – для Словаччини). Спостерігалася стійка тенденція до звуження політичного центру, чому неабиякою мірою сприяла конвергенція політичних установок правих і лівих. В Угорщині було відсутнє явне домінування однієї партії і склалася двоблокова система. У Польщі сформувалася сегментарна партійна систе-

ма без явного лідерства того чи іншого політичного суб'єкта та неможливості укладення тривалих міжпартійних угод між різними за ідеологічним спрямуванням суб'єктами політичного процесу.

Цьому періоду властиві проекти «партій влади» – політичних суб'єктів, що створюються лідерами, які володіють основними ресурсами у сфері виконавчої влади. До таких партій можна віднести польський «Безпартійний блок підтримки реформ», «Рух за демократичну Словаччину», «Словацький демократичний і християнський союз», чеську «Громадянську демократичну партію». «Партії влади» виростили з широких демократичних рухів, а їх ідеологічною основою був антикомунізм.

Третій період – це час стандартизації політичних суб'єктів, тобто чіткого визначення їх структури, стратегічних цілей, програм, тактичних планів. Він починається з другої половини 1990-х років. Водночас програми сучасних політичних партій в країнах ЦСЄ не стали відображенням історичних ліній громадського і політичного протистояння, так само як не є вираженням інтересів тих чи інших суспільних груп. У більшості посткомуністичних країн ЦСЄ в рамках інституту багатопартійності склалася фактична двополюсна партійна система з одним полюсом у вигляді рухів, блоків, партій соціал-демократичної спрямованості і таким же полюсом ліберально-демократичної/консервативної спрямованості [247, с. 298].

Щодо типологізації політичних партій у перехідних суспільствах, то К. Джанда, наприклад, виокремлював такі типи:

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» в Польщі, «Громадянський форум» в Чехії, «Саюдіс» в Литві, «Союз демократичних сил» в Болгарії, «Фронт національного порятунку» в Румунії і т.д.).
2. Партії – залишки комуністичних партій.
3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).
4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словаччині).
5. Релігійні партії.

6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту навколишнього середовища тощо).

7. «Екзотичні» партії (партії шанувальників пива) [365].

Інший дослідник еволюції партійних систем в країнах ЦСЄ, Г. Кітчельт, сконструював наступні три ідеальні типи партій у період переходу до консолідованої демократії:

1. Програмні партії – це партії, які пов'язані з існуючими конфліктними лініями і мають ідеологічну і/чи світоглядну основу. Як правило, вони представляють інтереси певного прошарку населення. Вони мобілізують групи виборців на основі своїх програмних документів.
2. Харизматичні партії – партії, ідентичність яких визначається харизматичним вождем і не прив'язана до змістової складової їх політики. Виборці не можуть розраховувати на послідовність і певний результат політики обраного ними лідера. Такі партії погано вписуються в демократичну систему врядування.
3. Клієнтелістські партії – партії, які також заважають консолідації демократії. Такі партії, хоч і обіцяють загальні блага, насправді піклуються насамперед про забезпечення своєї клієнтели шляхом розподілу різного роду ресурсів: субвенцій, податкових пільг, соціальних благ [371].

У 1992 році Г. Кітчельт запропонував використовувати в науковому обігу категорію «посткомуністичні партійні системи» як категорію політичної науки стосовно до партійних систем країн колишнього східного блоку.

Отже, для суспільств, які перебувають в стані трансформації, характерна велика кількість партій. Звичайно, що лише частина з них бере участь в політичному житті суспільства, а відтак не всі з них можуть бути віднесені до партійної системи. Автори монографії дотримуються точки зору, згідно з якою до партійної системи слід відносити ті партії, які: а) виражають суттєві інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян; б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну кон-

куренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

2.5. Регіональний поділ в Україні та характеристика основних чинників впливу на розвиток партійної системи

З метою аналізу регіональних особливостей розвитку партійної системи України виокремимо регіони, у межах яких буде здійснюватись дослідження. Не заглиблюючись у сутність різноманітних тлумачень поняття «регіон», пропонуємо погодитись із тим, що воно означає область, частину певної країни, країну або частину світу, які різняться від інших природними, соціально-економічними, культурними й іншими особливостями. Регіон у вигляді історично сформованої територіальної одиниці з певними природними, економічними, культурними особливостями, з існуючою (хоч і не обов'язково розвинутою) регіональною ідентичністю населення може мати внутрішньонаціональні або транснаціональні кордони, відігравати інтеграційну або деінтеграційну роль, втілювати принципи субсидіарності й децентралізації управління чи використовуватись сепаратистами для розколу країни.

Регіональний поділ України охарактеризований у працях вітчизняних учених О. Вишняка [34; 35], М. Дністрянського [69], А. Колодій [108], Є. Куценко [123], С. Макеєва [150], Л. Нагорної [182; 183], О. Стегнія [267] та ін. Як справедливо зауважує доктор історичних наук Л. Нагорна, «в наукових дослідженнях принципи виокремлення чи уявлення регіону настільки багатоманітні, що меж для застосування цього поняття практично не існує. Здебільшого регіон виступає як суто умовна конструкція, зміст якої визначається тими завданнями, що їх ставить перед собою дослідник» [182, с. 84].

У нашому дослідженні ми охарактеризуємо той регіональний поділ, котрий буде використаний нами для аналізу регіонального виміру еволюції і функціонування партійної системи України.

Найпростіший спосіб регіоналізації, яким послуговуються у політологічній літературі та яким ми будемо оперувати – умовний поділ України на східний і західний макрорегіони. Східному регіонові (уособленням є Донбас – Донецька, Луганська області та колишня АР Крим) властиве домінування російського та російськомовного населення, проросійських ідеологічних орієнтацій тощо. Натомість західний (уособленням є Галичина – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська області) характеризується абсолютною перевагою українського й україномовного населення, націонал-демократичних і націоналістичних ідеологічних орієнтацій. Зазначені регіони ґрунтовно проаналізовані у дослідженні львівських науковців «Львів – Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні» [321].

Образний вислів «дві України», на думку А. Колодій, виникає у зв'язку з кількома причинами. Перша – наявність в Україні суцільних масивів стійкого накладання регіону (місця проживання респондентів, виборців, громадян і под.) на політичні симпатії, що виявляються під час голосувань на виборах, та мовні практики, ціннісні орієнтації. У цьому накладанні приховані потенційні передумови протистоянь, які підсилюються існуванням двох політично активних центрів «притягування» – Галичини й Донбасу [108]. Друга причина пов'язана з концептом С. Гантінгтона, що стосується проходження лінії цивілізаційного розлому між західною (католицько-протестантською) та східною (візантійсько-православною) культурами на території України [310, с. 255–257].

Отже, концепт «двох Україн» має суперечливий, амбівалентний характер. З одного боку, він має позитивні пізнавальні властивості, даючи змогу пояснювати особливість перебігу політичних процесів у нашій державі. У такому аспекті ми його використовуємо для аналізу електоральних уподобань виборців, партійної ідентифікації українських громадян. З іншого боку – цей концепт застосовують політики з метою збільшення власних електоральних диві-

дендів через протиставлення ціннісних, соціокультурних характеристик регіонів. Хоча подана дихотомічна картина не відображає особливостей центральних областей України, які знаходяться між двома полюсами. Отже, об'єктивні історичні обставини сформуvalи латентний конфлікт ментальностей – проросійської та самостійницької (прозахідної).

Окрім зазначеного, ми будемо використовувати загально-прийняте регіонування України на Схід, Центр, Південь, Захід. Структурно вони складаються з таких областей:

Східний регіон – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Центральний регіон – місто Київ, а також Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області.

Південний регіон – Одеська, Миколаївська, Херсонська області та колишня АР Крим.

Західний регіон – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області.

Такий поділ зумовлений наступними основними чинниками: історичними, етнолінгвістичними, релігійними, економічними, зовнішньополітичними, політичними та ін.

Саме вони формують і особливості перебігу суспільно-політичних процесів у виокремлених регіонах України. З погляду львівської дослідниці Л. Угрин, до власне українських, відмінних від західних особливостей територіальної (регіональної) диференціації вітчизняного політичного простору, потрібно зарахувати такі: 1) регіональні відмінності значно глибші, ніж у країнах Європи, і набувають рис цивілізаційного характеру; 2) регіональні ідентичності сформувалися раніше, ніж виникла держава; 3) переважання (особливо на Сході та Півдні) регіональної та місцевої ідентичностей над загальнонаціональною і державною; 4) спрощене сприйняття регіонального розмаїття; 5) дихотомічність регіональних ідентичностей Заходу та Сходу, особливо на ідеологічному та політичному рівнях, елементи чужості у взаємсприйнятті; 6) взаємозу-

мовленість регіональних та політичних ідентичностей; 7) спроби конструювання етнічних відмінностей (української та російської) як основи західноукраїнської та східноукраїнської ідентичності; 8) вплив зовнішніх чинників на відтворення та конструювання регіональних ідентичностей в Україні [297].

Отже, ключовим для диференціації регіонального політичного простору є поняття «регіональна ідентичність». Регіональна ідентичність є самоусвідомленням територіально диференційованої спільноти людей, когнітивна модель світу якої визначається образами певної території, її соціальної й політичної історії. Вона пов'язана з територією, яка значуща для індивіда та спільноти і сприймається як Батьківщина чи мала батьківщина [297].

Основними параметрами регіональної ідентичності, у межах котрих розгортається розбіжність і полярність інтересів та цінностей, Є. Куценко вважає: ступінь лояльності до державної влади; зовнішньополітичні орієнтації; мовні пріоритети; конфесійні уподобання; домінанти історичної пам'яті; питома вага «лівих» чи «правих» політичних настроїв [123, с. 211].

Аналіз регіональних відмінностей, охарактеризованих вище, дає змогу зробити висновок, що такі кардинальні відмінності відповідним чином зумовлюють і структуру політичного простору відповідного регіону. А це в свою чергу обумовлює відповідну структуру електорального вибору та партійних уподобань жителів регіону.

Отже, охарактеризувавши низку підходів до регіонального поділу території України, ми виокремили чотири історично сформовані регіони. Для зручності аналізу в ідеологічному сенсі їх можна розподілити на два полюси: Західний і Центральний регіон – з одного боку, та Східний і Південний – з іншого. Починаючи з 2014 р. особливості партійного будівництва ми будемо досліджувати у розрізі трьох регіонів – Західного, Центрального та Південно-Східного.

Розглянемо, зокрема, вплив соціально-політичних розмежувань на територіальній основі на партійні уподобання населення вказаних регіонів.

Соціально-політичні поділи за територіальною, етнічною, мовною ознаками приводять зазвичай до виникнення специфічних явищ суспільно-політичного життя. По-перше – це сепаратистські політичні рухи, які поширилися у країнах Європейського Союзу (Велика Британія, Бельгія, Іспанія) та країнах колишнього Радянського Союзу. Так, на заході України спостерігаємо прагнення щонайшвидше інтегруватися до Європейського Союзу та НАТО, а на сході – зміцнити політичні та культурні відносини з Росією. По-друге – існування регіональних партій та політична мобілізація винятково на регіональному та субетнічному принципі, який виникає у суспільствах зі сильним патронажем, слабкою централізацією влади, складним міжнародним оточенням. Саме міжнародне оточення (вплив «російського чинника») і призвело до конфлікту на сході України. По-третє – домінування «політики символів»: абсолютизація у політиці питань, що становлять маркер ідентичності – мова, релігія, історія. Особливо актуальними ці питання виявляються під час виборчих кампаній, оскільки вони покладені в основу мобілізації «свого» електорату [108].

Підсумовуючи сказане, зауважимо: в Україні сформувався яскравий соціально-політичний поділ за територіальним (регіональним) принципом, який відображається в кардинально різних електоральних преференціях жителів східних та західних областей України й інституціалізації політичних партій, що орієнтуються на «свій» (західний/східний) електорат упродовж усіх виборчих кампаній.

Основні чинники впливу на розвиток партійної системи України. Зазначимо, що формування партійних систем відбувається під впливом низки чинників. Набір чинників, сила їх впливу залежить від конкретних історичних умов розвитку соціуму, в якому аналізується розвиток партійної системи. Вказану проблематику досліджують і вітчизняні, й зарубіжні фахівці. Причому інтерес до неї спостерігався уже на початку XIX ст., і ця проблема залишається актуальною для політичної науки і в нинішній час.

Вчені виокремлюють низку чинників впливу на розвиток партійних систем (Дж. Брайс, Е. Лоуелл, М. Дюверже, С. Ліпсет,

С. Роккан, Р. Далтон, Дж. Сарторі та ін.) [282, с. 270–287]. Їх розподіляють зазвичай на соціокультурні та інституційні. Соціокультурні пов'язані з історичними традиціями партійного будівництва, особливостями демократичного транзиту, соціально-політичними розмежуваннями, соціально-демографічною структурою населення, компактністю проживання національних меншин, регіональним характером підтримки політичних сил, зовнішньополітичним впливом тощо. До інституційних чинників традиційно зараховують нормативно-правову основу функціонування політичних партій, особливості виборчої системи, форму правління, форму державного устрою, політичний режим [333, с. 63–68].

Вплив названих чинників на еволюцію партійної системи України проаналізовано у розвідках В. Лебедюка [127], Ю. Остапця [195], Н. Ротар [253], Н. Шестак [333], Ю. Шведа [328] та ін. Беручи до уваги ці дослідження, ми охарактеризуємо, як вони позначаються на регіональному структуруванні партійного простору України.

Соціально-політичні розмежування. До основних суспільно-політичних поділів, що впливали і впливають на еволюцію партійної системи України на різних етапах її розвитку, належать: а) поділ у координатах комуністичні/демократичні сили на початковому етапі становлення української державності; б) соціально-економічний поділ (поділ «бідні»/«багаті»); в) підтримка/опозиційність до правлячого режиму; г) соціокультурний поділ. Актуалізація соціокультурного поділу, на думку вітчизняних фахівців, пов'язана з діяльністю регіональних політичних еліт, котрі для отримання електоральних дивідендів свої виборчі месиджі й гасла формували на протиставленні ціннісних характеристик Західної та Східної України.

Зауважимо: якщо до президентських виборів 2004 р. соціокультурний поділ хоч і відображався на результатах виборів, але був одним із чинників структурування партійної системи, то під час виборчої кампанії 2004 р. він став основним фактором впливу на її конфігурацію. Відтак розподіл голосів виборців на парла-

ментських виборах 2006, 2007, 2012 рр. та президентських виборах 2010 р. повторював конфігурацію голосування на президентських виборах 2004 р. [290, с. 83–92].

Особливості демократичного транзиту. Логіка розвитку партійних систем у суспільствах, які трансформуються, підпорядкована логіці політичного транзиту. Така еволюція закінчується консолідацією партійної системи. Вплив особливостей демократичного транзиту на еволюцію партійної системи описаний нами у 4 параграфі цього розділу.

Форма правління. Починаючи з проголошення незалежності форма правління в Україні неодноразово змінювалася. Зміна форми правління відчутно впливала на формат партійної системи. Причому така зміна двічі відбулася після глибинних соціально-політичних зрушень, що увійшли в українську історію як Помаранчева революція та Революція Гідності. До прийняття Конституції України можна говорити про перехідний тип форми правління, яка радше нагадувала президентський. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., установила президентсько-парламентський тип напівпрезидентської республіки. Після Помаранчевої революції 2004 р. парламент України на засіданні 8 грудня прийняв пакет змін до Конституції України, встановивши парламентсько-президентську республіку. Після перемоги на президентських виборах 2010 р. В. Януковича Конституційний Суд України 1 жовтня 2010 р. відмінив зміни до Конституції України від 8 грудня 2004 р. Україна знову стала президентсько-парламентською республікою, а партійна система почала набувати обрисів системи з домінуючою партією.

Український парламент після Революції Гідності (2013 – 2014 рр.), а також дострокових виборів Президента ухвалив рішення про повернення до Конституції зі змінами від 8 грудня 2004 р. Форма правління знову стала парламентсько-президентською.

Зміна форм правління не могла не позначатися на форматі партійної системи й електоральних процесах. Найбільшу впливовість у різний період мали партії, пов'язані з особою Прези-

дента та Прем'єр-міністра України (Партія регіонів (В. Янукович), ВО «Батьківщина» (Ю. Тимошенко), Народний Союз «Наша Україна», ПП «Наша Україна» (В. Ющенко), ПП «Народний Фронт» (А. Яценюк), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (П. Порошенко), ПП «Слуга народу» (В. Зеленський). Змінювалась і вагомість виборів залежно від того, якими вони були – «першого» чи «другого» порядку.

Отже, форма правління, яка нині притаманна Україні (напівпрезидентська форма правління у парламентсько-президентському форматі), позитивно впливає на розвиток партійної системи та багатопартійності загалом. Водночас наголосимо, що незважаючи на те, що Україна – напівпрезидентська республіка, де уряд має формуватись на партійній основі, особа Президента і надалі залишається навіть не ключовою, а домінуючою у політичній системі. Тому президентські вибори в Україні мають визначальний вплив як на розстановку суспільно-політичних сил у країні, так і на партійну систему, а відтак і на розклад сил на парламентських виборах.

Нормативно-правова основа діяльності і функціонування політичних партій в Україні складається з Конституції України, Закону «Про політичні партії в Україні», законів України про вибори депутатів ВР України, Президента України, депутатів місцевих рад, Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», законів про декомунізацію.

Так, у Законі «Про політичні партії в Україні» забороняється утворення регіональних партій. У ст. 3 наголошено: в Україні можуть реєструватися тільки партії з загальнонаціональним статусом [90]. Заборонено також утворення політичних партій за етнічною ознакою, і це, на нашу думку, не сприяє розвитку партійних структур на регіональному рівні. Водночас у Керівних принципах «Щодо законодавства про політичні партії: окремі аспекти», прийнятих Венеціанською комісією 12–13 березня 2004 р., зазначено: у країнах Європейського Союзу не повинні встановлюватись об-

меження «на утворення та діяльність політичних союзів та об'єднань на регіональному та місцевому рівнях» [77, с. 322].

У Висновках Венеціанської комісії «Щодо українського законодавства про політичні партії», ухвалених 5–6 липня 2002 р., підкреслено, що вимога про загальнодержавність партій становить правову перепону утворенню партій, які зосереджують свою увагу на питаннях регіонального характеру.

Комісія нагадує у зв'язку з цим, що демократії в Європі мають багато прикладів належно заснованих політичних партій та з підтримкою, зосередженою лише у певній частині країни. Існує безліч прикладів політичних партій, які діють лише на місцевому рівні й у географічних межах місцевої громади чи провінції та відіграють там важливу роль у демократичному житті [77, с. 418].

1. Наявність регіональних і слабкість загальнонаціональних партій засвідчує про необхідність внесення змін до законодавства України стосовно діяльності політичних партій. Ми пропонуємо:

2. Необхідно започаткувати нововведення, які регламентують участь партій у виборчих процесах. Відповідно до чинного законодавства партія, яка упродовж 10 років не брала участі у виборах Президента України, ВР України, може бути ліквідована. Ця норма сприяє лише до формальної участі у виборчих процесах. На нашу думку, потрібно чітко визначити, яких результатів повинна досягти партія на виборах (парламентських, президентських, місцевих) для того, щоб її реєстрація не була анульована.

3. Ураховуючи існування низки регіональних партійних структур, на законодавчому рівні дозволити функціонування регіональних партій, обмеживши їх участю виключно у місцевих виборах.

4. Легалізувати партії національних меншин, які компактно проживають у межах певних територій.

Вирішити проблеми з розвитку внутрішньопартійної демократії, розширити повноваження місцевих осередків стосовно участі у виборах (висунення кандидатів). Нині це – прерогатива

головного офісу партії, що робить недієздатними місцеві осередки, пригнічує ініціативу, зумовлює політичну корупцію, а також призводить до утворення локальних партійних проєктів, які дають можливість місцевим лідерам, котрі не домовилися про своє балотування з центральним органом партії, проводити виборчу кампанію з іншим партійним брендом.

Виборча система України. Виборчі системи вважаються найдієвішим механізмом впливу на партійну систему. В Україні з часу проголошення незалежності вибори до Верховної Ради відбулися 7 разів: в 1994, 1998, 2002, 2006, 2007, 2012, 2014 рр. Причому всі вони регламентувались різними виборчими законами (див. Додаток Т).

Перші парламентські вибори в Україні проводилися за мажоритарної системи абсолютної більшості, яка, з погляду вітчизняних дослідників, виявилася неефективною і не сприяла структуруванню партійної системи [11].

Система виборів до ВР України кардинально змінювалася у 1997 р. (запровадження змішаної виборчої системи) [82] та у 2003 р. (установлення пропорційної виборчої системи) [83].

Парламентські вибори у 1998, 2002, 2012, 2014, 2019 рр. відбулися за змішаною системою зразка 1998 р. з певними модифікаціями. Виборчим законом у 1997 р. була запроваджена змішана виборча система, коли 225 народних депутатів обиралися за пропорційною системою закритих загальнонаціональних партійних списків з 4% бар'єром, а інші 225 – в одномандатних округах за мажоритарною системою відносної більшості. Починаючи з 2012 р. виборчі блоки позбавлялись участі у виборах, а прохідний бар'єр був підвищений до 5% [84].

Вибори до ВР України у 2006 та 2007 рр. проходили за пропорційною виборчою системою з 3% виборчим порогом та закритими партійними списками. Це передбачало істотні відмінності як в організації підготовки та проведення виборів, так і у виборчих заходах [83]. Аналогічна система діяла і на виборах до місцевих органів влади у 2006 р.

Зазначимо, що 14 липня 2015 р. ВР України прийняла Закон «Про місцеві вибори», яким встановлена пропорційна система для виборів ВР АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад з закріпленням кандидатів з виборчого списку за територіальними виборчими округами. Це зовсім нова виборча формула, яка при розподілі депутатських мандатів враховує переваженню, надані кандидатам у виборчих списках партій [88].

Отже, постійна зміна виборчого законодавства деструктивно впливає на розвиток партійної системи України, електоральну поведінку та породжує політичну корупцію. Політична практика молодих демократій (країни ЦСЄ) засвідчує необхідність формування усталеного виборчого законодавства, що сприяє стабільності партійних систем та інших політичних інститутів суспільства.

Зовнішньополітичний чинник. Його дію пов'язують з рішеннями, позиціями владних інститутів інших держав, міждержавних об'єднань, міжнародних організацій, а також з діяльністю зарубіжних політичних партій, неурядових організацій, політтехнологів. Наприклад, у період 2010–2013 рр. діяльність Партії регіонів і КПУ була повністю підпорядкована відповідним особам з державного керівництва Росії.

Особливого значення такий вплив набуває у місцях компактного проживання національних меншин поблизу державного кордону України, стимулюючи діяльність етнічних партій. Етнічні партії утворюються за поєднання таких чинників: компактного проживання національної меншини, зовнішнього чинника, політизації етнічності. Прикладом можуть бути російські партії колишньої АР Крим та угорські партії Закарпаття. В даному випадку партії можуть використовуватись як засіб реалізації зовнішньополітичних цілей інших держав. Хоча, знову ж таки, етнічні партії є партіями регіонального типу, що впливають на електоральну конкуренцію лише у межах однієї або декількох областей України [290, с. 95–108].

Отже, чинники впливу на розвиток партійної системи України можна розподілити на соціокультурні (соціально-політичні

розмежування, особливості демократичного транзиту, історичні традиції державотворення і т.д.) та інституційні (нормативно-правова основа функціонування, форма правління, виборча система тощо). На розвитку партійної системи у різний період вони позначаються неоднаково.

2.6. Періодизація розвитку партійної системи України та її сучасна конфігурація

Процес розвитку багатопартійності в Україні триває майже понад 25 років. За цей час партійна система зазнавала значних змін, унаслідок чого її сучасний вигляд суттєво відрізняється від початкового. Дослідження з відповідної проблематики з'явилися практично водночас із виникненням самого феномену багатопартійності в Україні. Моделі розвитку партійної системи України подані у наукових доробках: А. Білоуса [10], О. Бойка [13], М. Кармазіної [97], В. Лебедюка [127], В. Лещенка [131], Ю. Остапця [196], Б. Райківського [235], Н. Ротар [253], Є. Телухи [280], Ю. Шведа [327], Н. Шестак [333], Ю. Якименка [290] та ін.

Автори розглядають різноманітні аспекти формування партій і партійної системи, пропонують власні варіанти періодизації процесу їхнього розвитку, які часто суттєво відрізняються один від одного. Головна причина неоднакового трактування періодизації розвитку партійної системи України має суб'єктивний характер – вибір ученими різних підстав для періодизації (парламентські електоральні цикли, зміни у правовому полі функціонування партій, зміни в особливостях функціонування політичного режиму та ін.).

Популярними тривалий час були періодизації, ґрунтовані на основі прив'язки до результатів парламентських виборів. Такими є періодизації В. Лещенка [131], Є. Телухи [280], Б. Райківського [235]. Звісно, вибори суттєво впливають на формат партій-

них систем, зокрема у молодих демократіях. Однак такий підхід, по-перше, нівелює інші чинники впливу та з роками приводить до збільшення кількості періодів. По-друге, він не надає достатньої інформації про функціональний стан партійної системи.

Взявши за основу періодизації організаційно-правові зміни в партійній системі, О. Бойко виокремила такі етапи. Перший (60-ті рр. ХХ ст. – 1989 р.) – виникнення та формування політичних об'єднань і рухів. Другий (1990–1993 рр.) – формотворчий період, який починається зі створення перших політичних партій, а завершується їхнім юридичним узаконенням. Третій (1994–1998 рр.) – перехід від багатопартійності до багатопартійної системи, що пов'язано з установленням певного способу організації політичної влади [13]. Схожий критерій для періодизації обрав і В. Морокко [181].

Значна кількість періодизацій побудована українськими дослідниками на основі типології партійних систем Дж. Сарторі. Для прикладу можна назвати періодизації В. Лебедюка [127], Ю. Остапця [196], Ю. Шведа [327], Ю. Якименка [290] та ін. Одними з перших, хто висловив критичні зауваження до такого одностороннього підходу, були А. Колодій та М. Кармазіна. У науковій статті «Українська багатопартійність: становлення і розвиток» М. Кармазіна, критикуючи вказані моделі, запропонувала використовувати комплексний критерій для визначення періодів розвитку української партійної системи. Її бачення розвитку партійної системи має такий вигляд: перший період – кінець 1988 р. – кінець 1991 р.; хронологічні межі другого – з кінця 1991 р. до кінця 90-х рр.; третього – з кінця 90-х рр. (статтю надруковано у Наукових записках Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса у 2012 р.). Авторка акцентує увагу на тому, що, виокремлюючи межі періодів, потрібно брати до уваги більше чинників, які обумовлюють партогенез. До них вона зараховує: специфіку механізму творення партій; особливості партійного лідерства; еволюцію ідеологічного «обличчя» партій; партійне фінансування; ключові моменти історії партій; трансформацію функцій партій [97].

Узагальнюючи дослідження періодизації розвитку вітчизняної партійної системи, Ю. Якименко пропонує виокремити три основні підходи до характеристики змін у партійній системі України на підставі: а) оцінки змін у політичних партіях (створення, злиття, поглинання); б) оцінки змін формату партійної системи; в) зміни ключових чинників в оточенні партійної системи, що впливали на самі партії та стосунки між ними (зокрема, характер політичного режиму, тип виборчої системи, конституційно-правовий дизайн, зміни у соціальній структурі суспільства, актуальність суспільних поділів та ін.) [290, с. 14–16].

Цей підхід Ю. Якименко називає синтетичним, оскільки він поєднує елементи різних підходів до вивчення динаміки партійних систем і передбачає врахування змін трьох складових, що характеризують партійну систему та/або впливають на неї.

Для визначення особливостей розвитку партійної системи України у контексті нашого дослідження пропонуємо власну періодизацію її еволюції. В основу періодизації покладено комплексний критерій, який включає: зміну конфігурації електорального простору України; вплив соціально-політичних розмежувань, електоральної формули; конституційний дизайн (йдеться про зміну форм правління); особливості організаційної моделі політичних партій (всеохоплюючі, картельні та ін.), вплив соціальних конфліктів (Помаранчева революція, Революція Гідності). Ключовим для нашої періодизації є виокремлення періодів на основі так званих великих електоральних циклів.

Електоральний цикл – це траєкторія розвитку політичної системи у період від одних виборів до інших, яка відображає вагомі якісні зміни політичної системи або окремих її елементів, котрі постають за наслідками виборів.

Аналізуючи президентські, парламентські, місцеві вибори, ми можемо говорити про парламентський, президентський електоральний цикл або цикл місцевих виборів. У цьому випадку йдеться про вивчення електорального процесу від виборів до виборів. Причому у міжвиборчий період за допомогою дискур-

сивної практики визначається логіка наступного електорального циклу.

У вузькому розумінні електоральним циклом можна назвати сукупність виборів (парламентських, президентських), які відбуваються одні за одними у чітко встановлений законодавством країни період.

У реальній політичній практиці спостерігається вплив одних виборів на інші, приміром парламентських – на місцеві і т. д. У нашому випадку політичний процес чи окремі його характеристики можемо розглядати у контексті великого електорального циклу, до якого включаємо парламентські, президентські й місцеві вибори. У зв'язку з цим необхідно виокремити точку відліку великого електорального циклу. Зазвичай такою точкою відліку в зарубіжній політичній науці прийнято вважати чергові парламентські вибори. З погляду Г. Голосова, ключовою основою вирізнення циклів слугує динаміка партійної системи. Саме за результатами парламентських виборів на початку електорального циклу утворюються параметри партійної системи, що функціонуватиме до його завершення [52].

Але, враховуючи статус Президента України у системі державної влади, обсяг його повноважень і механізмів впливу на внутрішню політику держави, для України висхідною точкою відліку великого електорального циклу можна брати і президентські вибори. За результатами трьох президентських виборів 2004, 2010, 2014 рр. змінювалась форма правління, утворювались нові партійні структури, які певний час домінували в українському політикумі.

Отже, наша періодизація має такий вигляд: перший період – 1991–2004 рр., другий – 2004–2014 рр., третій – починаючи з 2014 р. Саме в такому контексті в роботі досліджено розвиток партійної системи України як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях.

Перший період – 1991–2004 рр. Поява елементів багатопартійності в Україні на межі 80–90-х рр. детермінована передую-

сім соціально-економічними та політичними умовами, які склалися в тогочасній Україні. Важливим чинником впливу на партогенез на початку періоду були так звані установчі вибори, з якими пов'язуємо створення реальної багатопартійності в Україні. Саме тоді сформувався політичний спектр від крайніх лівих до крайніх правих партій. Цей процес відбувся швидко, оскільки більшість майбутніх демократичних і націонал-патріотичних політичних течій знаходилися в рамках організації Народного Руху, а КПУ була широким об'єднанням лівих сил, по-різному зорієнтованих щодо державності й демократії.

Для зазначеного періоду характерна легалізація найвпливовіших партій – носіїв альтернативних ідеологій (КПУ та НРУ), інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій як основи політичної діяльності та партійних програм [196; 290, с. 14–16].

Головним суспільним поділом, починаючи з 1991 р., став поділ у координатах комуністичні/демократичні сили, притаманний для трансформаційного періоду. Відповідала йому конфігурація партійної системи, основними полюсами якої були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), а центристські партії за потужністю значно поступалися фланговим партіям.

Напередодні парламентських виборів 1998 р. найбільш актуальним суспільним поділом став соціально-економічний, що сприяв значній підтримці лівих сил та популярності лівоцентристської ідеології.

За результатами парламентських виборів 1998 р. партійна система набула вигляду триполюсної: «ліві – центр – праві». Утворення політичних партій в подальшому відбувалося в основному «згори». З-поміж партій, утворених протягом цього періоду, переважали партії, утворені для представництва інтересів фінансово-промислових груп та окремих бізнес-структур (ПП

«Трудова Україна», ПП «Прагматичний вибір», ПП «Солідарність»). Більшість новоутворених партій декларували центристське спрямування [196; 290].

Суттєво впливали на процеси у партійній системі та її конфігурацію відносини між Президентом і політичними силами, представленими у Верховній Раді. Існував ідеологічний конфлікт між лівими політичними силами, які прагнули повернення до попереднього суспільного устрою, і президентським «курсом реформ». Цей конфлікт з боку влади характеризувався як «ліва загроза», і його успішно використали політтехнологи для перемоги Л. Кучми у другому турі президентських виборів 1999 р. над П. Симоненком. Тому до соціально-політичного розмежування додався поділ сил на пропрезидентські й антипрезидентські, що проявилось у таких масових акціях протесту як «Повстань, Україно!» та «Україна без Кучми». Саме завдяки їм відбулося згуртування, а згодом і перемога правих сил на виборах до ВР України 2002 р.

Зазначений поділ був активно застосований у виборчій кампанії 2002 р. Одночасно політтехнологи успішно впроваджували протиставлення Сходу і Заходу України. Відтоді цей поділ не перестає бути актуальним і обумовлює як перебіг суспільно-політичних процесів, так і конфігурацію партійної системи. Вказана технологія була успішно застосована і на президентських виборах 2004 р.

Оцінюючи перший період розвитку партійної системи України, погодимося з твердженням вітчизняної дослідниці Н. Шестак, що інституційні умови для розвитку політичних партій і партійної системи загалом, відповідно до класичних стандартів, були несприятливими. І обумовлюється це наступними чинниками. По-перше, президентсько-парламентська форма правління не сприяє зміцненню багатопартійності і утворенню потужних політичних партій. Вона радше продукує партійну систему домінування чи сприяє зміцненню однієї чи двох партій, наближених до Президента. По-друге, змішана виборча система в умовах української політичної практики не має позитивного впливу на структурування партійного простору країни, оскільки депутати-мажоритар-

ники після входження до парламенту або приєднуються до президентської фракції, або підтримують її як позафракційні. По-третє, негативно відображалась на партогенезі відсутність норм у Законі «Про політичні партії в Україні», які регулюють фінансування політичних партій. По-четверте, умови трансформаційного процесу (призупинений транзит) не зміцнюють партійну систему, адже етап демократизації, по суті, не завершився і в суспільстві з'явилися відчутні авторитарні та олігархічні тенденції, загострилося протистояння між владою та опозицією [333, с. 55–57].

Другий період – 2004–2014 рр. На процес утворення нових партій та конфігурацію партійної системи суттєво вплинули президентські вибори 2004 р., парламентські та місцеві вибори 2006 р., дострокові парламентські вибори 2007 р., президентські та місцеві вибори 2010 р., парламентські вибори 2012 р.

Фальсифікація результатів волевиявлення громадян на президентських виборах 2004 р. спричинила масові акції громадянської непокори, що отримали назву «Помаранчева революція». Вибори зумовили утворення низки нових політичних партій: ПП «Народний Союз «Наша Україна» (пізніше – ПП «Наша Україна»), Громадянська партія «Пора», ПП «Третя сила», ПП «Нова демократія», Європейська партія України, ПП «Союз лівих сил» та ін. Партії створювалися на підтримку двох Майданів – київського («помаранчеві») та донецького («біло-блакитні»), або як третя сила.

Упродовж зазначеного періоду відбулися значні зміни у правовій базі функціонування політичних партій. Згідно зі змінами до Конституції від 8 грудня 2004 р., які набули чинності в повному обсязі після обрання парламенту в березні 2006 р., партії отримали право формувати коаліцію депутатських фракцій. До повноважень коаліції належало формування складу Кабінету Міністрів (за винятком посад Міністра оборони та Міністра закордонних справ). Таким чином, в Україні була запроваджена модель організації влади, яка значно підвищувала роль партій у процесі формування та реалізації державної політики. Партії стали головними суб'єктами впливу не лише на законодавчу, а й на виконавчу гілки

влади, опосередковано (через парламентську більшість) – і на судову владу [87].

Напередодні змін до Конституції були прийняті нові закони про вибори народних депутатів України (березень 2004 р.) та про вибори до органів місцевого самоврядування (квітень 2004 р.). Відповідно до нових законів представницькі органи влади мали обиратися в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за списками політичних партій (блоків). Унаслідок конституційних і законодавчих змін партії стали єдиним механізмом формування парламенту та більшості органів місцевого самоврядування.

Вибори до ВР України 2006/2007 рр. відбулися за інерційним впливом Помаранчевої революції, а відтак і перемогу на них отримали «помаранчеві сили». Однак непорозуміння у таборі переможців призвели у кінцевому підсумку до призначення В. Януковича Прем'єр-міністром України.

На думку Ю. Якименка, головним (і найбільш політизованим) суспільним поділом протягом четвертого періоду був соціокультурний поділ, відображений у двох комплексах уявлень громадян (на підставі їх мовних преференцій та належності до культурних традицій) і, відповідно, політичних симпатіях [290, с. 30–31].

Партійну систему, починаючи з 2006 і до 2010 рр., можна назвати системою поміркованого плюралізму у двоблоковому форматі. Полюсами таких блоків були найбільші політичні сили – Партія регіонів та Блок Юлії Тимошенко.

Після тривалих конфліктів у таборі «помаранчевих сил» на президентських виборах 2010 р. переміг В. Янукович. Це дало поштовх новому етапові розвитку партійної системи та внесло суттєві зміни в її конфігурацію: 1) збільшився рейтинг політичних сил, які підтримували на президентських виборах своїх лідерів – С. Тігіпка (ПП «Трудова Україна»), А. Яценюка (ПП «Фронт змін»), А. Гриценка (ПП «Громадянська позиція»), О. Тягнибока (ВО «Свобода») та ін.; 2) зменшилась вагомість партій у політичній системі внаслідок скасування змін до Конституції 2004 р. та обмеження владою умов вільної політичної конкуренції; 3) з'явилися тен-

денції до виникнення домінуючої партії – Партії регіонів; 4) послабились позиції партій, які сформувались у першій половині та середині 90-х рр. ХХ ст.

Прийняття урядом М. Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстокий силовий розгін мирної акції протесту на майдані Незалежності в Києві стали початком масового протистояння громадян режиму В. Януковича, відомого як Революція Гідності. Наслідком цих процесів став крах режиму В. Януковича, його втеча до Росії і, як наслідок, започаткування нового етапу в розвитку українського суспільства і його партійної системи.

Третій період – починаючи з 2014 р. З 2014 р. спостерігаються інтенсивні зміни в партійному середовищі, зумовлені перемогою Революції Гідності, оновленням влади на центральному та місцевому рівнях, російською агресією проти України та її наслідками, початком євроінтеграційних реформ і соціально-економічною кризою. В подальшому на партійну систему визначальний вплив мала так звана «українська електоральна революція 2019 року». У межах цього періоду відбулися президентські вибори (2014 р.), парламентські вибори (2014 р.), місцеві вибори (2015 р.) та президентські і парламентські вибори 2019 р., які й обумовили конфігурацію партійної системи на нинішній час.

- Розглянемо найвагоміші зміни у конфігурації партійної системи, що простежувалися на цьому етапі. Перш за все, це усунення від влади та фактичне припинення діяльності Партії регіонів та її політичних сателітів (КПУ та ін.), втра-та ними монополії на представлення інтересів громадян Сходу і Півдня України, а також створення політичними лідерами Майдану нових партій на базі вже існуючих або їх частин (ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Народний фронт»), які легітимізували свій владний статус у результаті парламентських виборів 2014 р.
- Самоорганізація суспільства для опору російській агресії та протидії сепаратизму дала поштовх утворенню пар-

тій патріотичного спрямування. Вони виникали на основі громадських формувань учасників Майдану (ПП «Правий сектор»), учасників АТО у складі добровольчих батальйонів (зокрема, ПП «Національний корпус»), через поділ уже створених структур (ПП «Національний рух «Державницька ініціатива Яроша»). Деякі з цих партій створювалися у традиційний спосіб «згори», за підтримки ФПГ, наприклад ПП «УКРОП» [338].

- Початок процесу децентралізації і чинник місцевих виборів 2015 р. зумовили активне створення нових партій регіонального та локального характеру (ПП «Херсонці», ПП «Вінницька європейська стратегія» та ін.), а також партій, що претендують на представництво інтересів національних меншин (Циганська партія України, Грузинська партія України та ін.).
- Активізація громадянського суспільства, передусім у прагненні контролю над діями влади та боротьбі з корупцією, стимулювали виникнення низки партій відповідного спрямування – ПП «Воля народу», ПП «Сила людей», ПП «Громадянський контроль», ПП «Рух нових сил М. Саакашвілі» та інші.
- Припинення діяльності деяких політичних партій (у т.ч. КПУ) на підставі законів про декомунізацію та різке падіння рівня підтримки «старих» лівих партій (СПУ, ПСПУ) вивільнило ліву нішу політичного спектра. Відчуття запиту на ліві ідеї у «європейській інтерпретації» в умовах зниження рівня життя більшості громадян стало поштовхом для створення таких партій як ПП «Соціалісти».
- Утворення напередодні парламентських виборів 2019 р. шляхом розколу або ребрендингу нових партійних структур: ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Голос», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Українська стратегія Гройсмана» та низки інших.

Отже, основними типами партій, які утворюють на нинішній

час партійну систему України, є такі:

1. Провідні парламентські партії: ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Голос», ПП «Європейська Солідарність», ВО «Батьківщина».
2. «Старі» партійні бренди (ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», ПП «Народний фронт»).
3. Популістські партійні структури (Радикальна партія Олега Ляшка).
4. Регіональні політичні партії (ПП «Єдиний Центр», ПП «Херсонці»).
5. Партії національних меншин (Партія угорців України, Демократична партія угорців України).
6. «Нові ліві» партії, які утворилися в результаті припинення діяльності КПУ відповідно до законів про декомунізацію.
7. ПП «Опозиційний блок», що виникла на основі колишніх структур Партії регіонів.
8. Нові партійні структури, утворені ФПГ України для участі у місцевих виборах 2015 р. (ПП «Наш край»).
9. Партії, сформовані як виклик військовій агресії на сході України (ПП «Правий сектор», ПП «Національний корпус», ПП «Українське об'єднання патріотів»).
10. Партії, утворені «знизу» на засадах громадських ініціатив і, перш за все, боротьби з корупцією (ПП «Громадянський контроль» та інші).

Станом на 1 січня 2020 р. Міністерством юстиції України зареєстровано 349 політичних партій. Майже половина всіх українських політичних партій з'явилася за останні три роки (на кінець 2013 р. було зареєстровано 193 партії). За 9 місяців 2016 р. було зареєстровано 41 нову партію (у 2015 р. – 79; у 2014 р. – 37). Загалом 2015 р. став рекордним для України за кількістю зареєстрованих політичних партій. До цього найбільше партій було зареєстровано у 2005 р. – 24 [266].

За даними експертів Комітету виборців України, це в кілька разів перевищує показники в інших державах Східної Європи. Для

порівняння, у державах, де процес партійного будівництва активно розпочався після розпаду СРСР, зареєстровано значно менше політичних партій: у Польщі – 84, Словаччині – 56, Румунії – 124, Російській Федерації – 77, Молдові – 45, Латвії – 73, Литві – 38. Отже, нині Україна є одним із європейських та світових лідерів за кількістю зареєстрованих політичних партій [214].

Динаміка утворення політичних партій прорахована М. Кармазіною у монографії «Політичні партії України 2014–2017 рр.» і виглядає наступним чином (див. таблицю 2.6.1) [96]:

Таблиця 2.6.1

**Кількість партій, зареєстрованих
Міністерством юстиції України (1990–2019 рр.)***

Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій	Рік	Кількість зареєстрованих партій
1990	1	2000	19	2010	14
1991	9	2001	22	2011	17
1992	7	2002	2	2012	8
1993	16	2003	2	2013	6
1994	7	2004	8	2014	39
1995	4	2005	24	2015	79
1996	5	2006	12	2016	42
1997	12	2007	4	2017	3
1998	13	2008	20	2018	1
1999	25	2009	12	2019	3

* Таблиця складена на основі даних, оприлюднених Мін'юстом України на 1 січня 2018 р. в Єдиному реєстрі громадських формувань.

Якщо брати до уваги кількість політичних партій, які зареєстровані за рік, то найбільше їх було зареєстровано напередодні парламентських виборів 2006 р., 2014 р. та місцевих виборів 2015 р. За даними КВУ, у 2017 р. зареєстровано 3 партії, у 2018 р. – одну, у 2019 р. – також три («Блок Володимира Сальдо», «Партія чернівчан» та «Демократична сокира») [299]. Тобто «партійний бум», розпочатий Революцією Гідності, припинився. В той же час КВУ відзначає тенденцію щодо продовження реєстрації так званих регіональних партій. Крім «Партії чернівчан», в Україні діють такі політичні сили як «Політична партія «За Одещину», «Наш дім – Одеса», ВО «Черкашани», «Київська громада», «Біла Церква разом», «Херсонці» та ін. Також продовжуються маніпуляції із назвами партій. Понад 10 партій все ще використовують у своїй назві слово «блок», хоча блоки вже впродовж значного часу не передбачені виборчим законодавством [299].

Оскільки для нашого дослідження важливою є участь політичних партій у виборчих процесах, то на основі даних ЦВК нами побудована таблиця, в якій вказана кількість партій, що взяли участь у парламентських та місцевих виборах (див. таблицю 2.6.2).

Таблиця 2.6.2

Участь політичних партій у виборчих процесах 1998–2019 рр.

Рік виборів	К-ть партій, зареєстрованих Мін'юстом України на час проведення виборів	К-ть партій, які взяли участь у виборах	К-ть суб'єктів, внесених до виборчого бюлетеня
1998	53	44	30 (21 партія + 9 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2002	127	83	33 (21 партія + 12 виб. блоків, утворених 42 партіями)

2006	126	79	45 (28 партій + 17 виб. блоків, утворених 49 партіями)
2007	143	42	20 (10 партій + 10 виб. блоків, утворених 32 партіями)
2010	185	158	158 партій
2012	195	87	21 партія
2014	235	52	29 партій
2015	297	142	142 партії
2019	352	65	22 партії

Вважається, що партія інституціалізована, якщо існує в період понад три національні парламентські виборчі цикли. Р. Роуз і Т. Макі акцентують, що «ми можемо говорити про інституціалізацію партії в тому випадку, якщо вона брала участь більш ніж в трьох загальнонаціональних виборах. Якщо партія не змогла цього досягти, її не можна назвати зміцнілою. Вона є ефемерною» [386]. Таким чином, як критерій інституціалізації можна виділити участь партії у виборах та частоту даної участі. При цьому партія повинна не просто брати участь у виборах, а здобути певний відсоток голосів виборців, щоб стати такою, яка є значимою для партійної системи. Дж. Сарторі такими вважав партії, які мають коаліційний і шантажуючий потенціал. Ми будемо до уваги брати політичні партії, які отримали на парламентських виборах не менше 2% голосів виборців. Таку методологію, наприклад, застосовує у своїх дослідженнях Український центр політичних і економічних досліджень імені Олександра Разумкова [257].

Дослідження участі політичних партій у виборах зроблено В. Кривошеєю у статті «Сучасні політичні партії в Україні та їх класифікація за участю у виборах» [94]. За підрахунками автора, у трьох президентських виборчих кампаніях 1999, 2004 та 2010 рр. брали участь 34 партії. У виборах 1999 р. – 17, 2004 – 15, 2010 р. – 11. У трьох президентських виборах участь взяли лише

три партії: Партія регіонів, Соціалістична партія України і Комуністична партія України. Як зазначає автор статті, 11 із 17 учасників виборів 1999 р. у наступних виборах участі не брали, три партії взяли участь у двох виборчих кампаніях (ПСПУ, ВПО «Єдина Родина» та Слов'янська партія [116, с. 125–156]. У президентських виборах 2014 р. взяли участь 7 партій, а у 2019 р. – 19.

Участь у парламентських виборах згідно з чинним законодавством є монопольним правом політичних партій. У 1998 р. у виборах взяли участь 40 із 53 зареєстрованих партій, у 2002 р. – 67 із 127. Під час виборів 2007 р. було 45 суб'єктів виборчого процесу: 18 блоків і 27 партій. У блоки об'єдналися 49 партій. Слід зазначити, що у 2002 р. 42 партії утворили виборчі блоки. У блоках політичні партії відігравали провідну, рівноправну, другорядну та формальну ролі [202].

Партійні блоки як суб'єкти виборчого процесу брали участь у виборах з 1998 до 2006 р. Відповідно до закону, за яким проводилися парламентські вибори 2012, 2014 та 2019 рр., партійні блоки не мали права брати участь у виборах. Рішення про заборону брати участь у виборах виборчим блокам, на нашу думку, мало позитивний вплив на розбудову партійної структури України. Приклади блокування на виборах 2002, 2006 рр. мали негативні наслідки для політичних партій, які їх утворювали. У більшості випадків це призводило до їх деінституціалізації. Для прикладу: Народний Рух України, Український народний рух, Партія «реформи і порядок» та низка інших.

Результати голосування за політичні партії, які здобули перемогу на парламентських виборах упродовж 1998–2019 рр. у загальнонаціональному виборчому окрузі, подано в таблиці 2.6.3 [202].

Таблиця 2.6.3

**Результати виборів до Верховної Ради України
1998–2019 рр. у загальнонаціональному виборчому окрузі**

Партії / Виборчі блоки*	1998, %	2002, %	2006, %	2012, %	2014, %	2019, %
Народний Рух України, 1992	9,4					
Партія зелених України	5,43					
ВБ «СПУ та Сел. ПУ», 1992	8,55					
Комуністична партія України, 1993	24,65	19,98	3,66	13,18	3,88	
ВО «Громада»	4,67					
ПСПУ, 1996	4,04					
СДПУ(о), 1996	4,01	6,27				
НДП, 1996	5,01					
ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»**, 2004		23,57	13,95	1,11		
ВБ «За Єдину Україну», 2006		11,77				
ВБ «Блок Юлії Тимошенко»***, 1999		7,26	22,29	25,24	5,68	8,18
СПУ, 1991		6,87	5,69			
Партія регіонів, 1997			32,14	30,0		
ПП «УДАР», 2010				13,96		

ВО «Свобода», (до 2004 – СНПУ)				10,44	4,71	2,15
ПП «Народний Фронт», 2014					22,14	
ПП «Блок Петра Порошенка» див. виноску****, 2014					21,82	8,10
ПП «Об'єднання «Самопоміч», 2012					10,97	0,62
ПП «Опозиційний блок», 2014					9,43	3,03
Радикальна партія Олега Ляшка, 2012				1,08	7,44	4,01
ПП «Слуга народу», 2019						43,16
ПП «Опозиційна платформа – За життя», 2019						13,05
ПП «Голос», 2019						5,82
ПП «Громадянська позиція»					3,10	1,04

* Починаючи з парламентських виборів 2012 р. виборчі блоки не мають права брати участь у виборах.

** У 2006 р. – ВБ «Наша Україна», у 2012 – ПП «Наша Україна».

*** У 2012, 2014, 2019 рр. – ВО «Батьківщина».

**** У 2019 р. – ПП «Європейська Солідарність».

Як бачимо з таблиці, участь більше ніж у трьох виборчих кампаніях брали КПУ (заборонена у 2016 р.), ВО «Батьківщина» (у 2002, 2006 рр. – як БЮТ), Партія регіонів (у 2014 та 2019 рр. – як ПП «Опозиційний блок»), ВО «Свобода» (до 2004 р. – як СНПУ).

Двічі у виборах брали участь такі партійні структури: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Громадянська позиція», Аграрна партія України та інші.

О. Рибій у енциклопедичному довіднику «Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)» нараховує в Україні упродовж 1998–2007 рр. 31 парламентську партію, з яких чотири рази у парламентських виборах (самостійно чи у виборчих блоках) брали 2 партії – НРУ та КПУ; тричі – 6 партій: Партія регіонів, ПП «Християнсько-демократичний союз», ПП «Українська платформа «Собор», УСДП, ВО «Батьківщина», СПУ; двічі – 7 партій: КУН, Народна партія, НДП, ПРП, ПППУ, ПП «Народна Самооборона», СДПУ(о); інші партії брали участь один раз [255, с. 565–568].

Таким чином, охарактеризувавши таблицю, ми можемо констатувати, по-перше, що процес інституціалізації української партійної системи триває, при цьому політичні партії мають різні рівні інституціалізації, а деякі з них взагалі перестали брати участь у політичних процесах. По-друге, результати виборів вказують на суттєві зміни в акторній структурі партійної системи. Це вказує на високий рівень волатильності та появу нових політичних партій, що стало результатом соціальних потрясінь, які відбулися в Україні – Помаранчева революція (2004 р.) та Революція Гідності (2013–2014 рр.). По-третє, враховуючи частоту участі політичних партій у парламентських виборах та високий рівень волатильності, ми можемо говорити про слабкий рівень інституціалізації вітчизняної партійної системи.

Спектр ідеологічних уподобань українців упродовж 1992–2018 рр. проаналізуємо за результатами опитування Інституту соціології НАН України (див. таблицю 2.6.4). Такі опитування проводяться Інститутом соціології щорічно. В дослідженні ми приводимо такі результати за 1992–2018 рр. (останній рік, за який є результати на сайті організації). Дані опитування громадян України подані у відсотках [239]. Рівень партійної ідентифікації обраховувався нами як сума усіх голосів (у відсотках), відданих за ту чи іншу ідеологію.

Таблиця 2.6.4

**Самоідентифікація громадян України за результатами
опитування Інституту соціології НАН України (1992–2018)**

Ідентифікація	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015	2018
Комуніст.	2,9	10,3	9,7	21,9	15,5	15,1	14,5	8,3	8,0	7,1	8,1	11,3	4,1	4,4	3,4
Соціаліст.	5,2	10,7	7,7	5,6	5,4	9,7	11,1	16	11,5	10,6	11,9	6,3	9,1	8,8	7,3
Соціал-демокр.	8	5	4,7	7,1	7,8	17,2	10,2	15,1	12,7	11,4	10,8	9,9	9,8	8,8	9,7
«Зелені»	-	-	-	-	-	5,2	3,3	2,1	2,9	2,8	2,2	1,6	1,9	1,7	2,0
Ліберальн.	3,9	1,9	2,7	1,3	1	0,8	1,2	2,2	1,9	1,9	1,2	1,7	2,5	3,6	2,5
Христ-демокр.	8	3,3	2,4	2,2	2,9	2,5	2,5	2,3	3,3	3,3	2,6	2,8	3,6	4,8	2,9
Націонал-демокр.	8,4	6,4	6,1	6,2	7,5	6,8	8,4	9,3	10,7	9,3	7,4	9,7	14,1	18,9	11,5
Націоналіст.	-	2	1,3	2,9	2,3	2	2,1	2,8	2,4	2,3	2,3	3,6	4,7	3,8	3,1
Інша	3,9	2,9	1,5	3,8	1,6	1,3	0,7	1,8	1,2	0,6	0,3	0,8	0,8	0,4	0,2
Жоден	25,5	12,3	13,1	11,7	13,2	7,6	11,8	9,6	13,9	11,3	12,6	13,8	11,3	6,9	13,6
Не визначився	33,4	17,9	18,8	16,6	17,8	15,2	16,3	14,1	13,8	14,6	14,7	14,8	14,4	12	15,1
Не розуміюся в течіях	-	27,6	32,1	20,7	24,9	16,3	17,9	16,4	17,5	24,8	25,7	23,6	23,6	19	28,8
Рівень парт. ідентифік.	36,4	39,6	34,6	47,2	42,4	59,3	53,2	58,1	53,4	48,7	46,6	46,9	49,8	61,1	42,6

Результати моніторингу дозволяють зробити такі висновки щодо ідеологічних уподобань українців. По-перше, структура ідеологічних уподобань українців упродовж 1992–2018 рр. сут-

тво змінилася: в 90-х рр. ХХ ст. найбільшою була частка комуністично-ідентифікованих громадян, а в 2014 р. – націонал-демократичних. По-друге, суттєві зміни в ідеологічній ідентифікації громадян пов'язані з Помаранчевою революцією та Революцією Гідності: суттєво зменшилася частка комуністично-ідентифікованих громадян (удвічі); суттєво зросла частка національно-демократичної ідентифікації (удвічі порівняно з 1999 р.). Після Революції Гідності відбулася маргіналізація групи комуністичної ідентифікації (частка якої в порівнянні з 1998 р. зменшилася в 5 разів), удвічі збільшилася частка національно-демократичної ідентифікації, ліберальної та соціал-демократичної ідеології, а також значна частина опитаних громадян не визначились або не підтримують жодну з вказаних течій упродовж 1992–2014 рр. Загалом рівень партійної ідентифікації за роками (сума підтримки зазначених течій) коливається в межах від 36,4% (1991 р.) до 42,6% (2018 р.). Найвищий рівень ідентифікації спостерігався у 2006 р. – 58,1% та 2015 р. – 61,1%.

До прикладу, на початку жовтня 2019 р. він був таким: зовсім не довіряю – 22,5%, скоріше не довіряю – 43,7%, скоріше довіряю – 14,9%, довіряю – 1,4%. Нижчий рівень довіри у населення тільки до судів, комерційних банків і російських ЗМІ [303]. В таблиці 2.6.5 ми показали рівень довіри до українських політичних партій за результатами опитувань Центру Разумкова за 2016–2020 рр.

Рівень прямої довіри до політичних партій є досить низьким – від 1,3 до 3,1%. Останнє соціологічне дослідження у лютому 2020 р. зафіксувало рівень прямої довіри до партій на рівні 2,0% при негативному балансі довіри – 69,9%. Для прикладу, М. Чабанна у статті «Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії» показує, що у європейських країнах рівень довіри до політичних партій, як правило, починається від 8% [317]. Позитивною є тенденція до зниження відсотка недовіри до політичних партій у жовтні 2019 р.

Таблиця 2.6.5

**Рівень довіри до політичних партій
за результатами опитувань Центру Разумкова
2016–2020 рр.,% [303]**

Дата опитування	Зовсім не довіряю	Скоріше не довіряю	Скоріше довіряю	Довіряю	Важко відповісти
Листопад 2016	44,5	32,8	10,9	1,6	10,1
Жовтень 2017	40,5	34,6	10,5	2,5	11,9
Липень 2018	46,6	33,4	9,0	1,3	9,8
Лютий 2019	41,1	35,7	10,0	2,3	10,9
Березень 2019	39,8	36,4	10,1	1,4	12,3
Жовтень 2019	22,5	43,7	14,9	1,4	17,7
Листопад 2019	25,6	40,8	14,7	3,1	15,7
Грудень 2019	29,4	41,4	13,9	2,9	12,3
Лютий 2020	31,5	38,4	14,7	2,0	13,4

Рівень довіри до партій є хоча і низьким, але таким, який за наявності інших чинників формування політичних партій буде зростати і кардинальним чином не завадить процесу їх інституціалізації.

Динаміку змін основних параметрів конфігурації та інституціалізації партійної системи України упродовж 1998–2019 рр. ми подаємо у таблиці 2.6.6.

Таблиця 2.6.6

**Динаміка змін основних параметрів інституціалізації
партійної системи України (1998–2019)**

Основні параметри партійної системи	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
Частка мандатів, що розподіляються за партійними списками,%	50	50	100	100	50	50	50
Виборчий бар'єр,%	4	4	3	3	5	5	5
Кількість партій (виборчих блоків), внесених у бюлетень для голосування	30	33	45	21	22	29	22
Частка голосів, які здобули партії (блоки), що подолали виборчий бар'єр,%	65,8	75,7	77,4	86,6	94,1	77,5	78,31
Кількість партій (блоків), які здолали бар'єр	8	6	5	5	5	6	5
Кількість партій (блоків), які здолали бар'єр повторно	–	3	4	4	4	1	2
Частка голосів, які набрали партії, що посіли 1 і 2 місця,%	34,1	42,6	55,5	65,1	55,5	44,0	56,21
Частка голосів, які отримали партії (блоки), що не здолали бар'єру,%	25,9	18,0	18,3	7,0	5,8	22,4	21,57

Частка голосів, які отримали «старі» партії, %	41,5	39,1	51,7	80,5	81,7	30,8	31,5
Індекс волатильності	59	46	61	30	36	61	69
Індекс націоналізації	0,65	0,62	0,66	0,68	0,72	0,76	0,74
Індекс ефективного числа електоральних партій	9,0	6,9	5,2	3,8	4,9	7,5	4,4
Індекс ефективного числа парламентських партій	4,9	4,7	3,4	3,3	4,3	4,8	2,7
Індекс агрегації	3,0	4,0	5,3	7,9	6,0	3,0	10,4
Індекс демократизації Т. Ванханена	46,5	41,8	44,7	44,93	28,8	29,4	19,9
Кількість позапартійних депутатів	–	164	94	69	125	271	303

За результатами нашого дослідження ми побудували таблицю, в якій показано зміну індикаторів/параметрів інституціалізації партійної системи України у контексті нашої методології. До базових індикаторів відносимо: партійність депутатів, партійність уряду, рівномірність регіональної підтримки політичних партій, відсоток голосів, відданих за «старі» партії, усталеність електоральних уподобань виборців.

Наші розрахунки вказують на наступні тенденції в розвитку партійної системи України:

- 1) збільшення кількості позапартійних депутатів: 2012 р. – 125; 2014 – 271; 2019 – 303;
- 2) зменшення кількості голосів, відданих за «старі» партії: 2014 р. – 30,8%; 2019 – 31,5%;
- 3) зростання індексу волатильності: 2012 р. – 36; 2014 – 61; 2019 – 69.

Наявність вказаних тенденцій при порівняно невисокому індексі націоналізації партійної системи, засвідчує низький рівень її інституціалізації, насамперед. Наявні тенденції, констатують, що найкращими показниками інституціалізації партійної системи України були в 2006/2007 рр. (пропорційна виборча система + парламентсько-президентська форма правління).

З урахуванням результатів парламентських виборів та показників ефективної кількості парламентських партій можна стверджувати, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій у межах 3–5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України як багатопартійну без домінуючої партії або двоблокову багатопартійну.

Дослідження індексу фракційності Д. Райє засвідчує різні рівні фрагментації ВР України. Для Українського парламенту дане значення змінювалося відповідно до виборчої системи та рівня стабільності партійної системи. Коливання індексу в межах 0,68–0,8 підтверджує наявність багатопартійної системи з різним рівнем фрагментації, який залежить від багатьох чинників.

Розрахунок індексу націоналізації партійної систем (див. таблицю 2.7.2) показує його коливання за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. у межах від 0,68 до 0,76. Найвищим рівень індексу був у 2014 р. (консолідація партійної системи за результатами Революції Гідності), а найнижчим – у 2002 р. (актуалізація соціально-культурного поділу «Схід – Захід») та 2012 р. (поява тенденції до утворення домінуючої партії). Розрахунки індексу націоналізації окремих партій (ступінь гомогенності голосування за них) окреслюють таку тенденцію: ідеологічні партії НРУ, КПУ, ВО «Свобода» (від 0,47 до 0,6) такий індекс мали менший, а у партій зі слабкою ідеологічною артикуляцією (електорально-прагматичні) такий індекс становив показник від 0,7 і вище. Величина індексу для парламентських партій засвідчує їх приблизно однаковий вплив у регіонах України.

2.7. Націоналізація партійної системи та феномен регіональних політичних партій

Під процесом націоналізації партійних систем розуміють уніфікацію електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних частинах держави. Сутність процесу націоналізації полягає в територіальній гомогенізації електоральної поведінки з точки зору як електоральної участі, так і підтримки партій та партійних кластерів.

Партійну систему можна вважати націоналізованою, якщо частина голосів, отриманих кожною партією в різних адміністративно-територіальних частинах держави, приблизно однакова. Якщо ж електоральна підтримка партій неоднорідна, то йдеться про ненаціоналізовану партійну систему. В зарубіжній політичній науці високий рівень націоналізації партійної системи трактується як ознака її зрілості та консолідованості.

Отже, поняття «націоналізація» можна трактувати як явище і як процес.

В зарубіжній літературі націоналізація розглядається як результат історичного процесу, пов'язаний з націєтворенням, стадіальним формуванням державності. Прийнято вважати, що на першому етапі, яким вважають XIX ст., партійна підтримка мала локальний, фрагментарний характер і різнилася від регіону до регіону. В подальшому процесі формування національних держав такий хаос змінювався більш-менш рівномірним розподілом. Іншими словами, націоналізація як процес являє собою тривалу історичну еволюцію в напрямі утворення національних електоратів і партійних систем, унаслідок чого партії перетворюються на централізовані структури. Їх діяльність починає охоплювати всю країну, а регіональна специфіка голосування стає не такою помітною [294, с. 162].

У дослідженні націоналізації можна виокремити американський і європейський напрями. Американський пов'язаний з ви-

вченням особливостей становлення американської державності. Утворення загальнонаціональних партій у США відбувалося наприкінці XIX ст., особливо в 1880–1896 рр. Ця тенденція була викликана зміцненням інституту президентства і підвищенням ролі партій у висуненні й підтримці кандидатів на цю посаду, що в свою чергу потребувало зміцнення партійних комітетів і, відповідно, подолання попередньої фрагментації, коли партійні структури захищали локальні і регіональні інтереси. Кінцевий результат націоналізації – утворення стійкої двопартійної системи конкурентних партій: Демократичної та Республіканської.

Науковці у політичних розвідках активно використовують досвід націоналізації партійних систем і країн Європейського Союзу, апелюючи до праць С. Роккана і його колег, котрі вивчали вплив соціально-політичних розмежувань на еволюцію партійних систем [133].

Дослідників у галузі націоналізації партійних систем перш за все цікавлять фактори, які сприяють/заважають націоналізації партійних систем. На думку російського дослідника Г. Голосова, до факторів, які мають суттєвий вплив на рівень націоналізації партійної системи, слід віднести [53, с. 131–135]:

1. Особливості пострадянського транзиту. Комуністичний режим не сприяв становленню структур громадянського суспільства, що спричинило високий рівень електоральної волатильності. Відсутність партійної ідентифікації змушувала виборців звертатися до інших чинників електорального вибору, насамперед особистісних та загальнонаціонального масштабу. До особистісних чинників належать: патронажні зв'язки, матеріальні ресурси, харизма. До загальнонаціональних – проблеми, обговорюючи які, політичні партії мобілізують електорат (економічні питання, зовнішня політика тощо).

Переходові до демократії на пострадянському просторі властивий непартійний характер установчих виборів, що в свою чергу обумовило організаційну нерозвинутість партій і домінування особистісного компонента у політиці.

2. Федералізм. Децентралізація. Деволюція. Регіоналізм. У політологічному дискурсі антитезою націоналізації часто виступає регіоналізм. Аналіз регіоналізму партійних систем включає: феномен регіональних партій, їхні стратегії, участь у регіональних і загальнонаціональних виборах (самостійно чи у коаліціях з загальнонаціональними партіями).

У цьому контексті зацікавлюють дослідження субнаціональних партійних систем, які формуються насамперед у федеративних державах, де регіональні вибори мають велике значення та відбуваються в умовах конкурентної боротьби зі специфічною акторською констеляцією (взаємне розташування політичних партій в певний проміжок часу).

Дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна загалом, становлячи собою її зменшену копію, і скоріш за все, дають точну копію розмежувань, характерних для країни. Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Такі території можуть бути слабоінтегрованими у політичний простір країни і стати джерелом сепаратистських настроїв. Окрім того, за авторитарних режимів девіантність може бути наслідком некоректного підрахунку результатів волевиявлення [293, с. 110–111].

3. Президентіалізм. Президентські вибори мають суттєвий вплив на електорат, оскільки завжди апелюють до загальнонаціональних проблем. Відтак вони позитивно впливають на націоналізацію партійної системи, особливо тоді, коли президентські й парламентські вибори проводяться протягом нетривалого терміну.

4. Електоральні правила та нормативно-правова основа функціонування політичних партій. Йдеться про одну із догм електоральної компаративістики, яка перевірена на масиві емпіричних даних і сутність якої полягає в тому, що місцева політична активність більш розвинута у виборчих

системах з округами малої величини, тобто за наявності плюральних виборчих систем. Що стосується нормативно-правової основи функціонування партійних систем, то жорстка централізація їх діяльності має наслідком утворення/посилення регіональних політичних партій.

5. Етнічна фрагментація. На фрагментацію партійних систем суттєво впливає етнічна гетерогенність суспільств, адже етнічність відносять до тих характеристик індивіда і групи, які найлегше піддаються політизації.
6. Особливості політичного режиму. Націоналізації партійної системи не сприяють електоральний авторитаризм і електоральна демократія. Електоральний авторитаризм – це політичний режим, який за формами розподілу і відтворення влади є диктатурою, але в той же час не заперечує існування інститутів, які асоціюються з демократією, – вибори, легіслатура, партії [46; 325].

Слід зазначити, що в умовах електорального авторитаризму з обмеженою конкуренцією політичних партій націоналізація партійної системи має нав'язаний характер. Однак вона може перестати бути такою внаслідок перегляду правлячою елітою партійної стратегії або наростання у суспільстві протестних настроїв [293, с. 103]. Дещо схожі процеси спостерігаються і в умовах режиму електоральної демократії.

Класичний авторитаризм поступається місцем електоральному з двох причин. По-перше, регулярне проведення виборів і наявність обмеженої конкуренції дає змогу правлячим групам відповідних країн ефективніше контролювати і державним апаратом (на всіх рівнях управління), і співгромадянами, мінімізуючи ризики раптового краху режимів, спричиненого внутрішньополітичними конфліктами. По-друге, електоральні механізми слугують засобом внутрішньополітичної, а головне – міжнародної легітимації [46].

З погляду Д. Карамані, найбільший рівень регіоналізації або територіального розмежування голосування в Європі у другій половині ХХ ст. демонстрували партії, які використовували ре-

гіональну, етнолінгвістичну та релігійну ідеологію у програмних документах і виборчій програмі. Вивчення релігійного, етнолінгвістичного та регіонального чинників впливу на зниження/підвищення рівня націоналізації партійної системи та посилення територіальних розмежувань дозволило вченому виокремити найбільш вагомий з них. Таким він вважає етнолінгвістичний фактор, пов'язаний з суттєвими мовними та етнічними відмінностями в межах різних регіонів країни [348, с. 76].

За матеріалами емпіричного дослідження Д. Карамані виокремив і охарактеризував також декілька типів націоналізації партійних систем країн Європи у другій половині ХХ ст. відповідно до територіальної конфігурації голосування. Це:

- націоналізовані партійні системи, яким притаманна гомогенна підтримка всіх політичних партій та слабкий рівень розвитку регіональних партій (Данія, Ісландія, Норвегія, Греція);
- сегментовані партійні системи, що характеризуються наявністю хоча б однієї територіальної одиниці, де представлена регіональна партія за гомогенної підтримки інших політичних сил (Німеччина, Італія);
- територіальні партійні системи, у котрих не діють потужні регіональні партії, хоча, з огляду на соціокультурні розмежування, спостерігається явище нерівномірної підтримки основних партій за територіями (Франція, Швейцарія, Велика Британія);
- регіоналізовані партійні системи, які мають не тільки територіально нерівномірну електоральну підтримку партій, але і наявність впливових регіональних партій (Фінляндія, Бельгія) [378, с. 150–156].

Отже, зазначимо, що більшість авторів у наукових розвідках вказують на рівномірність (гомогенність, однорідність) електоральної підтримки основних партій у межах регіонів країни як головну ознаку націоналізації партійної системи.

Для розрахунку особливостей територіальної підтримки партій розраховується низка індексів: індекс територіального по-

криття (ІТП), індекс націоналізації (PNS) та інші. Нами розраховані індекси територіального покриття та індекси націоналізації українських партій упродовж усіх парламентських електоральних циклів.

Індекс територіального покриття показує, як політична партія змогла забезпечити балотування кандидатів у 225 мажоритарних округах. Виборча статистика показує, що навіть парламентські партії не можуть цього зробити у повній мірі. І хоча цей показник засвідчує лише територіальне покриття, але уже сама можливість партії забезпечити балотування кандидатів свідчить про її авторитет у тій чи іншій області. Індекс територіального покриття для парламентських партій за результатами виборів до Верховної Ради України (1998–2019 рр.) подано в таблиці 2.7.1[130].

Таблиця 2.7.1

**Індекс територіального покриття
для парламентських партій за результатами виборів
до Верховної Ради України 1998–2019 рр.**

Партії / Виборчі блоки*	1998	2002	2006	2012	2014	2019
Народний Рух України	0,82					
Партія Зелених України	0,51					
ВБ «СПУ та Сел. ПУ»	0,44					
Комуністична партія України	0,77	0,90	0,99	0,48		
ВО «Громада»	0,80					
ПСПУ	0,55					
СДПУ(о)	0,57	0,35				
НДП	0,48					

ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»**		0,78	0,86			
ВБ «За Єдину Україну»		0,90				
ВБ «Блок Юлії Тимошенко»***		0,01	0,90	0,67	0,73	0,64
СПУ		0,71	0,86			
Партія регіонів			0,98	0,90		
ПП «УДАР»				0,81		
ВО «Свобода»				0,16		0,55
ПП «Народний фронт»					0,53	
ПП «Блок Петра Порошенка»****					0,65	0,57
ПП «Об'єднання «Самопоміч»					0,05	0,05
ПП «Опозиційний блок»					0,42	0,56
Радикальна партія Олега Ляшка					0,74	
ПП «Слуга народу»						0,84
ПП «Опозиційна платформа – За життя»						0,61
ПП «Голос»						0,30

* Починаючи з парламентських виборів 2012 р. виборчі блоки не мають права брати участь у виборах.

** У 2006 р. ВБ «Наша Україна», у 2012 – ПП «Наша Україна».

*** У 2012, 2014, 2019 рр. – ВО «Батьківщина».

**** У 2019 р. – ПП «Європейська Солідарність».

Розрахунок індексу територіального покриття дозволяє зробити висновок, що низький показник індексу упродовж 1998–2019 рр. для більшості політичних партій вказує на відсутність у

них однаково розвинутих структур у регіонах України. Слід також зауважити про високий показник індексу для провладних партій за досліджуваний період.

Інший показник, який вказує на однорідність чи неоднорідність голосування за політичні партії, а відтак дає змогу оцінити її регіональний електоральний потенціал, – це індекс націоналізації політичних партій. Його величина розрахована нами у таблиці 3.7.2 [130].

Таблиця 2.7.2

Індекс націоналізації парламентських партій за результатами виборів до Верховної Ради України 1998–2019 рр.

Партії / Виборчі блоки*	1998	2002	2006	2012	2014	2019
Народний Рух України	0,561					
Партія Зелених України	0,855					
ВБ «СПУ та Сел. ПУ»	0,525					
Комуністична партія України	0,705	0,644	0,725	0,668		
ВО «Громада»	0,515					
ПСПУ	0,554					
СДПУ(о)	0,597	0,666				
НДП	0,811					
ВБ «Національний фронт»	0,281					
ВБ «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»**		0,553	0,603			
ВБ «За Єдину Україну»		0,681				

ВБ «Блок Юлії Тимошенко»***		0,639	0,705	0,761	0,846	0,77
СПУ		0,514	0,633			
Партія регіонів			0,541	0,685		
ПП «УДАР»				0,828		
ВО «Свобода»				0,534		0,55
ПП «Народний фронт»					0,754	
ПП «Блок Петра Порошенка»****					0,891	0,73
ПП «Об'єднання «Самопоміч»					0,804	0,57
ПП «Опозиційний блок»					0,418	0,56
Радикальна партія Олега Ляшка					0,805	0,71
ПП «Слуга народу»						0,89
ПП «Опозиційна платформа – За життя»						0,55
ПП «Голос»						0,58
Націоналізація партійної системи України	0,64	0,62	0,66	0,72	0,76	0,74

* Починаючи з парламентських виборів 2012 р. виборчі блоки не мають права брати участь у виборах.

** У 2006 р. – ВБ «Наша Україна».

*** У 2012, 2014, 2019 рр. – ВО «Батьківщина».

**** У 2019 р. – ПП «Європейська Солідарність».

Розрахунок індексу націоналізації як для окремих партій, так і для партійної системи в цілому дозволяє зробити такі висновки.

По-перше, індекс націоналізації партійної системи зріс від 0,64 у 1998 р. до показників 0,76 у 2014 р. та 0,74 – у 2019 р. Це результат того, що голосування за деякі парламентські партії стало більш однорідним. Наприклад, ПП «Блок Петра Порошенка» у 2014 р. – 0,89, Радикальна партія Олега Ляшка у 2014 р. – 0,81, ПП «Слуга народу» у 2019 р. – 0,89, ВО «Батьківщина» у 2019 р. – 0,77 (див. табл. 3.2.6). По-друге, розрахунки індексу для окремих партій залишаються на низькому рівні, що, на нашу думку, є результатом експлуатації соціокультурних маркерів у боротьбі за голоси виборців. Таким чином, ми можемо говорити про регіоналізовані партії Сходу і Заходу України. Показники для партій Західної України є такими: НРУ – 0,56, ВБ «Національний фронт» – 0,28, ВО «Свобода» – 0,53, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 0,57. Не відрізняються від них суттєво і показники для партій Східної України: КПУ – 0,64, Партія регіонів – 0,54, ПП «Опозиційний блок» – 0,56, ПП «Опозиційна платформа – За життя» – 0,55. По-третє, індекс націоналізації у ідеологічних партій (НРУ, ВО «Свобода») нижче (від 0,5 до 0,6), ніж у партій електорально-прагматичних (Партія Зелених України, Народно-демократична партія України) (від 0,7 і вище). По-четверте, зростали індекси націоналізації у 2014 та 2019 рр. З одного боку – це результат анексії Криму і військових дій на Донбасі. А з іншого, виборча кампанія 2019 р. до ВР України показала, що ряд партій не використовували у своїй кампанії соціокультурних месиджів, а акцентували на загальнонаціональній проблематиці (подолання бідності, припинення війни, боротьба з корупцією та інше). Це й дозволило їм отримати загальнонаціональну підтримку та високий рівень однорідності голосування. По-п'яте, індекс націоналізації політичних партій може бути використаний для їх класифікації як загальнонаціональних (величина індексу у випадку України вище 0,7), регіональних – (величина індексу від 0,4 до 0,7) та локальних (величина індексу – до 0,4).

Порівняння ІТП та PNS часто показує розбіжність цих показників у частини політичних сил. З одного боку, високе територіальне покриття не завжди супроводжується високим рівнем націоналізації (наприклад, на парламентських виборах 1998 р. ІТП Народного Руху України становило 0,82, а PNS – 0,56). Така розбіжність обумовлена тим, що ряд партій, незважаючи на наявність структур у всіх регіонах України, базовими для себе вважають лише деякі з них. А з іншого, трапляються випадки, коли низький індекс територіального покриття поєднується з високим індексом націоналізації. Це характерно для партій влади (Народно-демократична партія), популістських партій («Партія Шарія», мережових партій («Об'єднання «Самопоміч»), а також партій постматеріальних цінностей (Партія Зелених України).

Дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна в цілому, являючи собою її зменшену копію, і, скоріш за все, дають точну копію характерних для країни розмежувань.

Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Деякі з таких територій можуть бути слабоінтегрованими в політичний простір країни і бути джерелом сепаратистських настроїв. Крім того, в авторитарних режимах девіантність може бути результатом некоректного підрахунку результатів волевиявлення.

Виокремлення типових/девіантних регіонів за результатами електоральної підтримки політичних сил на парламентських виборах можна зробити за результатами розрахунку такого показника як евклідова відстань. Його сутність полягає в різниці голосування того чи іншого регіону і країни в цілому. Розрахунок евклідової відстані за результатами парламентських виборів в Україні подано в таблиці 2.7.3 [130].

Таблиця 2.7.3

**Евклідова відстань за результатами парламентських
виборів в Україні 1998–2019 рр.***

Область	Евклідова відомість					
	Евкл. від- стань 1998	Евкл. від- стань 2002	Евкл. від- стань 2006	Евкл. від- стань 2012	Евкл. від- стань 2014	Евкл. від- стань 2019
Захід						
Івано- Франківська	1,35	2,31	1,65	1,41	0,78	0,81
Львівська	1,27	1,72	1,47	1,49	0,68	1,3
Тернопільська	1,30	1,93	1,46	1,33	0,71	0,83
Рівненська	1,02	1,29	1,10	0,76	0,51	0,45
Волинська	0,79	1,42	1,34	0,89	0,61	0,49
Чернівецька	0,41	0,99	0,92	0,71	0,51	0,39
Закарпатська	1,24	0,80	0,69	0,39	0,44	0,39
Центр						
м. Київ	0,56	0,69	0,99	0,96	0,55	0,55
Київська	0,34	0,43	1,18	0,61	0,40	0,36
Вінницька	0,56	0,75	1,05	0,87	0,71	0,68
Кіровоград- ська	0,42	0,60	0,60	0,32	0,26	0,44
Полтавська	0,52	0,89	0,54	0,89	0,55	0,45
Хмельницька	0,51	0,55	0,98	0,64	0,39	0,42
Черкаська	0,69	0,60	1,03	0,64	0,35	0,48
Житомирська	0,37	0,19	0,59	0,51	0,34	0,36
Сумська	0,70	0,45	0,92	0,54	0,29	0,39
Чернігівська	0,50	0,36	0,81	0,57	0,48	0,42

Південний Схід						
Дніпропетровська	1,18	0,80	0,65	0,45	0,73	0,64
Запорізька	0,43	0,84	0,90	0,68	0,77	0,52
Донецька	0,74	1,29	1,87	1,59	1,43	1,5
Луганська	0,97	1,08	1,72	1,40	1,39	1,7
Харківська	0,54	0,83	0,87	0,67	1,13	0,68
Одеська	0,37	0,70	0,79	0,66	0,75	0,56
Миколаївська	0,60	0,79	0,84	0,59	0,51	0,52
Херсонська	0,43	0,65	0,37	0,45	0,38	0,39
АРК	0,75	0,87	1,16	1,06	-	-
м. Севастополь	0,91	1,01	1,46	1,24	-	-

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Таким чином, електоральний простір України є неоднорідним. Це гетерогенне утворення, яке складається з декількох електоральних регіонів, кожний із яких характеризується своєю специфікою. В цілому серед причин виникнення електоральних регіонів України можна назвати історичні (розвиток українського суспільства в межах різних держав); етнолінгвістичні (етнокультурна, мовна гетерогенність українського суспільства); ідеологічні (ідеологічне розмежування населення України було фактором диференціації електорального простору до 2002 р.); релігійні (конфесійна гетерогенність); економічні (суттєві соціально-економічні розбіжності між регіонами України); зовнішньополітичні (різні геополітичні орієнтації регіонів); розбіжності у ставленні до політичного режиму (орієнтація на правлячі політичні сили та опозицію); політична активність регіональних політичних еліт / фінансово-промислових груп.

Оскільки електоральний простір тісно пов'язаний з особливостями суспільно-політичного розвитку країни, то його конфі-

гурація повною мірою залежить від особливостей розвитку політичних процесів у державі. Особливістю електорального простору України є те, що до 2004 р. його структурували в основному ідеологічні чинники (по осі «ліво-правого» політичного протистояння). Починаючи з 2004 р. головним фактором поділу вітчизняного електорального простору стали соціокультурні чинники, актуалізовані виборчими аксіотехнологіями (прийоми та методи мобілізації електоральної підтримки виборців шляхом протиставлення політичних цінностей і ціннісних пріоритетів населення різних регіонів). Нова конфігурація електорального простору виникає за результатами Революції Гідності (кінець 2013 – початок 2014 р.), коли електоральне розмежування проходить не по осі «Схід–Захід», а в межах Донецької і Луганської областей між прихильниками перебування в Україні і тими, хто обрав міфічні структури Донецької і Луганської «народних республік».

Розрахунки цього показника дозволяють нам зробити такі висновки щодо особливостей регіонального голосування.

По-перше, виокремити девіантні та типові регіони в Україні. Причому таке виокремлення можливе як за результатами окремих виборів, так і за результатами усіх парламентських електоральних циклів. Щодо нетипових регіонів, то такими будемо вважати такі, де евклідова відстань перевищує 1. До них відносимо Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Донецьку, Луганську області, АРК і м. Севастополь. Причому відхилення у трьох західних областях України є значно більшим, ніж у східних областях. Пояснити це можна тим, що на сході України протягом вказаного періоду меншою була електоральна мінливість, а відтак стабільною була підтримка так званих «партій Сходу»: КПУ, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна» та інших. Значно складніше з виокремленням типових регіонів якщо брати період з 1998 до 2014 р., оскільки часто відхилення виходили за межу типовості (0,5). Однак до таких регіонів ми можемо віднести: Житомирську, Одеську, Херсонську, Чернігівську, Сумську, Черкаську та ряд інших областей. Як видно з Додатка А, це області Центральної і Південної України.

По-друге, розрахунки вказують на типовість і девіантність електоральних уподобань в межах виокремлених нами макрорегіонів: Захід, Центр, Південний Схід. Наприклад, евклідова відстань для Закарпатської, Чернівецької, Волинської, Рівненської областей мало чим відрізняється від таких розрахунків для областей Центральної України.

По-третє, показники евклідової відстані вказують на деякі аномальні відхилення, які за вказаний період або за результатами окремих виборів є найбільшими. Звичайно, що такі результати мають бути пояснені. До причин таких відхилень можна віднести: наявність так званих «регіональних партій» (це загальнонаціональні партії з чітко визначеною територіальною локацією, або ж «багаторівневі партії»), втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес, особливість розкладу політичних сил у регіоні на момент виборів тощо. Наприклад: Івано-Франківська обл. (2002 р.) – 2,31, Тернопільська обл. (2002 р.) – 1,93, Донецька обл. (2006 р.) – 1,87.

Якщо взяти до уваги розрахунки індексів націоналізації партійної системи та територіального покриття, то можна стверджувати, що регіональну структуру партійної системи України утворюють такі складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах подолали виборчий бар'єр і мають високий індекс націоналізації; 2) регіоналізовані парламентські партії, які мають середній рівень індекса націоналізації; 3) загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах у ВР України не менше 1% голосів виборців; 4) регіональні політичні партії, які представлені в обласних і районних радах кількох областей; 5) субрегіональні партії: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; локальні партії, які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах в органи місцевого самоврядування [162].

Вказаний висновок підкреслює, якою складною є регіональна структура української партійної системи, а наявність різних

типів партійного покриття є однією з причин низького рівня інституціалізації партійної системи України.

Похідним від процесу націоналізації партійних систем є утворення регіональних політичних партій. У традиційних суспільствах такі організації захищають підвалини партикуляризму, відособленості власних територій у культурному, господарському і політико-правовому вимірі. Вони зазвичай виникають у періоди змін звичної ідентичності, стрімких соціокультурних зрушень, у зв'язку з чим і виявляють традиціоналізм як захисну реакцію периферії від незрозумілих нововведень центру.

У багатоскладових суспільствах (термін А. Лейпхарта) регіональні організації часто мають етнічний, релігійний або станово-клановий характер. Зміцнення регіональних партій і рухів – наслідок одного з найважливіших розмежувань (кліважів) у суспільстві між центром і периферією (теорія С. Липсета і С. Роккана), а також етнополітичного соціального поділу. Таким чином, територіальна основа формування і функціонування політичних партій дає нам можливість ідентифікувати регіональні партії як такі, що покликані захищати інтереси конкретної, зазвичай периферійної, території.

Тобто дослідники націоналізації вважають регіональними партії, які беруть участь у виборах лише на окремих територіях і, відповідно, мають порівняно невелике територіальне покриття. Це – перший критерій виокремлення регіональних партій. Другий важливий критерій належності партій до категорії регіональних (регіоналістських) – існування партикуляристської ідеології. У широкому значенні партикуляризм становить собою обстоювання окремими соціальними, етнічними, релігійними групами у державі особистих інтересів, на противагу інтересам всього співтовариства або держави загалом. У вузькому значенні цей термін використовують для позначення політичної тенденції окремих регіонів держави до самостійного політичного життя.

Партії, які лише базуються у тих чи інших регіонах внаслідок свого походження (не маючи ознак партикуляристської ідеології) або, з огляду на їхню недостатню та фрагментовану підтримку,

називають регіоналізованими [294, с. 175]. Їх можна вважати, на нашу думку, і багаторівневими [37].

У науковій літературі простежуються різні назви партій, діяльність котрих пов'язана з певною територією (регіоном): «регіоналістські», «етнорегіоналістські» (Л. Девінтер [354]), «регіональні», «етнорегіональні» (Р. Туровський [294], Д. Бранкати [346]), «субнаціональні» (Дж. Ерк [357]), «етнічні» (Д. Горовіц [57]), «автономістські» (Л. Девінтер [354]), «сецесіоністські» (Дж. Соренс [389]), «ратахістські» (Р. Дендой [353]).

І хоча всі ці партії зазвичай мають безпосереднє відношення до регіону, який є основою їхнього функціонування, вважають П. Байковський та І. Зінько, значення регіону і території для кожної з цих партій є різним, що відповідним чином позначається і на їхній ідеології [4, с. 146].

Аналізуючи феномен регіональних партій, слід означити відмінність між регіональною і регіоналістською партією. Л. Девінтер вважає ключовою ознакою, котра вирізняє регіоналістські партії з-поміж інших, їхню вимогу «політичної реорганізації існуючої в державі структури влади на користь регіонів шляхом надання їм права на самовоюдування» [354, с. 204–205]. Натомість регіональні партії вирізняються тим, що їхня активність не поширюється на всю територію країни, а обмежена певною територією (регіоном), або ж територіально обмеженим є рівень їхньої електоральної підтримки (рівень націоналізації партії). Синонімом регіональної партії можуть бути поняття «субнаціональна партія», «периферійна партія», «локальна партія». Таким чином, регіональна партія не завжди є регіоналістською, тоді як регіоналістська партія зазвичай є регіональною. Тому прийнято вважати, що регіоналістські партії – найпоширеніший підтип регіональних партій [4, с. 149].

Підсумовуючи, можна констатувати: під поняттям «регіоналістська партія» варто розуміти політичні партії, які не лише діють на певній території, а виступають за зміну прав цієї території стосовно центру, зокрема ті, що виступають за незалежність власних

територій у складі існуючих держав. Регіональні партії – політичні партії, котрі функціонують на території всієї держави, але електоральне ядро яких сконцентроване в певних регіонах держави. Основна функція регіональних партій – мобілізація на основі територіальної ідентичності. Партійна мобілізація зазвичай зосереджується навколо «критичних подій і специфічних проблем» регіону.

За фактом походження регіональні партії можуть виникати внаслідок: 1) перетворення загальнонаціональної партії на регіональну; 2) розколу в загальнонаціональній партії; 3) еволюційного розвитку регіоналістських поглядів місцевої еліти; 4) укрупнення локальних партій або їхнього об'єднання.

А. Романюк до причин піднесення регіональних партій відносить, по-перше, наявність певної правової неупорядкованості відносин між центром і регіоном незалежно від того, які питання покладено в основу – економіка, розвиток національної мови, релігії, культури. По-друге – реакцію на зростання повноважень наднаціональних європейських інститутів, коли національні державні органи змушені були передавати до Страсбурга частину своїх повноважень. Учений наголошує, що наявність регіональних партій є особливістю розвитку європейських країн, де він налічує 85 таких партій: Бельгія: Фландрія – 10, Валлонія – 9, німецька спільнота – 3; Іспанія: Андалузія – 1, Арагон – 2, Галісія – 1, Країна Басків – 4, Каталонія – 5; Італія: Паданія – 1, Південний Тироль – 3, острів Сардинія – 2, Аоста Валеї – 1; Німеччина – 2; Сполучене Королівство: Англія – 1, Корнвол – 1, Північна Ірландія – 9, Шотландія – 4, Уельс – 2 і т.д. [246, с. 131].

Активізацію регіональних партій С. Хенкін пов'язує з: а) реакцією малих народів на процеси європейської інтеграції і глобалізації, страхом втратити свою мову і традиції; б) зміною парадигми державного устрою – переходом від централізації до деволюції (регіональна автономія); в) нерівністю соціально-економічного розвитку регіонів держави; г) геополітичними зрушеннями, пов'язаними з крахом «реального соціалізму» [311, с. 154].

У статті «Регіональний вимір електорального процесу: концептуальні засади дослідження» Р. Туровський, описуючи мето-

дологію дослідження регіональних електоральних процесів, дає характеристику сутності регіональних політичних партій. Причому партії з яскраво вираженою регіональною підтримкою, на його думку, не обов'язково підпадають під чітке визначення регіональної партії. До останніх належать лише партії, які захищають саме регіональні інтереси в умовах добре вираженої регіональної ідентичності, яка не має етноконфесійної основи. Це – ідеальний тип регіональної партії. Однак більш поширеним є проміжний тип, коли партії мають яскраво виражену регіональну підтримку, але висловлюють інтереси етнокультурних груп (етнорегіональні партії) чи інтереси домінуючих на цій території соціальних груп (соціально-регіональні партії). Ідеальнотипові загальнонаціональні партії, на його думку, повинні мати відносно однакову підтримку в більшості регіонів і опиратися на екстериторіальну за походженням підтримку соціальних груп [292].

У своїй науковій розвідці «Регіональні партії виходять на авансцену» В. Швейцер констатує, що регіональні партії різняться за сукупністю ідентифікаційних ознак. Такими ознаками автор називає: національні (етнічні), регіональні (територіальні), лінгвістичні, конфесійні. Беручи за основу класифікації перелічені ознаки, вчений виокремлює наступні типи партій: 1) етнолінгвістичні (Шведська народна партія Фінляндії); 2) регіонально-лінгвістичні (Ліга Півночі в Італії); 3) регіонально-етнолінгвістичні (політичні партії Шотландії, Уельсу, Корсики, Каталонії та Країни Басків); 4) регіонально-етноконфесійні партії (ПП «Фламандський інтерес»); 5) регіонально-конфесійні партії [329, с. 88; 330].

Типологічні характеристики регіональних партій будуть неповними без урахування їх особливих позицій у політичній системі європейських держав. З урахуванням функцій в органах законодавчої та виконавчої влади регіональні та етнічні партії можна розподілити на три основні типи.

Перший – реальний або можливий партнер в урядових коаліціях. Таким, зокрема, вже довгі роки є Християнсько-соціальний союз (Баварія), що представляє в урядах Німеччини не тільки

спільний з ХДС консервативний напрям, але й інтереси власного регіону [329, с. 90].

Другий тип участі етнорегіональних партій в політичному житті своїх держав можна кваліфікувати як групи опозиційного тиску. Присутність у національних парламентах Великої Британії, Іспанії, Бельгії, Латвії, Литви певної кількості депутатів від відповідних партій, які не мають реальних шансів увійти в ті чи інші коаліції, дає їм можливість не тільки бути почутими, а й висувати законодавчі ініціативи, які можуть до певної міри бути реалізованими. Навіть дуже слабке представництво регіоналів у парламентах своїх країн створює в їх електораті відчуття власної значущості у вирішенні як суто регіональних, так і загальнодержавних справ.

Зрештою, третій і найбільш поширений тип політичної участі етнорегіональних партій – діяльність у місцевих органах влади (регіональні парламенти, комуни, громадські ради тощо). Тут у багатьох випадках етнорегіонали навіть випереджають за ступенем представництва основні загальнонаціональні партії, змушуючи останніх пристосовуватися до місцевих умов. І хоча, як правило, функції цих органів влади обмежуються вузькою проблематикою місцевого значення, проте регіонали можуть впливати на сферу культурно-національної автономії, освіти, охорони здоров'я, екології та ін. [329, с. 91].

Отже, регіональні партії, з одного боку, вносять суттєвий вклад в розвиток державності, а з іншого – сприяють дестабілізації суспільно-політичного життя. Йдеться про те, що в сучасних багатонаціональних державах відбувається зіткнення двох рівно визнаних принципів міжнародного права: з одного боку, права кожного народу на самовизначення, а з іншого – принципу територіальної цілісності держави. Ця колізія може приводити до кардинально різних результатів, які багато в чому залежать і від позицій етнорегіональних партій. Порівняльна характеристика регіоналістських і субнаціональних (локальних) партій подана нами у розробленій таблиці (2.7.4):

Таблиця 2.7.4

**Порівняльна характеристика регіоналістських
і субнаціональних (локальних) партій**

Критерії порівняння	Регіоналістські партії	Субнаціональні, локальні партії
Ідеологія	Партикуляризм	Регіоналізм, націоналізм, постматеріалізм тощо
Територіальне покриття	Територія в межах адміністративно-територіальних одиниць або територія компактного проживання національних меншин	Територія всієї країни, локалізація на певних територіях (мажоритарний виборчий округ, область, район, місто)
Мета діяльності	Забезпечення автономії для території в межах якої діє політична сила	Партії як «електоральні машини», партії які забезпечують перемогу на виборах для певних політиків чи політичних сил
Особливості партійної мобілізації	Забезпечення автономії чи власної державності	Об'єднання навколо критичних подій і специфічних проблем регіону; електоральний супровід окремих політиків
Основні типи патрій	Етнорегіоналістські, автономістські, націонал-федералістські, сецесіоністські	Територіальні, етнорегіональні, локальні
Причини виникнення	Боротьба за утворення власних автономій, держав. Політизація регіоналістських поглядів місцевої еліти. Політизація етнічності	Страх втратити власну мову, культуру, національну ідентичність. Зміна парадигми державного устрою (перехід до деволюції)

<p>Географічне розташування</p>	<p>Периферія морського та океанічного узбережжя. Територія контакту католицької та православної церкви. Територія від південної Англії до півночі Італії («голубий банан»)</p>	<p>Територія більшості держав Євросоюзу, а також Україна та Росія</p>
<p>Типи політичної участі</p>	<p>Групи опозиційного тиску. Діяльність у місцевих органах влади</p>	<p>Партнери урядових коаліцій. Групи опозиційного тиску. Діяльність у місцевих органах влади</p>

Охарактеризувавши теоретичні підходи до трактування сутності регіональних політичних партій у зарубіжній політичній науці, перейдемо до вивчення цього феномену у вітчизняній політичній практиці.

Отже, згідно з чинним законодавством, в Україні можуть створюватися партії лише із загальнонаціональним статусом (ст. 3 Закону України «Про політичні партії в Україні») [90, с. 41]. Таким чином, український закон не передбачає можливості реєстрації та діяльності регіональних партій. Ці норми критично оцінила Венеціанська комісія, зазначаючи, зокрема, що відповідне положення «є юридичною перешкодою на шляху утворення партій, які зосереджували б свою діяльність на питаннях регіонального значення» [77].

Крім того, у Кодексі належної практики у сфері політичних партій (12–13 грудня 2008 р.) Венеціанська комісія наголосила на тому, що державні органи не повинні обмежувати право утворення політичних партій як на національному, так і на регіональному та місцевому рівнях [107, с. 370]. На думку експертів Венеціанської комісії, громадяни мають право об'єднуватися в групи, обмежуючи сферу своєї діяльності до регіонального або місцевого рівнів та до місцевих і регіональних виборів [77].

У цьому контексті варто наголосити: у більшості країн Європейського Союзу (Австрія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Мальта, Фінляндія, Франція та ін.) законодавство розмежовує національні і регіональні партії, дозволяючи функціонування обох видів.

В Україні ряд політиків виступили з ініціативою створення легального інституту регіональних політичних партій, які могли б брати участь тільки у місцевих виборах. Але ця ідея широкої підтримки не знайшла. Однак де-факто такі партії існують. Варто зазначити, що Партія регіонів до 2006 р. була суто регіональною партією, діяльність якої не виходила за межі кількох районів Луганської та Донецької областей.

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні можна віднести:

1. Регіональний поділ України на Захід – Схід. Фундаментальний поділ України уособлює мовне та етнічне розмежування. На Заході і в Центрі найбільша питома вага належить власне титульній нації, а на Сході і Півдні зосереджено мешкає багатомільйонна меншина генераційно укорінених етнічних росіян.

2. Етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території. Виокремлюють такі типи етнічних партій – партії титульних етносів, партії корінних народів та партії національних меншин.

3. Бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) створити власні партійні структури, для того щоб мати можливість брати участь у політичному житті суспільства.

4. Створення «адміністративних партій» (партій влади) керівниками областей, міст тощо.

5. Відмова частини відомих місцевих політиків балотуватись як від провладних партій, так і від опозиційних. Інструментом балотування у такому випадку є «місцеві партії».

6. Розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів починаючи з 2010 р.

7. Нормативно-правову основу діяльності політичних партій України (жорстка централізація і под.).

8. Пропорційну систему виборів місцевих органів влади.

9. Трансформаційні процеси в українському суспільстві (зміна форм правління та ін.).

10. Прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами.

11. Реформу з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад.

Регіональні політичні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів в Україні 2010 та 2015 рр. Малі (в нашому випадку регіональні) партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на посади міських голів [152].

Для аналізу особливостей функціонування партійної системи України на регіональному рівні необхідно ще раз зупинитись на трактуванні сутності регіональної політичної партії і на типологізації регіональних партій в Україні. Перш за все слід зауважити, що класичних регіоналістських партій в Україні немає. Йдеться про те, що регіоналістські партії – це партії, головна мета діяльності яких – боротьба за автономію територій, на яких вони діють. Жодна з партій в Україні, які ми будемо називати локальними, регіональними, багаторівневими і т. д., не ставить у своїй діяльності такої мети. Мета діяльності українських регіональних партій пов'язана з регіональними інтересами місцевих еліт, участю у виборчих процесах місцевих політиків. Виключенням можуть бути хіба що партії російської національної меншини (етнорегіоналістські партії), які відкрито закликали до приєднання частини українських територій (перш за все АР Крим) до Російської Федерації.

Отже, партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі складові:

1. Загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до ВР України подолали виборчий бар'єр.

2. Загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах не менше 1% голосів виборців і, відповідно, мають вплив на партійну конкуренцію. До таких партій можна віднести і ті, які на місцевих виборах отримують депутатські мандати у більшості областей України або їх кандидат у Президенти набирає на президентських виборах не менше 1% голосів виборців.

3. Регіональні політичні партії:

- партії, які отримують перемогу на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях України і мають значний вплив на формування місцевих органів влади. Деякі з них ще називають «регіональними політичними машинами». Такі партії здатні забезпечувати політичний і адміністративний контроль на певній території;
- етнічні регіональні партії, які функціонують на територіях компактного проживання національних меншин.

4. Субрегіональні партії. Це партії, які функціонують і мають представництво на рівні окремих районів, міст окремої області:

- політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів («електоральна вотчина» окремих народних депутатів), де вони постійно забезпечують собі перемогу перш за все на парламентських виборах;
- локальні партії (партійні проекти); їх ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради); такі партії висувають свої списки в обмежене географічно число рад (декілька районних, декілька міських тощо); регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одиничних місцевих осередків або надання партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що функціонування політичних партій на регіональному рівні пов'язане з явищем націоналізації партійної системи, феноменом регіональних (регіоналістських) партій та особливістю партійної структури на регіональному рівні.

2.8. Емпіричні методи дослідження

Емпіричні методи дослідження становлять важливий елемент у вивченні політичних партій та партійних систем. Вони поряд із теоретичними доробками використовуються для вивчення впливу виборчих систем на процеси, що відбуваються в державі, а також дозволяють здійснити оцінку ефективності виборчих систем, вимірювати їх якості, співвідносити виборчі системи з партійними системами, визначати характер впливу виборчих систем на електоральну поведінку.

Вимір ефективної кількості електоральних та парламентських партій. Дослідження електорального процесу в багатопартійних системах показує, що не всі партії впливають на хід виборів і не всі з них є значущими для виборця. У свою чергу, розподіл місць у парламенті модифікує розподіл влади між партіями та впливає на діяльність представницьких органів. Фактично вплив на державну політику і законодавчий процес обмежується так званою «ефективною кількістю партій», яка є меншою, ніж загальна кількість партій, які беруть участь у виборчих перегонах. Вперше «індекс ефективного числа партій» запропонований в 1979 році М. Лааксо та Р. Таагаперою.

Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Є два варіанти визначення розміру такої підтримки:

- а) на підставі результатів виборів до парламенту (ефективне число електоральних партій);

б) на підставі кількості депутатських місць, які належать тій чи іншій партії і виражені у процентному відношенні (ефективна кількість парламентських партій).

Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах, розраховується за формулою:

$$ENPV = 1/\sum v_i^2,$$

де v_i – частка голосів i -ї партії.

Обраховуючи індекс за умови участі великої кількості партій, слід робити обмеження (як правило, враховувати показники партій, які набрали на виборах більше 1% голосів виборців).

Ефективна кількість парламентських партій розраховується за формулою:

$$ENPS = 1/\sum s_i$$

для всіх партій, що отримують місця, де s_i – частка мандатів i -ї партії.

Якщо в країні існує двопартійна система, то можна припустити, що обидві партії на виборах здобувають по 50% місць в парламенті. В такому випадку ефективна кількість партій буде рівна 2,0. Якщо ж одна із них здобула 70% місць, а інша – 30%, то індекс становитиме 1,7. В даному випадку величина індексу свідчить про тенденцію до утворення однопартійної системи. Трипартійною можна вважати систему, де партії розподілили між собою мандати у відношенні 45:40:15. Зміниться в такому випадку й індекс ефективної кількості парламентських партій, який становитиме від 2,0 до 3,0. В багатопартійній системі з домінуючою партією величина індексу повинна коливатись від 3,5 до 4,0. У випадку без домінуючої партії величина індексу становитиме 4,5. Взаємозалежність індексу ефективного числа парламентських партій, типу партійної системи, гіпотетичної кількості місць у парламенті подано в таблиці 2.8.1 [282, с. 356–357].

Таблиця 2.8.1

**Індекс ефективного числа парламентських партій
в різних типах партійних систем**

Тип партійної системи	Гіпотетичний розподіл місць у парламенті,%	Ефективна к-ть парл. партій
Двопартійна система	55 – 45	2
Система двох з половиною партій	45 – 40 – 15	2,6
Багатопартійна система з домінуючою партією	45 – 20 – 15 – 10 – 10	3,5
Багатопартійна система без домінуючої партії	25 – 25 – 25 – 15 – 10	4,5

Як правило, значення індексу ефективної кількості електоральних партій є вищим за значення аналогічного індексу на парламентському рівні. Ця відмінність полягає у неможливості забезпечити 100% трансформацію отриманих партією голосів на виборах у відповідну частку депутатських мандатів. Така невідповідність обумовлена, перш за все, різними типами електоральних формул.

Зменшення ефективної кількості партій в результаті застосування різних електоральних формул у процесі виборчої кампанії називається редукцією. Коефіцієнт редукції виборчої системи розраховується за формулою:

$$W_r = (E_{кп} - E_{кпп} / E_{кп}) 100,$$

де $E_{кп}$ – ефективна кількість партій на виборчому рівні,
 $E_{кпп}$ – ефективна кількість партій на парламентському рівні.

Величина зменшення ефективної кількості партій обернено пропорційна до величини індексу пропорційності. Це значить, що чим вища пропорційність виборчої системи, тим менший рівень

зменшення ефективної кількості партій, а значить, менший рівень надпрезентації політичних партій [195, с. 22–29].

Значення коефіцієнта знаходиться в інтервалі від 1 до 100. Чим менше значення коефіцієнта редукації, тим слабшою є можливість виборчої системи скорочувати кількість партій, які конкурують на парламентському рівні. Якщо значення коефіцієнта збільшується – це свідчить про збільшення можливості виборчої системи редукувати кількість партій, які представлені на парламентському рівні.

Р. Таагепера і Б. Гоффман вивели формулу взаємозалежності між ефективним числом партій і кількістю проблемних вимірів, яка виглядає наступним чином:

$$N = I_{\text{пр}} + 1,$$

де $I_{\text{пр}}$ – це кількість проблемних вимірів.

Отже, використання індексу ефективної кількості партій вдало пояснює фрагментацію партійних систем, окреслює рамки аналізу партійних систем та їх динаміку.

Вплив виборчої системи на структурування парламенту. Загальновідомим є той факт, що результати виборів залежать не лише від волевиявлення громадян під час виборів, але і від норм права, за якими організовується виборчий процес: пропорційна чи мажоритарна система виборів тощо. Оцінка функціонування виборчих систем здійснюється через максимально пропорційне представництво партій у парламенті, тобто через ступінь співвідношення частки відсотків голосів, отриманих партією на виборах, з відсотками депутатських місць у парламенті. Запровадження пропорційної виборчої системи сприяє більшій структуризації політичної системи, оскільки вона передбачає розподіл місць у парламенті між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів виборців.

Для того щоб дослідити рівень впливу виборчої системи на партійну, використовують індекси пропорційності Р. Гюнтера та диспропорційності М. Галлахера. Дані розрахунки застосовують-

ся тільки для дослідження пропорційних систем або тих, які мають пропорційну складову.

Р. Гюнтер для обчислення пропорційності використовує відсоток отриманих партією на виборах голосів та відсоток одержаних партією мандатів у парламенті. Вчений пропонує наступну формулу обчислення рівня пропорційності:

$$I_p = 100 - (V_1 - S_1) + (V_2 - S_2) + \dots (V_n - S_n)/2,$$

де I_p – індекс пропорційності; V – відсоток отриманих партією на виборах голосів; S – відсоток одержаних партією мандатів у парламенті; n – кількість партій, які провели своїх депутатів до парламенту [195, с. 29–35].

Індекс пропорційності у разі застосування пропорційної виборчої формули в Західній Європі коливається від 86 до 98. Аналізуючи проблему пропорційності в рамках існуючих виборчих систем, можна констатувати, що індекс пропорційності є найвищим у випадку поєднання чотирьох чинників: пропорційної виборчої формули, значного розміру виборчого округу, стабілізації багатопартійної системи, застосування принципу вирівнювання при розподілі депутатських мандатів. Для оцінки пропорційності виборчої системи використовують також індекс диспропорційності виборів.

Індекс диспропорційності М. Галлахера дуже часто називають індексом найменших квадратів. Даний індекс є інтегральним показником відхилення, яке відображає невідповідність між кількістю поданих голосів і розподілом депутатських мандатів [12, с. 238]. Рівень диспропорційності виборчої системи обчислюється за М. Галлахером між часткою голосів, які отримали партії-учасниці виборів, та часткою місць у представницькому органі. Математична формула даного індексу має такий вигляд:

$$I = \sqrt{\sum 1/2(P_1 - S_1)^2 + (P_2 - S_2)^2 \dots (P_n - S_n)^2}$$

де I – індекс диспропорційності виборів; P – відсоток го-

лосів, які отримала партія на виборах; S – відсоток мандатів, які отримала партія відповідно до свого виборчого результату; n – кількість партій (блоків), які пройшли до парламенту.

Індекс може приймати значення від 0 до 100. Виборчі системи з низькими рівнями диспропорційності отримують цей показник у межах від 1 до 6; системи із середнім рівнем диспропорційності – від 7 до 12; з високим – 13–20. Не існує верхнього показника диспропорційності, але він рідко перевищує 20–25.

Партійна фрагментація парламенту. Політичний плюралізм як один із показників демократичної системи має свої межі, вихід за які загрожувє їй дестабілізацією. Саме тому в порівняльній політології важливим є дослідження причин політичної роздрібненості та диференціації. Причому досліджуються показники не тільки диференціації партійних систем, а й політичних загалом. Емпіричні показники роздрібненості вимірюються індексами фрагментації (індекс Д. Райє), індексом фракційності, індексом поляризації (індекси запропоновані Я. Лейном та С. Ерсоном).

Індекс фрагментації запропонований Д. Райє в його книзі «Політичні умови електорального права» (1967) – першому системному порівняльному дослідженні впливу електоральних систем на системи партійні. Значення індексу змінюється від нуля (однопартійна система, за якої всі голоси і мандати отримує тільки одна партія) до одиниці (повністю фрагментована система, де кожний виборець голосує за свою партію, а кожний парламентар представляє окрему партію). Фрагментація парламенту є залежною змінною: на рівень фракційності впливають особливості електорального формату, соціальна диференціація суспільства та форма державного правління [195, с. 39–46].

Д. Райє описує стан партійної системи за допомогою показників кількості партій, які брали участь у виборах; кількості голосів, які отримала найбільша партія, та показника кількості голосів, отриманих двома найбільшими партіями. На основі отриманих результатів вчений виводить обчислення рівня фракційності партійної системи. За допомогою першого показника, на думку Д. Райє, ми отримуємо

загальний образ партійної системи та дізнаємося про рівень парламентської конкуренції. Другий індикатор базується на визначенні існування домінування одно- чи багатопартійної системи. Третій показник Д. Райє називає показником двопартійності, який допомагає визначити, якою мірою партійні системи наближаються до двопартійності, причому сума голосів двох партій повинна бути не меншою ніж 75% і не більшою ніж 90% [263, с. 325–326].

Отже, індекс Д. Райє можна представити наступним чином:

$$F=1-\sum_{i=1}^n p_i^2$$

де n – кількість партій; P_i – відсоток виборчих голосів чи мандатів, отриманих партією i .

Індекс фракційності вказує на можливість існування партійних систем від досконалої однопартійної системи, в котрій одна партія здобуває всі виборчі голоси: $F = 0$, до двопартійної: $F = 0,50$. Рівень фракційності між 0,50 та 0,67 вказує на конкуренцію двох партій. Значення індексу фракційності вище ніж 0,70 – це ознака існування багатопартійної системи (понад ніж 3-х партій). Рівень, нижчий за 0,50, вказує на появу домінуючої партії.

Неусталеність уподобань електорату в ході виборчих кампаній. Тривалий час вважалось, що партійні системи країн Західної Європи є стабільними і обумовлені дією соціально-політичних розмежувань, описаних С. Ліпсетом і С. Рокканом. Однак у 1970 році данський політолог М. Педерсен, досліджуючи партійні системи європейських країн, помітив зміни в електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець, бере участь у виборах, не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання неконвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від «старих» партій до нових (універсальних, постматеріальних). Для виміру цих процесів М. Педерсен запропонував індекс електоральної неусталеності партійних систем.

У нашому дослідженні ми будемо використовувати чисту неусталеність. Формулу для обчислення індексу чистої неусталеності увів М. Педерсен у 1979 році та виразив його наступною формулою:

$$I_{ped} = (P_1 - P_1') + (P_2 - P_2') + \dots (P_n - P_n')/2,$$

де I_{ped} – означає перенесення виборчої підтримки; n – партій партій; P_n – загальна виборча підтримка (%) партії n в період t (I вибори); P_n' – загальна виборча підтримка (%) партії « n » в період $t + 1$ (II вибори) [195, с. 39–46; 282, с. 361–363].

Значення індексу неусталеності коливається від 1 до 100. Якщо вподобання електорату усталені, то значення індексу дорівнюватиме 1. Межа усталеності повинна не перевищувати 15. Коли індекс М. Педерсена більший за 15, тоді електоральні вподобання є неусталеними. Вчений вважає, що цей індекс допомагає фіксувати загальну динаміку сили партії від виборів до виборів.

Індекс агрегації. Важливу роль у з'ясуванні перспектив стабільності коаліційних урядів відіграє індекс агрегації, запропонований Л. Майером. Даний індекс дозволяє виміряти рівень концентрації партійної системи на основі врахування двох змінних: кількості парламентських партій у визначений час та потужності найбільшої парламентської партії. Потужність конкретної політичної партії визначається процентом контрольованих нею місць у парламенті. Вища величина індексу означає вищий рівень концентрації партійної системи, що, відповідно, сприяє стабілізації системи коаліційних домовленостей. Уряди, сформовані в країнах з високим показником індексу агрегації, характеризуються більшою стабільністю, ніж у країнах з низьким числовим значенням даного показника. Обумовлюється це тим, що в межах партійної системи існує потужне угруповання, здатне домінувати в системі конкурентних відносин між різними політичними партіями, що веде до утворення однопартійних урядів або урядів на основі однієї домінуючої партії.

Цей індекс обраховується за такою математичною формулою:

$$A = S/N,$$

де A – символ індексу агрегації; S – відсоток місць у парламенті, контрольованих найбільшою партією; N – кількість представлених у парламенті партій.

Вплив партій і виборів на демократизацію вивчається за допомогою *індексу Т. Ванханена*. Він використав два кількісні індикатори для виміру демократизації [282, с. 365–366]:

- 1) рівень конкуренції визначається за часткою голосів, які отримали опозиційні партії на виборах. Ця частина враховується відношенням відсотків голосів, які отримала урядова партія, від ста;
- 2) рівень електоральної участі визначається як частина населення, яка взяла участь у голосуванні. Ця частина вираховується у процентах від усього населення країни. Індекс розраховується за формулою:

$$I_d = \frac{K \times Y}{100} .$$

Для аналізу рівномірності територіального розподілу голосів виборців за різні політичні сили використовують такі емпіричні показники: індекс територіального покриття (ІТП), індекс варіації (середнє абсолютне відхилення), індекс націоналізації політичних партій і партійних систем Г. Голосова, аналогічні індекси Джонса–Мейнверінга.

ІТП є одним із інструментів виміру партійної націоналізації. Цей індекс розраховується як процент округів, в якому партія висунула своїх кандидатів, від загальної кількості округів.

Відповідно, ті партії, які можна вважати загальнонаціональними, роблять спробу до повсюдного висунення кандидатів, тоді як регіональні партії свідомо концентрують увагу на певних територіях або не здатні висунути своїх кандидатів за браком ресурсів.

Головний недолік індексу – ігнорування рівня підтримки кандидатів, механістичне дорівнювання самого факту висунення рівню націоналізації.

Один із простих способів виміру територіальної гомогенності голосування базується на аналізі регіональних відхилень результатів кожної партії від загальнонаціонального результату. Індекс варіації, або середнє абсолютне відхилення, є сумою від загальнонаціонального показника для всіх регіонів (без врахування знаку таких відхилень) і визначається для кожної партії окремо. Сума ділиться на кількість регіонів. В одній із версій обрахунку індексу варіації сума ділиться на 2 [53; 293; 294].

Операціоналізацію поняття «націоналізація партійної системи» ми здійснюємо на основі визначення М. Джонса та С. Мейнверінга: націоналізація партійної системи – явище, коли частка отриманих голосів виборців провідних партій майже однакова у всіх адміністративно-територіальних одиницях країни (PSNS – Party system nationalization score). Тобто голоси будь-якої з партій не концентруються лише в одному регіоні. Цю ж логіку можна застосувати і до партій: високонаціоналізовані партії на виборах здобувають порівняно однакову кількість голосів по всіх областях, в той час як слабонаціоналізовані партії користуються підтримкою лише в окремих регіонах (PNS – Party nationalization score) [53; 293; 294].

Коефіцієнти PSNS та PNS варіюються від 0 до 1: чим вони ближче до 1, тим рівніше розподіляються частки голосів виборців, тобто це свідчить про більший рівень націоналізації партійної системи (партії). І навпаки, чим показники ближче до 0, тим менш націоналізованою є партійна система (партія).

Досить часто у політологічному дискурсі антитезою націоналізації виступає регіоналізація. Відтак дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна в цілому, являючи собою її зменшену копію, і, скоріш за все, дають точну копію характерних для країни розмежувань.

Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Деякі з таких територій можуть бути слабоінтегрованими в політичний простір країни і бути джерелом сепаратистських настроїв. Крім того, в авторитарних режимах девіантність може бути результатом некоректного підрахунку результатів волевиявлення тощо.

Виокремлення типових/девіантних регіонів за результатами електоральної підтримки політичних сил на парламентських виборах можна зробити за результатами розрахунку такого показника як евклідова відстань. Евклідова відстань розраховується за формулою:

$$d(x, y) = \frac{\sqrt{\sum (x_k - y_k)^2}}{N} .$$

Відповідно до формули, евклідова відстань представляє собою квадратний корінь з суми квадратів різниць між голосуванням за кожен партію в конкретному регіоні і її загальнонаціональним результатом, яка ділиться на кількість регіонів. Низьке значення евклідової відстані вказує на типові регіони, високе – на девіантні [200].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Враховуючи незавершеність українського демократичного транзиту, особливості еволюції та функціонування партійної системи можна розглядати у рамках двох теоретичних підходів – теорії демократичних переходів і теорії неопатримоніалізму.

Відповідно до теорії демократичних переходів розвиток і функціонування партійної системи спричинені загальними тенденціями еволюції політичних партій у сучасному світі («історична інституціоналізація») та логікою демократичного транзиту. На кожному етапі демократичного переходу (лібералізації, демократи-

зації, ресоціалізації/консолідації) конфігурація партійної системи обумовлюється специфічними чинниками. Важливе значення для подальшого розвитку партійної системи на етапі демократизації мають установчі вибори, які започатковують особливості електоральної конкуренції та формат партійної системи. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідація партійної системи, на нашу думку, пов'язана з високим рівнем її націоналізації, зменшенням рівня фрагментації та електоральної волатильності (усі показники вимірюються відповідними формулами).

До основних чинників, що впливають на конфігурацію партійних системи у перехідних суспільствах, слід віднести: характер трансформаційного конфлікту, особливість демократичного транзиту; наявність/відсутність історичних партій; вплив політичних інститутів (виборча система, форма правління); існування традицій клієнтелізму; вплив соціально-політичних розмежувань.

Для потреб нашого дослідження ми виокремили й проаналізували основні організаційні моделі (ідеальні типи) політичних партій: масові, кадрові, електорально-професійні, всеохоплюючі, картельні партії та партії постматеріальних цінностей. Регіональний вплив та функціонування політичних партій і партійної системи розглянутий нами у контексті концепту «багаторівневої партії». Під багаторівневою партією необхідно розуміти партійну організацію з множинними лініями підзвітності та розділенням повноважень між відносно автономними підрозділами на субнаціональному та національному рівнях. Багаторівневі партійні структури сформувалися внаслідок: а) процесу регіоналізації у багатонаціональних державах; б) конкуренції з боку етнорегіональних партій; в) отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; г) кращої обізнаності локальних партійних структур з місцевими проблемами та шляхами їх вирішення.

Досліджено чинники впливу на процес націоналізації партійної системи та охарактеризовано теоретичні підходи до вивчення регіональних політичних партій. Виокремлено чинники впливу

на рівень націоналізації партійної системи: особливості пострадянського транзиту; федералізм, децентралізація, деволюція, регіоналізм; президенціалізм; електоральні правила та нормативно-правова основа функціонування політичних партій; етнічна фрагментація; політичний режим.

Підкреслено, що дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення типових і девіантних регіонів. Типові регіони голосують як країна загалом, становлячи собою її зменшену копію. Виокремлення девіантних регіонів дозволяє виявити території, які демонструють найбільші відхилення. Таке розмежування дозволяє зробити розрахунок евклідової відстані. Розрахунок евклідової відстані за результатами парламентських виборів 1998–2014 рр. дає змогу зробити висновок про значні відхилення показників у західних і східних областях від середнього по Україні, що пояснюється наявністю регіональних політичних партій та особливістю регіональних політичних режимів.

Простежено тісний зв'язок між рівнем націоналізації партійної системи і утворенням регіональних політичних партій. Встановлено, що за фактом походження регіональні партії можуть виникати внаслідок: перетворення загальнонаціональної партії на регіональну; розколу в загальнонаціональній партії; еволюційного розвитку регіоналістських поглядів місцевої еліти; укрупнення локальних партій або їхнього об'єднання.

Згідно з чинним законодавством, в Україні можуть створюватися політичні партії лише із загальнонаціональним статусом, хоча електоральна підтримка політичних сил та їхніх кандидатів на парламентських і президентських виборах має виразний регіональний характер. До головних причин виникнення регіональних партій в Україні належать: 1) регіональний поділ України на Захід – Схід; 2) етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; 3) бажання відомих особистостей (політиків, підприємців) сформулювати власні партійні структури, щоби мати змогу брати участь

у політичному житті суспільства; 4) створення «адміністративних партій» (партій влади) керівниками областей, міст і под.; 5) розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів; 6) нормативно-правова основа діяльності політичних партій України; 7) прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами та ін.

Регіональні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів 2010 та 2015 рр. Регіональні (малі) партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються радше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, такі партії необхідні тим політикам, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дає змоги робити це відверто: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій часто звертаються безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були відшукувати нейтральні політичні сили, аби балотуватися на посади міських голів.

Партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі її складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії: а) партії, які отримують перемогу на місцевих виборах в одній або декількох областях України і мають значний вплив на формування місцевих органів влади; б) етнорегіональні партії; 4) субрегіональні партії, які діють в межах однієї чи декількох областей: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; б) локальні партії, які ситуативно використовуються місцевими політиками для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради).

Основними типами партій, які утворюють українську партійну систему, є: провідні парламентські партії; «старі» партійні бренди; популістські партії; регіональні партії; партії національних меншин; мілітаризовані партії; партії громадянських ініціатив; «нові» партійні утворення фінансово-промислових груп.

Розділ III

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРУВАННЯ ПАРТІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ У МЕЖАХ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ВИБОРЧИХ ЦИКЛІВ 1991–2004 РОКІВ

Розглянемо регіональний вимір впливовості політичних партій на основі аналізу виборчих процесів, адже результати виборів – чи не єдиний об'єктивний критерій, згідно з яким можна робити висновки про особливості розвитку партійної структури у тому чи іншому регіоні України. Інші відомості (наприклад, про кількість осередків, чисельність партій) – сумнівні, оскільки політичні партії, подаючи їх, цілком свідомо завищують дані.

В електоральній історії України після здобуття незалежності можна виокремити такі періоди: 1) перша половина 90-х рр.; 2) друга половина 90-х рр. – перша половина 2000 рр.; 3) друга половина 2000 рр. – кінець 2013 р.; 4) від початку 2014 р. [105; 122; 277].

Перший період вирізнявся протистоянням прибічників повноцінної незалежності й прозахідної зовнішньополітичної орієнтації з прихильниками ідеї збереження колишнього СРСР та реінтеграції у його межах.

В межах другого періоду основна боротьба розгорталася між пануючими центристами (правоцентристами) і лівою

опозицією. Головна особливість періоду – можливість перемоги лівих на парламентських виборах 1998 р. та президентських 1999 р.

Третій період характеризувався соціокультурним протистоянням за віссю Схід – Захід. Він розпочався Помаранчевою революцією і закінчився Революцією Гідності. Особливість етапу – стабільність електоральної мапи, яка з'являється за результатами президентських виборів 2004 р., а потім відтворюється на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. і президентських виборах 2010 р.

Четвертий період починається зі зміни структури електорального простору, що пов'язано з Революцією Гідності й достроковими президентськими та парламентськими виборами 2014 р.

Упродовж першого і другого періодів позиціонування політичних сил визначалося у двох основних площинах протистояння: 1) геополітичній орієнтації – прозахідній чи проросійській; 2) ставленні до лівої ідеології, за яким приховувалася оцінка соціально-економічних реформ – «антиреформаторство – прореформаторство» [277, с. 65].

У третьому і четвертому періоді позиціонування політичних сил відбувалося у таких площинах: 1) геополітичній орієнтації – прозахідна або проросійська; 2) внутрішньому соціокультурному поділі на Захід – Схід.

Основним виміром регіональної значущості політичних партій ми будемо вважати, по-перше, конфігурацію їхньої електоральної підтримки на парламентських і президентських виборах, і, по-друге, електоральні успіхи на місцевих виборах.

У 1991–2004 рр. в Україні відбулися декілька електоральних циклів (парламентських, місцевих і президентських), упродовж яких були сформовані інституційні засади виборчого процесу та започатковані регіональні електоральні традиції. Особливе значення для появи електоральних традицій мали установчі вибори.

3.1. Конфігурація регіональної партійної структури за результатами установчих виборів 1990–1994 рр.

Теоретики демократизації вважають установчі вибори головною умовою переходу до демократії, першим циклом вільних виборів після відмови від авторитарного режиму. Концепція установчих виборів розроблена у контексті ідеалтипової моделі демократизації через «пакт» головних політичних акторів.

У процесі демократичних переходів, в тому числі і в посткомуністичних країнах Східної Європи, на думку В. Гельмана, установчі вибори відіграють трояку роль: 1) інституційну – встановлюють систему політичних інститутів, у межах яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих або переходу до нових недемократичних форм правління [45, с. 46].

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори ВР України 1990 і 1994 рр. та президентські вибори 1991 і 1994 рр. Установчі вибори в Україні відбулися в умовах пактового переходу і їх результатом став прихід до влади оновленої комуністичної еліти внаслідок введення посади президента, який обирався на всенародних виборах, і запровадження мажоритарної системи виборів до ВР України.

У березні 1990 р. в умовах перших відносно вільних виборів до Верховної Ради УРСР чітко простежувались дві лінії протистояння – між демократичним містом і консервативним (колгоспним) селом та між національно свідомим Заходом і русифікованим Сходом України. Таке протистояння виявлялось у боротьбі комуністів і представників Демократичного блоку. Створення Демократичного блоку в листопаді 1989 р. і прийняття ним ви-

борчого маніфесту мало важливе значення для консолідації опозиції у виборчій кампанії [47, с. 74].

За умов мажоритарної системи абсолютної більшості наслідком такого протистояння стало формування за результатами виборів у ВР України комуністичної більшості («Група 239», офіційна назва – «За суверенну Радянську Україну») та опозиційної меншості – Народної ради. До складу останньої увійшло 125 народних депутатів, які репрезентували регіональні групи 21 області й м. Києва. Основу об'єднання склали депутати Західного регіону [14, с. 147].

У документі ЦК КПУ «Про підсумки виборів народних депутатів Української РСР та місцевих Рад республіки» від 30 березня 1990 р. зазначено, що станом на 19 березня 1990 р. обрано 443 народних депутати УРСР (з 450) і 284 647 народних депутатів місцевих рад (з 307 267). Членів КППС у Верховній Раді – 85%, у місцевих радах – 51,8% [134, с. 204].

Загалом народними депутатами Верховної Ради УРСР обрано: 128 секретарів ЦК КПУ, обкомів, міськкомів, райкомів (28,4%); 55 секретарів парткомів, політпрацівників (12,2%); 44 керівники рад та їх виконкомів (9,7%); 39 керівників різних державних установ (8,6%); 30 голів колгоспів та директорів радгоспів (6,6%); 19 керівників вищих державних установ (4,2%); 14 представників генералітету (3,1%) [240, с. 108].

Демократичний блок зумів вибороти близько 25% голосів виборців, унаслідок чого став достатньо помітним у політичному житті. Вагому перемогу демократичні сили одержали у Львівській (24 мандати із 24), Івано-Франківській (11 із 12), Тернопільській (8 із 10), Волинській (6 із 9), Рівненській (3 із 10), Закарпатській (3 із 11) областях, а також в містах – Києві (17 із 22), Харкові (10 із 14), Донецьку (6 із 9), Вінниці (2 із 3), Сумах (1 із 2), Кіровограді (2 із 2), Дніпропетровську (1 із 10).

Домінували представники опозиційних сил в обласних радах трьох галицьких областей. Наприклад, 2/3 Львівської обласної ради склали представники Української Гельсінської спілки, На-

родного Руху України та інших національно-демократичних сил. В Івано-Франківській області опозиція до КПУ в обласній раді становила 78,7%, у міській – 86%, у Тернопільській – майже половина в обласній і 60% – у міській раді [240, с. 109].

Перемога демократичних сил на виборах не лише вплинула на політичну ситуацію, але й якісно змінила систему владних відносин у регіоні. Після приходу до органів державної влади нових народних обранців КПУ в галицьких областях опинилася в опозиції.

Перші сесії демократично обраних рад визначили пріоритетні напрями подальшого розвитку суспільно-політичного життя: а) поглиблення демократизації й забезпечення умов для становлення багатопартійності; б) департизацію – виведення за межі промислових підприємств, організацій та установ партійних і комсомольських осередків; в) деідеологізацію освіти; г) запровадження національних традицій у систему навчання й виховання. Нові політичні умови сприяли піднесенню могутнього національно-культурного руху, який опирався на традиції суспільного життя та суспільної свідомості галичан часів визвольних змагань 1918–1920 рр. і 1940–1950 рр. (пам'ять про січове стрілецтво, націоналістичне підпілля, боротьбу ОУН та УПА), традиції дорадянської діяльності громадських і культурницьких організацій. Не випадково більшість новостворених інституцій мали виразно традиціоналістський характер, посилалися на реальних, а інколи й на уявних попередників, символізуючи цим повернення до тих елементів європейського громадянського суспільства, що були в Галичині в першій половині ХХ ст. [106, с. 43].

Такі події, з погляду А. Романюка, характеризувалися не лише відмінною світоглядною орієнтацією депутатів, але означали якісну відмінність політичних акторів на національному та регіональному рівнях, коли національний рівень був представлений партноменклатурою і обстоював лінію на збереження СРСР, а окреслений регіональний рівень виступав за творення незалежної України. Це яскраво виявилось у феномені Галицької асамблеї – спільних сесій Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської

обласних рад (всього відбулося дві спільні сесії). На першій сесії 16 лютого 1991 р. прийняли ухвалу «Про єдність українських земель», на другій 5 вересня 1991 р. створили робочі групи з питань розробки законопроектів про органи виконавчої влади та місцевого самоврядування на рівні області. Відповідно передбачалось напрацювати правові засади для конструкції унітарної держави із сильними регіонами [251, с. 40–41].

Незважаючи на перемогу на виборах правлячої Комуністичної партії у всеукраїнському масштабі, значення їх для майбутнього поступу української державності було вагомим. По-перше, вони підтвердили високий потенціал демократичного розвитку України, оскільки засвідчили можливість і перспективу змін у політичній системі республіки мирними демократичними методами. По-друге, значна частина партійної номенклатури зазнала на виборах поразки. Зокрема, членами місцевих рад так і не стала велика кількість перших секретарів міськомів і райкомів. По-третє, якщо у складі депутатського корпусу Верховної Ради комуністи мали чисельну перевагу, то на місцевому рівні ця перевага була непереконливою: члени КПРС становили лише 51,8% складу народних депутатів місцевих рад. По-четверте, націонал-демократичним силам на місцевому рівні, зокрема в галицьких областях, вдалося завоювати міцні позиції (більшість) в радах. По-п'яте, вибори кардинально змінили внутрішньополітичну ситуацію, оскільки до влади прийшли нові лідери, а склад Верховної Ради змінився на 90%. По-шосте, представники демократичних сил стали народними депутатами, що значно підсилювало опозицію. По-сьоме, незважаючи на низку недоліків виборчого закону, який обумовлював вибори, вони тим не менш стали конкурентними.

Перші президентські вибори відбулися 1 грудня 1991 р., в яких взяли участь шість кандидатів: Л. Кравчук, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, В. Гриньов, І. Юхновський, Л. Табурянський. Основними конкурентами були голова ВР України – Л. Кравчук і представник Демократичного блоку – В. Чорновіл [30].

Отже, представники націонал-демократичного табору вже на перших президентських виборах конкурували між собою, що свідчить про відсутність єдності у їхніх лавах.

Перемога Л. Кравчука над лідером опозиції В. Чорноволом під час президентських виборів пояснюється, зокрема, консервативною орієнтацією українських виборців, що не були готові до радикальних змін. Громадяни сприймали Л. Кравчука, незважаючи на його номенклатурне минуле, з одного боку – як прихильника незалежності України, а з іншого – як носія радянських схем політичного мислення, що на той час для більшості громадян означало певну стабільність. Результати виборів подано у таблиці 3.1.1 [30].

Таблиця 3.1.1

Результати президентських виборів 1 грудня 1991 р.

Результати	К-ть здобутих голосів	Результат (%)	Партійність
Кравчук Леонід	19 643 481	61,59	Самовисування
Чорновіл В'ячеслав	7 420 727	23,27	Народний Рух України
Лук'яненко Левко	1 432 556	4,49	Республіканська партія України
Гриньов Володимир	1 329 758	4,17	Самовисування
Юхновський Ігор	554 719	1,74	Самовисування
Табурянський Леопольд	182 713	0,57	Народна партія

Як підтверджує аналіз результатів виборів, Л. Кравчук переміг у більшості областей України. Найбільшу кількість голосів виборців він здобув на Сході України (Донецька область – 71,47%, Запорізька – 74,73%, Луганська – 76,26%, Миколаївська – 72,33%,

Одеська – 70,69%). В. Чорновіл переміг у Західній Україні (Івано-Франківська область – 67,1%, Львівська – 75,86%, Тернопільська – 57,45%), здобув чималу кількість голосів на Правобережжі, але загалом вибори програв. Найменшу кількість голосів він отримав на Сході (Донецька область – 9,59%, Луганська – 9,94%, Одеська – 12,83; АР Крим – 8,03%) [30; 75].

На думку Н. Ротар, це були перші вибори у нашій державі, які заклали підґрунтя формування електоральної моделі політичної участі громадян. По-перше, яскраво виявилася тенденція до моделювання регіональної специфіки електорального вибору. По-друге, результати голосування визначили тенденцію, відповідно до якої громадяни України схильні голосувати не за кандидата, а проти кандидатів. По-третє, вибори 1991 р. засвідчили низьку вагомість передвиборних програм кандидатів у формуванні електорального вибору [253, с. 120].

Отже, і вибори до ВР УРСР (березень 1990 р.), і президентські вибори 1991 р. окреслили різницю в уподобаннях виборців Заходу та Сходу України. У Західному регіоні перемогу отримав В. Чорновіл з середнім результатом 46,4%, а Л. Кравчук мав середній показник 35,61% голосів виборців. Перемогу здобув представник партійної номенклатури, у такий спосіб гарантувавши їй трансформацію у нові владні структури зі збереженням повноти влади.

Наступні установчі парламентські (березень-квітень 1994 р.) і президентські (червень-липень 1994 р.) вибори були позачерговими, що спричинено політичною кризою.

Вибори до Українського парламенту проводилися за мажоритарною системою абсолютної більшості. Відповідно до закону обраним вважався кандидат, який одержав на виборах більше половини голосів виборців, котрі взяли участь у голосуванні, але не менше 25% від числа виборців, що внесені до списку виборців того чи іншого округу. Другий тур виборів також проводився за системою абсолютної більшості [81]. Закон практично проігнорував нормативне забезпечення участі політичних партій у виборах. Тому й не дивно, що до прийняття закону про вибори на пропорційній

основі в Україні було зареєстровано лише 52 політичні партії. Цим законом партноменклатура забезпечила собі перемогу на виборах.

Чисельність партій на момент виборів сягала 26, і жодна з них не мала загальноукраїнського масштабу – їх вплив обмежувався або певними соціальними групами, або регіонами. Найчисельнішою виявилася відновлена у 1993 р. Комуністична партія України (80 тис. членів). Лівий спектр на виборах представляла також Соціалістична партія України (30 тис.) і Селянська партія України, що репрезентувала переважно інтереси директорів радгоспів і колгоспів. У січні 1994 р. вони об'єдналися у єдину передвиборну платформу. Ліві сили мали підтримку виборців на Сході і Півдні України та частково у Центральних регіонах. Їх головними суперниками були націонал-демократи – Народний Рух України, який зазнав чергового розколу через розбрат у керівництві (8 тис. членів), Республіканська партія України (10 тис. членів), Демократична партія України та Конгрес українських націоналістів, які мали вплив переважно в Західних регіонах України, Києві та низці центральних областей [98, с. 170].

До третьої групи партій належали представники партій демократичного (центриського) напрямку на кшталт Партії демократичного відродження України, Ліберальної партії України, Партії праці, що репрезентували інтереси регіональних «бізнес-груп».

Усі вони мали незначний вплив на політичні процеси і були неспроможні повною мірою реалізувати суспільні інтереси через інститути і механізми влади. Для цього існували об'єктивні чинники: відсутність у більшості партійних керівників досвіду політичної діяльності; нестача детально розроблених програм державного будівництва; руйнівний характер їхньої діяльності.

Нині, на нашу думку, впевнено можна стверджувати: парламентські вибори 1994 р. виявилися найдемократичнішими виборами в нашій державі. Основою цього слугує те, що, по-перше, під час виборчого процесу не простежувалося відчутного тиску адмінресурсу, який у виборчих кампаніях почав використовуватись пізніше. По-друге, електоральний простір був чітко структуро-

ваний на лівих, правих, центристів та незалежних (безпартійних) кандидатів, і виборцю нескладно було робити свій вибір. По-третє, порівняно невеликими були фінансові затрати на організацію і проведення виборчої кампанії. По-четверте, підприємці (пізніше – олігархи) не брали активної участі у виборчому процесі. У цей період спостерігалось накопичення капіталу, перерозподіл ринку, а тому участь в електоральному процесі була для них другорядною. По-п'яте, у виборах не брали участі PR-технологи [197, с. 104].

Результати виборів до ВР України у розрізі партійності депутатів подано у таблиці 3.1.2 [202; 205].

Таблиця 3.1.2

Партійний склад Верховної Ради України II скликання (1994 р.)

Назва партії	К-ть мандатів
Комуністична партія України	96
Народний рух України	21
Селянська Партія України	16
Соціалістична партія України	14
Українська республіканська партія	11
Конгрес українських націоналістів	5
Конгрес українських націоналістів	5
Партія праці	5
Партія демократичного відродження України	3
Соціал-демократична партія України	2
Демократична партія України	2
Громадянський конгрес України	2
Українська консервативна республіканська партія України	2
Християнсько-демократична партія України	1
Українська національна асамблея	1
Партія економічного відродження Криму	1
Партійні депутати	182
Позапартійні депутати	233
Усього	415

Під час цієї виборчої кампанії також простежується західно-східний вектор відмінностей електоральних уподобань громадян. Хоча внаслідок того, що на парламентських виборах переможець не один, а декілька, ці відмінності мають менш виразний характер.

Регіональний вимір електоральних уподобань 1994 р. чимось нагадував вибори до ВР України 1990 р. Знову на Заході перемогу отримали кандидати від політичних партій націонал-демократичного спрямування. При цьому жоден представник КПУ не був обраний від цього регіону до парламенту. Результати виборчих уподобань Західного регіону подано у таблиці 3.1.3 [186].

Таблиця 3.1.3

**Результати виборів до ВР України 1994 р.
у Західному регіоні України**

Області	УРП	УКРП	НРУ	КУН	УНА	ХДПУ	СДПУ	ПДВУ	ДПУ	СелПУ	Безпарт.
Львівська (22)	1	1	5	3				2			10
Тернопіл. (10)	3	1	2	1	1						2
Івано-Франківська (11)	1			1							9
Волинська (8)	1									1	6
Рівненська (10)	2		4								4
Чернівецька (8)			1				1		1		5
Закарпатська (10)						1					9
Усього	8	2	12	5	1	1	1	2	1	1	45

На сході України голосування виборців було абсолютно іншим. Найбільшу кількість голосів виборців отримали КПУ, СПУ, ПП, ПРВУ. Показовою в порівнянні з Західною Україною є кількість виборчих округів. Якщо на Заході – 69, то на Сході – 148. Саме густонаселеність, урбаністичність сходу України і є вагомим чинником у виборчих процесах.

Як для Сходу, так і для Заходу, Півдня і Центру характерною була наявність великої кількості безпартійних кандидатів, які отримали депутатські мандати. Результати виборчих уподобань мешканців Східного регіону подано в таблиці 3.1.4 [186].

Таблиця 3.1.4

Результати парламентських виборів 1994 р. у Східному регіоні України

Області	КПУ	Безпарт.	Партія праці	СелПУ	ПДВУ	СПУ	ГКУ
Дніпропетровська (32)	1	24	3	2	1	1	
Донецька (48)	23	19	1	1		3	1
Запорізька (18)	8	7		1	1	1	
Луганська (24)	15	8				1	
Харківська (24)	6	15				2	1
Всього	53	73	4	4	2	7	2

Голосування на Півдні України було дещо подібним до волевиявлення на сході. Результати парламентських виборів на півдні України подані в таблиці 3.1.5 [186].

Таблиця 3.1.5

**Результати парламентських виборів 1994 р.
у Південному регіоні України**

Області	Безпарт.	КПУ	СелПУ	СДПУ	СПУ	ПЕВК
Одеська (23)	14	6	2	1		
Миколаївська (11)	5	5	1			
Херсонська (9)	2	5	1		1	
АРК (18)	11	6				1
Севастополь (4)	1	3				
Всього	33	25	4	1	1	1

Центральні області України віддали голоси переважно за кандидатів від КПУ та Сел. ПУ. Результати парламентських виборів у центральній Україні подано в таблиці 3.1.6 [186].

Таблиця 3.1.6

**Результати парламентських виборів 1994 р.
в Центальному регіоні України**

Області	Без-парт.	СПУ	КПУ	СелПУ	УРП	НРУ	ДПУ	Партія праці
м. Київ (11)	6				1	4		
Київська (17)	11	1		1	1	3		
Вінницька (16)	16							
Кіровоградська (12)	6		4			1	1	
Полтавська (15)	12		2	1				
Хмельницька (12)	7	2	1	1	1			
Черкаська (12)	7		2	3				

Житомирська (11)	8		2	1				
Сумська (11)	3	3	4			1		
Чернігівська (10)	6		3					1
Всього	82	6	18	7	3	9	1	1

Президентські вибори 1994 р. завершили цикл установчих виборів. Перемогу на виборах здобув Л. Кучма, отримавши 51,15% голосів виборців, натомість його суперник Л. Кравчук – 46,06%. За результатами другого туру виборів відбувся чіткий електоральний поділ України на Захід і Схід. На Заході у кожній з дванадцяти областей, включно з Києвом, більшість голосів здобув Л. Кравчук, а на Сході у кожній з інших дванадцяти суміжних областей і в Криму – Л. Кучма [31].

У своїй книзі «Зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтон електоральну карту результатів II туру президентських виборів в Україні використав як ілюстрацію її розколу між двома цивілізаціями – Східною і Західною. Він назвав Україну розколотою країною з двома різними культурами, в якій лінія розлому проходить її центром декілька століть підряд [310, с. 255–257].

Регіональний розподіл голосів виборців подано у таблиці 3.1.7 [202]. Для прикладу взято області, які репрезентують відповідні регіони України.

Таблиця 3.1.7

Результати голосування у II турі президентських виборів 10 липня 1994 р. у розрізі регіонів

Регіон, області	Л. Кучма (%)	Л. Кравчук (%)
Захід		
Івано-Франківська	3,1	89,0
Львівська	3,6	90,6
Тернопільська	10,6	83,0

Центр		
Київська	18,8	41,9
Вінницька	20,0	49,3
Черкаська	18,3	39,7
Південь		
Одеська	42,7	23,5
Херсонська	36,5	26,5
АРК	69,3	20,5
Схід		
Харківська	34,9	24,9
Донецька	54,5	9,9
Луганська	54,8	16,4

На виборах Л. Кучма переміг завдяки ставці на етнолінгвістичні та геополітичні месиджі у своїй передвиборній програмі. Зокрема, він обіцяв надати російській мові статус державної, а також акцентував на зміцненні зв'язків з Росією. Л. Кравчук, в свою чергу, зосередився на ідеї зміцнення Української державності, національно-культурному відродженні.

Як стверджує В. Хмелько, у 1994 р. регіональний розподіл голосів між двома кандидатами в президенти виявився найтісніше пов'язаним із розподілом виборців на прихильників і неприхильників близьких відносин з Росією. Відтак розподіл голосів між ними у регіонах найбільше залежав від частки україномовних і російськомовних виборців [312].

Отже, проаналізувавши результати установчих виборів, можна зробити висновок, що їх вплив на Політичні процеси в Україні має амбівалентний характер. З одного боку, установчі вибори успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного пактового переходу: вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи; виокремили моделі електоральної поведінки населення України, що засвідчили її регіональний характер; стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

З іншого боку, вони, на нашу думку, не забезпечили ротацію політичної еліти внаслідок недоліків парламентського виборчого законодавства. А з запровадженням посади Президента партійна номенклатура змогла успішно трансформуватись у новостворені владні структури. За цих умов нові інститути, зокрема політичні партії та вибори, не могли відіграти критичну роль у зміні конструкції влади, а були лишень інтегровані у дещо змінену систему відносин власності та влади. Відповідно в економічному та політичному житті визначальну роль відігравали неформальні інститути і практики. Результатом цього стало формування гібридного політичного режиму.

Головна причина його утворення, на думку Г. Касьянова, полягає в тому, що практично скрізь на пострадянському просторі єдиною силою, що мала навички організації державного управління, виявилася та частина партійно-державної номенклатури, котра своєчасно перехопила ініціативу в національно-демократичних рухів або навіть стала їх частиною. У незалежність вона увійшла разом з Президентом Л. Кравчуком, котрий з початку 1980-х рр. перебував на найвищих щаблях республіканської партійної ієрархії По-третє, вибори [98, с. 162].

Націонал-демократи звикли до протистояння з комуністичною владою і були у стані розгубленості, після того як досягли головної своєї вимоги – незалежності України. Вони ні психологічно, ні організаційно не були готові до конструктивної діяльності. Скориставшись цим, посткомуністи поступово взяли владу у свої руки.

Натомість ортодоксальні націонал-демократи і надалі продовжували боротись з комуністичною небезпекою. Лояльніші примкнули до правих партій і активно конкурували між собою, а частина погодилася на компроміс зі своїми вчорашніми опонентами, котрі на той час запозичили їх гасла та ідеї. Загалом же вони не були готові до копіткої, рутинної роботи, спрямованої на створення ефективних схем державного управління. Отже, якість державних та управлінських еліт, покликана будувати нову державу, не відповідала рівню і складності завдань, що постали перед ними.

Як наслідок, установчі вибори в Україні привели до утворення гібридного політичного режиму, який залишається таким і дотепер.

3.2. Вплив парламентських виборів 1998 р. на інституціалізацію партійної системи України в її регіональному вимірі

Парламентські вибори 1998 р. відбулися за змішаною виборчою системою, коли 225 депутатів обирались в одномандатних округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій або виборчих блоків партій. У такий спосіб партії водночас з кандидатами-мажоритарниками ставали головними суб'єктами виборчого процесу. Причому партійні списки були закритими, а виборчий поріг становив 4%. [82]. Із 53-х партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України (станом на 14 січня 1998 р.), участь у виборах у багатомандатному виборчому окрузі взяли 21 партія і 9 виборчих блоків, куди увійшли 19 партій. Отже, 40 політичних партій брали участь у виборах за партійними списками [203, с.160]. Загалом у виборчому процесі, враховуючи одномандатні виборчі округи, взяли участь 48 партій з 52 зареєстрованих [202].

Провладні політичні сили були представлені НДП і СДПУ(о), проросійські – ВБ «СЛОН» – «Соціально-ліберальне об'днання» (Конституційно-демократична партія, ПП «Міжрегіональний блок реформ»), ВБ «Трудова Україна» (Громадянський конгрес України, Українська партія справедливості), ПП «Союз», ліві і ліворадикальні – КПУ та ПСПУ, лівоцентристські – ВБ «СПУ та СелПУ», національно-демократичні – НРУ, ВБ «НЕП», ВБ «Європейський вибір України», ВБ «Національний фронт» [202].

Аналізуючи представленість партій у мажоритарних округах і партійні списки суб'єктів виборчого процесу, можна зробити ряд висновків про рівень націоналізації партійної системи та

про регіональну структурованість політичних партій. Ефективним і очевидним індикатором націоналізації, з огляду партійної активності, є індекс територіального покриття (ІТП), запропонований Д. Карамані [294, с. 167; 348, с. 96]. Його можна розрахувати як середнє арифметичне у багатомандатному й одномандатному виборчих округах. Скажімо, ІТП в одномандатних округах розраховується як процент округів, де партія висунула своїх кандидатів, до загальної кількості округів. У багатомандатному окрузі ІТП розраховується як процент заявлених у партійному списку кандидатів до повної кількості партійного списку (225). Отже, ті партії, котрі територіально мають можливість якомога більше висунути кандидатів, мають більший рівень націоналізації, а партії, що концентрують зусилля лише на певних територіях або не мають змоги забезпечити повсюдне висунення кандидатів, можна умовно вважати регіональними чи такими, які мають чітко визначене територіальне покриття (загальнонаціональними багаторівневими).

Розрахувавши рівень територіального покриття в межах одномандатних виборчих округів, можна зробити певні висновки. Насамперед – виокремити політичні партії та виборчі блоки, у яких він є найвищим. До таких належать: НРУ – 82,6%, ПП «Громада» – 80,4%, КПУ – 77,3%, ВБ «СПУ та СелПУ» – 57,3%, СДПУ(о) – 56,8%, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 51,5%, ПЗУ – 51,1%. Другу групу утворюють суб'єкти виборчого процесу, в яких ІТП коливається від 30 до 60%: НДП – 48,0%, ВБ «Вперед, Україно!» – 45,0%, ПРП – 36,8%, АПУ – 37,7%, ПСПУ – 32,8% та інші. Третю групу становлять партії, які мають вузьковизначене територіальне покриття в окремих регіонах країни: УНА – 20,85 % (Західна Україна), ПДВУ – 20,4%, ПП «Союз» – 9,3% (АРК) та ін.

Головний недолік такого індексу – це ігнорування результатів виборів. Тобто йдеться про те, що саме висунення кандидатів прирівнюється до рівня націоналізації політичної партії. У нашому випадку слід зазначити, що партії з високим ІТП отримали найбільшу кількість депутатських мандатів в мажоритарних округах.

Інший показник регіональної розвинутості партійних структур – можливість партії сформувати повноцінний партійний список з 225 кандидатів у багатомандатному виборчому окрузі. Проаналізувавши партійні списки, можна стверджувати: лише деякі політичні партії змогли це зробити належним чином. У списках НРУ – 202 кандидати, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 207, КПУ – 197, Народна партія – 197, ПП «Громада» – 193, СДПУ(о) – 167, ВБ «НЕП» – 162, ВБ «Вперед, Україно!» – 142, СДПУ – 120 [202]. ІТП в багатомандатному окрузі подано в таблиці 3.2.1.

Інші суб'єкти виборчого процесу мають у своїх списках менше потрібної кількості кандидатів. Є навіть такі, в списках яких від 20 до 50 кандидатів (Партія мусульман України, УНА, ПП «Союз» та ін.).

Отже, у більшості областей висунули своїх кандидатів ВО «Громада», КПУ, НРУ, ВБ «СПУ та СелПУ», НДП, ВБ «Національний фронт», ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ!», ПЗУ, СДПУ(о), ВБ «НЕП». Незважаючи на свою представленість практично у всіх регіонах, названі партії та блоки усе ж таки надавали перевагу окремим регіонам. Так, ВО «Громада» віддало перевагу Донецькій, Дніпропетровській, Житомирській, Івано-Франківській, Одеській областям, а ВБ «Національний фронт» – західним областям України.

Значна кількість партій сподівалась знайти підтримку лише в окремих регіонах. Скажімо, СДПУ не висунула кандидатів у 12 областях, ВПТ – у 14, ПСПУ – в 14 [202].

Частина партій була представлена кандидатами тільки в кількох областях. Так, Партія мусульман України висунула кандидатів лише у Криму (9) та Донецькій області (2); ПП «Союз» – в АРК (6), у м. Київ (4), Харківській області (2); УНА – у Вінницькій (3), Івано-Франківській (6), Львівській (7), Полтавській (5), Рівненській (5), Харківській (12), Черкаській (3) областях, м. Київ (11) [203, с. 249–265].

У таблиці 3.2.1 ми розраховували загальний ІТП як середнє арифметичне в одномандатних і багатомандатному округах.

Таблиця 3.2.1

**Індекс територіального покриття політичних партій
та виборчих блоків, які взяли участь у виборах
до ВР України (1998 р.)**

Партія / ВБ	К-ть канд., БМО	ІТП, %	К-ть канд., (ово)	ІТП, %	ІТП
КПУ	224	99,5	174	77,3	88,4
НРУ	219	97,3	186	82,6	89,5
ПЗУ	77	34,2	115	51,1	42,6
НДП	184	81,7	108	48,0	64,8
ВО «Громада»	223	99,1	181	80,4	89,7
ПСПУ	83	36,8	74	32,8	34,8
СДПУ(о)	178	79,1	128	56,8	67,9
АПУ	185	82,2	85	37,7	59,9
ПРП	190	84,4	83	36,8	60,6
ВБ «Національ- ний фронт»	180	80,0	164	72,8	76,4
ВБ «Партія пра- ці та Ліберальна партія –РАЗОМ»	210	93,3	116	51,5	72,4
ВБ «Вперед, Україно!»	150	66,5	53	23,5	45,0
ВБ «НЕП»	167	74,2	103	45,7	59,9
ВБ «За правду, за народ, за Україну» (ВБ «СПУ та СелПУ»)	199	88,4	129	57,3	72,8
ПП «Союз»	30	13,3	12	5,3	9,3
УНА	42	18,6	52	23,1	20,85
ПРВУ	102	45,3	46	20,4	32,8

ВБ «Трудова Україна»	112	49,7	48	21,3	35,5
СДПУ	121	53,7	42	18,6	36,1

Індекс територіального покриття безпосередньо пов'язаний з наявністю мережі регіональних осередків політичних партій та їх чисельністю. Як уже зазначалось, установлення чисельності політичних партій – питання проблематичне, оскільки джерелом даних про чисельність партій є самі партії. Проблема полягає в тому, що, по-перше, партії не завжди мають фіксоване членство та відпрацьовані механізми партійного обліку; по-друге, партії зацікавлені у завищенні власної чисельності в пропагандистських цілях. Тому незалежні дані про чисельність партій мають скоріше оціночний характер. До найчисельніших партій, які брали участь у парламентських виборах зараховуємо: АПУ – 200 тис., КПУ – 140 тис., СелПУ – 72 тис., СПУ – 34 тис., НРУ – 60 тис., СДПУ(о) – 16 тис., НДП – 7,5 тис., ПЗУ – 6 тис., ВО «Громада» – 4 тис., УНА – 1 тис. (дані з офіційного сайту ЦВК) [202]. Натомість багато партій не надали даних про свою чисельність.

На відміну від чисельності, яку партії не зобов'язані вказувати офіційно, наявність регіональних структур є обов'язковою для реєстрації партії, тому дані про мережу легалізованих регіональних осередків партій можна вважати достовірними. У Додатку Г ми проаналізували регіональні структури основних політичних партій, які брали участь у виборчому процесі. Такий аналіз зроблений нами і в регіональному розрізі. Найбільшу кількість осередків (регіональних і місцевих) мають політичні партії: СДПУ(о) – 27 регіональних та 642 місцеві, СПУ – 27 регіональних та 609 місцевих, КПУ – 27 та 543, ПЗУ – 27 та 506, НРУ – 27 та 485, ВО «Громада» – 27 та 642. Деяко менша кількість осередків у НДП, ПРП, УРП, ПСПУ. А такі партії як ПП «Союз», УНА, ГКУ та ряд інших представлені лише в певних регіонах країни [202].

Аналіз регіонального представництва партій дозволяє зробити такі висновки. По-перше, можна виокремити партії, які ма-

ють рівномірне загальнонаціональне представництво: КПУ, НРУ, СПУ, Сел. ПУ, СПУ, НДП, СДПУ(о), УРП, ВО «Громада», ПЗУ, АПУ. Причому в регіональному розрізі вони представлені у всіх регіонах. Наприклад, НРУ: 115 осередків у Західному регіоні, 188 – у Центрі, 74 – на Півдні, 84 – на Сході; КПУ – 110 осередків на Заході, 212 – у Центрі, 80 – на Півдні, 141 – на Сході. Приблизно такий розподіл є характерним для основних політичних сил, які мають загальнонаціональний формат.

Водночас низка партій має суто регіональну мережу осередків. До таких партій зараховуємо ПСПУ, УНА, ПП «Союз», ГКУ, ПП, СНПУ та інші (див. Додатки А, Г).

Львівська, Київська, Вінницька, Хмельницька, Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Харківська, Одеська області є лідерами за кількістю осередків загальнонаціональних партій (див. Додаток Г).

Такий аналіз дозволяє зробити декілька важливих висновків, які стосуються регіонального розвитку партійних структур. По-перше, ідеологічний чинник та суспільно-політичний поділ «багаті – бідні» визначали особливості розвитку і функціонування партійної системи. Це засвідчує й характеристика виборчих програм політичних партій, з якими вони брали участь у виборах 1998 р. По-друге, політичні партії, котрі репрезентували ідеологічні бренди, були практично рівномірно представлені в усіх регіонах України. Така ситуація притаманна українській партійній системі до президентських виборів 1999 р.

Виборчі програми суб'єктів парламентських виборів 1998 р. були соціально-економічними документами, що часто мали популістський характер, оскільки містили низку обіцянок, які виконати практично неможливо. У контексті дослідження нас більше зацікавлює наявність/відсутність у програмах регіональної проблематики та питань, які пов'язані з зовнішньою політикою України, мовною проблематикою. Адже згодом ці питання будуть активно використовувати політтехнологи для здобуття електоральних дивідендів.

Ідею федералізації України на початку 90-х рр. підтримували НРУ, ПЗУ ГКУ, Ппартія праці та інші партії. У другій половині 90-х рр. ця ідея збереглася лише у програмних документах маловпливових проросійських партій, а у виборчих програмах загальнонаціональних партій вона не розглядалася. Проте під час виборчої кампанії 1998 р. у програмних документах суб'єктів виборчого процесу з'являється ідея регіонального розвитку, неодноразово трактування зовнішньополітичного вибору України та різні підходи до вирішення мовного питання. Вказана проблематика з'явилась у незначній кількості політичних партій і виборчих блоків [203, с. 163–165].

Отже, КПУ вбачала вихід з кризисної ситуації у «створенні рівноправного Союзу братніх народів». НРУ, навпаки, декларував у своїй програмі необхідність повернення в Європу, причому зовнішня політика мала будуватись на принципах економічної, політичної, військової інтеграції в Європу. У програмі НРУ йшлося про необхідність формування української політичної нації та відновлення функціонування української мови на всіх ділянках державної діяльності [203, с. 160–162].

У програмі ВБ «СПУ та Сел. ПУ» наголошено на розвитку братерських політичних та економічних відносин передусім зі слов'янським світом. ПЗУ лише одним реченням згадує у програмі, що «збалансований розвиток України можливий лише з урахуванням соціальних, екологічних та географічних особливостей кожного регіону». Аналогічно про це зазначено і в програмі НДП: «Україна не закінчується на Хрещатику. Регіональна політика – фактор ефективного розвитку держави» [203, с. 166–168].

Суттєвий акцент на регіональну проблематику зроблено в програмі ПСПУ. По-перше, пропонується визнати офіційними мовами українську та російську, надати їм однаковий статус. І, по-друге, «визнати стратегічним союзником України Російську Федерацію та Білорусь. Денонсувати Хартію про особливе партнерство з НАТО». Позицій послідовного інтернаціоналізму (з ухилом до Росії) дотримується ВБ «Трудова Україна», який також у

програми вимагає надання російській мові статусу офіційної [203, с. 179–181].

ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» виступає за підтримку всіх форм самоврядування та ініціативи знизу. Все, що може вирішуватись без держави, повинні вирішувати колективи на місцях. «Сильні регіони – сильна держава».

У такому контексті заслуговує на увагу виваженість виборчої програми ВБ «НЕП»: «Ми закликаємо не використовувати мовні проблеми для загострення політичної ситуації». У зовнішній політиці блоком витримана позиція багатовекторності.

ПНЕРУ у своїй програмі декларує необхідність «створення раціональної регіональної політики в державі з розумною децентралізацією влади та відповідним розподілом повноважень, фінансово-економічної бази та відповідальності».

ВБ «СЛОн» у своїй програмі засуджує штучне витіснення російської мови і вимагає надання їй статусу офіційної, проголошуючи лозунг «Дві мови – один народ». ВБ виступає за збереження інформаційного та культурного простору з Росією [203, с. 195–208].

Про надуманість мовної проблеми йдеться і в програмі ПРВУ: «Ми вважаємо, що мовна проблема створена штучно з метою розколу і дестабілізації суспільства. Партія буде вирішувати проблему мови з урахуванням регіональних мовних особливостей шляхом референдуму». В програмі також сказано про необхідність наділення регіонів повною самостійністю у вирішенні всіх соціально-економічних проблем, які не виходять за межі компетенції даного регіону [203, с. 211–212].

ПП «Союз» декларує необхідність відновлення зв'язків з Росією (відтак вказує на пагубність відносин з Європою), ратує за розширення прав регіонів та виступає проти нав'язаної суспільству націоналістичної ідеї. Пропонує визнати росіян поряд з українцями другою державотворчою нацією та надати російській мові статус офіційної.

У виборчій програмі ВБ «Європейський вибір України» (ЛДПУ, УСДП) проголошено, що єдиною можливою інтегральною

ідеєю для українців є ідея європеїзації України, єдино правильний вибір – європейський вибір України.

В інших партій і виборчих блоків мовна, регіональна, зовнішньополітична проблематика взагалі відсутня. Слід також зауважити, що в програмах найбільш рейтингових партій і блоків цієї тематиці не приділяється особливе значення. Не стала вона прерогативною і для партій і блоків, базовими регіонами для яких були західноукраїнські області: ВБ «Менше слів», ВБ «Національний фронт», УНА.

На зазначених темах найбільш акцентованими були програми проросійських політичних сил. Та, незважаючи на привабливі гасла, їх результати виявилися порівняно низькими: ВБ «Трудова Україна» – 3,06%, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 1,9%, ПРВУ – 0,9%, ПП «Союз» – 0,7% [202]. Це засвідчує, що до виборів і в контексті парламентських виборів 1998 р. протистояння регіонів у форматі «Схід – Захід» не було актуальним для українського політикуму. Таким воно стало пізніше, коли відмінність регіонів (етнічний склад, мовні відмінності, соціокультурна специфіка) політтехнологи почали використовувати для отримання електоральних дивідендів. З нашого погляду, розпалювання міжрегіональної ворожнечі, мовне питання, геополітичні стратегії взагалі мають бути вилучені з виборчих програм задля забезпечення електоральної безпеки держави.

На виборах 29 березня 1998 р. у багатомандатному виборчому окрузі, за даними ЦВК, перемогли сім партій і ВБ «СПУ та СелПУ», які й розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), ВБ «СПУ та СелПУ» – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), ВО «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%) [202].

В одномандатних округах, за результатами виборів, партійність депутатів була такою (223 депутати обрано): безпартійних – 114 депутатів, КПУ – 38 (17,04%), НРУ – 14 (6,28%), НДП – 12 (5,38%), АПУ – 8 (3,59%), ВО «Громада» – 7 (3,14%); по 3 депутатські мандати і відповідно по 1,35% отримали чотири партії: СДПУ(о), СПУ, КУН, ПРП; по два мандати – 5 партій: ХДПУ,

ПРВУ, СелПУ, УРП, ПСПУ; по 1 мандату – 8 партій: ПП «Союз», ПП «Міжрегіональний блок реформ», ЛПУ, УПС, ДемПУ, СНПУ, УХДПУ, ПП «Християнсько-народний союз» [203; 204]. Результати виборів подано в таблиці 3.2.2.

Таблиця 3.2.2

Результати виборів до ВР України 29 березня 1998 року

Назва партії ВБ	Загально-держ. виборчий округ, мандати (%)	Одномандатні виборчі округи	Усього депутат. мандатів	Індекс партійного покриття, %
КПУ	84 (24,65)	38	112	88,4
НРУ	32 (9,4)	14	46	89,5
ВБ «За правду, за народ, за Україну» (СПУ та СелПУ)	29 (8,55)	5 (СПУ – 3, Сел.ПУ – 2)	34	72,8
ПЗУ	19 (5,43)	–	19	89,5
НДП	17 (5,01)	12	29	64,8
ВО «Громада»	16 (4,67)	7	23	89,7
ПСПУ	14 (4,04)	2	16	34,8
СДПУ(о)	14 (4,01)	3	17	67,9
АПУ	3,68	8	8	59,9
ПРП	3,13	3	3	60,6
КУН	–	3	3	ВБ «НФ»
Інші партії	–	14	14	
Безпартійні	–	114	114	
Всього	225	223	448 (станом на 1.11.98)	

Отже, за результатами виборів у парламенті були представлені 23 політичні партії. Крім партій, які подолали виборчий поріг, високі результати показали: АПУ – 3,68%, ПРП – 3,18%, ВБ «Трудова Україна» – 3,06%, ВБ «Національний фронт» – 2,71%, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 1,89%, ВБ «Вперед, Україно!» – 1,73%, ХДПУ – 1,29% [202].

Регіональний розподіл голосів виборців подано у Додатку А та В. Результати виборів у кожному з 4 регіонів подано у Додатку А, а середній результат суб'єктів виборчого процесу, які подолали виборчий поріг у виокремлених нами регіонах, подано в таблиці 3.2.3.

Таблиця 3.2.3

Результати голосування на парламентських виборах 1998 року у розрізі регіонів за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр, %

Партії / Виб. блоки	Схід	Південь	Центр	Захід	Україна
КПУ	34,9	37,35	19,69	7,65	24,65
НРУ	3,24	4,75	7,11	22,48	9,4
ВБ «СПУ та СелПУ»	4,25	5,47	17,39	3,89	8,55
ПЗУ	5,31	6,91	5,38	4,64	5,43
НДП	4,38	5,96	5,53	5,02	5,01
ВО «Громада»	9,45	2,76	2,26	1,73	4,67
ПСПУ	5,39	2,68	5,81	0,95	4,04
СДПУ(о)	2,71	2,62	3,59	8,47	4,01

Отже, результати виборів у розрізі регіонів підтвердили політологічні висновки про неvirшеність у країні проблеми загальнонаціональних партій. Практично всі головні політичні сили за результатами виборів мали яскраво виражену регіональну основу. Навіть

ідеологічні «старі» й електорально визначені партії (КПУ і НРУ) не змогли подолати 4% бар'єр у всіх областях України. Так, КПУ не змогла його здолати у двох областях – Івано-Франківській (2,9%) і Тернопільській (3%). НРУ дістав менше 4% голосів виборців у шести областях (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській, Харківській), а переміг у п'яти областях Західного регіону України – Волинській (17,25%), Івано-Франківській (27,99%), Львівській (32,11%), Рівненській (29,29%), Тернопільській (28,28%). КПУ 61% голосів виборців отримала у 9-ти східних регіонах країни, НРУ 55% голосів отримав у м. Києві і 5-ти західноукраїнських областях, ВБ «СПУ та СелПУ» 65% голосів отримав у 9-ти областях центральної України [69, с. 276–296; 75; 197, с. 110–115; 323].

Таким чином, КПУ здобула відносну перемогу у 18 регіонах України. При цьому частка голосів, поданих за комуністів, зростала у східному і південному напрямках, досягши максимуму в Луганській області (45,97%) та АР Крим (39,34%). М. Дністрянський зазначив, що коефіцієнт кореляції між часткою російської меншини і часткою голосів, відданих за КПУ, становив 0,73 [69, с. 276–296].

Електоральною базою ВБ «СПУ та СелПУ» стали аграрні центральноукраїнські області: Черкаська (25,95%), Хмельницька (21,26%), Полтавська (21,3%), Вінницька (19,7%), Кіровоградська (17,27%). Виборчий блок переміг у Черкаській (25,95%) та Хмельницькій (21,26%) областях. Другим ВБ був у 7-ми областях (Полтавська – 21,3%, Вінницька – 19,7% та інші), а 4% бар'єр подолав у 19-ти областях [69, с. 276–296; 75; 197, с. 110–115; 323].

Національно-демократичні сили (НРУ, ВБ «Національний фронт», Народна партія, ПРП) найбільшу кількість голосів виборців здобули в Західному регіоні. Причому ВБ «Національний фронт», який не подолав виборчий поріг, здобув у Івано-Франківській області 23,75% голосів виборців, у Львівській – 9,72%, Тернопільській – 20,86%. НРУ отримав перемогу у Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Рівненській та Волинській областях [69, с. 276–296; 75; 197, с. 110–115; 323].

ПЗУ набрала понад 4% голосів виборців практично у всіх регіонах України, за винятком Львівської та Чернівецької областей. НДП пододала 4% бар'єр у 19 регіонах.

ВО «Громада» змогло набрати 4% голосів виборців на свою підтримку лише у трьох областях України – Дніпропетровській (35,34%), Кіровоградській (6,27%) та Херсонській (4,95%). ПСПУ здобула більше 4% голосів у 11 регіонах України, а найбільше – в Сумській області (20,28%). Останньою з політичних партій, що пройшла до парламенту за результатами виборів, стала СДПУ(о). Об'єднані соціал-демократи подолали 4% бар'єр голосів виборців у 5 областях України. Найбільше виборців проголосувало за партію на Закарпатті (31,17%), унаслідок чого партія змогла взяти участь у розподілі депутатських мандатів [69, с. 276–296; 75; 197, с. 110–115; 323]. Регіональний розподіл переможців виборів у загальнономандатному виборчому окрузі подано в таблиці 3.2.4 [202].

Таблиця 3.2.4

**Регіональний розподіл переможців виборів
у загальнономандатному виборчому окрузі
у розрізі адміністративно-територіальних одиниць**

Партії, виборчі блоки	АРК, області, м. Київ і Севастополь
КПУ	АРК, Вінницька, Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Харківська, Херсонська, Чернівецька, Чернігівська області (15), м. Київ, м. Севастополь
НРУ	Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська області (5)
ВО «Громада»	Дніпропетровська область
СДПУ(о)	Закарпатська область
ВБ «СПУ та СелПУ»	Хмельницька, Черкаська області

Отже, вибори до ВР України 1998 р. відобразили кілька тенденцій регіональної впливовості політичних сил:

- Зафіксовано обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном. Насамперед йдеться про НРУ, ВБ «Національний фронт», ПРП. Голосування в Західному регіоні показало велику популярність народно-демократичних сил. І якщо територіальне покриття НРУ є загальнонаціональним, то такі політичні сили як ПРП, ВБ «Національний фронт» можна назвати регіоналізованими партіями західноукраїнських областей. Тобто їхня електоральна підтримка та впливовість територіально локалізована в областях Західної України.
- Ліві й лівоцентристські сили, скориставшись різким соціальним розшаруванням в українському суспільстві та збіднінням більшості населення, перемогли на виборах. Причому ВБ «СПУ та СелПУ» отримав найбільшу підтримку в Центральному регіоні, а КПУ – у русифікованих промислових районах Східної та Південної України.
- Особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону (це радше не регіональні, а багаторівневі партійні структури). Аномальне голосування за такі партії було зафіксоване на Закарпатті (СДПУ(о) – 31,17%), у Дніпропетровській (ВО «Громада» – 35,34%) і Сумській (ПСПУ – 20,89%) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали 4% поріг по Україні загалом.
- Проросійські політичні партії та блоки (ВБ «СЛОн», ПП «Союз») мали підтримку в АРК (ПП «Союз» – 10,68%, ВБ «СЛОн» – 1,63%), м. Севастополь (ПП «Союз» – 2,25%). В інших регіонах України ці партії не мали електоральної підтримки.
- Провладна політична партія НДП мала приблизно однакове (у процентному відношенні – незначне) електоральне покриття по Україні загалом.

3.3. Регіональне структурування української партійної системи за результатами парламентських і місцевих виборів 2002 р.

Парламентські вибори 2002 р. проводились за змішаною виборчою системою на зразок тієї, що регламентувала вибори до ВР України 1998 р. Сутність закону (виборча формула) залишилася незмінною: змішана виборча система, за якої 225 депутатів обиралися в одномандатних округах, а інші 225 – за закритими партійними списками в багатомандатному виборчому окрузі з 4% виборчим бар'єром [85]. Вітчизняні експерти назвали їх репетицією президентської кампанії 2004 р. [115].

Зі 127 політичних партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України станом на 1 грудня 2001 р., суб'єктами виборчого процесу стали 21 партія та 12 виборчих блоків, до яких увійшло 42 політичні партії. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні партії [202].

Структурування політичних сил для участі у виборах відбулося не в рамках окремих партій, а у форматі іменних блоків, що значно підвищувало рейтинг політичних сил. Утворення виборчих блоків, на нашу думку, відбувалося під впливом таких чинників: інтереси бізнесу, лояльність/опозиційність до Президента України, адміністративний ресурс. Партійний склад виборчих блоків подано у Додатку К.

Провладні політичні сили були представлені ВБ «За Єдину Україну!», СДПУ(о), ВБ «Команда озимого покоління», ВПО «Жінки за майбутнє», ВБ «Демократична партія України – партія «Демократичний союз».

Ліві сили репрезентували КПУ, СПУ, СелПУ, ВБПП «Блок Наталії Вітренко»; національно-демократичні – ВБ ПП «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», ВБ ПП «Виборчий блок Юлії Тимошенко»; проросійські сили – ВБ ПП «Руський блок», ВБ ПП «ЗУБР» (За Україну, Білорусь, Росію).

Визначальною характеристикою виборчої кампанії 2002 р., на думку аналітиків УЦПЕД, був поділ політичних партій і виборчих блоків на ті, які підтримують Президента України, і ті, які є опозиційними до нього. Це була і основна лінія розколу серед українського електорату при виборі політичної сили у бюлетені для голосування. І якщо опозиція в 1998 р. була представлена лівими силами, то напередодні парламентських виборів 2002 р. – політичними партіями, громадськими та профспілковими організаціями, що охоплюють більшу частину політичного спектра від крайніх лівих до правих:

1. Права опозиція (поміrkована) – НРУ, УНР, ПРП, інші партії, які увійшли до ВБ В. Ющенка «Наша Україна».
2. Центристська (радикальна) – БЮТ, реорганізований з Форуму національного порятунку. До блоку, крім партій, увійшли громадське об'єднання «Україна без Кучми» та Конфедерація незалежних профспілок України (140 тис. осіб).
3. Лівоцентристська опозиція (радикальна) – об'єднана навколо СПУ (О. Мороз).
4. Позасистемна опозиція представлена КПУ, ПСПУ, СелПУ. Позасистемна опозиція мала сталий, але кількісно обмежений електорат [226, с. 22].

Для аналізу рівня націоналізації партійної системи нами, як і для попередніх виборів, розрахований індекс територіального покриття. Індекс територіального покриття в межах одномандатних виборчих округів найвищим був у КПУ – 90,2% (203 кандидати), ВБ В. Ющенка «Наша Україна» – 78% (177), СПУ – 71,1%, ВБ «Єдність» – 64%, ПП «Яблуко» – 60%, ВБ «За ЄДУ» – 53%. У багатомандатному виборчому окрузі найвищим ІТП був у ВБ «За ЄДУ», КПУ, ВБ В. Ющенка «Наша Україна», ВБ «ДемПУ – ДС» (див. таблицю 3.3.1).

Таблиця 3.3.1

**Індекс територіального покриття політичних партій
та виборчих блоків, які брали участь у виборах
до ВР України (2002 р.)**

Партія / ВБ	К-ть канд., багатом. округ	ІТП (бво), %	К-ть канд., ОМО	ІТП (ово),%	ІТП
ВБ В. Ющенко «Наша Україна»	188	83,5	177	78	80,75
КПУ	208	92,4	203	90,2	91,3
ВБ «За ЄДУ»	204	90,6	120	53,3	71,9
БЮТ	179	79,5	3	1,3	40,4
СПУ	205	71,1	205	91,1	81,1
СДПУ(о)	207	92	79	35,1	63,5
ВБ «Наталії Вітренко»	130	58,5	105	46	52,2
ВПО «Жінки за майбутнє»	201	89,3	9	4	46,6
ВБ «КОП»	89	39,5	0	0	19,7
ПЗУ	194	86,2	13	5,7	45,9
ПП «Яблуко»	104	46,2	135	60	53,1
ВБ «Єдність»	157	69,7	114	50,6	60,1
ВБ «ДемПУ – ДС»	196	87,1	32	14,2	50,6
ВБ «Руський блок»	105	46,6	9	4	25,3
ВБ «ЗУБР»	27	12	0	0	6
СелПУ	83	36,8	32	14,2	25,5
УНА	59	26,2	4	1,5	12,8

Регіональна мережева структура партійної системи дещо відрізнялася від тієї, яка була напередодні виборів 1998 р. Відмінність пов'язана з тим, що напередодні виборів Міністерством юстиції було зареєстровано низку потужних партій, які суттєво

змінити електоральну конкуренцію. Перш за все йдеться про такі політичні партії: Партія регіонів, ПП «Трудова Україна», ПППУ, ПП «Яблуко», ПП «Демократичний союз», УНР, ВО «Батьківщина», УНП «Собор» [226, с. 19].

Чисельність і регіональне представництво політичних партій нами подано в Додатку Д. Найбільша мережа регіональних і місцевих партійних осередків була у таких партій: КПУ (608), СПУ (609), ПЗУ (506), НДП (641), ВО «Громада» (543), АПУ (552), УНР (522), ПП «Демократичний союз» (640), Партія регіонів (614). Слід зазначити, що нові потужні політичні партії, які були утворені після виборів 1998 р. мають рівномірне представництво у всіх регіонах України. Наприклад, Партія регіонів: Захід – 103 осередки, Центр – 249, Південь – 92, Схід – 170; УНР: Захід – 117, Центр – 210, Південь – 70, Схід – 125 [202].

Загалом територіальними управліннями юстиції напередодні виборів зареєстровано близько 60 тис. структурних утворень політичних партій, з них регіональних (республіканських, обласних, міських у містах Київ та Севастополь) – понад 2,2 тис.; районних – понад 15,5 тис., районних у містах – близько 5 тис., міських – понад 8 тис., інших структурних утворень – близько 30 тис. [208].

Таким чином, аналіз регіонального представництва показує, що провідні політичні партії напередодні виборів 2002 р. мали розгалужену мережу осередків по всій Україні.

Результати голосування у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі подано у таблиці 3.3.2 [27; 202].

Таблиця 3.3.2

Результати виборів до ВР України 31 березня 2002 року

Назва партії / ВБ	Загальнодерж. виборчий округ. мандати (%)	ІТП
ВБ В. Ющенка «Наша Україна»	70 (23, 57)	80,75
КПУ	59 (19, 98)	90,3

ВБ «За Єдину Україну!»	35 (11, 7)	71,9
БЮТ	22 (7, 26)	40,4
СПУ	20 (6, 87)	81,1
СДПУ(о)	19 (6, 27)	63,5
ВБ «Наталії Вітренко»	3,22	52,2
ВПО «Жінки за майбутнє»	2,11	46,6
ВБ «КОП»	2,02	19,7
Усього	225	

ВБ В. Ющенко «Наша Україна» посів перше місце у 14 областях України та м. Київ. Найбільшу кількість голосів виборців блок отримав у Івано-Франківській (74,61%), Тернопільській (69,01%), Львівській (63,92%), Волинській (57,75%), Рівненській (54,8%) та Чернівецькій (46,25%) областях. Успіх національно-демократичних сил у 2002 р. був доповнений БЮТ, який найбільшу підтримку здобув у Тернопільській (18,94%) і Львівській (17,13%) областях. Найменш успішним було голосування за блок В. Ющенко в АРК (9,77%), Запорізькій (7,93%), Дніпропетровській (6,35%) та Донецькій (2,69%) областях [197, с. 131–142; 202; 323].

КПУ у багатомандатному виборчому окрузі отримала на свою підтримку 19,98% голосів виборців. Найбільшою підтримка КПУ була у Луганській(39,68%), Запорізькій (33,4%), Дніпропетровській (31,86%) областях, АР Крим (33,91%) і Севастополі (32,73%).

Незважаючи на високий результат КПУ (29,78%), у Донецькій області переміг провладний блок «За Єдину Україну!» (36,83%), до складу якого, зокрема, входила Партія регіонів, очолювана тодішнім головою Донецької ОДА В. Януковичем. На Сході та Півдні України блок мав рівномірну підтримку в межах 10–15% голосів виборців. У решті регіонів, крім галицьких областей і Києва, ВБ «За Єдину Україну!» набрав від 4,9% (у Черкаській області) до 17,05% (у Сумській області). Перемога ВБ «За Єдину Україну!» у Донецькій

області у 2002 р. може бути пояснена тими самими чинниками, які у 1998 р. зумовили перемогу СДПУ(о) на Закарпатті і ВО «Громада» у Дніпропетровській області – особистісними (голова обласної адміністрації – В. Янукович) [197, с. 131–142; 202; 323; 327].

СПУ отримала на свою підтримку 6,87% голосів виборців. Партія посіла перше місце у Полтавській області та друге у 4 областях України – Вінницькій, Київській, Кіровоградській та Черкаській. СПУ у порівнянні з попередніми виборами зберегла своїх прибічників в регіонах, які її традиційно підтримують.

СДПУ(о) набрала 6,27% голосів виборців на свою підтримку. Найбільшу підтримку партія отримала в АРК, Закарпатській, Чернівецькій та Запорізькій областях, де вона посіла друге місце. Ще в шести областях України (Донецькій, Луганській, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Харківській) вона мала третій результат. Регіональний розподіл голосів подано у таблиці 3.3.3 та Додатку Б [202].

Таблиця 3.3.3

Переможці виборів в адміністративно-територіальних одиницях України

Партії, виборчі блоки	АРК, області, м. Київ і м. Севастополь
КПУ	АРК, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), м. Севастополь
ВБ В. Ющенко «Наша Україна»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (14), м. Київ
ВБ «За Єдину Україну!»	Донецька область
СПУ	Полтавська область

Крім шести партій, які подолали виборчий бар'єр, через мажоритарні округи до парламенту змогли потрапити представники ще п'яти малих партій. Таким чином, висуванці партій і блоків перемогли лише в 120 зі 225 мажоритарних округів. На першому місці – Партія регіонів (26 мандатів), на другому – АПУ (16), на третьому – ПРП (13), на четвертому – НДП (12), далі – СДПУ(о) (9), УНР (7), НРУ (6) і т.д. [59, с. 9; 60, с. 128].

Характеризуючи виборчу кампанію 2002 р., ми проаналізували партійність депутатів, які отримали мандати у мажоритарних округах. Такий аналіз дозволяє зрозуміти, яким політичним силам віддали перевагу виборці в окремих регіонах України. Результати виборів у мажоритарних округах Західного регіону подано у таблиці 3.3.4 [202].

Таблиця 3.3.4

**Результати виборів в одномандатних округах
Західного регіону**

Області	Б/п	ПРП	АПУ	ПП «Єдність»	СДПУ(о)	НРУ	УНР	КУН	СНПУ	УНА
Волинська (5)	3	1	1							
Закарпатська (6)	4			1	1					
Ів.-Франківська (6)	2					2	1	1		
Львівська (12)	1	5			1	2	1		1	1
Рівненська (5)	1	1	1				2			
Тернопільська (5)	2	1				2	1			
Чернівецька (4)	3						1			
Усього (43)	16	8	2	1	2	5	6		1	1

Отже, за результатами виборів депутатські мандати в основному отримали представники національно-демократичного табору: НРУ, УНР, КУН, СНПУ, УНА, ПРП.

Ситуація з мажоритарним вибором на Півдні і на Сході була дещо іншою. І перемогу там отримали провладні партії та комуністи (див. таблиці 3.3.5, 3.3.6) [202].

Таблиця 3.3.5

Результати виборів в одномандатних округах Південного регіону

Області	Б/п	ПР	АПУ	НДП	ТУ	УМП	СПУ	СДПУ(о)	КПУ
Миколаївська (6)	4	1	1						
Одеська (11)	5	1	2	1	1	1			
Херсонська (5)	4						1		
АРК (10)	5		1					3	1
М. Севастополь (2)		1		1					
Всього (34)	18	3	4	2	1	1	1	3	1

Таблиця 3.3.6

Результати виборів в одномандатних округах Східного регіону

Області	Б/п	ТУ	ПППУ	КПУ	НДП	АПУ	ПР	ПРП
Дніпропетровська (17)	10	1	1	1	2	1	1	
Донецька (23)	6			1	1	1	14	
Запорізька (9)	2			1			4	2
Луганська (12)	9	1			1	1		
Харківська (14)	6				5	1	2	
Всього (75)	33	2	1	3	9	4	21	2

В центральних областях України (73) до ВР України було обрано 35 членів політичних партій та 38 безпартійних: ПП «Єдність» – 3, ПРП – 3, НРУ – 1, УНР – 1, ПР – 2, АПУ – 6, ПП «Солідарність» – 3, НДП – 1, ПП «Демократичний союз» – 3, ПНЕРУ – 1, КПУ – 2, ТУ – 2, СДПУ(о) – 4, Дем. ПУ – 1 [202].

Показовими є цифри в інформаційно-аналітичному виданні ЦВК «Вибори до Верховної Ради України 2002 року» щодо місця проживання депутатів-одномандатників, обраних 2002 р. Із 225 депутатів 97 проживають у м. Києві. Найбільше киян серед представників Донецької області (з 23 депутатів – 7), Житомирської (з 6 у Києві проживають 6), Херсонської (з 5 – 5), Кіровоградської (з 5 – 3) [27, с. 458].

Отже, за підсумками виборів до ВР України 2002 р. ВБ В. Ющенко «Наша Україна» переміг у 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у м. Київ, комуністи – у 10 регіонах Сходу і Півдня країни, соціалісти – на Полтавщині і ВБ «За Єдину Україну!» – в Донецькій області (див. таблицю 3.3.3). Такий територіальний розподіл є дещо незвичайним для України, як зазначає вітчизняний політолог О. Сушко, де традиційно Західна Україна опинялась у меншості. Нині електоральні симпатії галичан значною мірою збіглися з вибором жителів Поділля, Закарпаття, Буковини, Київщини, Черкащини та Волині. Найбільш суттєвою диференціувальною лінією, як засвідчили результати парламентських виборів 2002 р., можна вважати кордон між Вінницькою та Одеською, Черкаською та Кіровоградською, Полтавською та Дніпропетровською областями. Це є свідченням зміщення лінії соціополітичного поділу у південно-східну частину України [269, с. 25–26].

У своїй статті О. Сушко вказує на новий розкол, основою якого є рівень піддатливості населення адміністративним технологіям. У деяких регіонах України оформилися регіональні політичні режими, що практикують набагато відвертіше ігнорування базових демократичних засад, аніж це припускається на загальнонаціональному рівні. Так, у Львові адмінресурс не спрацював

зовсім, у Донецьку – майже на сто відсотків. Подібні режими, правда, у менш завершених формах, заявили про себе в Полтаві, Сумах, Дніпропетровську [269, с. 27].

Відтак початком актуалізації соціокультурного поділу та його домінуючого впливу на регіональні електоральні уподобання та партійну структурування можна вважати парламентську виборчу кампанію 2002 р. Слід зазначити, що в передвиборних програмах партій конфліктні теми не порушувалися [230; 233]. Вони з'явилися як політтехнологія тільки у президентській виборчій кампанії 2004 р.

Суттєво зріс вплив політичних партій на структурування органів місцевого самоврядування. Якщо у 1994 р. всі політичні партії загалом отримали лише 5% депутатських мандатів у місцевих радах, у 1998 р. – 7,6%, то в 2002 р. – 22%. У 2,9 разів збільшилась кількість членів партій серед депутатів місцевих рад. З 42 (1998 р.) до 75 (2002 р.) зросла кількість партій, які представлені в органах місцевої влади [208].

За результатами виборів 2002 р. (загальна кількість мандатів по Україні – 230677) лідером їх стала Аграрна партія України (11729) – 5% від загальної кількості депутатів місцевих рад. Інші партії значно поступаються «аграріям» за рівнем представництва у місцевих радах: СДПУ(о) (6658) – 2,9%, НДП (5252) – 2,3%, Партія регіонів (5063) – 2,2%, КПУ (4822) – 2,1%, ВПО «Жінки за майбутнє» (4758) – 2%, ПП «Демократичний Союз» – 1,1%, НРУ (1553) – 0,7%, СПУ – 0,5%, УНР (1046) – 0,5%.

На виборах 2002 р. з 3217 представників 36 політичних партій було обрано керівниками сільських, селищних, міських рад (28% їхньої загальної кількості). Лідерами за цим показником також є Аграрна партія України (5% серед загальної кількості сільських, селищних, міських голів) і СДПУ(о) – 5%. Дещо їм поступаються НДП – 4,3%, Партія регіонів – 4,1%, КПУ – 2,2%, ПП «Демократичний союз» – 1,8%, ВПО «Жінки за майбутнє» – 1,6% [208].

Середній показник партійності кандидатів у депутати місцевих рад по Україні становив 10,95%. Найвищим він був у галиць-

ких областях (Івано-Франківська – 20,8%, Тернопільська – 19,7%), а найменшим – на Луганщині (6%) та Сумщині (4%).

Отже, загалом кількість партійних депутатів у місцевих радах була порівняно незначною. Головна причина такого стану: низька впливовість політичних партій на місцях; другорядність місцевих виборів відносно парламентських; мажоритарна виборча система, де партійність кандидата не мала значення. На результатах виборів до органів місцевого самоврядування позначається і регіональна обмеженість впливу партій та відсутність локальних політичних проєктів.

Політична активність місцевих осередків політичних партій суттєво різниться залежно від типу територіальної громади та в регіональному розрізі. Так, осередками політичних партій у містах обласного значення (у відсотковому співвідношенні до загальної кількості кандидатів) було висунуто в 4,5 рази більше кандидатів у депутати рад, ніж у сільських територіальних громадах. За підрахунками експертів, кількість обраних депутатів місцевих рад різного рівня, висунутих політичними партіями у 2002 р., є такою: сільських рад – 9,35%, селищних – 15,79%, міських (районного значення) – 27,92%, міських (обласного значення) – 43%, районних – 35,47%, обласних – 36,12% [208].

Наведені дані свідчать про нерівномірність партійного структурування місцевих рад різного рівня та зосередженість партійних структур у містах.

Якщо для прикладу проаналізувати партійне структурування місцевих органів влади у регіональному аспекті, то ми будемо спостерігати таку картину.

Найбільшу кількість депутатських мандатів національно-демократичні партії здобули у трьох західноукраїнських областях – Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській. На Івано-Франківську область припадає 760 депутатів із 3983, які були членами правоцентристських партій загалом по Україні, на Львівську – 905, Тернопільську – 467, Волинську – 177, Рівненську – 252. Найменше депутатів від цих партій обрано в Запорізькій (47), Лу-

ганській (23), Харківській (22), Дніпропетровській (18), Донецькій (11), Одеській (9) областях та АР Крим (1) [147].

Наприклад, напередодні виборів найвпливовішими на Волині були НДП (35 тис. членів), СДПУ(о) (17 тис.), КПУ (6,5 тис.), ВО «Батьківщина» (4,7 тис.), СПУ (2 тис.), ПРП (700), УНП (500). У місцеві ради здебільшого обрані позапартійні депутати. Наприклад, з-поміж 45 депутатів Луцької міської ради лише 12 – представники партій [238].

В Закарпатській області боротьба на місцевих виборах 2002 р. в основному відбувалась між двома політичними силами: СДПУ(о) і ВБ В. Ющенка «Наша Україна» (згодом – ПП «Народний Союз «Наша Україна»).

У 2002 р. в Закарпатті нараховувалось 334 ради, 6463 виборчі округи, 7061 депутатський мандат у них. Серед обраних депутатів членів партій було 1767 осіб, з них членів СДПУ(о) – 995, ВПО «Жінки за майбутнє» – 123, АПУ – 142, «Дем. союз» – 119, СелПУ – 82, НРУ – 33, Партія регіонів – 20, НДП – 53, УНР – 14, ПРП – 8, КПУ – 7, ВО «Батьківщина» – 6, ПП «Трудова Україна» – 1, СПУ – 1 і т.д. Партійність селищних, сільських, міських голів формували: СДПУ(о) – 112, НДП – 6, ПП «Демократичний союз» – 7, НРУ – 4, СелПУ – 4, ВО «Батьківщина» – 3. Найбільше членів СДПУ(о) і у виконавчих комітетах рад: СДПУ(о) – 368, АПУ – 42, СелПУ – 28 і т.д.

До обласної ради в 2002 р. було обрано 85 депутатів. З них членів СДПУ(о) – 16, АПУ – 4, НДП – 3, ВО «Жінки за майбутнє», ПП «Єдність», УНП «Собор», ПП «Яблуко», ПРП, Партія регіонів – по 1 представнику. Всього членів різних партій – 26 депутатів, що становить 34% [198, с. 232].

На Дніпропетровщині напередодні виборів можна було виокремити впливові центристські партії (ЛПУ, НДП, ВО «Громада», СДПУ(о)), національно-демократичні партії (НРУ, ПРП, УНП), ліві партії (КПУ, СПУ). Партійність депутатів місцевих рад була на рівні 22%. Найбільший відсоток депутатів у радах мали КПУ (355 депутатів) – 4%, НДП (217) – 3%, СДПУ(о) (258) – 3% [238].

Найчисельнішими та найкраще структурованими в Запорізькій області були СДПУ(о) (23650 членів), АПУ (5600), Партія регіонів (18250), ВО «Батьківщина» (5 тис.), КПУ (4850). У 2002 р. запорізькі обласні осередки політичних партій України брали достатньо активну участь у виборах до місцевих рад. Від партій до бюлетенів для голосування внесені 685 кандидатур. Серед 100 депутатів обласної ради налічувалося 70 представників ВБ «За Єдину Україну!», 8 – КПУ та по 4 – СДПУ(о) і ВПО «Жінки за майбутнє» [238].

На Луганщині депутатський корпус комуністів хоч і лишається найбільшим серед інших партій, однак він суттєво скоротився. Якщо після виборів 1994 р. комуністи мали в обласній раді більшість, то після виборів 2002 р. в них лишилося тільки 15% місць. У Луганській міськраді 14% представників КПУ, в районних радах Луганська – 13%.

Крім комуністів, у складі обласної ради 12 членів СДПУ(о), 11 «аграріїв», 6 членів ПППУ. 86 депутатів представляють ВБ «За Єдину Україну!», хоча більшість із них – безпартійні. Партійний склад Луганської міської ради: 9 комуністів, 5 членів СДПУ(о), 4 представники ВПО «Жінки за майбутнє» і 3 депутати від ВБ «За Єдину Україну!». Незважаючи на досить активну участь у виборчій кампанії в радах не представлені партії національно-демократичного спрямування [238].

Про представленість окремих партійних структур у київській обласній владі свідчать такі дані: з 10 міських голів міст обласного підпорядкування 7 є позапартійними, 1 – членом ПП «Єдність», 2 – членами НДП; з 25 глав районних державних адміністрацій 1 є членом СДПУ(о), 2 – Аграрної партії України. Політичні партії Київщини беруть активну участь у формуванні місцевих органів влади. На виборах 2002 р. до 25 районних рад Київської області було обрано 1756 депутатів, 635 були висуванцями політичних партій, 74 – громадських організацій.

Кіровоградська область належить до так званого «червоного поясу», й найбільш розгалуженою тут є система партійних осередків КПУ, СПУ та ПСПУ. Як і в усій країні, найбільшу активність

у цьому напрямку проявляють об'єднані соціал-демократи. Крім 661 депутата різних рівнів, обраних до органів місцевого самоврядування, СДПУ(о) має двох голів районних рад, двох голів райдержадміністрацій, 3 міських голів та 81 – сільського.

Процес розвитку політичних партій на Миколаївщині мало чим відрізняється від процесів партійного будівництва в інших українських регіонах. На початку 90-х років окрім КПУ в області активно працював НРУ. Згодом з'явилися Селянська та Соціалістична партії, однак значного впливу в краї вони так і не здобули.

У складі обласної ради (2002 р.) 72 депутати, понад 30 з яких є позапартійними. Серед партійних депутатів – 20 членів АПУ, по 6 – КПУ та Партії регіонів, 2 – СДПУ(о), по одному представнику від НДП, ПППУ та ПП «Демократичний союз». Для порівняння: у 1998 році в обласній раді було 32 партійних депутати – 17 комуністів, по 2 члени НДП і СПУ, 11 – АПУ [238].

У Миколаївській міській раді після виборів 2002 р. найширше представництво мають партії-учасниці ВБ «За Єдину Україну!» – 10 депутатів: 3 – від Партії регіонів, по 2 – від ПП «Трудова Україна», АПУ та НДП, 1 – від ПППУ. КПУ має тут усього 6 депутатів проти 19 у 1998 р., СДПУ(о) – 5, що значно краще, ніж у раді попереднього скликання, Партія Зелених – 4. Блок партій «ДемПУ – ДС» отримав 3 мандати: 2 – ДемПУ та 1 – ПП «Демсоюз». В той же час в міськраді немає жодного депутата від партій ВБ В. Ющенко «Наша Україна».

Найчисельнішими в Полтавській області були партійні осередки таких партій як АПУ (близько 25 тис. членів), НДП (10 тис.), Партії регіонів (8,5 тис.), СПУ (8 тис.), СДПУ(о) та ПП «Демократичний союз» (по 7 тис.), КПУ (4,5 тис.), ВО «Батьківщина» (близько 3 тис.), ПП «Трудова Україна» (2 тис.), ПППУ (2 тис.).

Загальною тенденцією в області залишається незначна представленість політичних партій у місцевих органах влади. Зокрема, в обласній раді КПУ має одного депутата, АПУ провела до обласної ради 16, Партія регіонів та НДП – по 7. Переважна більшість депутатів місцевих рад є позапартійними. Про це свідчить і той

факт, що з-поміж 10007 обраних депутатів місцевих рад тільки 1858 були висунуті партіями (18,5%) [238].

Отже, регіональний аспект участі політичних партій у місцевих виборах дозволяє констатувати, що за результатами виборів максимально правополяризованими регіонами можна назвати три галицькі області, а максимально лівополяризованими регіонами – південно-східні області України.

Аналіз місцевих виборів 2002 р. дає можливість відстежити вплив регіональних лідерів на результати виборів. Наприклад, на виборах до парламенту України 2002 р. у Рівненській області виборці віддали свої голоси політичним партіям у такому співвідношенні: ВБ В. Ющенко «Наша Україна» – 54,8%, ВБ «За Єдину Україну!» – 10,6%, ВБ «БЮТ» – майже 10%, КПУ – 5,3%, СПУ – 3,3%, СДПУ(о) – 3%.

В той же час зовсім інший розподіл політичних сил спостерігався в місцевих радах. Якщо на парламентських виборах на теренах області ВБ В. Ющенко «Наша Україна» отримав у п'ять разів більше голосів виборців, ніж ВБ «За Єдину Україну!», то в усіх 16 районних радах області «нашоукраїнці» мали 68 депутатів, тоді як «єдиноукраїнці» – 347. Ця вражаюча різниця пояснюється потужним впливом на процеси, що відбуваються в області, Аграрної партії України, оскільки голова обласної державної адміністрації М. Сорока був лідером обласної організації партії, а більшість керівників райдержадміністрацій – лідерами районних осередків [238, с. 219].

За результатами місцевих виборів можна також побачити особливості формування регіональних політичних режимів. Першим прикладом може бути прецедент регіональної «партії влади», яку створив колишній голова Дніпропетровської ОДА та Прем'єр-міністр у 1996–1997 рр. П. Лазоренко. ВО «Громада» з маловідомої групи київських інтелектуалів протягом 1997–1998 рр. перетворюється на потужну загальноукраїнську партію. Соціальною базою «Громади» в усіх можливих сенсах була Дніпропетровщина. Відкрито використовуючи вагомий адміністративний ресурс не лише місцевих рад, але і районних державних адміністрацій, П. Ла-

заренко, який після звільнення з посади прем'єр-міністра був обраний почесним головою обласної ради, фактично легітимізував через партію авторитарну систему особистого контролю в регіоні. Чисельність обласної організації, яку очолювала заступник голови обласної ради Т. Полейко, у 1998 р. сягала понад 200 тис. членів, оскільки в її лави вступали під тиском цілими трудовими колективами. У пропагандистській кампанії, розгорнутій «Громадою» в місцевих ЗМІ, основний наголос робився на критику чинного Президента Л. Кучми та регіональний «дніпропетровський» патріотизм. Така опозиційність дозволила «громадівцям» з тріумфом перемогти на виборах у 1998 р. до рад усіх рівнів. Після відкриття кримінальної справи на П. Лазаренка, зняття депутатської недоторканності та виїзду його з України у 1998 р. активність «Громади» в регіоні різко знизилася [238, с. 53].

Донецька «політична машина» починає створюватись в 1995 р. Її ідейним натхненником можна назвати Є. Щербаня, який, виступаючи в Донецькій ОДА, сказав, що потрібно провести в органи влади якомога більшу кількість депутатів для захисту регіональних інтересів. Справу згодом убитого Є. Щербаня успішно продовжив В. Янукович. З березня 2001 р. шляхом об'єднання 5 партій була утворена Партія регіонів, а вже 20 березня, після переговорів М. Азарова і В. Януковича (на той час голова Донецької ОДА), у ВР України була утворена фракція «Регіони України». За декілька місяців лави Партії регіонів з кількох тисяч виросли до 450 тис. членів, половина з яких проживала в Донецькій області.

Політична еліта Донецька у виборчій кампанії 2002 р. не виявляла особливого ентузіазму щодо об'єднання у ВБ «За Єдину Україну!». Моніторинг донецьких ЗМІ показав, що буквально до останніх днів передвиборної кампанії агітація за блок «За Єдину Україну!» в Донецькій області особливо не проводилася. Акцент у виборчій кампанії був зроблений на Партію регіонів. Відтак на парламентських виборах 2002 р. в 23 мажоритарних округах області перемогли кандидати, висунуті від блоку «За Єдину Україну!» [238, с. 79].

Показовими є й інші результати, які у 1999 р. на президентських виборах демонструє донецька «політична машина». В першому турі президентських виборів в області 39% голосів здобув П. Симоненко, а Л. Кучма зі 31% опинився на другому місці. Третє місце посіла Н. Вітренко (11%), а четверте – О. Мороз (трохи більше 6%) [202].

А ось у другому турі виборів ситуація кардинально змінилася. Якщо в першому турі лідер комуністів переміг Л. Кучму в 19 з 23 виборчих округів області, то через два тижні, 14 листопада, – тільки в двох. За Л. Кучму віддали свої голоси 52% виборців, за П. Симоненка – 41% [202].

Специфічними у даному контексті були і вибори Президента України 1999 р. на Закарпатті, де у другому турі явка виборців збільшилась майже на 200 тис. На Закарпатті свою «політичну машину» почав створювати В. Балага [202].

Отже, за результатами проведеного нами аналізу можна зробити такі висновки щодо особливостей структуривання регіонального партійного простору України за результатами парламентських та місцевих виборів 2002 р.:

По-перше, незважаючи на те, що на початок 2003 р. за даними Міністерства юстиції зареєстровано 124 політичні партії, партійна структура регіонів на кінець 2002 – поч. 2003 р. виглядала набагато простішою. Найбільша кількість обласних осередків політичних партій зареєстрована в Одеській (120), Харківській (91), Дніпропетровській (90), Запорізькій (85), Львівській (81) областях. В інших областях України кількість обласних осередків коливалась від 60 до 75 [238].

Загалом в Україні на початок 2003 р. нараховувалось 20380 осередків різних політичних партій, серед них 1957 регіональних, 4944 міських, 1355 районних у містах, 12124 районних. Найбільшу кількість зареєстрованих обласних, районних, міських організацій мають Соціал-Демократична партія України (об'єднана), Партія регіонів, Комуністична партія України, Аграрна партія України, ВО «Батьківщина», Соціалістична пар-

тія України, ВПО «Жінки за майбутнє», Народно-Демократична партія, ПП Демократичний союз».

Ступінь політичної структуризації на місцях у різних регіонах України суттєво відрізняється. Так, станом на початок 2003 р. за середньої кількості районних осередків політичних партій на один район по Україні – 25, найбільшу середню кількість по області мають Волинська, Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька області – від 30 до 32, а найменшу – Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська області – від 17 до 20. В той же час найбільша кількість осередків була зареєстрована в Донецькій (1709), Луганській (1222) областях (густонаселені області). Привертає увагу зростання кількості місцевих організацій політичних партій України, що утворилися за цей час у регіонах із середньою та низькою політичною активністю населення: в Дніпропетровській, Миколаївській, Рівненській, Кіровоградській, Чернігівській областях. У західних областях із традиційною високою політичною активністю, навпаки, значного збільшення кількості місцевих осередків політичних партій не спостерігалось. Найбільше зростання кількості місцевих осередків відбулося в Аграрній партії України, Демократичній партії України, Народному Русі України, Партії промисловців і підприємців України, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна», СПУ, УРП [208].

По-друге, найбільш потужними партійними структурами у всіх регіонах України були: АПУ, СДПУ(о), НРУ, КПУ, УНР (потім – УНП), ПР, ПП «Трудова Україна», ПРП, ПППУ, НДП, СПУ. В даному випадку йдеться про найбільшу кількість членів партій, структурних осередків, найкращі електоральні результати. У 2002 р. найбільш потужними за результатами виборів стають виборчі блоки: В. Ющенко «Наша Україна», «БЮТ», та «За Єдину Україну!».

Вказані політичні партії і виборчі блоки мали розгалужену структуру у всіх без виключення регіонах України. Тобто це були загальноукраїнські політичні сили з регіональним базуванням основного ядра своїх прихильників. Суто регіональними в цей час можна назвати деякі проросійські партії, політичні сили

в АРК та політичні партії, прихильники яких були сконцентровані у трьох галицьких областях (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська).

По-третє, порівняно низький рівень участі політичних партій у місцевих виборах. Лідерами за кількістю мандатів у місцевих органах влади були загальноукраїнські парламентські партії. Відтак до місцевих виборів 2006 р. в українському політикумі не були представлені локальні партійні проекти.

При аналізі партійної структуризації на місцевому рівні симптоматичною є неоднорідність партійних переваг територіальної спільноти у виборах органів місцевого самоврядування різного рівня. Так, ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад (обласні та районні), мають у своєму складі більше партійних представників. Депутатами ж сільських, селищних, міських, міських районного значення рад обрана відносно невелика кількість осіб, які були висунуті кандидатами в депутати безпосередньо місцевими осередками політичних партій та громадських об'єднань, що ускладнило процес утворення реально діючих депутатських фракцій та груп у багатьох місцевих представницьких органах.

Отже, політична активність місцевих осередків політичних партій суттєво відрізнялася залежно від типу територіальної громади та в регіональному розрізі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІІІ

Досліджено особливості еволюції регіональних партійних структур упродовж 1991–2004 рр. Розглянуто вплив установчих виборів на регіональний формат партійної системи України. Обґрунтовано, що установчими виборами в Україні можна вважати вибори ВР України 1990 і 1994 рр. та президентські вибори 1991

і 1994 рр. Констатовано, що президентські вибори 1994 р. завершили цикл установчих виборів, і показано, як за результатами II туру відбувся чіткий електоральний поділ України на Захід і Схід. На Заході у кожній з дванадцяти областей, включно з Києвом, більшість голосів здобув Л. Кравчук, а на Сході у кожній з інших дванадцяти суміжних областей і в Криму – Л. Кучма.

Встановлено амбівалентний вплив установчих виборів на суспільно-політичні процеси в Україні. З одного боку, установчі вибори успішно виконали покладені на них функції в умовах демократичного пактового переходу: встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи; виокремили моделі електоральної поведінки населення України, що засвідчили її регіональний характер; стали основою легітимації майбутнього політичного режиму. З іншого боку, вони не забезпечили ротацію політичної еліти внаслідок недоліків парламентського виборчого законодавства. А з запровадженням посади Президента партійна номенклатура змогла успішно трансформуватись у новостворені владні структури. За цих умов нові інститути, зокрема політичні партії та вибори, не могли відіграти критичну роль у зміні конструкції влади, а були лишень інтегровані у дещо змінену систему відносин власності та влади. Відповідно в економічному та політичному житті визначальну роль відігравали неформальні інститути і практики. Результатом цього стало формування гібридного політичного режиму, який залишається таким і дотепер.

Охарактеризовано парламентські та місцеві вибори 1998 р. і показано їх вплив на конфігурацію регіональних партійних структур. Наголошено на регіональній специфіці результатів голосування. Якщо розглянути результати виборів у кожному регіоні окремо, то помітно, що найбільш розпорошеним розподіл голосів за партійними списками був у центральних областях, де виборці проголосували за шість-вісім партій, більш сконцентрованим – у східних, південних і західних регіонах, де голоси розподілилися переважно між трьома-п'ятьма партіями.

Зафіксовано обмеженість територіальної підтримки національно-демократичних сил переважно Західним регіоном. Ліві й лівоцентристські сили, скориставшись різким соціальним розшаруванням в українському суспільстві та збіднінням більшості населення, перемогли на виборах. Причому ВБ «СПУ та СелПУ» отримав найбільшу підтримку в Центральному регіоні, а КПУ – у русифікованих промислових районах Східної та Південної України. КПУ здобула відносну перемогу у 18 регіонах України. При цьому частка голосів, поданих за комуністів, зростала у східному і південному напрямках, досягши максимуму в Луганській області (45,97%) та АР Крим (39,34%).

Особливістю виборів 1998 р. стала поява феномену політичних партій одного регіону (це радше не регіональні, а багатіривневі партійні структури). Аномальне голосування за такі партії було зафіксоване на Закарпатті (СДПУ(о) – 31,17%), у Дніпропетровській (ВО «Громада» – 35,34%) і Сумській (ПСПУ – 20,89%) областях. Саме завдяки такому голосуванню названі партії подолали 4% бар'єр по Україні загалом.

Охарактеризовано зміни, які відбулися в партійній системі України за результатами парламентських виборів 2002 р., в тому числі і у регіональному аспекті.

Наголошено на особливості структурування політичних сил для участі у виборчому процесі, яка відбулася у форматі іменних виборчих блоків та провладного блоку «За Єдину Україну!».

Акцентовано, що регіональна мережева структура партійної системи дещо відрізнялася від тієї, яка була напередодні виборів 1998 р. Відмінність пов'язана з тим, що незадовго до виборів Міністерством юстиції було зареєстровано низку потужних партій, які суттєво змінили електоральну конкуренцію. Перш за все йдеться про такі політичні партії: Партія регіонів, ПП «Трудова Україна», ПППУ, ПП «Яблуко», ПП «Демократичний союз», УНР, ВО «Батьківщина», УНП «Собор».

Відмічено регіональний характер волевиявлення виборців. За підсумками виборів до ВР України 2002 р. ВБ В. Ющен-

ка «Наша Україна» переміг у 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у місті Київ, комуністи – у 10 регіонах сходу і півдня країни, соціалісти – на Полтавщині і ВБ «За єдину Україну» – в Донецькій області. Відтак початком актуалізації соціокультурного поділу та його домінуючого впливу на регіональні електоральні уподобання та партійну структурування можна вважати парламентську виборчу кампанію 2002 р.

Обґрунтовано, що за результатами парламентських виборів 2002 р. відбулися суттєві зрушення у конфігурації партійної системи України у порівнянні з 1994 та 1998 рр. Найпомітнішими з них є такі: домінування в галицьких областях ВБ В. Ющенко «Наша Україна» та БЮТ, в Донецькій області – Партії регіонів, а також істотне зменшення електоральної підтримки лівих політичних партій на півночі України.

РОЗДІЛ ІV

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ ПАРТІЙНОГО ВПЛИВУ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ УПРОДОВЖ 2004–2019 РОКІВ

4.1. Зміна балансів партійного впливу в регіонах у 2004–2007 рр.

Президентські вибори 2004 р. започаткували новий електоральний цикл, який також включав парламентські та місцеві вибори 2006 р., позачергові вибори 2007 р. За результатами президентської виборчої кампанії відбулося електоральне розмежування, яке потім обумовлювало виборчі преференції громадян України включно з парламентськими виборами 2012 р.

Президентська виборча кампанія 2004 р. мала складний і агресивний характер. Під час виборчої кампанії відбулося два тури голосування та переголосування другого туру, два судових позови задля оскарження рішення ЦВК щодо встановлення результатів виборів (позови В. Ющенко і В. Януковича), протестні акції на Майдані (отримали назву «Помаранчева революція» від кольорів прихильників В. Ющенко), ухвала ВР України Постанов про відставку уряду та ЦВК, прийняття ВР України 8 грудня 2004 р. закону про внесення змін до Конституції України (політична реформа).

Президентські вибори 2004 р. показали низку проблем українського політикуму, які потребували вирішення. Це, по-перше,

його поділ за регіональною ознакою та серйозні наміри окремих українських політиків Південно-Східного регіону (звісно, для захисту власних бізнесових інтересів) до рішучих дій щодо утворення автономії чи федеративної республіки (Всеукраїнський з'їзд народних депутатів та депутатів місцевих рад 28 листопада 2004 р. у Северодонецьку, де було проголошено намір утворення Південно-Східної Української Автономної Республіки). По-друге, приблизно рівна участь у протестних акціях громадян, які підтримували В. Ющенко та В. Януковича. Внаслідок було створено два народні Майдани. Політичним епіцентром Майдану В. Ющенко став Київ, а В. Януковича – Донецьк. По-третє, особливістю протестного руху «біло-синіх» під час Помаранчевої революції був його регіональний характер. По-четверте, прихильники В. Януковича, а їх було майже стільки, як і у В. Ющенко, протестували проти проявів націоналізму з боку опонентів. По-п'яте, новим став і конфлікт в українській політиці. Якщо раніше він був між комуністами й представниками інших політичних ідеологій, то після президентських виборів 2004 р. він локалізувався в середовищі центристів («реформаторів-ринковиків»), які в Україні мали два центри і двох лідерів (у Києві і в Донецьку). Тобто з ідеологічного він перетворився на регіональний.

Вибори 2004 р., на думку А. Мальгіна, стали першими в історії України, коли два кандидати в президенти репрезентували не «ліву» чи «праву» ідеології, а передусім Захід і Схід держави як різні за менталітетом і поглядом на майбутнє «світи» [153].

Президентські вибори мали визначальний вплив на регіоналізацію структурування партійного простору України. По-перше, за результатами виборів утворилось дві електоральні України – Східна і Західна, волевиявлення яких було абсолютно протилежним. По-друге, реалізація політичної реформи (Закон від 8 грудня 2004 р.) означала проведення парламентських та місцевих виборів за пропорційною системою, а відтак інституційне підсилення ролі політичних партій внаслідок формування уряду на партійній основі за результатами утворення

парламентської більшості. По-третє, в ході президентської кампанії показала свою ефективність так звана «східна макрорегіональна політико-електоральна машина», яка працювала на досягнення перемоги В. Януковича. Апробація її пройшла на парламентських виборах 2002 р. в Донецькій області у форматі Партії регіонів.

Електоральне розмежування, яке виникло за результатами президентських виборів 2004 р., залишилось актуальним і на парламентських виборах 2006 та 2007 рр.: В. Ющенко переміг у 17 регіонах (переважно на Заході й у Центрі), а В. Янукович – у 10 регіонах (здебільшого на Сході та Півдні). Відповідно і на виборах до ВР України 2006 р. у регіонах, де переміг В. Ющенко, перше місце посіли БЮТ і ВБ «Наша Україна», що підтримували його у виборчій кампанії, а в регіонах, де переміг В. Янукович, перше місце здобула Партія регіонів (див. Додаток В).

Парламентська виборча кампанія 2006 р. характеризувалась такими ознаками. По-перше, вона відбулася за новим виборчим законом, який установив пропорційну систему закритих списків з 3% виборчим порогом [83]. По-друге, вона проходила під впливом президентської кампанії 2004 р., а відповідно – розклад політичних сил нагадував президентські вибори. По-третє, політичні сили використовували апробовані під час президентських виборів теми дискусій і політтехнології. По-четверте, зростала значущість парламентських виборів відповідно до політичної реформи від 8 грудня 2004 р. По-п'яте, ідеологічне протистояння «ліві – центр – праві», властиве виборчим кампаніям 1994, 1998, 2002 рр., перетворилось на регіональне – «помаранчеві – біло-блакитні» (Захід – Схід) [153].

Згідно з даними Міністерства юстиції України, у парламентських виборах мали право брати участь 126 політичних партій (відповідно до закону про вибори вони були зареєстровані не пізніше ніж за рік до виборів) [83]. У виборчій бюлетень для голосування ЦВК було внесено 45 суб'єктів виборчого процесу: 17 виборчих блоків і 28 політичних партій [29, с. 3–15; 202].

За результатами виборів, із 45 партій і виборчих блоків до ВР України змогли потрапити тільки п'ять. Результати виборів подано у таблиці 4.1.1.

Таблиця 4.1.1

**Результати виборів до ВР України 2006 року
за партійними списками**

Назва партії, виборчого блоку	Загально- державн. ви- борчий округ, мандати	Загально- державн. виборчий округ,%	Індекс на- ціоналізації політичних партій	Індекс партій- ного по- криття
Партія регіонів	186	32,14	0,541	0,98
БЮТ	129	22,29	0,705	0,9
ВБ «Наша Україна»	81	13,95	0,603	0,86
СПУ	33	5,69	0,633	0,86
КПУ	21	3,66	0,725	0,99

Відповідно до протоколу ЦВК про результати виборів Партія регіонів посіла перше місце у 10 регіонах України (див. таблицю 4.1.2), друге місце – у 4 регіонах (Житомирська, Кіровоградська, Полтавська, Чернігівська області), третє – у Закарпатській, Сумській, Хмельницькій, Чернігівській областях та Києві. Найбільше голосів виборців Партія регіонів здобула в Луганській (74,33%) та Донецькій (73,63%) областях, а найменшу кількість – у Тернопільській та Івано-Франківській областях (2,02 та 1,94%).

БЮТ здобув 22, 29% голосів виборців і переміг у 14 регіонах (див. таблицю 4.1.2). Друге місце він посів у 9 регіонах (Дніпропетровська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області), третє – в АРК. Найбільший відсоток голосів за блок подано у Ки-

ївській (44,54%) та Волинській (43,93%) областях, а найменший – у Луганській (3,71%) та Донецькій (2,47%).

ВБ «Наша Україна» посів перше місце у 3 регіонах (див. таблицю 4.1.2), друге – у 10 регіонах (АРК, Вінницька, Волинська, Київська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області, м. Київ), третє – у 7 регіонах (Житомирська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Харківська, Херсонська, Черкаська області). Найбільше голосів виборців блок отримав у Івано-Франківській області (45,06%), а найменше – у Луганській (2,04%) та Донецькій (1,41%) [29; 75; 197; 237].

СПУ отримала 5,69% голосів виборців, зайнявши друге місце у Черкаській області, а третє – в 5 регіонах України (Вінницькій, Донецькій, Київській, Кіровоградській, Чернігівській областях). Переможці виборів у розрізі адміністративно-територіальних одиниць подані у таблиці 4.1.2 [202].

Таблиця 4.1.2

**Переможці парламентських виборів 2006 р.
в адміністративно-територіальних одиницях України**

Партії, виборчі блоки	АРК, області, м. Київ і м. Севастополь
Партія регіонів	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), АРК, м. Севастополь.
«Блок Юлії Тимошенко»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (13), м. Київ
ВБ «Наша Україна»	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська області (3)

Слушним для дослідження буде аналіз результатів виборів у Східному і Західному регіонах України у контексті голосування

за «помаранчеві» і «біло-сині» політичні сили (див. таблиці 4.1.3, 4.1.4).

Таблиця 4.1.3

**Результати голосування за «помаранчеві»
сили на парламентських виборах 2006 р.
у регіональному розрізі «Схід – Захід»**

Партії, виборчі блоки	Львівська обл., %	Терноп. обл., %	Івано- Франківська обл., %	Харківська обл., %	Луганська обл., %	Донецька обл., %
БЮТ	33,04	34,49	30,39	12,68	3,71	2,47
ВБ «Наша Україна»	37,95	34,16	45,06	5,91	2,04	1,41
СПУ	2,18	3,66	2,28	2,75	1,17	3,74
ГБ «ПОРА-ПРП»	5,05	3,09	3,31	0,62	0,23	0,19
ВО «Свобода»	2,23	1,97	1,28	0,10	0,03	0,03
«НБЛ»	0,70	1,4	1,04	2,32	0,73	0,35
УНБ Костенка і Плюща	3,93	10,20	5,46	0,47	0,17	0,24
Усього	85,14	88,95	88,82	24,85	8,08	8,43

Результати голосування у типових для зазначених регіонів областях засвідчують кардинально протилежні уподобання виборців. І, як показано в таблиці як 4.1.3 та 4.1.4, голосування практично було дзеркальним, навіть порівнюючи відсотки поданих виборцями голосів за політичні сили. Отже, у трьох типових областях Західного регіону (Галичина) виборці віддали свої голоси в основному за БЮТ, ВБ «Наша Україна», ГБ «ПОРА-ПРП», ВО «Свобода», «Народний блок Литвина», УНБ Костенка і Плюща. Сукупна кількість голосів, поданих за націонал-демократичні політичні сили, становила від 85,14% (Львівська обл.) до 88,95% (Тер-

нопільська обл.). «Біло-сині» політичні сили (КПУ, Партія регіонів, ВБ Наталії Вітренко «Народна опозиція», Опозиційний блок «НЕ ТАК», ПП «Трудова Україна», ПП «Віче») отримали від 3,65% (Тернопільська обл.) до 5,4% (Львівська обл.).

Натомість в Харківській, Донецькій і Луганській областях «біло-сині» отримали від 64,8% (Харківська обл.) до 86,3% (Луганська обл.). За «помаранчеві» сили – відповідно від 8,08% (Луганська обл.) до 24,8% (Харківська обл.). Результати такого порівняння показують більший радикалізм щодо своїх виборчих уподобань виборців Західного регіону (Галичина), ніж Східного.

Таблиця 4.1.4

Результати голосування за «біло-блакитні» сили на парламентських виборах 2006 р. у регіональному розрізі «Схід – Захід»

Партії, виборчі блоки	Львівська обл., %	Терноп. обл., %	Івано-Франківська обл., %	Харківська обл., %	Луганська обл., %	Донецька обл., %
Партія регіонів	3,01	2,02	1,94	51,70	74,33	73,63
КПУ	0,70	0,44	0,58	4,56	4,43	3,14
БНВ «Народна опозиція»	0,39	0,15	0,22	4,33	5,21	6,8
Опозиційний блок «НЕ ТАК»	0,30	0,32	0,20	1,09	1,49	1,24
ПП «Трудова Україна»	0,02	0,02	0,03	0,04	0,03	0,17
ПП «Віче»	0,98	0,70	0,73	3,09	0,81	0,99
Усього	5,4	3,65	3,7	64,81	86,3	85,97

Отже, результати парламентських виборів 2006 р. засвідчили регіональний вплив основних парламентських політичних партій України: на Заході виборці голосували за націонал-демократичні політичні сили; натомість на Сході виборці віддали голоси переважно політичним партіям з регіональною східною соціальною базою – Партії регіонів та КПУ. Виборці Центральної України зробили помірний вибір, проголосувавши і за «помаранчевих», і за «біло-синіх» (див. Додаток П).

Важливим для з'ясування загальнонаціонального розташування партійно-політичних сил є також дослідження місцевих виборів, які відбулися разом з парламентськими 2006 р. Їх аналіз зроблено Лабораторією законодавчих ініціатив, Громадянською мережею «Опора», Комітетом виборців України у спільному дослідженні «Україна: рік після виборів» [301]. У дослідженні представлені результати регіонального моніторингу десяти областей України, який тривав упродовж року після парламентських виборів 2006 р. Автори акцентували на вивченні структури місцевої влади та особливостях функціонування громадянського суспільства.

Характеристику місцевих виборів у розрізі 4 областей України запропоновано Українським незалежним центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Головну увагу дослідники зосередили на аналізі виборчих програм політичних партій на місцевих виборах [303].

Зазначимо, що місцеві вибори 2006 р. також були обтяжені виборчими месиджами президентської кампанії 2004 р., і оскільки проводилися разом з виборами парламентськими, то відповідно вважалися другорядними. Хоча за значимістю для місцевих жителів саме місцеві вибори мають бути основними, адже вони формують органи влади, які наступні 5 років будуть вирішувати життєві проблеми громад.

Досліджуючи місцеві вибори 2006 р., виокремимо чинники впливу, що визначали їх специфіку в окремих регіонах України: 1) соціально-економічна ситуація в Україні та регіоні; 2) феномен регіональної ідентичності й особливості політичних орієнтацій

населення; 3) програми і месиджі, з якими партії брали участь у виборах; 4) відносини всередині регіональної еліти та між місцевою і центральною владою (за результатами президентських виборів, – це провладні і опозиційні регіони); 5) поінформованість громадян щодо діяльності політичних партій та їхніх регіональних організацій; 6) інформаційне поле регіону.

Результати місцевих виборів 2006 р. у кожному регіоні відображали, як правило, парламентський електоральний вибір громадян. Одночасно зіставлення результатів місцевих і парламентських виборів дають змогу дійти висновку: політичні симпатії виборців у кількісному значенні (й не тільки) різняться між собою. Порівняння результатів президентських виборів 2004 р., парламентських та місцевих (до обласних рад) виборів 2006 р. подано нами у Додатку П [40].

Порівняльний аналіз парламентських і місцевих виборів 2006 р. дозволяє зробити такі висновки. По-перше, дещо вищий рівень конкуренції на місцевих виборах призвів до пониження результатів парламентських партій. Регіональні політичні актори, враховуючи місцеву електоральну кон'юнктуру, отримали більшу підтримку, ніж на парламентських виборах. Відтак низка партій, які не змогли подолати виборчий бар'єр у загальнонаціональному масштабі, з легкістю його перетнули в окремих регіонах України. По-друге, у виборців користувались популярністю виборчі блоки, створені під місцевих політичних лідерів (Волинська, Одеська області, АРК). По-третє, виборча кампанія на місцях була не настільки конфронтаційною, як на всеукраїнському рівні, тому місцеві помірковані політичні сили відібрали голоси у парламентських партій. По-четверте, місцевий електорат частково перейшов до радикальних політичних сил, котрі не подолали виборчий поріг на парламентських виборах (див. Додаток П).

За результатами такого порівняльного аналізу можна говорити про певну, але не повну кореляцію результатів виборів до органів місцевого самоврядування з результатами парламентських виборів 2006 р. Лідери парламентської виборчої кампа-

нії залишилися лідерами і місцевих виборів. Дослідження політичних процесів у місцевих радах після оголошення результатів виборів засвідчує, що у більшості випадків саме вони відіграють роль «центрів тяжіння» при формуванні коаліцій. Проте конфігурації політичних сил у парламенті і в регіонах дещо відрізняються одна від одної. Особливо це властиво областям Західного і Східного регіонів України (Івано-Франківська, Тернопільська, Львівська, Волинська, Закарпатська, Донецька, Луганська, Запорізька обласні ради). Пояснюється це як слабкою партійною дисципліною, так і місцевим політичним контекстом. Наприклад, у Закарпатській обласній раді представники Партії регіонів, ВБ «Наша Україна», частини БЮТ, СПУ, «КМКС» ПУУ, ДПУУ утворили так звану широку коаліцію («ширку»).

Спробу з боку загальнонаціональних партійних лідерів вплинути на позиції місцевих депутатів у регіональних радах продемонстрував БЮТ. У квітні 2006 р. лідер БЮТ Ю. Тимошенко заявила, що не створюватиме коаліції з Партією регіонів ні на центральному, ні на місцевому рівні. 27 квітня 2006 р. Президія політради партії ВО «Батьківщина» виключила з лав партії депутатів Закарпатської обласної ради, які підтримали створення широкої коаліції за участі Партії регіонів. В результаті фракція БЮТ Закарпатської обласної ради розкололася на дві частини [198, с. 294].

Відсутність до лютого 2007 р. імперативного мандата для місцевих депутатів тільки розширювала можливості для переформатування регіональних коаліцій. Однак 12 січня 2007 р. такий закон ВР України був прийнятий і підписаний Президентом 5 лютого 2008 р. Центральні офіси політичних партій у такий спосіб отримали можливість впливати на регіональні осередки (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад» [91]).

У місцевих виборах 2006 р. за партійними списками взяли участь 208 політичних партій і блоків. Із них – 17 блоків загальнодержавного статусу (брали участь у парламентських виборах) і

73 регіональні блоки (блоки, які утворені під регіональних лідерів та регіонально-патріотичні утворення) [202].

Статистичні дані про розподіл депутатських мандатів у ВР АРК, обласних радах, Київській та Севастопольській міських радах дозволяють зробити такі висновки щодо регіональної впливовості політичних партій.

По-перше, найбільшу кількість мандатів у місцевих радах отримали Партія регіонів, БЮТ, НСНУ, СПУ, КПУ. Результати інших політичних сил, у порівнянні з партіями-лідерами, є незначними: ВО «Свобода», НРУ, ПЗУ, ДПУУ, «КМКС» ПУУ і т. д.

По-друге, депутатські мандати до обласних рад та АРК отримали ряд регіональних виборчих блоків. Київська міська рада – «Блок Леоніда Черновецького» (12,93%), ВБ «Громадський актив Києва» (4,01%); Волинська обласна рада – «Блок Бориса Клімчука» (4,58%); Севастопольська міська рада – «Блок Сергія Іванова «За Севастополь!» (6,44%), «Блок Сергія Кондратівського» (3,88 %); Івано-Франківська обласна рада – ВБ «Відродження Прикарпаття» (3,01%). На Закарпатті у місцевих виборах вперше брали участь дві угорські партії «КМКС» ПУУ та ДПУУ, які показали високі результати на виборах.

По-третє, Партія регіонів здобула найбільшу кількість місць у обласних радах Донецької (100 мандатів зі 150), Луганської (100 зі 120), Харківської (83 зі 150), Миколаївської (53 зі 120), Запорізької (60 зі 120) областях.

БЮТ порівняно з ПР мав меншу кількість мандатів, але з урахуванням даних ВБ «Наша Україна» їх результати будуть подібними. Найбільшу кількість депутатських мандатів названі політичні сили отримали у Вінницькій (67 зі 100), Житомирській (51 зі 100), Івано-Франківській (99 зі 120), Київській (82 зі 100), Львівській (85 зі 120), Тернопільській (102 зі 120) та Рівненській (51 з 80) областях.

СПУ здобула найбільше мандатів у обласних радах Центральної України – Вінницькій (15), Київській (14), Полтавській (15), Сумській (11), Черкаській (13), Чернігівській (17) областях [40].

Особливості партійного спектра Донецької області охарактеризував у статтях «Правий партійно-політичний спектр Доне-

цької області: становлення та проблеми» [142], «Позиції політичних партій в органах місцевого самоврядування Донецької області на початку XXI століття» [143] М. Майборода. Автор зазначає, що позиції ПР в органах місцевої влади похитнулися після Помаранчевої революції. В обласній раді, до якої не потрапили ні НСНУ, ні БЮТ у 2002 р., вони змогли утворити свої фракції у 2005 р. з депутатів-перебіжчиків від ПР. Аналогічна ситуація спостерігалася і в окремих районних радах.

Установча конференція ДОО НСНУ відбулася 23 квітня 2005 р. у Донецьку. Особливість партійного будівництва НСНУ полягала в тому, що місцеві організації партії були утворені за короткий час. Так, у червні 2005 р. ще не було зареєстровано жодної партійної організації, а у вересні їх налічувалося 68. Чисельність НСНУ була найбільшою серед правих партій регіону. Станом на березень 2006 р. нараховувала 8908 осіб. Після невдалої участі у місцевих виборах 2006 р. чисельність партії скоротилась майже на 40% (5186 осіб) [142, с. 281].

Однак зазначимо, що вплив цих політичних сил у органах місцевої влади Донеччини спостерігався незначний. По-перше, самі фракції були нечисельними, і, по-друге, до їх складу не входили керівники великих підприємств та чиновники, які б мали авторитет в регіоні чи окремому місті.

Проте після виборів до місцевих рад 2006 р. ситуація кардинально змінилася, і ПР знову зміцнила позиції, набравши 61,89% голосів виборців за результатами виборів до Донецької обласної ради. У міських та районних радах області ПР також здобула більшість депутатських місць. Натомість НСНУ на виборах до обласної ради здобув 1,1% голосів виборців. Представники НСНУ утворили фракцію лише у Вугледарській міській раді. Маючи представництво лише в одній раді, НСНУ не могла впливати на соціально-економічний розвиток регіону [143, с. 99].

Порівняно з НСНУ позиції ВО «Батьківщина» виявилися дещо кращими, але БЮТ також не зміг подолати 3% бар'єр виборців, здобувши на виборах до обласної ради лише 2,84%. Не

пройшовши до обласної ради, БЮТ отримав своїх представників у 28 міських та районних радах. Враховуючи те, що чисельність фракцій була невелика (від 2 до 4 осіб), можна констатувати: вплив БЮТ на розвиток регіону також був незначний.

Ліві ж партії Донеччини, зокрема КПУ та СПУ, постійно втрачали свої позиції у місцевих органах влади. М. Майборода зауважує: у 1994 р. КПУ здобула 250 депутатських мандатів у місцевих радах, у 1998 р. – 760, у 2002 р. – 356. У 2006 р. ситуація значно погіршилася. КПУ здобула до Донецької обласної ради лише 7 депутатських мандатів. Такий результат комуністів – результат тотального впливу в Донецькій області Партії регіонів. У 2006 р. СПУ отримала 5,9% голосів виборців і відповідно 10 мандатів обласної ради. Загалом у 2006 р. Донецька обласна рада була репрезентована депутатами 4 партій: ПР – 120, СПУ – 10, КПУ – 7, ПСПУ – 13 [143, с. 101].

Окрім названих партій у місцевих радах у невеликій кількості представлені й такі політичні сили: СДПУ(о), ВО «Жінки за майбутнє», ЛПУ, СДПУ, ПП «Відродження», ПП «Русько-український союз», Народна партія та інші. Незначна чисельність депутатів від згадуваних партій не може змінити картини загалом, яка констатує домінування у Донецькій області єдиної політичної сили – Партії регіонів.

Аналіз інших областей Південно-Східного регіону у контексті політичного представництва у місцевих радах дозволяє зробити висновок, що у 2004–2006 рр. відбулася еволюція політичних поглядів і уподобань населення регіону, внаслідок чого змінилися позиції політичних сил в органах місцевого самоврядування. Це виявилось в значному скороченні фракцій КПУ, СПУ та повсюдному збільшенні представників ПР.

Специфіка політичного структурування Західного регіону за результатами місцевих виборів 2006 р. охарактеризована в наукових розвідках вітчизняних дослідників В. Бортнікова [16], А. Круглашова [118], В. Климончука [103; 104], О. Ляшенка [137; 138], Б. Максимця [146; 147], Ю. Остапця [198; 199], А. Романюка [250], М. Стефурака [268] та ін.

Так, за результатами місцевих виборів 2006 р. обласні ради Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей були сформовані виключно з національно-демократичних політичних сил: БЮТ, ВБ «Наша Україна», УВБ Костенка і Плюща, ВБ «Національний вибір», ВО «Свобода», ВБ «ПОРА-ПРП». Дещо відмінними були структури обласних рад Чернівецької, Волинської, Закарпатської, Рівненської областей.

За результатами виборів 2006 р. до Волинської обласної ради, яка нараховує 80 депутатів, найбільше депутатських мандатів здобув БЮТ – 41,34% (40). Другим став регіональний ВБ «Наша Україна» – 18,85% (18). Також в обласній раді отримали своє представництво УНБ Костенка і Плюща – 6,48% (6), Блок Бориса Клімчука «Рідна Волинь» – 4,58 (5), Партія регіонів – 3,76 (4), «Народний блок Литвина» – 3,64% (4) та СПУ – 3,05 (3).

Варто зазначити і таку особливість виборів до Волинської обласної ради як присутність у ній депутатів регіональної політичної групи – Блоку Бориса Клімчука «Рідна Волинь». Причина такого результату – високий рейтинг довіри у населення до колишнього багаторічного голови Волинської обласної держадміністрації Б. Клімчука [16; 301, с. 75–89].

Конфігурація партійних блоків на Закарпатті виявилася дещо іншою, ніж по Україні загалом. Обумовлено це низкою чинників. По-перше, на рівні області не були зареєстровані осередки політичних партій, які стали блокуотворюючими на загальнонаціональному рівні. По-друге, політичні партії, які сформували виборчі блоки на загальноукраїнському рівні, не мали партійної структури в Закарпатті, а відтак були маловпливовими і непомітними в політичному житті краю. По-третє, керівники декотрих обласних осередків політичних партій діяли врозріз із центральним керівництвом (наприклад, УРП «Собор»). По-четверте, обласні осередки окремих партій були нелегітимними після проведення звітно-виборчих конференцій напередодні виборів із порушенням чинного законодавства (наприклад, НРУ). По-п'яте, обласні осередки деяких партій не змогли з різних причин підписати

угоди про створення відповідних блоків (наприклад, ГП «Пора» і партія «Реформи і порядок») [198, с. 284–289].

Результати виборів до обласної ради, яка збільшилася з 85 до 90 депутатів, принципово не відрізнялися від парламентських. Зі 115 обласних осередків політичних партій, які на той час були зареєстровані на Закарпатті, участь у виборах взяли 52. Так, до обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: ВБ «Наша Україна» – 30 депутатів (23,8% голосів виборців), БЮТ – 25 (19,2%), ПР – 15 (11,5%), «Народного блоку Литвина» – 7 (5,2%), СПУ – 4 (3,1%). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій, що представляли інтереси угорської меншини краю: «КМКС» Партії угорців України, яка набрала 3,4% голосів виборців (5 депутатів), та Демократичної партії угорців України – 3,1% (4 депутати) [198, с. 290–294].

Загалом по області політичні сили отримали таку кількість депутатських мандатів: ВБ «Наша Україна» – 254 депутатські мандати районних рад і 103 – міських рад, БЮТ відповідно – 172 і 90, Партія регіонів – 114 і 50, «Народний блок Литвина» – 60 і 20, СПУ – 61 і 22, «КМКС» Партія угорців України – 49 і 22, ПП «Відродження» – 40 і 16, ДПУ – 36 і 9, ПОРА – 7 і 17, ПП «Християнський рух» – 9 і 5, УНБ Костенка і Плюща – 3 і 8, ПРП – 9 і 0, Опозиційний блок «НЕ ТАК!» – 6 і 2, ПП «Третя сила» – 4 і 4, Блок Цірика «За майбутнє Тячівщини» – 6 і 0 і т.д. [198, с. 328].

Місцеві вибори вибори 2006 р. засвідчили високий рівень самоорганізації національних меншин. Слід відзначити успіх на виборах до обласної та районних рад Закарпаття двох угорських партій. Так, Партія угорців України (ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична партія угорців України (ДПУУ) дістала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до

Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів) [198, с. 329].

Результати парламентських і місцевих виборів 2006 р. створили два різних політичні простори, які об'єднує лише те, що лідери парламентської виборчої кампанії залишилися лідерами і місцевих виборів. Однак відмінності електоральних карт все ж істотні і не можуть бути не враховані при характеристиці політичного ландшафту України.

Електоральна мапа місцевих виборів виявилася більш багатобарвною, ніж електоральна мапа виборів до Верховної Ради. Вона містила регіональні блоки політичних партій; блоки, створені під місцевих лідерів; політичні сили, які не подолали 3% бар'єра на виборах до парламенту. Проведений аналіз результатів місцевих виборів 2006 р. дозволяє виокремити фактори, які свідчать про ослаблення вертикалі виконавчої влади і можливості політичної регіоналізації України. Регіони, де виявилось тотальне домінування однієї політичної сили чи блоку (Донбас, Крим, Галичина), схильні до встановлення партійних монополій в органах місцевого самоврядування.

Україна за результатами виборів 2006 р. залишилася розділеною не лише географічно, а й електорально: на Півдні й Сході виборці проголосували за Партію регіонів, БНВ «Народна опозиція», Комуністичну партію України, в Центрі і на Заході – за БЮТ, а в трьох західних областях України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська) перемогу отримав пропрезидентський ВБ «Наша Україна». Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу – це союз із Росією, російська мова як державна і т.д., для Заходу – це орієнтація на Євросоюз та європейські цінності.

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки основних кандидатів на пост Президента України (В. Ющенко та В. Януковича) у виборчій кампанії 2004 р.

Парламентські вибори 2007 р. не внесли суттєвих змін у регіональний розподіл голосів за політичні партії, а тільки підтвердили вибір 2006 р., дещо відкорегувавши його (див. таблицю 4.1.1). Парламентські вибори в Україні 2007 р. відбулися в умовах політичної кризи, коли Верховну Раду розпустив Президент України, а український соціум знову виразно поділився, як у 2004 р., на два табори: одні політичні сили підтримували В. Ющенко, інші – В. Януковича. Ці вибори, як і попередні, чимось віддалено нагадували виборчу кампанію 2004 р. і були обтяжені нею: ідея двох Україн (Східної і Західної), двох мов тощо. Не відрізнялись суттєво вибори 2007 р. і від парламентської виборчої кампанії 2006 р., оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було, а головні політичні актори залишились ті самі [197, с. 230]. Рішення про участь у виборах ухвалили 43 політичні партії, з яких десять виявили бажання взяти участь самостійно, а 33 були об'єднані у десять виборчих блоків [202]. Результати виборів подано в таблиці 4.1.5.

Таблиця 4.1.5

Результати виборів до ВР України 2007 року

Партія / виборчий блок	Результат, %	Кількість місць
Партія регіонів	34,37	174
БЮТ	30,71	156
ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона»	14,15	72
КПУ	5,39	27
«Блок Литвина»	3,96	20

Лідером виборчих перегонів, як і прогнозували більшість дослідників, стала Партія регіонів (34,37% голосів виборців). Традиційно найбільшу підтримку ПР дістала на Сході й Півдні України. Найбільші відсотки ПР віддали Луганська (73,53%), Донецька

(72,05%) області, м. Севастополь (64,53%), АР Крим (60,98%) та Запорізька область (55,45%). Найменший відсоток голосів регіонали здобули у Західній Україні: в Івано-Франківській (2,95%) (єдина область, де ПР не пододала 3% бар'єр), Тернопільській (3,01%), Львівській (4,19%), Волинській (6,72%), Рівненській (10,41%) областях [202].

У відсотковому співвідношенні ПР покращила результати в усіх областях, окрім трьох – Луганської, Донецької та Харківської, що свідчить про вичерпаність нею електоральних ресурсів південного сходу України.

БЮТ посів друге місце, перемигши у найбільшій кількості областей України: 16 проти 10 у ПР та 1 у ВБ «НУ-НС». Регіональний розподіл переможців виборчих перегонів подано в таблиці 4.1.6 [202].

Таблиця 4.1.6

**Переможці парламентських виборів 2007 р.
в адміністративно-територіальних одиницях України**

Партії, виборчі блоки	АРК, області, м. Київ і Севастополь
Партія регіонів	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), АРК, м. Севастополь
«Блок Юлії Тимошенко»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (15), м. Київ
ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона»	Закарпатська (1)

Парламентські та місцеві вибори 2006 р. певною мірою продемонстрували обмеженість резервів розвитку партійної системи

України, в тому числі і на регіональному рівні, – йдеться про кадровий резерв. Так, напередодні виборів у всіх областях України було зареєстровано близько 120 політичних партій. Якщо врахувати, що відповідно до Закону України «Про політичні партії в Україні» чисельність політичної партії має бути не менше 10 тис. чоловік, то загальна чисельність членів партій по Україні становить 1 млн 200 тис. осіб, а це вже понад 3% дорослого населення. Такий показник партійності притаманний для демократичних держав, оскільки заповнізованість соціуму – характерна ознака тоталітарних режимів.

Звичайно, що не кожна партія має таку чисельність, але цифри чисельності рейтингових партій, наведені нами у додатках (див. Додатки Г, Д), достатньо великі. Відтак кожна нова партія, створюючи власну структуру, має передусім проблеми з кадрами, а це, в свою чергу, і фінансові, інтелектуальні, іміджеві та ін. ресурси. Саме це і стало однією з причин, що новоутворені політичні партії, які взяли участь у виборах, отримали низькі результати (наприклад, ПП «Віче»).

Варто зазначити, що партійне будівництво в Україні розпочалося у 90-х рр. ХХ ст. Відповідно перші політичні партії і отримали необхідне, активне членство відданих справ партійців. Так формувались осередки лівих партій (основа – КПРС), правих партій (основа – борці за незалежність, «шістдесятники»), центристські партії (основа – чиновники, державні службовці). Рекрутування членів партій в Україні в основному відбувалось за рахунок прихильності громадян до програмних положень партії, симпатії до харизматичного лідера, адміністративним шляхом (лояльність до керівників підприємств, винагорода за членство та ін.).

Підтримка малих партій, які не пройшли до ВР України, але представлені в місцевих радах, також має яскраво виражений регіональний характер. Локалізація їхнього електорату у контексті поділу «Захід – Схід» свідчить про те, що вони виконують роль своєрідних «радикальних крил» партійних мегапроектів. Відповідно Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» і частково Опозиційний блок «НЕ ТАК!» у східних областях – «радикальне крило» Партії

регіонів, а УНБ Костенка і Плюща, ГБ «ПОРА-ПРП», ВО «Свобода» в західних областях – «радикальне крило» НСНУ [3, с. 576].

4.2. Вплив електорального циклу 2010–2012 рр. на регіональний формат партійної системи України

Президентські вибори 2010 р. стали немов своєрідним продовженням виборів 2004 р., оскільки відбувалися в умовах протиставлення Сходу та Заходу України політтехнологами кандидатів. До участі у президентських виборах 2010 р. ЦВК України зареєструвала 18 кандидатів. Серед них вісім – висуванці політичних партій, а десять – самовисуванці. Політичні партії висунули: Ю. Костенка – УНП; В. Литвина – Народна партія; О. Мороза – СПУ; П. Симоненка – виборчий блок партій КПУ, ПП «Справедливість», ПП «Союз лівих сил», СДПУ(о); Л. Супрун – НДП; Ю. Тимошенко – ВО «Батьківщина»; О. Тягнибок – ВО «Свобода»; В. Янукович – Партія регіонів [202]. Уже в процесі виборчої кампанії С. Тігіпко став лідером ПП «Сильна Україна», а А. Яценюка підтримала ГО «Фронт змін», яка згодом стала партією.

Аналіз результатів першого туру президентських виборів засвідчує, що у 19 з 27 електоральних регіонів України (24 області, АРК, м. Київ та м. Севастополь) перші 4 місця за результатами голосування здобули Ю. Тимошенко, В. Янукович, С. Тігіпко й А. Яценюк. В Донецькій, Луганській, Херсонській областях та м. Севастополі четвірка була сформована з лідером КПУ П.Симоненком, замість А. Яценюка. В Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській областях до першої четвірки потрапив В. Ющенко, а у Львові – О. Тягнибок [202] (див. Додатки В, Р). Наведені дані щодо лідерів у регіонах вказують на політичні партії, які мають там високий рейтинг. Місцеві вибори 2010 р. цілком підтверджують таке припущення.

За результатами першого туру виборів можна дійти ще одного важливого висновку про результативність участі у вибо-

рах кандидатів, котрі отримали голоси протестного електорату – А. Яценюка і С. Тігіпка. Причому за підрахунками львівського дослідника професора А. Романюка рівень підтримки цих кандидатів становив у «помаранчевому» та «біло-голубому пасі» майже ідентичний показник: 20,99 та 20,3% [248].

За результатами другого туру президентських виборів перемогу отримав В. Янукович. Регіональний вимір підтримки кандидатів виглядав наступним чином: В. Янукович отримав перемогу у 8 областях України, АРК та м. Севастополь, а Ю. Тимошенко у 16 областях та м. Києві. Регіональний розподіл переможців другого туру подано у таблиці 4.2.1 [202] та Додатках В, Р.

Таблиця 4.2.1

Переможці другого туру президентських виборів 2010 р. у розрізі адміністративно-територіальних одиниць України

Кандидати	Регіони
В. Янукович	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська області (8), АРК, м. Севастополь
Ю. Тимошенко	Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (16), м. Київ

Отже, президентські вибори 2010 р., як і попередні 2004 р., не стали консолідуючими для України, оскільки за В. Януковича проголосував Схід і Південь України, а за Ю. Тимошенко – Захід і Центр. Після президентських виборів в Україні з’явилися нові лідери загальнонаціонального масштабу з партійними структурами, які їх підтримують, – А. Гриценко (ПП «Громадянська пози-

ція»), А. Яценюк (ПП «Фронт змін»), С. Тігіпко (ПП «Сильна Україна»), О. Тягнибок (ВО «Свобода»).

Чергові вибори місцевих органів влади відбулися 31 жовтня 2010 р., окрім виборів до Київської міської ради (проводилися у 2008 р.) та до Тернопільської обласної ради (відбулися у 2009 р.). Політичний контекст місцевих виборів був заздалегідь визначений перемогою на президентських виборах В. Януковича, що значно посилило позиції Партії регіонів у областях України. Після його перемоги були змінені практично усі голови обласних і районних адміністрацій на представників Партії регіонів, а в місцевих представницьких органах влади почався перехід депутатів від проурядової коаліції (БЮТ, НУНС, «Блок Литвина») до Партії регіонів.

Голова ВР України В. Литвин оголосив 2 березня 2010 р. про розпад урядової коаліції, а 11 березня була створена нова коаліція у складі Партії регіонів, КПУ, «Блоку Литвина» та позафракційних депутатів. Пізніше (30 вересня 2010 р.) Конституційний Суд України своїм рішенням скасував Закон України «Про внесення змін до Конституції України» (8 грудня 2004 р.). Унаслідок цього відбулося повернення до Конституції 1996 р., а відтак – і до президентсько-парламентської форми правління.

Місцеві вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад 31 жовтня 2010 р. проводилися за змішаною (мажоритарно-пропорційною) системою, тобто половина складу ради обиралася за пропорційною системою, а половина – за мажоритарною. Водночас Законом встановлено, що сільські, селищні, міські голови обираються за мажоритарною системою відносно більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, межі якого збігаються з межами відповідно села (кількох сіл, мешканці котрих добровільно об'єдналися у сільську громаду), селища, міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм.

Висування кандидатів у депутати Верховної Ради АРК, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної в місті рад здійснюється виборцями виключно через

місцеві організації політичних партій. Згідно з новим законом про вибори місцеві організації політичних партій відтепер можуть брати участь у місцевих виборах тільки самостійно, без права об'єднуватись у відповідні виборчі блоки [80].

Участь у виборах брали 158 місцевих організацій політичних партій із 185 зареєстрованих Міністерством юстиції України. Найбільшу кількість у виборчих списках становлять члени таких політичних партій: Партії регіонів – 26 834 особи, ВО «Батьківщина» – 17 550, ПП «Сильна Україна» – 11 577, ПП «Фронт змін» – 9402, Народної партії – 8414 [319, с. 258].

Загалом до рад різного рівня було обрано депутатів від 124 партій. Лідером перегонів очікувано виявилася Партія регіонів, яка здобула загалом по Україні 39,39% у багатомандатних округах, ВО «Батьківщина» – 16,34% голосів, ПП «Фронт змін» – 8,03%, КПУ – 7,02%, ПП «Сильна Україна» – 5,37. Також 66,6% кандидатів Партії регіонів від загальної кількості кандидатів було обрано мерами 118 міст обласного значення, з них близько половини (45,8%) – мерами обласних центрів. Посади сільських, селищних, міських голів обійняли 31,29% кандидатів від Партії регіонів. Народна партія, яка здобула другий результат, отримала лише, 4,02%, ВО «Батьківщина» – 2,82% [114, с. 8].

У багатомандатних виборчих округах за кількістю отриманих депутатських мандатів лідерами стали місцеві організації Партії регіонів. Понад 50% депутатських мандатів вони одержали у восьми регіонах – АРК (64,16%), Донецькій (77,32%), Луганській (67,61%), Запорізькій (57,58%), Харківській (54,95%), Миколаївській (53,48%), Дніпропетровській (51,57%), Одеській (50,10%) областях. Найменший відсоток депутатів місцевих рад від місцевих організацій цієї партії обрано у Львівській (7,35%) та Івано-Франківській (9,32%) областях.

Другими за кількістю отриманих депутатських мандатів у багатомандатних виборчих округах були місцеві організації ВО «Батьківщина». Найбільший відсоток депутатських мандатів відповідні організації цієї партії отримали у Волинській (34,60%),

Вінницькій (27,42%), Рівненській (27,39%), Хмельницькій (26,46%), Чернігівській (25,46%) областях, найменший – у Донецькій (1,09%), Луганській (1,32%) областях, Автономній Республіці Крим (1,39%) та м. Севастополь (1,39%) [202].

До трійки лідерів за кількістю отриманих депутатських мандатів у багатомандатних виборчих округах також увійшли місцеві організації ПП «Фронт змін», які найбільший відсоток депутатських мандатів отримали у Чернівецькій (21,79%), Івано-Франківській (17,68%), Львівській (15,70%) областях, найменший – у Луганській (0,88%), Донецькій (1,72%), Запорізькій (1,84%), Харківській (2,96%) областях. Жодного депутатського мандата місцеві організації не здобули у багатомандатних виборчих округах АРК та м. Севастополь.

Кандидати у депутати від місцевих організацій Комуністичної партії України найбільший відсоток депутатських мандатів у багатомандатних виборчих округах отримали в Луганській (20,86%) області, місті Севастополі (18,75%), Херсонській (17,23%), Миколаївській (14,29%) та Запорізькій (13,48%) областях, найменший – у Рівненській (0,50%) та Київській (0,56%) областях. Жодного депутатського мандата місцеві організації Комуністичної партії України не отримали в багатомандатних виборчих округах Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей.

Завершує п'ятірку лідерів за кількістю здобутих депутатських мандатів у багатомандатних виборчих округах ПП «Сильна Україна», місцеві організації якої найбільший відсоток депутатських мандатів отримали у Дніпропетровській (10,16%), Запорізькій (9,34%), Київській (9,15%) областях та м. Севастополь (8,33%), найменший – в Івано-Франківській (1,08%), Тернопільській (1,42%) та Львівській (2,27%) областях.

Окрім того, представники ще трьох політичних сил отримали понад 3% депутатських мандатів у місцевих радах – ВО «Свобода» (4,45%), ПП «Наша Україна» (3,25%) та Народної партії (3,17%) [202].

Отже, за результатами виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад у багатомандатних виборчих округах з чергових виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад обрано 22 821 депутат за виборчими списками, зареєстрованими за поданням місцевих організацій 100 політичних партій [319, с. 515–516]. Переможці виборів до обласних рад подані у таблиці 4.2.2 [202].

Таблиця 4.2.2

**Переможці виборів до обласних рад 2010 р.
(разом в одномандатних і багатомандатних округах)**

Партії	Регіони (%)
Партія регіонів (19 областей)	Вінницька (50), Дніпропетровська (65,2), Донецька (93,3), Житомирська (38), Запорізька (75,8), Київська (65,5), Кіровоградська (63), Луганська (85,5), Миколаївська (70,2), Одеська (66,7), Полтавська (47,5), Рівненська (36,3), Сумська (50), Харківська (69,6), Херсонська (69), Хмельницька (43,7), Черкаська (52,9), Чернівецька (48,1), Чернігівська (45) області, АРК (80), м. Севастополь (60,5)
ВО «Батьківщина»	Волинська (32,5).
ПП «Єдиний центр»	Закарпатська область (41,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (15,8), Львівська (34,5), Тернопільська (34,49), позачергові вибори у 2008 р.
Блок Леоніда Черновецького	м. Київ (30,45), позачергові вибори 2009 р.

Як видно з таблиці 4.2.2, Партія регіонів перемогла у 19 областях, АРК та м. Севастополь. Причому вона здобула абсолют-

ну більшість на Сході і Півдні України і в окремих центральних областях. Місцеві вибори також вивели на політичну арену низку нових партій як загальнонаціонального масштабу (наприклад, ПП «УДАР», яка провела до місцевих рад 424 депутати), так і суто регіональних партійних проектів.

Окрім парламентських партій і партій, представлених в органах місцевого самоврядування, які традиційно користуються популярністю серед населення (Партія регіонів, ВО «Батьківщина», НУНС, КПУ, Народна партія), а також активізованих «старих» політичних сил (ПП «Союз», ПСПУ, НРУ, СПУ, СДПУ(о), ПП «Російський блок», УНП – в Автономній Республіці Крим; ЛПУ, ПЗУ, ВО «Жінки за майбутнє» – у Донецькій області; СПУ – у Чернігівській області), виникло чимало нових проектів, які, заручившись підтримкою правлячої в країні або в регіоні еліти, намагалися здобути представництво на місцевому рівні. Окрім відомих ПП «Фронт змін», ПП «Сильна Україна», ВО «Свобода» та ПП «Єдиний центр», в багатьох областях участь у виборах взяли орієнтовані на місцевий електорат такі політичні сили як ПП «Руська Єдність» і ПП «Союз» в АРК; ПП «Совість України» та ПП «Єдність» – на Вінниччині; ПП «Молода Україна», ПП «Совість України», ПП «Справедливість» і ЛПУ – на Волині; Народна екологічна партія, ПП «Народна влада», ПП «Солідарність жінок України», Українська партія – на Кіровоградщині; ПП «Громадянська позиція», ПП «Третя сила» – у Львівській області; ПП «Рідне місто» – у Сумській області; Українська морська партія, Союз лівих сил, ПП «УДАР» і Народно-екологічна партія – у Херсонській області [177].

На думку О. Чебаненко, нові політичні проекти не можна вважати кроком вперед на шляху до структуризації політичного простору в регіонах. Вони були створені переважно для підтримки місцевих керівників і з розрахунку на їхню популярність (скажімо, на Волині ПП «Молода Україна» стала проектом экс-секретаря Луцької міської ради С. Зелінського) або з метою забезпечення політичного представництва бізнесових кіл областей (Волинь, Закарпаття, Херсонщина). Показово, що партійний успіх частобув

забезпечений популярністю керівника, а не діяльністю самої партії (наприклад, партії «ЕКО+25%» та Молодіжна партія в Ужгороді, кандидати від яких балотувалися на посаду міського голови). Окремо варто зазначити участь у виборах партій, орієнтованих на успіх у місцях компактного проживання національних меншин (приміром, «КМКС» ПУУ та ДПУУ на Закарпатті) [318].

Отже, регіональні політичні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів 2010 р. Малі (регіональні) партії необхідні політикуму з декількох причин: 1) вони потрібні кандидатам, що схильються радше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити, також тим, хто бажає працювати з владою, однак політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відверто (на їхній території провладна партія не популярна); 2) до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення відшуковували нейтральні політичні сили, аби балотуватися на посади міських голів [152].

Серед регіональних партій, які досягли успіхів на місцевих виборах 2010 р., можна виокремити:

I. Партії – сателіти Партії регіонів:

- 1) ПП «Совість України» (лідер Х. Хачатурян). Досягнення: мер Вінниці В. Гройсман – 77,8%, мер Полтави О. Мамай – 61,4%, Вінницька міська рада – 66%, Полтавська міська рада – 74%.
- 2) Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%» (А. Маслов). Досягнення: В. Погорелов, мер Ужгорода – 33%, Ужгородська міська рада – 2 депутати.
- 3) ПП «Єдиний центр» (В. Балога). Досягнення: перемога на виборах в Закарпатській області.
- 4) Партія вільних демократів (М. Бродський). Досягнення: мер Черкас С. Одарич – 25,4% та Черкаська обласна рада – 23,3%.

II. Партії – комерційні проекти. Практика заробляти кошти на політсилах, створених для продажу, в Україні відома давно, але особливого поширення вона набула на місцевих виборах 2010 р.

З-поміж таких партій назвемо:

- 1) ПП «Рідне місто» (О. Ковалюк). Досягнення: мер Сум – 61,23%. Сумська міська рада – 31,6% та ін. Щоб привернути до себе увагу, вона відкрито рекламувала власні послуги на офіційному веб-сайті: «ПП «Рідне місто» запрошує представників місцевих еліт, громадські організації, ініціативні групи до співпраці та готова надати структури для участі у виборах 31 жовтня».
- 2) ПП «Третя сила» (В. Гаврилюк). Партія має декілька мандатів у Київській обласній раді та Івано-Франківській, Чернівецькій, Херсонській міських радах.
- 3) Республіканська християнська партія (М. Покровський).
- 4) ПП «Всеукраїнський патріотичний союз» (С. Ганжа).

III. Партії – проекти відомих особистостей:

- 1) ПП «УДАР» (В. Кличко). Партія отримала мандати в обласних та міських радах в основному центрального та західного регіону.
- 2) ПП «Єдність» (О. Омельченко).

IV. Регіональні партії етнічного (націоналістичного спрямування):

- 1) ВО «Свобода» (О. Тягнибок). Партія виграла вибори в Західному регіоні України.
- 2) ПП «Руська Єдність» (С. Аксьонов) та ПП «Союз» (Л. Миримський). Партії мають впливовість в АР Крим.
- 3) ПП «Родина» (І. Марков). Вплив обмежується м. Одеса та Одеською областю.
- 4) Угорські партії: «КМКС» Партія угорців України та Демократична партія угорців України. Їх вплив обмежується місцями компактного проживання угорської національної меншини в Закарпатській області [154; 158].

Місцевим виборам 2010 р. притаманні ознаки, які істотно вплинули на характер і результати виборчої кампанії, а також актуалізували певні тенденції у регіональній і національній політиці:

- 1) часткове оновлення «політичного ринку»; 2) домінування Пар-

тії регіонів; 3) роз'єднаність опозиції; 4) деідеологізація місцевої політики; 5) вплив адміністративного ресурсу на перебіг і результати виборів,

Отже, вирішальними для успіху на місцевих виборах 2010 р. стали: а) сильні позиції у владних колах Партії регіонів напередодні виборів (керівні посади в органах місцевої влади, розгалужена партійна структура, традиційна підтримка населення); б) наявність фінансових ресурсів для організації системної кампанії (зокрема – підтримка бізнесу); в) масштабне представництво та контроль виборчих комісій, що відкрило шляхи для нейтралізації опонентів; г) доступ до ЗМІ та активна присутність у медіа-просторі.

Загальний висновок щодо впливовості політичних партій у регіонах України такий: на Сході і на Півдні України політичний розклад залишився практично незмінним (більшість голосів віддано партіям зі східною локацією – Партії регіонів, КПУ, ПП «Сильна Україна»); натомість на Заході й у Центрі зміни відбулися суттєві. Результат виборів – поразка національно-демократичних сил порівняно з виборами попередніх років. Пояснити це можна частково такими факторами: заборонаю брати участь у виборах виборчим блокам (національно-демократичні сили завжди їх утворювали); поверненням мажоритарної складової, яка дозволила отримати велику кількість мандатів представникам Партії регіонів; криза довіри до національно-демократичних сил після «невдалого походу у владу 2004–2009 рр.». Окрім того, політичні сили, які ототожнювали себе з українською правицею після виборів 2010 р., як засвідчить політична практика, уже не зможуть відновити політичний вплив та реанімувати власні політичні структури.

На думку М. Стефурака, після перемоги на президентських виборах тодішній режим, спираючись на партійну структуру «регіоналів», використав місцеві вибори як спосіб усунути реальну владну альтернативу до виконавчої влади – органи місцевого самоврядування. Усі ці фактори та поствиборчі тенденції політичного розвитку призвели до формування в Україні партійної системи з домінуючою партією – Партією регіонів. Опозиційними до

Партії регіонів залишилися ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», ВО «Свобода», ПП «УДАР» [268, с. 328].

Для аналізу електорального процесу на Заході України використовуємо наукові розвідки таких вітчизняних науковців: І. Доцяка [70], В. Бортнікова [16; 17], А. Круглашова [119], В. Климончука [103; 104], В. Лебедюка [129; 130], Б. Максимця [148], В. Малиновського [151], Ю. Остапця [196], А. Романюка [250], М. Стефурака [268], В. Чебаника [317].

В Івано-Франківській, Львівській і Тернопільській областях (востаннє вибори відбулися 2009 р.) перемогу здобуло ВО «Свобода», у Волинській – ВО «Батьківщина», Закарпатській – ПП «Єдиний центр», Рівненській та Чернівецькій – Партія регіонів (див. Додаток Р).

Найбільше представництво у місцевих радах Івано-Франківської області отримали ВО «Батьківщина» та ПП «Наша Україна». ВО «Свобода» знаходилася на третьому місці. Партія регіонів за кількістю мандатів перебувала на 5 місці, проте це відносний результат, оскільки з нею та головою ОДА М. Вишиванюком тісно співпрацювала Народна партія та ПП «Відродження» [148, с. 682–689; 268, с. 324–337].

У Львівській області найпотужніше представництво отримало ВО «Свобода» за рахунок того, що ВО «Батьківщина» була усунена на обласному рівні з виборчих перегонів. Та все ж друге місце за рівнем представництва у місцевих радах Львівщини дісталось ВО «Батьківщина». Поступово почала втрачати свої позиції ПП «Наша Україна» [268, с. 328].

Слід також зазначити, що після обрання президентом В. Януковича почала набувати впливу на Львівщині Партія регіонів. Посилення впливу цієї партії не пов'язано зі збільшенням чисельності обласного осередку та розвитком організаційної структури, а є результатом мобілізації чиновників усіх рівнів владної вертикалі. Відтак таке збільшення впливу можна вважати тимчасовим явищем.

На Тернопільщині вибори до обласної ради відбулися 15 березня 2009 р., до всіх інших місцевих органів влади – у жовтні

2010 р. На виборах до обласної ради перемогу здобуло ВО «Свобода», а вже у 2010 р. за рахунок мажоритарних мандатів переможцем стала Партія регіонів [148, с. 684].

У Волинській області ВО «Батьківщина» здобуло перемогу за пропорційною складовою майже у всіх районах та містах області. Водночас Партія регіонів зуміла посісти друге місце завдяки депутатам-мажоритарникам. Як наслідок, Партія регіонів зуміла через адміністративні важелі сформуванати більшість у обласній раді та багатьох районних радах.

У місцевих радах Рівненської області Партія регіонів сформувала навколо себе депутатську більшість майже у всіх районах та містах області. Друге місце посіло ВО «Батьківщина», третє – Народна партія, четверте – ПП «Наша Україна» [129, с. 45]. Аналогічну перемогу отримала Партія регіонів і у Чернівецькій області, де за допомогою депутатів-мажоритарників, адміністративного ресурсу та депутатів-перебіжчиків (від ПП «Наша Україна», Народної партії і т.д.) їй вдалося взяти під контроль усю політичну владу в області [119].

У Закарпатській області найбільшу кількість депутатських мандатів здобули ПП «Єдиний центр» і Партія регіонів. За нашими підрахунками, політичні партії отримали таку кількість мандатів за результатами виборів 2010 р.: ПП «ЄЦ» – 388 мандатів (40%), Партія регіонів – 262 (26%), ВО «Батьківщина» – 71 (7,3%), ПП «Фронт змін» – 49 (5%), ДПУУ – 38 (3,9%), ПП «Сильна Україна» – 36 (3,7%), «КМКС» ПУУ – 35 (3,6%), ПП «Наша Україна» – 21 (2,1%), Народна партія – 20 (2%), ПП «Відродження» – 8 (0,8%), ПП «Удар» – 8 (0,8%), КПУ – 2 (0,2%), СПУ – 2 (0,2%) [197, с. 283].

Отже, результати місцевих виборів 2010 р. суттєвим чином змінили розстановку партійно-політичних сил у регіонах за рахунок значного посилення впливу у Західному і Центральному регіонах Партії регіонів.

Парламентські вибори 2012 р. суттєвим чином змінили формат партійної системи після місцевих виборів 2010 р. як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. Основні

чинники, котрі істотно позначилися на перебігу виборчої кампанії, такі:

1. Кримінальне переслідування опозиційних політиків, яке закінчилося засудженням Ю. Тимошенко 11 жовтня 2011 р. на 7 років ув'язнення, а Ю. Луценка – 27 лютого 2012 р. на 4 роки позбавлення волі.
2. Прийняття 3 липня 2012 р. Закону України «Про засади державної мовної політики», що надавав «регіональним мовам» офіційного статусу, а відтак продовжував протиставлення українських регіонів за віссю «Захід – Схід».
3. Прийняття 17 листопада 2011 р. нового виборчого закону, який встановлював змішану виборчу систему, підвищував прохідний бар'єр з 3 до 5% та забороняв партійним блокам брати участь у виборах. Така виборча система була вигідною лише провладним партіям – Партії регіонів та КПУ. Як відомо, націонал-демократичні сили брати участь у парламентських виборах у складі виборчих блоків [114, с. 10].
4. Уперше в українській політичній історії опозиція об'єдналася для участі у виборчій кампанії у форматі ВО «Батьківщина» («Об'єднана опозиція»). Усього до складу «Об'єднаної опозиції» увійшло 6 партій: ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», НРУ, ПП «Народна самооборона», ПП «За Україну», ПП «Реформи і порядок». Спостерігаючи за об'єднанням опозиційних сил, рішення про об'єднання з Партією регіонів ухвалила на своєму з'їзді ПП «Трудова Україна» (С. Тігіпко) [197, с. 289].

Участь у виборчому процесі взяли 87 партій, з них ЦВК до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Згідно з чинним законодавством ЦВК оприлюднила 11 листопада результати парламентських виборів 2012 р. Було обрано 445 народних депутатів: Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний Центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43. У 5 мажоритарних округах (94, 132, 194,

197, 223) ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення при підрахунку голосів. ВР України рекомендувала ЦВК провести у вказаних округах повторні вибори [202]. Результати виборів подано у таблиці 4.2.3.

Таблиця 4.2.3

Результати парламентських виборів 2012 року

Назва партії	Загальнодерж. виборчий округ, мандати (%)	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	ІПП
Партія регіонів	72 (30)	113	185	0,9
ВО «Батьківщина»	62 (25,54)	39	101	0,73
ПП «УДАР»	34 (13,96)	6	40	0,82
КПУ	32 (13,18)	–	32	0,48
ВО «Свобода»	25 (10,44)	13	37	0,16
ПП «Єдиний Центр»	–	3	3	–
Народна партія	–	2	2	–
ПП «Союз»	–	1	1	–
Радикальна партія О. Ляшка	–	1	1	–
Самовисуванці	–	43	43	
Усього		220	445	

У регіональному розрізі результати виборів такі: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» («Об'єднана опозиція») – у 15 областях та Києві. Як і на попередніх виборах, Схід та Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр – за ВО «Батьківщина». КПУ, ВО «Свобода», ПП «УДАР» показали рівний результат по Україні, зокрема це стосується ПП «УДАР», за

виключенням АРК, Галичини та Донбасу. Лідерство партій у регіонах за результатами виборів подано в таблиці 4.2.4 [202].

Таблиця 4.2.4

Лідерство політичних партій за результатами голосування у загальнодержавному окрузі в регіонах України

Назва партії	Лідерство за результатами голосування
Партія регіонів	АРК, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська (всього 9) області, м. Севастополь
ВО «Батьківщина»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (всього 15), м. Київ

Результати голосування за парламентські партії розраховані нами у таблиці 4.2.5.

Таблиця 4.2.5

Результати голосування за парламентські політичні партії у розрізі регіонів України

Політичні партії	Захід	Центр	Південь	Схід
Партія регіонів	13,74	19,92	42,19	47,97
ВО «Батьківщина»	36,58	33,95	14,62	11,85
ПП «УДАР»	16,67	16,82	10,42	9,85
КПУ	4,19	10,55	21,89	21,07
ВО «Свобода»	21,91	9,18	2,94	3,07

Отже, вибори до ВР України у 2012 р. підтвердили, що відчутно знизилась підтримка Партії регіонів у порівнянні з місце-

вими виборами 2010 р., натомість значну підтримку здобули нові опозиційні парламентські партії – «УДАР» та ВО «Свобода». Збільшила електоральний потенціал і КПУ. Відтак змінився і формат партійної системи України як у загальнонаціональному, так і в регіональному вимірах.

4.3. Перспективи і тенденції розвитку регіональних партійних структур у контексті електорального циклу 2014–2015 рр.

Початком нового електорального циклу 2014–2015 рр. можна вважати Революцію Гідності (листопад 2013 – лютий 2014 рр.) Її кульмінацією стали трагічні події на Майдані Незалежності 18–20 лютого 2014 р., а результатом – самоусунення президента В. Януковича і його втеча до Росії.

ВР України 21 лютого 2014 р. ухвалила Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», яким відновила політичну реформу від 8 грудня 2004 р., а відтак знову створила сприятливі умови для розвитку ефективної багатопартійності. У ВР України відповідно до Конституції було утворено 27 лютого 2014 р. депутатську більшість (250 осіб) у складі фракцій «Батьківщина», «УДАР», «Свобода» та депутатських груп «Економічний розвиток» і «Суверенна Україна», котрі висунули кандидатуру А. Яценюка на посаду Прем'єр-міністра України.

Електоральний цикл 2014–2015 рр. включав дострокові президентські (25 травня 2014 р.) і парламентські (26 жовтня 2014 р.) вибори та вибори до місцевих органів влади 25 жовтня 2015 р.

Президентські вибори були проведені відповідно до Постанови Верховної Ради України № 757-VII від 22 лютого 2014 р. «Про призначення позачергових виборів Президента України на 25 травня 2014 року». Вона встановлювала, що Президент України В. Янукович у неконституційний спосіб самоусунувся від здійснен-

ня конституційних повноважень та є таким, що не виконує свої обов'язки і призначила у зв'язку з цим фактом позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р., у 90-денний термін з дня прийняття Постанови, як це й передбачено Конституцією України [114, с. 16–17].

В українській історії це були другі позачергові вибори (перші через політичну кризу проводилися у 1994 р.). У бюлетень для таємного голосування ЦВК внесла прізвища 21 претендента на найвищий державний пост. Президентська виборча кампанія у контексті дослідження цікавить нас з таких причин. По-перше, як уже зазначалося, вона започатковувала новий електоральний цикл і відчутно впливала на подальший суспільно-політичний розвиток, у тому числі й партійне структурування. По-друге, кампанія привертала увагу з огляду на успіх партійних кандидатів. І по-третє – з точки зору регіонального розподілу голосів за основних кандидатів.

Партійність кандидатів на президентську посаду була такою: А. Гриценко – ПП «Громадянська позиція», М. Добкін – Партія регіонів, О. Клименко – УНП, В. Куйбіда – НРУ, О. Ляшко – Радикальна партія Олега Ляшка, П. Симоненко – КПУ, Ю. Тимошенко – ВО «Батьківщина», О. Тягнибок – ВО «Свобода», Д. Ярош – ПП «Правий сектор». Інші кандидати позиціонували себе як самовисуванці [202].

За результатами голосування перемогу у I турі виборів здобув П. Порошенко з 54,7% голосів виборців. Він отримав перемогу у всіх областях України з результатом від 33,17% (найменший, Луганська область) до 64,10% (найбільший, м. Київ). Програв вибори він лише в одному виборчому окрузі (ТВО № 178, Харківська область) М. Добкіну. Ю. Тимошенко отримала 12,8%, О. Ляшко – 8,3% [202]. Головною несподіванкою виборів був результат лідера РПЛ, котрий прогнозовано міг забезпечити перемогу партії і на парламентських виборах.

Позитивним був і регіональний розподіл голосів виборців, оскільки вперше підтримка переможця президентської кампанії виявилася рівномірною по всій Україні. Таким чином, перші чотири місця за результатами виборів у більшості регіонів України

зайняли П. Порошенко, Ю. Тимошенко, О. Ляшко, А. Гриценко. Винятком є ряд областей Південно-Східної України (Харківська, Донецька, Луганська), де у четвірці лідерів можна було побачити С. Тігіпка, М. Добкіна, В. Рабіновича, П. Симоненка (див. Додаток В). Однак такий результат виборів не варто вважати подоланням соціокультурного розмежування в Україні за віссю «Схід – Захід», яке тривалий час (з 2002 р.) домінує в українському політикумі. Тому воно і надалі продовжуватиме регіональне структурування партійного простору України.

Спостерігалась за результатами виборів і певна ідеологічна переорієнтація виборців, що також у майбутньому впливатиме на розвиток партійної системи. Передусім варто констатувати: проєвропейський вектор у програмах кандидатів (П. Порошенко, Ю. Тимошенко, А. Гриценко) отримав найбільшу підтримку виборців (75% голосів виборців). По-друге, проросійські кандидати разом зібрали не більше 8% голосів. А це значить, що проросійські партії у майбутньому не будуть мати електоральних перспектив. По-третє, вибори засвідчили неприйняття ні різних націоналістичних гасел О. Тягнибока, ні «радикальних» – Д. Яроша, котрі удвох отримали 1,86%. Український виборець залишився, як і раніше, поміркованим у своїх електоральних уподобаннях [197, с. 315].

Парламентські вибори 26 жовтня 2014 р. також були позачерговими, і позиціонування політичних сил на них пов'язане з Революцією Гідності і результатами позачергових президентських виборів. Не проводилися вибори у 27 мажоритарних округах тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей. Вибори проводилися за виборчою системою, встановленою Законом «Про вибори депутатів Верховної Ради України» від 11 листопада 2011 р. [84]. ЦВК зареєструвала 52 політичні партії–суб'єкти виборчого процесу. Як відомо, виборчі блоки, відповідно до закону, не мали права брати участь у виборах [202].

У виборах брали участь новоутворені політичні партії. Це ПП «Народний фронт» (А. Яценюк, утворена 31 березня 2014 р.), ПП

«Блок Петра Порошенка» (П. Порошенко, утворена 27.07.2014 р.), ПП «Правий сектор», Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна».

Партія регіонів не брала участі у виборах, оскільки скомпрометувала себе в ході Революції Гідності. Її було переформатовано у ПП «Опозиційний блок» на основі ребрендингу ПП «Закон і порядок» (вересень 2014 р.). Представники шести політичних партій увійшли до її складу: Партія розвитку України, ПП «Україна – вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика».

У виборах брали участь «старі партійні бренди» відомі виборцям: ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПЗУ, ЛПУ, КУН, ПП «Відродження», ПП «Громадянська позиція», ПП «Солідарність жінок України» та ін. [114, с. 22–23; 158].

Суб'єктами виборчого процесу, як і на інших парламентських виборах, стали маловідомі партійні проекти, головне завдання яких – самореклама власних політичних структур: ПП «Блок лівих сил», ПП «Громадянський рух України», ПП «ЗАСТУП», ПП «Інтернет-партія», Національно-демократична партія, ПП «5.10» та ін. Результати виборів подано у таблиці 4.3.1.

Таблиця 4.3.1

Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 р.

№	Політична партія	%	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть місць у мажорит. округах	Разом ОВО, БВО
1	«Народний фронт»	22,14	64	18	82
2	«Блок Петра Порошенка»	21,81	63	64	132
3	«Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	1	33
4	«Опозиційний блок»	9,43	27	2	29

5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	0	22
6	ВО «Батьківщина»	5,68	17	2	19
7	ВО «Свобода»	4,71	–	6	
8	КПУ	3,88	–	0	
9	«Сильна Україна»	3,11	–	1	
10	«Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65	–	1	
11	«Правий сектор»	1,8	–	1	
12	«Воля»	–	–	1	
13	Самовисуванці	–	–	95	
	РАЗОМ		225	192	

Найбільшу підтримку під час виборчої кампанії 2014 р. у всіх регіонах України мала ПП «Народний фронт», що одержала 22,14% голосів і перемогла на виборах. Максимальний рівень підтримки спостерігався в Івано-Франківській (37,48%), Тернопільській (36,5%), Волинській (33,22%), Львівській (33,03%), Чернівецькій (32,39%) областях.

БПП посіла друге місце за результатами виборів, набравши 21,81% голосів. Хоча в цілому за кількістю мандатів партія зайняла перше місце в парламенті. Найбільшу підтримку вона отримала у Вінницькій області (37,45%).

ПП «Об'єднання «Самопоміч» виборола третє місце в українському парламенті (10,97%). Найбільшу кількість голосів партія здобула у Києві (21,39%), Львівській (18,78%), Київській (13,09%), Івано-Франківській (14,69%), Рівненській (11,08%) областях.

ПП «Опозиційний блок» посіла четверте місце в українському парламенті (9,43%). Максимальну підтримку партії надано в Донецькій (38,69%), Луганській (36,59%), Харківській (32,16%) областях.

РПЛ зайняла п'яте місце (7,44%). Найбільшу кількість голосів виборців одержала в Центральній Україні: Полтавській (10,85%),

Сумській (10,61%), Черкаській (10,06%), Кіровоградській (11,67%) областях [109; 114, с. 24–28; 155].

Лідерство політичних партій у регіональному вимірі подано у таблиці 4.3.2 [202].

Таблиця 4.3.2

**Лідерство політичних партій на парламентських
виборах 26 жовтня 2014 р. в адміністративно-
територіальних одиницях України**

Назва партії	Лідерство за результатами голосування у загальнодержавному виборчому окрузі
«Блок Петра Порошенка»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська (7 областей), м. Київ
«Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей)
«Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Отже, позачергові вибори до ВР України відбулися у постреволюційний період, який характеризувався кардинальною зміною політичного істеблїшменту: перестає існувати Партія регіонів, натомість з'являються нові політичні проекти. Партійна система за результатами виборів мала високий рівень фрагментації (7,2) та волатильності (77) [160, с. 369].

У регіональному вимірі ПП «Опозиційний блок» отримала перемогу у 5 областях України, набравши 9,43% голосів виборців. Якщо порівняти цей результат з позачерговими виборами Президента України, де М. Добкін переміг лише в одному виборчому окрузі, то можна констатувати про суттєве збільшення опозиційного потенціалу, який концентрується на Південному Сході України.

Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів 2015 р. ми проаналізували у науковій статті «Місцеві вибори 2015 р.: загальнонаціональний та регіональний виміри» [157; 162]. Воно було спричинене постреволуційними подіями в Україні та виборами до ВР України 2014 р.

По-перше, про свою суб'єктність у виборах заявили політичні партії, які взяли участь або перемогли на виборах 2014 р.: БПП «Солідарність», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців з подіями на Майдані наприкінці 2013 та на початку 2014 р., тобто з Революцією Гідності.

По-друге, залишки Партії регіонів взяли участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок».

По-третє, від участі у виборах відмовилися ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», а КПУ не було допущено до участі у виборчому процесі (відповідно до наказу Мін'юсту України щодо недотримання нею Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»), а 16 грудня 2015 р. у судовому порядку була припинена її діяльність. ПП «Народний фронт» та ПП «УДАР» В. Кличка домовилися з БПП «Солідарність» про спільні партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди у виборах брали участь ряд партійних структур, головним завданням яких була підготовка партійних брендів для майбутніх виборів або просто їх «розкрутка» (наприклад, Громадський рух «Народний контроль», ПП «українське об'єднання патріотів – УКРОП»).

По-п'яте, низка політичних партій були проектами відомих регіональних політичних лідерів: ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» в Одесі, ПП «Єдиний Центр» на Закарпатті та інші. Такі політичні структури дістали назву «політичних машин» («електоральні машини», «партійно-електоральні машини»).

По-шосте, у виборах взяли участь суто регіональні партії: «КМКС» ПУУ та ДПУУ (вказані партії виявляють активність лише на Закарпатті).

По-сьоме, у виборах активну участь брали ряд нових або відроджених політичних партій: ПП «Відродження», яку пов'язують з колишніми представниками Партії регіонів, ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України, ПП «УКРОП» – вважають проектом олігарха І. Коломойського [2; 114, с.32–38; 109; 157; 207].

ПП «Наш край» є проектом Адміністрації Президента, який створений з метою підбирати голоси виборців, які втратили провладні партії за період від парламентських виборів 2014 р. Інше завдання цього партійного проекту – опосередковано залучити до провладних більшостей у місцевих радах колишніх лояльних членів Партії регіонів, котрих відкрито неможливо було залучити до партійних списків партії влади.

У місцевих виборах 2015 р. взяли участь 142 політичні партії з 297, зареєстрованих на момент оголошення ЦВК «Переліку політичних партій, якими прийнято рішення про участь їх місцевих організацій у місцевих виборах» (20.09.2015). Це менше, ніж взяло участь у місцевих виборах 2010 р. (158 з 185). Також місцеві вибори 2015 р. характеризувалися суттєво більшою кількістю партій-учасників, ніж парламентські 2014 р. [338].

До місцевих рад різного рівня за результатами виборів було обрано представників 88 політичних партій. Згідно з підрахунком зведених показників партій, на місцевих виборах БПП «Солідарність» підтримали 19,5% виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1%, ПП «Опозиційний блок» – 11,5%, ПП «УКРОП» – 7,3%, ВО «Свобода» – 6,8%, РПЛ – 6,7%, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4%, ПП «Відродження» – 5,4%, ПП «Наш край» – 4,8%, Аграрну партію України – 3,2% [114, с. 34].

Незважаючи на те що результати соціологічних досліджень засвідчують підтримку необхідності передачі владних повноважень з центру в регіони близько двома 3/3 громадян нашої держави, участь у формуванні місцевої влади через виборчий процес

взяло менше половини виборців. Активність виборців у жовтні 2015 р. – одна з найнижчих за історію загальноукраїнських виборів і становить 46,6%. Найвищою явка виборців була у західних областях України [202]. Порівняльні результати парламентських виборів 2014 р. та місцевих 2015 р. подано у таблиці 4.3.3.

Таблиця 4.3.3

**Порівняльні результати виборів до Верховної Ради України
26 жовтня 2014 року та місцевих виборів
25 жовтня 2015 року**

№ з/п	Політична партія	Результат виборів до ВР України, %	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть обраних депутатів рад, 2015 р.	Результат місцевих виборів 2015 р., %
1	«Народний фронт»	22,14	64	–	Не брала участі
2	«Блок Петра Порошенка»	21,81	63	8830	19,5
3	«Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	913	6,4
4	«Опозиційний блок»	9,43	27	4034	11,5
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	2498	6,7
6	Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	17	8065	12,1
7	ВО «Свобода»	4,71	–	1664	6,8
8	КПУ	3,88	–	–	Не брала участі
9	«Сильна Україна»	3,11	–	–	–

10	«Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65	-	-	-
11	«Правий сектор»	1,8	-	-	Не брала участі
12	«Відродження»			1689	5,4
13	«Наш край»			4506	4,8
14	«УКРОП»			2247	7,3
15	Аграрна партія України			3323	3,2

Порівняльні результати виборів до обласних рад у регіонах України можна подати у вигляді таблиці (див. таблицю 4.3.4).

Таблиця 4.3.4

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів, %

Політична партія	Західний регіон	Центральний регіон	Південно-Східний регіон
«Блок Петра Порошенка «Солідарність»	25,2	26,1	19
ВО «Батьківщина»	17,3	17,4	9,7
«Об'єднання «Самопоміч»	7,5	7,1	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,1	9,4	3,7
ВО «Свобода»	12,3	8,1	-
«УКРОП»	9,6	5,4	8,5
«Опозиційний блок»	1,6	5,9	27,2
«Відродження»	2,2	4,1	13,4

«Наш край»	1,6	1,3	8,5
Аграрна партія України	1,4	4,1	–

У таблиці 4.3.4 розглянуто результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів, Центрального – 796, Південно-Східного – 536 [162, с. 68]. Порівняльні результати вказують на однорідність підтримки політичних партій у регіонах України, за виключенням ПП «Опозиційний блок», яка у Західному регіоні отримала менше 2% голосів виборців, та ПП «Відродження», котра суттєво більше голосів (майже втричі) здобула у Південно-Східному регіоні за рахунок вдалої кампанії у Харкові, проведеної Г. Кернесом.

Переможці виборів у адміністративно-територіальних одиницях подано в таблиці 4.3.5 [202].

Таблиця 4.3.5

Переможці місцевих виборів в адміністративно-територіальних одиницях України

Політична партія	Обласні ради
«Блок Петра Порошенка «Солідарність»	Вінницька, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська
«Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська
«Єдиний Центр»	Закарпатська
«Відродження»	Харківська
«За конкретні справи»	Хмельницька
ПП «УКРОП»	Волинська

Незважаючи на досить високий прохідний бар'єр, до обласних рад пройшла значна кількість політичних партій. Найбільше було представлено у Полтавській, Чернівецькій обласних радах – 10, Львівській – 9, найменше (по 6) – в Івано-Франківській, Закарпатській, Одеській, Рівненській, Харківській. В інших радах були представлені 7-8 партій. Таким чином, обласні ради за результатами виборів виявилися більш фрагментованими порівняно з місцевими виборами 2010 р.

Емпіричний аналіз результатів місцевих виборів 2006–2015 рр. (вибори до обласних рад), який включає розрахунок індексів волатильності, ефективної кількості партій та фракційності (див. Додаток М) показує: 1) найменший індекс волатильності зафіксований у Закарпатській, Донецькій, Луганській областях (коливання від 10,8 до 50,1). Низька величина індексу в Закарпатті спричинена діяльністю регіональних партій («КМКС» ПУУ, ДПУУ, ПП «Єдиний Центр»), які стабілізують партійну структуру на обласному рівні. У Донецькій і Луганській областях це пояснюється домінуванням КПУ та Партії регіонів. В інших областях України величина індексу волатильності коливається у межах від 50 до 87,4, що засвідчує різке коливання уподобань виборців у всіх без виключення регіонах України.

Індекс фракційності та ефективної кількості партій є приблизно однаковим у всіх регіонах України, за виключенням Івано-Франківської, Львівської, Луганської, Донецької областей. Якщо для перших двох вони найбільші, то для інших двох – найменші, що підтверджує різку поляризацію уподобань виборців у регіонах, які уособлюють собою Захід і Схід України

За підсумками виборів, на думку С. Янішевського, до числа загальноукраїнських можна віднести 12 партій, які за підсумками виборів отримали представництво у місцевих радах більшості регіонів України (див. таблицю 4.3.6) [338].

Таблиця 4.3.6

Політичні партії з представництвом у місцевих радах більш ніж у половині регіонів України

№ з/п	Назва партії	Кількість регіонів, де отримано представництво	Кількість регіонів, де не отримано представництво
1	БПП «Солідарність»	25	
2	ВО «Батьківщина»	25	
3	«Об'єднання «Самопоміч»	25	
4	РПЛ	24	м. Київ
5	«УКРОП»	23	м. Київ, Донецька обл.
6	ВО «Свобода»	22	Донецька, Луганська, Одеська обл.
7	«Опозиційний блок»	21	м. Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.
8	«Наш край»	21	м. Київ, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька обл.
9	Аграрна партія України	20	м. Київ, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська обл.
10	«Відродження»	15	м. Київ, Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Луганська обл.

11	«Громадянська позиція»	14	м. Київ, Волинська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Луганська, Миколаївська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Чернігівська обл.
12	Народна партія	14	м. Київ, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Полтавська, Тернопільська, Харківська, Чернігівська обл.

Ряд політичних партій серед 88, що отримали представництво в органах місцевої влади, обрали іншу тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному чи субрегіональному рівнях, висуваючи своїх кандидатів до незначної кількості місцевих рад. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієдатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональної партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична франчеза); так діють політичні партії, які не мають широкої регіональної структури; в) функціонуванням загальнонаціональних партій у окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин».

Регіональні політичні проекти почали виникати ще під час виборчої кампанії 2006 р. Відповідно до виборчого законодавства тоді дозволялося створювати регіональні партійні блоки на підтримку рейтингових кандидатів. Такими були: «Блок Черновецького» (м. Київ), блок «Наша Одеса» на підтримку Е. Гурвіца, «Громадянський Блок «Миколаїв за Володимира Чайку», блок «Закарпатський майдан П. Чучки» та інші.

Досвід місцевої виборчої кампанії засвідчує, що локальні політичні проекти створювалися або кандидатами на посаду міського голови з метою формування власних фракцій у місцевих

радах і унезалежнення впливу від місцевих організацій провідних загальноукраїнських партій, або іншими політиками місцевого рівня з метою розширення і/або збереження впливу на діяльність органів місцевого самоврядування в межах певної адміністративно-територіальної одиниці [338].

У аналітичному звіті «Партійне законодавство та розвиток політичних партій в Україні» М. Розумний та І. Павленко прораховують кількість непарламентських політичних партій, котрі отримують депутатські мандати місцевих рад у 2015 р. (див. таблицю 4.3.7) [243, с. 15].

Таблиця 4.3.7

Кількість непарламентських партій, які пройшли до місцевих рад депутатів за результатами місцевих виборів 2015 р.

Регіон / Область	Обласні ради	Ради міст обласного значення	Районні ради
Захід			
Івано-Франківська	3 з 6	12 у 6 радах	11 у 14
Львівська	5 з 9	13 у 9	12 у 20
Тернопільська	4 з 8	5 у 4	10 у 17
Рівненська	3 з 6	9 у 4	10 у 16
Волинська	3 з 7	3 у 7	8 у 16
Чернівецька	5 з 10	9 у 2	
Закарпатська	3 з 6	10 у 5	10 у 13
Центр			
Київ	–	–	–
Київська	3 з 8	18 у 12	18 у 25
Вінницька	3 з 8	14 у 6	13 у 27
Кіровоградська	3 з 8	9 у 4	12 у 21

Полтавська	6 з 10	9 у 6	14 у 25
Хмельницька	3 з 7	12 у 6	14 у 20
Черкаська	5 з 8	14 у 6	14 у 20
Житомирська	3 з 8	8 у 5	19 у 23
Сумська	4 з 8	11 у 7	13 у 18
Чернігівська	3 з 7	5 у 4	7 у 22
Південний Схід			
Дніпропетровська	2 з 7	10 у 13	9 у 22
Запорізька	3 з 8	8 у 5	8 у 20
Донецька	–	–	–
Луганська	–	–	–
Харківська	2 з 6	13 у 7	11 у 27
Одеська	3 з 6	10 у 7	12 у 26
Миколаївська	4 з 7	7 у 5	8 у 19
Херсонська	2 з 7	7 у 4	14 у 18

Отже, М. Розумний констатує, що на рівні обласних і районних рад, а також у радах міст обласного значення, окрім парламентських партій, одержали представництво 80 непарламентських партій.

Зпоміж непарламентських партій найбільш широке представництво отримали:

- ПП «УКРОП» – у 18 обласних радах (перше місце – у Волинській області);
- ВО «Свобода» – 14 обласних рад, м. Київ;
- ПП «Відродження» – 9 обласних рад (перше місце – у Харківській);
- ПП «Наш край» – 9 обласних рад;
- Аграрна партія України – 5 обласних рад;
- ГР «Народний контроль» – 3 обласні ради;

- ПП «Громадянська позиція» – 2 обласні ради.

15 партій отримали представництво в одній обласній раді. З них ПП «Єдиний Центр», ПП «За конкретні справи» отримали перші місця у Закарпатській та Хмельницькій області відповідно.

На виборах у 149 рад депутатів міст обласного значення не-парламентські партії посіли перші місця у 55 випадках. Найбільше – у Закарпатській (5 з 5), Івано-Франківській (4 з 6), Київській (7 з 12), Сумській (4 з 7).

Непарламентські партії М. Розумний поділяє на такі категорії:

- Партії загальнонаціонального рівня, які отримали представництво у більшості регіонів України та потрапили до багатьох обласних рад. Це: ПП «УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край», АПУ, ВО «Свобода».
- Партії, які досягли значних успіхів лише у певних регіонах України (областях, районах, містах). Це такі партії: ВО «Черкащани», ПП «За конкретні справи», «КМКС» Партія угорців України, ПП «Єдиний Центр» та багато інших [243, с. 16].

Про успіх регіональних партійних проектів говориться і в іншому звіті НІСД – «Місцеві вибори 2015 р.: проблеми організації, підсумки, тенденції», який підготували Г. Макаров і Ю. Каплан [145].

Охарактеризувавши місцеві вибори 2015 р., С. Янішевський у своїй аналітичній записці пропонує політичні партії, які отримали обмежене територіально представництво у місцевих радах, називати «локальними партіями», або «локальними політичними проектами». Такими, на його думку, є партії, у яких принаймні половина виборчих списків, висунутих до місцевих рад, припадає на ради одного регіону і які, водночас, здобули представництво принаймні в половині з цих рад [338]. У розрізі областей перелік таких партій подано у таблиці 4.3.8.

Таблиця 4.3.8

Локальні партії на місцевих виборах 2015 р.

№ з/п	Назва партії	Заг. к-ть виб. списків	К-ть списків у межах регіону	К-ть рад одного регіону, в яких отримано представництво	Назва регіону
1	«Рідне місто»	56	35	29	Полтавська
2	«Черкащани»	35	35	30	Черкаська
3	«За конкретні справи»	34	34	32	Хмельницька
4	КУН	34	22	14	Львівська
5	«Єдиний центр»	30	25	25	Закарпатська
6	«Нові обличчя»	30	28	15	Київська
7	«Воля народу»	26	26	16	Сумська
8	«Прогрес»	26	26	14	Рівненська
9	УРП	20	13	7	Львівська
10	«Громадська сила»	17	17	10	Дніпропетровська
11	«КМКС» ПУУ	13	13	9	Закарпатська
12	ПП «Авто-Майдан»	9	5	3	Чернівецька
13	ВЧНП «За добробут і соціальний захист»	6	6	6	Житомирська
14	ДПУУ	6	6	4	Закарпатська
15	ПП «Довіряй ділам»	6	6	5	Одеська
16	Молодіжна партія України	6	3	2	Донецька

17	ПП «Центр»	6	6	6	Харківська
18	ПП «Поруч»	5	4	4	Хмельницька
19	СелПУ	5	3	2	Київська
20	Українська партія	5	4	4	Івано-Франківська
21	ПП «Добрий самарянин»	4	4	2	Тернопільська
22	ПП «Сила і честь»	4	3	3	Чернігівська
23	ПВД	3	2	1	Черкаська
24	НДП	3	2	2	Житомирська
25	ПП «Зелений тризуб»	3	2	2	Київська
26	ПП «Третя сила»	2	2	2	Київська
27	ПП «Вінницька європейська стратегія»	1	1	1	Вінницька
28	ПЕВУ	1	1	1	Київська
29	ПП «Громадський контроль»	2	1	1	Рівненська
30	ВПО «Жінки за майбутнє»	2	2	1	Донецька
31	ВО «Громада»	1	1	1	Полтавська
32	ПП «Патріотичний рух»	2	2	2	Київська

Локальні партії С. Янішевський пропонує розділити на такі групи:

1. Випадкові локальні партії – це партії, що були впливовими політичними акторами загальнонаціонального рівня (ВО «Громада», КУН, НДП, СелПУ, УП), а також партії, які лише декларували загальноукраїнські політичні ам-

- біції, не здобуваючи вагомих електоральних результатів (ВПО «Жінки за майбутнє», ПВД та ін.).
2. «Регіональні політичні машини», здатні забезпечувати політичний і адміністративний контроль на території регіону, утримуючи політичне лідерство в окремих містах і районах.
  3. Партії одного регіону – політичні сили, які висунули свої виборчі списки лише в межах однієї області, однак здобули представництво лише в частині місцевих рад. Такими партіями можна вважати дві закарпатські етнічні партії («КМКС» ПУУ, ДПУУ).
  4. Партії виборчого округу – партії, чиї електоральні зусилля зосереджені на території одного-двох одномандатних виборчих округів по виборах народних депутатів України.
  5. Партії одного району
  6. Партії одного міста – політичні сили, електоральна активність яких сконцентрована в одному місті.
  7. Партії – дочірні підприємства, що створюють компанії для захисту власних бізнесових інтересів по за їх знаходження [338].

4.4. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 р. на розвиток партійної системи України

Президентські і парламентські вибори 2019 р. відбулися у складних соціально-політичних умовах. Насамперед, це продовження війни з Росією і вплив російського фактора на електоральні процеси з метою підтримки проросійських сил. Виборчі кампанії проходили в умовах розчарування суспільства в діючій владі, низького рівня підтримки її інститутів, окремих політичних лідерів, провладних політичних сил.

Важливим чинником впливу на результат виборів залишилося розмежування серед прихильників європейського курсу Украї-

ни та політичних сил, що декларують відповідне спрямування, та політичних сил, які зорієнтовані на тісну співпрацю з Росією.

Також слід зазначити, що парламентські вибори відбулися відразу після виборів президентських (політичні експерти їх називали «третім» туром президентських), а відтак президентська кампанія мала визначальний вплив і на результат виборів до ВР України. Але якщо голосування на президентських виборах було протестним і спрямованим проти старої політичної еліти та владної еліти на чолі з П. Порошенком, то на парламентських виборах можна було побачити консолідацію українських громадян навколо нових політичних ідей і трендів, в тому числі і європейського вибору України.

Вибори Президента були сьомими з моменту здобуття незалежності України. Виборча кампанія розпочалася 31 грудня 2018 р. Реєстрація кандидатури на пост Президента у Центральній виборчій комісії потребувала внесення грошової застави у розмірі 2,5 млн грн. Незважаючи на розмір застави, ЦВК було зареєстровано 39 кандидатів, а відтак президентські вибори 2019 р. стали рекордними за кількістю кандидатів (див. таблицю 4.4.1) [202].

Таблиця 4.4.1

Учасники семи президентських виборчих кампаній в Україні [99]

Кандидати	1991	1994	1999	2004	2010	2014	2019
Всього зареєстровано	6	7	15	26	18	23	44
К-ть кандидатів, які вибули з балотування	–	–	2	2	–	2	5
К-ть кандидатів, які взяли участь у балотуванні	6	7	13	24	18	21	39

Фаворитами виборчих перегонів, як показували рейтингові соціологічні дослідження напередодні виборів, були: П. Порошенко, Ю. Тимошенко, В. Зеленський, Ю. Бойко, А. Гриценко, І. Смешко [206]. Інші кандидати брали участь у виборах, як правило, з метою підтримки фаворитів кампанії (наприклад, для забезпечення членами дільничних виборчих комісій) та для «розкрутки» власних партійних брендів.

Кількість кандидатів на пост Президента України, висунутих політичними партіями (24 особи), переважали кількість самовисуванців (20 осіб). Політичні партії висували не лише своїх лідерів чи безпосередніх членів – усього 21 особу (Г. Балашов, В. Бондар, О. Вілкул, Д. Гнап, А. Гриценко, Ю. Дерев'яно, Д. Добродомов, В. Журавльов, І. Кива, Р. Кошулинський, В. Кривенко, О. Ляшко, О. Мороз, Є. Мураєв, В. Наливайченко, А. Новак, А. Садовий, О. Соловійов, С. Тарута, Ю. Тимошенко, О. Шевченко), але й 3 особи, які були загалом безпартійними (В. Зеленський, С. Каплін, С. Кривонос).

Низка самовисуванців – Ю. Бойко, М. Габер, О. Данилюк, Ю. Кармазін, І. Смешко – декларували свою партійність. 15 самовисуванців (Р. Безсмертний, О. Богомолець, І. Богословська, О. Ващенко, А. Корнацький, В. Купрій, Ю. Литвиненко, Р. Насіров, С. Носенко, В. Петров, П. Порошенко, Р. Ригованов, В. Скоцик, Юрій Тимошенко, І. Шевченко) були безпартійними [99].

Технологія «безпартійності» / «дистанціювання від партії» є традиційною для українського політикуму. Вона, по-перше, дозволяє маніпулювати гаслами, ідеологічними постулатами, не обмежуючи себе партійними програмами. І по-друге, у зв'язку з низьким рівнем довіри до партій в українському суспільстві дає надію на вищий електоральний результат. Партійність кандидатів на пост Президента подана в таблиці 4.4.2.

Таблиця 4.4.2

Партійність претендентів на пост Президента України на чергових виборах 31 березня 2019 р. [99]

Категорії претендентів	К-ть зареєстрованих	Назви партій–суб’єктів висування
Висунуті партіями	21	Партія «5.10»; Партія «ВІДРОДЖЕННЯ»; ОПОЗИЦІЙНИЙ БЛОК – ПАРТІЯ МИРУ ТА РОЗВИТКУ; «Сила Людей»; «Громадянська позиція»; ПАРТІЯ «ВОЛЯ»; ГР «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ»; ПП «СТАБІЛЬНІСТЬ»; СПУ; ВО «Свобода»; Політична партія «Народний Рух України»; Політична партія «Радикальна партія Олега Ляшка»; ПП «СОЦІАЛІСТИЧНА ПАРТІЯ ОЛЕКСАНДРА МОРОЗА»; ПП «НАШІ»; ПП «ГПР ВАЛЕНТИНА НАЛИВАЙЧЕНКА «СПРАВЕДЛИВІСТЬ»; Політична партія «ПАТРІОТ», «Об’єднання «САМОПОМІЧ»; «РОЗУМНА СИЛА»; ПП «ОСНОВА»; Всеукраїнське об’єднання «Батьківщина», «УКРОП»
Висунуті партіями, безпартійні	3	ПП «Слуга народу», СДП, ПП «Воїни АТО»
Самовисуванці партійні	5	–
Самовисуванці безпартійні	15	–
Всього	44	–

Оскільки вітчизняна електоральна практика засвідчує низьку зацікавленість виборців передвиборними програмами, відповід-

но кандидати не звертають особливої уваги на цей головний документ виборчої кампанії. Тому програми кандидатів у більшості випадків зроблені нашвидкоруч і не для виборців, а для реєстрації у ЦВК. Так, Ю. Бойко представив «план мирного розвитку для України», А. Гриценко констатував, що тільки «чесний президент – служитиме людям», Р. Кошулинський виступив «за гідне майбутнє без олігархів», В. Кривенко свою програму назвав «Гідність. Міць. Добробут», П. Порошенко – «Велика держава вільних і щасливих людей», І. Смешко – «Сім перемог для України», Ю. Тимошенко – «Новий курс України», О. Вілкул – «Мир та розвиток: 4 кроки до успіху» [202]. Загалом програми кандидатів мали значний маніпулятивний потенціал, насиченість популістськими ідеями та емоційну забарвленість у контексті протиставлення «ми – вони»: Ю. Бойко (Схід) – П. Порошенко (Захід), П. Порошенко (стара еліта, «політичні пенсіонери», хабарники) – В. Зеленський («нова еліта» здатна, вивести країну з кризи).

Логіка виборчої кампанії була побудована кандидатами таким чином: частина кандидатів з проєвропейськими гаслами розраховувала на підтримку Заходу і Центру України, а інша частина – Сходу і Півдня. Така логіка була виправданою і забезпечувала упродовж 1991–2014 рр. непогані електоральні дивіденди як одним, так і іншим політичним силам, хоча натомість суспільство отримувало регіональний розкол держави.

Але президентські вибори 2019 р. відрізнялися від попередніх тим, що електорат був налаштований на кардинальні зміни українського політикуму. І таке бажання електорату, яке фіксувалось у соціологічних дослідженнях, збіглося з появою позасистемного, ненав'язаного зі старими політичними елітами кандидата – В. Зеленського. В. Зеленський свою кампанію побудував дещо по-іншому, не використовуючи соціокультурні месиджі, які поділяють електорат на Східний і Західний (мова, віра, геополітичні орієнтири), а акцентував увагу на проблемах, які є спільними для усіх українців – припинення війни, подолання корупції, підвищення добробуту. Розрахунок виборчого штабу В. Зелен-

ського виявився правильним. Позасистемність кандидата, акцент на життєвоважливих проблемах дали свої електоральні результати, і він отримав перемогу у першому турі виборів. У таблиці 4.4.3 нами подані результати першого туру виборів для кандидатів, які набрали понад 1% голосів виборців. Також у таблиці подано результати національного екзитполу, партійність/партійна підтримка кандидатів, індекс однорідності голосування за політичні партії, які підтримували кандидатів на пост Президента на парламентських виборах 2014 р. (PNS), та індекс однорідності підтримки кандидатів у першому турі президентських виборів [199].

Результати президентських виборів показують, що індекс однорідності (в даному випадку нами розрахований індекс націоналізації Джонса–Мейнверінга) регіонального голосування за основних кандидатів у президенти, кожен з яких представлений політичною партією, є низьким. Відповідно президентські вибори 2019 р. показують, що голосування за кандидатів мало регіональний характер. Виключенням є кандидатура В. Зеленського, індекс однорідності голосування за якого виявився найвищим – 0,84.

Таблиця 4.4.3

**Результати I туру президентських виборів 2019 р.
у розрізі однорідності/неоднорідності
регіонального волевиявлення [199]**

ПІ кандидатів	Політична партія	Нац. екзит-пол, %	Результат, %	PNS, 2014	Рівень однорідності голосування
Зеленський В.	ПП «Слуга народу»	30,6	30,24	–	0,84
Порошенко П.	ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	17,8	15,95	0,89	0,77

Тимошенко Ю.	ВО «Батьківщина»	14,2	13,4	0,85	0,81
Бойко Ю.	ПП «Опозиційний блок»	9,7	11,67	0,42	0,55
Гриценко А.	ПП «Громадянська позиція»	7,1	6,91	0,85	0,66
Смешко І.	ПП «Сила і Честь»	6,5	6,04	0,83	0,79
Ляшко О.	Радикальна партія Олега Ляшка	4,7	5,48	0,81	0,74
Вілкул О.	ПП «Опозиційний блок – партія миру та розвитку»	4,0	4,15	–	0,51
Кошулинський Р.	ВО «Свобода»	1,7	1,62	0,75	0,51

За результатами першого туру В. Зеленський переміг у більшості областей України, крім тих, де перемогу отримали Ю. Бойко (Донецька, Луганська обл.), Ю. Тимошенко (Івано-Франківська обл.), П. Порошенко (Львівська, Тернопільська обл.) [202].

За результатами другого туру виборчих перегонів (у яких взяли участь, за інформацією ЦВК, 18 491 837 виборців) перемогу здобув В. Зеленський, якого підтримало 73,22 відсотка тих, хто взяв участь у голосуванні (13 541 528 голосів «за»). Друге місце посів П. Порошенко, здобувши підтримку 24,45 відсотків українців (4 522 450 голосів «за»). Показово, що на всій території України (крім регіонів, окупованих РФ) В. Зеленський здобув значну підтримку: понад 80% голосів виборців – у 12 областях (Луганській, Дніпропетровській, Одеській, Донецькій, Харківській, Запорізькій, Миколаївській, Херсонській, Полтавській, Сумській, Закарпатській та Кіровоградській); понад 70% – у 6 регіонах (Чернігівській, Черкаській, Чернівецькій, Житомирській, Хмельницькій, Київ-

ській), понад 60% – у 4 регіонах (Волинській, Вінницькій, м. Києві, Рівненській), більше 50% – у 2 областях (Івано-Франківській та Тернопільській). Єдиною областю, виборці якої віддали В. Зеленському найменше голосів (34,49%), була Львівська, де однозначну перемогу здобув П. Порошенко: йому свої голоси віддали понад 60% голосів виборців. Крім того, П. Порошенка підтримало більше 40% виборців Тернопільщини та Івано-Франківщини; понад 30% виборців м. Києва та таких областей, як Рівненська, Вінницька, Волинська; понад 20% голосів віддали ті, хто взяв участь у президентських перегонях у Київській, Хмельницькій, Житомирській, Чернівецькій, Черкаській областях; понад 10% – виборці Чернігівської, Кіровоградської, Закарпатської, Сумської, Полтавської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Харківської, Дніпропетровської, Одеської та Донецької областей. Найменшу підтримку П. Порошенку виявили виборці Луганщини – 8,43% [99; 202].

Коментуючи результати виборів, американський політолог Ф. Фукуяма підкреслив, що вони, по-перше, показали здатність України бути демократією зі змагальною конкурентною політикою, і, по-друге, що Україна сьогодні є головним полем битви за ліберальну демократію в Європі і за європейську демократію для всього світу [173, с. 62].

Одним з очікувань президентських виборів було питання, чи зможуть вони об'єднати країну. Якщо брати до уваги лише їх результат у регіональному розрізі, то відповідь може бути позитивна. Рівень однорідності голосування за В. Зеленського навіть у першому турі досить високий (див. таблицю 4.4.1). Хоча в реальній політичній практиці все набагато складніше. Директор Фонду «Демократичні ініціативи» І. Бекешкіна відповідь на вказане запитання дала негативне: «Об'єднання є ілюзорним. Це наслідок невідзначеності. Виборці діляться так, як ділиться країна. Кожен у В. Зеленського вкладає свої мрії і побажання. Серед виборців В. Зеленського 37% – за членство в НАТО, 33% – за нейтральний статус і 6% – за військовий союз з Росією. Об'єднало усіх заперечення існуючого («так далі жити не можна»). А що стосується позитивної

майбутньої програми, то тут, скоріше, Україна лишилась роз'єднаною». Вона також зазначила, що у другому турі виборці значною мірою голосували проти Порошенка, а не за Зеленського [7].

Отже, за результатами виборів можна зробити такі висновки. По-перше, президентські вибори вкотре показали, що в Україні може перемагати опозиційний до влади кандидат, а результати виборів є непередбачуваними, що є однією із ознак демократичності розвитку суспільства. По-друге, низький рівень довіри до П. Порошенка підкреслює прорахунки президентської адміністрації у формуванні засад внутрішньої політики. Задекларовані ним обіцянки були не виконані, а навпаки – відбулося підвищення вартості комунальних послуг, падіння рівня добробуту населення, продовження війни на Сході України, корупція у вищих ешелонах влади досягла катастрофічних розмірів. По-третє, «озеленення» (перемога В. Зеленського) не означає об'єднання України. Електорат України залишився розділеним і надалі на рівні ідентичностей (східний/західний). Його об'єднання можливе за рахунок виваженої національної політики, яка буде враховувати запити населення як Сходу, так і Заходу України. По-четверте, президентські вибори мали визначальний вплив на парламентську виборчу кампанію, окресливши формат її проведення та вектори політичної конкуренції. Більшість кандидатів на пост Президента були членами політичних партій або були висунуті політичними партіями. Тому їх участь у виборах – це можливість випробувати рейтинговість партійних брендів у президентській кампанії. Рейтинги партійних брендів у президентській кампанії показано в таблиці 4.4.1.

По-четверте, правила гри, за якими проводяться президентські вибори в Україні, уможливають участь у перегонах представників різних категорій учасників: від «безпартійних самовисуванців», «безпартійних, висунутих партіями» і «партійних, висунутих партіями» – до «самовисуванців, членів партії», що дозволяє наголосити наступне: партії (в умовах сьогодення) не є домінантним механізмом боротьби за владу в Україні. Поведінка учасників/членів політсил (зокрема, їхній нескінченний перехід з партії у

партію, як і численні переходи власне самих партій «з рук у руки») часто-густо демонструє лише тимчасову єдність політичних (як й інших) інтересів у рамках тієї чи іншої політичної партії.

Якщо за базові критерії інституціалізації політичної сили брати як критерій незмінності назви партії, так і її участь у президентських виборчих перегонях упродовж десятиліть (саме з цією назвою), то такими інституціалізованими партіями на сьогодні можна визнати, думається, лише такі як Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» на чолі з Ю. Тимошенко (втім, можна припустити, що зміна лідера партії призведе до занепаду політсили) та Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (на чолі із О. Тягнибоком, але з Р. Кошулинським – як претендентом на президентський пост) [99].

Парламентські вибори 2019 р. були позачерговими, оскільки ВР України була розпущена Указом Президента України В. Зеленського відразу після його інавгурації 21 травня 2019 р. як така, де не була сформована парламентська більшість. Вибори відбулися за Законом (з несуттєвими змінами), який був прийнятий у листопаді 2011 р. і встановлював змішану виборчу систему з 5% виборчим бар'єром і забороною блокам політичних партій брати участь у виборах [84]. Переконаність у перемозі на наступних виборах у парламентських партій була такою, що вони навіть не внесли у закон зміни про зменшення виборчого бар'єру до 3%, що дозволило б деяким з них отримати депутатські мандати (Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Опозиційний блок»).

Парламентські вибори проходили під домінуючим впливом виборів президента України, і ні в кого не було сумніву, що переможцем виборів стане ПП «Слуга народу», про що свідчили численні результати соціологічних передвиборних опитувань [206; 298]. Умовно учасників виборчих перегонів можна поділити на такі групи: 1) пропрезидентська партія «Слуга народу»; 2) парламентські політичні партії: ВО «Батьківщина», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Європейська Солідарність» (утворена внаслідок ребрендингу ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»), ПП «Опозиційний блок»; 3) відомі партійні бренди, які неоднора-

зово брали участь у виборчих кампаніях: ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», Аграрна партія України, ПП «Сила і Честь», ПП «Патріот» та інші; 4) нові політичні партії, які вперше брали участь у парламентських виборах: ПП «Голос», ПП «Українська стратегія Гройсмана», ПП «Партія Шарія», ПП «Сила людей» та інші. Результати виборів подані в таблиці 4.4.3.

Таблиця 4.4.3

Результати парламентських виборів 2019 року [202]

Назва політичної партії	БВО*,%	К-ть мандатів	ОВО**, к-ть мандатів	Разом
ПП «Слуга народу»	43,16	124	130	254
ПП «Опозиційна платформа – За життя»	13,05	37	6	43
ВО «Батьківщина»	8,18	24	2	26
ПП «Європейська Солідарність»	8,10	23	2	25
ПП «Голос»	5,82	17	3	20
ПП «Опозиційний блок»	3,03	–	6	6
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	0,62	–	1	1
ВО «Свобода»	2,15	–	1	1
ПП «Єдиний Центр»	–	–	1	1
ПП «Біла Церква разом»	–	–	1	1
Самовисуванці	–	–	46	46
Всього	–	225	199	424***

* БВО – багатомандатний виборчий округ.

** *ОВО* – одномандатний виборчий округ.

*** *У 26 округах вибори не проводилися (Автономна Республіка Крим, окуповані райони Донецької та Луганської областей).*

Результати парламентських виборів 2019 р. суттєвим чином змінили конфігурацію партійної системи України як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. За результатами виборів 5% бар'єр голосів виборців подолали 4 нові партії з п'яти, які потрапили до парламенту: ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос». З попередньої Верховної Ради до нового складу пройшло лише ВО «Батьківщина». Відтак зміни у форматі системи були настільки кардинальними, що її можна назвати «другою» партійною системою в Україні (була утворена за результатами парламентських виборів 2014 р., коли до парламенту також пройшли 4 нові політичні сили) [199]. За результатами виборів суттєвим чином зменшився показник ефективної кількості партій у порівнянні з попередніми роками: парламентських партій до – 2,7, а електоральних – 4,4 (див. таблицю 3).

Відповідно індекс волатильності Педерсена становив 69 (стабільним вважається партійна система де він не перевищує 15). У регіональному розрізі ПП «Слуга народу» здобула перемогу у 21 області та м. Києві. Найбільшу кількість голосів отримала у Дніпропетровській (56,70%), Полтавській (52,53%), Миколаївській (52,18%) та Кіровоградській (51,40%) областях. ПП «Опозиційна платформа – За життя» здобула перемогу у Луганській (49,83%) та Донецькій (43,41%) областях. ПП «Голос» перемогла у Львівській області (23,09%). У мажоритарних округах депутатські мандати отримали представники ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ВО «Свобода», ПП «Єдиний Центр», ПП «Біла Церква разом» [202]. Регіональний розподіл партійних уподобань подано у таблиці 4.4.5.

Таблиця 4.4.5

**Регіональний розподіл переможців виборів
у загальноmandатному виборчому окрузі у розрізі
адміністративно-територіальних одиниць (2019)**

Партії	Області, м. Київ
ПП «Слуга народу»	Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Житомирська, Івано-Франківська, Закарпатська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Черкаська, Чернігівська обл. (21), м. Київ
ПП «Опозиційна платформа – За життя»	Донецька, Луганська обл.
ПП «Голос»	Львівська обл.

Розрахувавши евклідову відстань, ми можемо виокремити за результатами виборів до українського парламенту типові, девіантні та межеві регіони. Розрахунок евклідової відстані подано в таблиці 4.4.6.

Таблиця 4.4.6

**Евклідова відстань за результатами виборів
до ВР України 2019 р. Типологія регіонів**

Типи регіонів	Показник евклідової відстані для областей
Девіантні регіони (0,8 і вище)	Донецька (1,5), Луганська (1,7), Львівська (1,3), Івано-Франківська (0,81), Тернопільська (0,83)

<p>Типові регіони (0 – 0,60)</p>	<p>Чернівецька (0,39), Закарпатська (0,39), Рівненська (0,45), Волинська (0,49), м. Київ (0,55), Київська (0,36), Кіровоградська (0,44), Полтавська (0,55), Хмельницька (0,42), Черкаська (0,48), Житомирська (0,36), Сумська (0,39), Херсонська (0,39), Чернігівська (0,42), Одеська (0,56), Миколаївська (0,52), Запорізька (0,52)</p>
<p>Межеві (маргінальні) регіони (0,60–0,80)</p>	<p>Вінницька (0,68), Дніпропетровська (0,64), Харківська (0,68)</p>

Розрахунок евклідової відстані показує, що найвищий показник (ознака девіації в голосуванні) притаманний Донецькій, Луганській, Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областям, які уособлюють собою Схід і Захід України.

Найбільші втрати у порівнянні з парламентськими виборами 2014 р. за партійними списками були у ПП «Об'єднання «Самопоміч» – з 10,97% у 2014 р. до 0,7% у 2019 р., Блоку Петра Порошенка «Солідарність» (з 2019 р. ПП «Європейська Солідарність») – з 21,87 до 8,1%, Радикальній партії Олега Ляшка – з 7,44 до 4,01%, ПП «Опозиційний блок» – з 9,43 до 3,03% [308].

У ході парламентських виборів партія-переможець чи не вперше не спекулювала на ідентичнісній проблематиці (європейський вибір, відновлення історичної пам'яті, національна Церква та інше), що і дало їй змогу отримати рівномірний результат по Україні (індекс націоналізації – 0,89). ПП «Слуга народу» у передвиборній риториці уміло врахувала амбівалентність українського електорату (західний/східний), акцентувавши на боротьбі з корупцією, зміні старої політичної еліти, зупиненні війни тощо. Головний спонукальний мотив голосування за ПП «Слуга народу» – криза довіри до старих політичних еліт, а найперше – до діючої влади.

Усі інші партії-переможці можна назвати регіональними, що підтверджує розрахунок індексу націоналізації та зональність електоральної підтримки: ПП «Європейська Солідарність» – 0,73,

ПП «Голос» – 0,58, ВО «Батьківщина» – 0,77, ПП «Опозиційна платформа – За життя» – 0,55. Всі вони втрачали електоральну підтримку по мірі просування з заходу на схід (ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос», ВО «Батьківщина»), чи навпаки – зі сходу на захід (ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Опозиційний блок», ПП «Партія Шарія»). Загальний показник індексу націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2019 р. становив 0,74 (див. таблицю 2.7.2). Це один з найвищих показників за всю історію парламентських виборів в Україні.

Аналіз електоральних результатів «постійно непрохідних» (ПП «Громадянська позиція»), «нових непрохідних» (Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Українська стратегія Гройсмана» та інших), які отримали понад 2% відсотків голосів виборців (результати подані у таблиці 4.4.7), дає можливість зробити наступні висновки: 1) вказані політичні сили отримали можливість створити системну позапарламентську опозицію, розбудувати організаційні структури, переоцінити свої можливості для того, щоб стати впливовими загальнонаціональними партіями; 2) електоральний вплив вказаних партій має регіональний характер; 3) зростає роль соціальних мереж у політичній ідентифікації громадян, що й дозволило блогеру А. Шарію з віртуальною партією отримати понад 2% голосів виборців; 4) вибпри показали низький рейтинг політичних сил, які спекулюють загрозою русофобії, націоналізму, фашизму – ВО «Свобода», яка на своїй платформі об'єднала ще 4 націоналістичні партії (ПП «Національний корпус», Конгрес українських націоналістів, Організацію українських націоналістів, ПП «Правий сектор»), отримала лише 2,15% голосів виборців [307].

Таблиця 4.4.7

Результати «непрохідних» українських партій на виборах до ВР України 2019 року [199]

Назва партії	Результат парламент. виборів 2014 р.,%	Результат президент. виборів 2019 р.,%	Результат парламент. виборів 2019 р.,%	Індекс націоналізації, 2019 р.	Держ. фінансування у 2020 р., млн грн*
Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	5,48	4,01	0,71	21,27
ПП «Сила і Честь»	0,08	6,04	3,82	0,81	20,26
ПП «Опозиційний блок»	9,43	4,15	3,03	0,56	16,07
ПП «Українська стратегія Гройсмана»	–	–	2,41	0,61	12,78
ПП «Партія Шарія»	–	–	2,23	0,61	11,83
ВО «Свобода»	4,71	1,62	2,15	0,55	11,40
ПП «Громадянська позиція»	3,10	6,91	1,04	0,69	0
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	–	0,62	0,57	0

* Державне фінансування політичних партій, які подолали 2% бар'єр голосів виборців, було відмінено ВР України у серпні 2019 р.

Слід зазначити, що нові політичні партії, які досягли успіхів на виборах, були утворені шляхом ребрендингу або розколу відомих партійних структур, а відтак усі вони були віртуальними організаціями, які не мали організаційної структури в регіонах України. Незважаючи на це, вони змогли отримати вагому підтримку виборців, що свідчило про те, що інформацію про політичні сили виборці у більшості своїй отримують з телебачення та соціальних мереж.

ПП «Слуга народу» була утворена шляхом ребрендингу Партії рішучих змін, яка була зареєстрована 13 квітня 2016 р. Політична ідеологія партії – лібертаріанство. Назву отримала за однойменним українським комедійним політичним серіалом, в якому головну роль президента, котрим став учитель історії, зіграв В. Зеленський. Використання телесеріалів, художніх фільмів – це одна з політичних технологій, яка успішно використовувалася для досягнення перемоги на виборах. Напередодні виборів партія залишалась віртуальною структурою, не маючи ні осередків, ні членів партії.

ПП «Голос» утворена з ініціативи фронтмена відомої української рок-групи «Океан Ельзи» С. Вакарчука шляхом перейменування ПП «Платформа ініціатив» 21 травня 2019 р. Політична ідеологія партії – правочентризм, проєвропеїзм. Як і ПП «Слуга народу», ПП «Голос» не мала на початок виборчої кампанії розбудованої партійної структури.

ПП «Європейська Солідарність» – це ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», яка 24 травня 2019 р. змінила свою назву. Привід для зміни назви – поразка П. Порошенка на президентських виборах та необхідність зміни політичної стратегії і тактики.

ПП «Політична платформа – За життя» була утворена внаслідок розколу у ПП «Опозиційний блок», яка після Революції Гідності уособлювала собою Партію регіонів. Початок розколу – це виключення депутатів Ю. Бойка С. Львовичкіна з фракції «Опозиційного блоку» 20 листопада 2018 р. Витоки конфлікту всередині ПП «Опозиційний блок» мають глибоке коріння, оскільки Партія регіонів

(потім її наступниця – ПП «Опозиційний блок») складалась з двох умовних груп: «донецьких/промисловців» (Р. Ахметов, В. Новинський, О. Вілкул) та «газовиків» (Д. Фірташ, С. Львовчкін, Ю. Бойко).

Представники груп вели перемовини про об'єднання і до президентських виборів 2019 р. і після, але домовленості так і не було досягнуто, тому на парламентські вибори вказані групи пішли у форматі окремих партій – ПП «Опозиційний блок» та ПП «Опозиційна платформа – За життя». Для посилення позицій група Р. Ахметова об'єдналася з кількома регіональними партіями: ПП «Довіряй ділам» (Г. Труханов, Г. Кернес), ПП «Відродження» (В. Хомутич, Є. Геллер) і партією «Наші» (Є. Мураєв). За задумом керівників таке об'єднання мало додати синергії і продемонструвати виборцям єдину партію «успішних господарників та промисловців» на Південному Сході. Однак електорального потенціалу таке розширення ПП «Опозиційний блок» не додало і вона не змогла подолати виборчий бар'єр. До головних причин поразки ПП «Опозиційний блок», на нашу думку, слід віднести: 1) втрата підтримки Росії, оскільки її отримала ПП «Опозиційна платформа – За життя»; 2) зниження рейтингу Г. Кернеса і Г. Труханова внаслідок відкритої підтримки П. Порошенка; 3) жорстка конкуренція за голоси виборців на Південному Сході України. Крім ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Партія Шарія», голоси виборців у ПП «Опозиційний блок» відбирали нові партії – ПП «Слуга народу», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос».

Новими суб'єктами виборчого процесу також стали ПП «Українська стратегія Гройсмана», ПП «Партія Шарія». Вказані партії отримали суттєву підтримку виборців, що дозволить їм отримати державне фінансування. Перша створена Прем'єр-Міністром України В. Гройсманом, який вирішив з власною політичною силою взяти участь у парламентських виборах, а друга – політична партія відомого проросійського блогера А. Шарія. Ці політичні партії також не мають організаційних структур у регіонах України [199].

Отже, більшість суб'єктів виборчого процесу, за виключенням ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Радикальної партії Олега

Ляшка, ПП «Опозиційний блок», практично не мали організаційних структур у регіонах, були віртуальними структурами, які здійснювали агітаційну роботу за допомогою політичної реклами в засобах масової комунікації та соціальних мережах.

Отже, за результатами виборів відбулася зміна поколінь в українській політичній еліті, оскільки до влади прийшли молоді політики віком в основному від 25 до 35 років. Слід зазначити, що це ті молоді люди, які виростили в умовах незалежної України, отримали освіту в престижних закордонних вишах, зробили успішну кар'єру і прийшли до влади з метою кардинально змінити стан справ в українському політикумі.

Головним мотиваційним чинником голосування був протест українських громадян проти діяльності чинної влади. Так виборці у другому турі президентських виборів категорично проголосували проти діючої влади, яку уособлював П. Порошенко. А на парламентських виборах у мажоритарних округах ПП «Слуга народу» отримала 130 депутатських мандатів. Належність до цієї політичної сили означало перемогу. Наприклад, власник «Мотор Січі» В. Богуславський програв весільному фотографу С. Штепі, К. Жеваго – менеджеру держкомпанії «Прозорро Продажі» О. Мовчану, С. Ківалов – власнику піцерії О. Леонову, І. Кононенко – медійнику О. Дубінському і т.д.

Таким чином, вибори в мажоритарних округах зруйнували стару патрон-клієнтальну модель голосування, коли депутат-мажоритарник займався благоустроєм округу, роздавав матеріальну допомогу (як грошову, так і продуктову), а виборці «дякували» йому за це своїми голосами. На нашу думку, повернутися в майбутньому до такої моделі голосування буде практично неможливо, що є ще одним аргументом для встановлення пропорційної виборчої системи.

За результатами виборів три чверті депутатів пройшли до ВР України вперше, при цьому вона стала суттєво молодшою за віком. ПП «Слуга народу» показала абсолютний рекорд за всю історію парламентських виборів, набравши 43,16% голосів виборців

(124 мандати) та провівши у мажоритарних округах 130 народних депутатів. Вона отримала в парламенті монобільшість (254 депутати) та одноосібно сформувала новий уряд, взявши на себе всю відповідальність за внутрішню і зовнішню політику держави [308].

Головним месиджем обох виборчих кампаній був месидж зміни старої політичної еліти, відтак найбільшу кількість голосів виборців отримали політичні партії, які це пропонували і самі були представлені в партійних списках новими обличчями (ПП «Слуга народу», ПП «Голос» та інші). В той же час залишилися і партії «старої еліти» (ПП «Опозиційна платформа – За життя», ВО «Батьківщина» та інші), які використовували апробовані стратегії і користувалися підтримкою старшого покоління виборців.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ IV

Охарактеризовано зміну конфігурації партійної системи України у загальнонаціональному і регіональному вимірах за результатами електоральних циклів 2004–2015 рр. Показано зміни, які відбулися в партійній системі України за результатами президентських (2004 р.) і парламентських (2006 р.) виборів.

Констатовано, що президентські вибори 2004 р. започаткували новий електоральний цикл, який також включав парламентські та місцеві вибори 2006 р., позачергові парламентські вибори 2007 р. За результатами президентської виборчої кампанії відбулося електоральне розмежування, яке потім обумовлювало виборчі преференції громадян України включно з парламентськими виборами 2012 р. Зазначимо, президентські вибори 2004 р. стали першими в історії України, коли два кандидати в Президенти репрезентували не «ліву» чи «праву» ідеології, а передусім Захід і Схід держави як різні соціокультурні регіони.

Зазначено, що електоральне розмежування, яке виникло за результатами президентських виборів 2004 р., залишилось акту-

альним і на парламентських виборах 2006 та 2007 рр.: В. Ющенко переміг у 17 регіонах (переважно на Заході й у Центрі), а В. Янукович – у 10 регіонах (здебільшого на Сході та Півдні). Відповідно і на виборах до ВР України 2006 р. у регіонах, де переміг В. Ющенко, перше місце посіли БЮТ і ВБ «Наша Україна», що підтримували його у виборчій кампанії, а в регіонах, де переміг В. Янукович, перше місце здобула Партія регіонів. Ідеологічне протистояння «ліві – центр – праві», властиве виборчим кампаніям 1994, 1998, 2002 рр., перетворилось у 2006 р. на регіональне – «помаранчеві – біло-блакитні» (Захід – Схід).

Результати парламентських виборів 2006 р. засвідчили регіональний вплив основних парламентських політичних партій України: на Заході виборці голосували за націонал-демократичні політичні сили; натомість на Сході виборці віддали голоси переважно політичним партіям з регіональною східною соціальною базою – Партії регіонів та КПУ. Виборці Центральної України зробили помірний вибір, проголосувавши і за «помаранчевих», і за «біло-синіх».

Підкреслено, що місцеві вибори 2006 р. також були обтяжені виборчими месиджами президентської кампанії 2004 р., і оскільки проводилися разом з виборами парламентськими, то відповідно вважалися другорядними. Результати місцевих виборів 2006 р. у кожному регіоні відображали, як правило, парламентський електоральний вибір громадян. Одночасно зіставлення результатів місцевих і парламентських виборів дають змогу дійти висновку: політичні симпатії виборців у кількісному значенні (й не тільки) різняться між собою.

Доведено, що підтримка малих партій, які не пройшли до ВР України, але представлені в місцевих радах, також має яскраво виражений регіональний характер. Локалізація їхнього електорату у контексті поділу «Захід – Схід» свідчить про те, що вони виконують роль своєрідних «радикальних крил» партійних мегапроектів. Відповідно Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» і частково Опозиційний блок «НЕ ТАК!» у східних областях – «ра-

дикальне крило» Партії регіонів, а УНБ Костенка і Плюща, ГБ «ПОРА-ПРП», ВО «Свобода» в західних областях – «радикальне крило» ВБ «Наша Україна».

Окреслено особливості участі політичних партій у місцевих виборах 2010 р. Акцентовано, що регіональні політичні партії стали яскравим феноменом місцевих виборів 2010 р. Серед регіональних партій, які досягли успіхів на місцевих виборах 2010 р., можна виокремити: 1) сателітів Партії регіонів: ПП «Совість України» (Полтавська, Вінницька області), ПП «Єдиний Центр» (Закарпатська область), Партія вільних демократів (Черкаська область); 2) партії–комерційні проекти: ПП «Рідне місто» (Сумська область); 3) партії–проекти відомих особистостей: ПП «УДАР» (В. Кличко), ПП «Єдність» (О. Омельченко); 4) етнорегіональні партії: ВО «Свобода» (галицькі області), ПП «Руська єдність» (АРК), угорські партії – «КМКС» ПУУ, ДПУУ (Закарпатська область).

Показано регіональну впливовість політичних партій: на Сході і на Півдні України конфігурація політичних сил залишилася практично незмінною (більшість голосів віддано партіям зі східною локацією – Партії регіонів, КПУ, ПП «Сильна Україна»); натомість на Заході й у Центрі відбулися суттєві зміни у зв'язку з поразкою національно-демократичних сил. Отже, результати місцевих виборів 2010 р. суттєвим чином змінили розстановку партійно-політичних сил у регіонах за рахунок значного посилення впливу у Західному і Центральному регіонах Партії регіонів.

Розглянуто структурування регіонального партійного простору упродовж 2014–2015 рр. Електоральний цикл 2014–2015 рр. включав дострокові президентські (25 травня 2014 р.) і парламентські (26 жовтня 2014 р.) вибори та вибори до місцевих органів влади 25 жовтня 2015 р.

Показано, що за результатами голосування перемогу у I турі виборів здобув П. Порошенко з 54,7% голосів виборців. Він отримав перемогу у всіх областях України з результатом від 33,17% (найменший, Луганська область) до 64,10% (найбільший, м. Київ). Позитивним був і регіональний розподіл голосів виборців, оскільки-

ки вперше підтримка переможця президентської кампанії виявилася рівномірною по всій Україні. Таким чином, перші чотири місця за результатами виборів у більшості регіонів України зайняли П. Порошенко, Ю. Тимошенко, О. Ляшко, А Гриценко. Винятком є ряд областей Південно-Східної України (Харківська, Донецька, Луганська), де у четвірці лідерів можна було побачити С. Тігіпка, М. Добкіна, В. Рабіновича, П. Симоненка.

Доведено що позачергові вибори до ВР України 2014 р. кардинально змінили формат партійної системи та його акторну структуру. До парламенту пройшли ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина». Регіональні електоральні симпатії були структуровані наступним чином: ПП «Опозиційний блок» отримав перемогу у 5 областях Східної України, а Південна, Центральна і Західна Україна підтримала інші політичні сили.

Вказано, що вибори до місцевих рад 2015 р. завершили «революційний електоральний цикл» і мали остаточно закріпити регіональну конфігурацію партійної системи. Характерна ознака виборів – участь у них великої кількості регіональних та субрегіональних партій. Наприклад, ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» в Одесі, ПП «Єдиний Центр», «КМКС» ПУУ та ДПУУ на Закарпатті та інші. Активну участь у виборах взяли ряд нових (адміністративних проєктів) або відроджених політичних партій: ПП «Відродження», ПП «Наш край», ПП «УКРОП».

Охарактеризовано волевиявлення виборців у регіональному розрізі, яке виявилось таким: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» переміг у Вінницькій, Житомирській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Херсонській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях; ПП «Опозиційний блок» – у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській областях; ПП «Єдиний Центр» – у Закарпатській області; ПП «Відроджен-

ня» – у Харківській; ПП «За конкретні справи» – Хмельницькій; ПП «УКРОП» – у Волинській області.

Підкреслено, що низка політичних партій, що отримали представництво в органах місцевої влади, обрали іншу тактику виборчої кампанії, сконцентрувавши сили на регіональному чи субрегіональному рівнях, висуваючи своїх кандидатів до незначної кількості місцевих рад. Регіональна локалізація таких партій пов'язана з: а) дієдатністю окремих місцевих осередків загальнонаціональної партії (принцип функціонування багаторівневої партії); б) наданням партійного бренду зацікавленим учасникам виборчого процесу (політична франчайза); в) функціонуванням загальнонаціональних партій у окремих регіонах за принципом «регіональних партійно-електоральних машин».

Зроблено висновок, що результати парламентських виборів 2019 р. вкотре раз докорінно змінили конфігурацію та акторну структуру партійної системи України як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях. За результатами виборів 5% бар'єр голосів виборців подолали 4 нові партії з п'яти, які потрапили до парламенту: ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос». З попередньої Верховної Ради до нового складу пройшло лише ВО «Батьківщина».

ВИСНОВКИ

1. Характеристика наукового доробку зарубіжних і вітчизняних фахівців у галузі дослідження політичних партій і партійних систем має тривалу дослідницьку історію. Одним із основних напрямів вивчення політичних партій і партійних систем є дослідження регіональних партійних структур.

Аналіз джерельної бази роботи засвідчує недостатність теоретичних узагальнень, комплексного політологічного аналізу ключових питань, пов'язаних з вивченням особливостей регіонального функціонування та розвитку партійної системи України.

Залишається недостатньою або малорозробленою в науковому плані низка проблем, зокрема: 1) формування відповідного методологічного інструментарію для дослідження регіонального розвитку і функціонування партійної системи; 2) визначення рівня націоналізації партійної системи та чинників, які його обумовлюють; 3) теоретичне осмислення проблеми реформування виборчого законодавства та законодавства, що обумовлює функціонування політичних партій в Україні у контексті їх впливу на формування потужних загальнонаціональних партій; 4) вивчення закономірностей виникнення та функціонування регіональних партій; 5) опис та апробація емпіричної методики для аналізу регіональних партійних структур.

Дослідницька модель для вивчення регіональних особливостей розвитку і функціонування партійної системи України є багатовимірною і включає: теорії демократичних переходів і неопатримоніалізму; методологію вивчення партійних систем у суспільствах, що трансформуються; концепції дослідження націоналізації партійних систем та регіональних політичних партій; ем-

піричні методи дослідження регіональної конфігурації партійних систем, які включають: регіональні індекси ефективної кількості партій та волатильності; індекс націоналізації партійних систем; індекс територіального покриття; розрахунок евклідової відстані за результатами виборів для виявлення типових і девіантних регіонів. Акцентовано, що в умовах незавершеного транзиту парадигма демократичних переходів повинна бути доповнена концептом неопатримоніалізму.

2. Для характеристики особливостей розвитку партійної системи України у контексті нашого дослідження запропоновано періодизацію її еволюції. Ключовим для нашої періодизації є виокремлення періодів на основі так званих великих електоральних циклів. Точкою відліку такого електорального циклу в політичній науці заведено вважати чергові парламентські вибори. Але, враховуючи статус Президента України у системі державної влади, обсяг його повноважень і механізмів впливу на внутрішню політику держави, для України висхідною точкою відліку великого електорального циклу можна вважати і президентські вибори. За результатами трьох президентських виборів 2004, 2010, 2014 рр. змінювалася форма правління, утворювалися нові партійні структури, які певний час домінували в українському політикумі. Отже, наша періодизація має такий вигляд: перший період – 1991–2004 рр., другий – 2004–2014 рр., третій – починаючи з 2014 р. Загальнонаціональні та регіональні особливості еволюції партійної системи України такі: визначальний вплив електоральних процесів на її еволюцію; незручне для формування партій інституційне середовище (президенціоналізм, відсутність належної нормативної бази, постійні зміни виборчої системи тощо); наявність традицій клієнтелізму, патерналізму, регіоналізму; регіоналізація партійного впливу та поява регіональних партій.

Перший період вирізнявся протистоянням прибічників незалежності й прозахідної зовнішньополітичної орієнтації з прихильниками ідеї збереження колишнього СРСР та реінтеграції у його межах. У другій половині 90-х рр. боротьба розгорталася між

пануючими центристами (правоцентристами) і лівою опозицією.

Другий період характеризувався соціокультурним протистоянням за віссю «Схід – Захід». Він розпочався Помаранчевою революцією і закінчився Революцією Гідності. Його особливість – стабільність електоральної мапи, яка з’являється за результатами президентських виборів 2004 р., а потім відтворюється на парламентських виборах 2006, 2007, 2012 рр. і президентських виборах 2010 р.

Третій період починається зі зміни структури електорального простору (перемога політичних партій з проєвропейською орієнтацією у більшості регіонів України) і появою нових політичних партій, що пов’язано з Революцією Гідності й достроковими президентськими та парламентськими виборами 2014 р. Подальші зміни в регіональній структурі партійної системи пов’язані з президентськими та парламентськими виборами 2019 р.

Дослідження еволюції партійної системи України дають підстави для висновку про те, що кардинальні зміни в партійній системі України відбулися за результатами парламентських виборів 2002 р. Вибори 2002 р. стали точкою біфуркації у розвитку партійної системи. Якщо до 2002 р. на її розвиток домінуючий вплив мав соціально-економічний поділ, то після виборів таким поділом стає соціально-культурний.

3. Під процесом націоналізації партійних систем розуміють уніфікацію електоральної підтримки політичних партій в різних адміністративно-територіальних частинах держави. Партійну систему можна вважати націоналізованою, якщо частина голосів, отриманих кожною партією в різних адміністративно-територіальних частинах держави, приблизно однакова. У випадку ж, коли електоральна підтримка партій неоднорідна, то йдеться про не націоналізовану партійну систему. В зарубіжній політичній науці високий рівень націоналізації партійної системи трактується як ознака її зрілості та консолідованості.

Чинники, які сприяють/перешкоджають націоналізації партійної системи України такі: особливості пострадянського

транзиту; децентралізація, деволюція, регіоналізм; президенціалізм; електоральні правила та нормативно-правова основа функціонування політичних партій; етнічна фрагментація; політичний режим.

Процес націоналізації партійної системи тісно пов'язаний з функціонуванням регіональних політичних партій. До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні слід віднести: регіональний поділ України на Захід – Схід; етномовне розмежування та компактне проживання національних меншин на певній території; розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів; нормативно-правова основа діяльності політичних партій; реформу з децентралізації влади і утворення об'єднаних територіальних громад; прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами; отримання користі центральним офісом партії за надання автономії регіональним партійним структурам; кращу обізнаність локальних партійних структур з місцевими проблемами та шляхами їх вирішення.

Дослідження націоналізації/регіоналізації партійної системи обов'язково повинно включати виокремлення найбільш типових і девіантних регіонів. Виокремлення типових/девіантних регіонів за результатами електоральної підтримки політичних сил на парламентських виборах можна зробити за результатами розрахунку такого показника як евклідова відстань.

За результатами парламентських виборів 1998–2019 рр. нами розрахована евклідова відстань для всіх регіонів України (див. таблицю 2.6.2). Розрахунки цього показника дозволяють нам, по-перше, виокремити девіантні та типові регіони в Україні. Щодо нетипових регіонів, то такими будемо вважати ті, де евклідова відстань понад 1. До них відносимо Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, частково Рівненську, Донецьку, Луганську області, АРК і м. Севастополь. Причому відхилення від показників загальнонаціонального голосування у трьох західних областях України є значно більшим, ніж у східних. Пояснити це можна тим, що на сході України протягом вказаного періоду мен-

шою була електоральна мінливість, а відтак стабільною була підтримка так званих «партій Сходу»: КПУ, Партії регіонів, ПП «Трудова Україна» та інших. Значно складніше з виокремленням типових регіонів, якщо брати період з 1998 до 2019 р., оскільки часто відхилення виходили за межу типовості (0,5). Однак до таких регіонів ми можемо віднести: Житомирську, Одеську, Херсонську, Чернігівську, Сумську, Черкаську та ряд інших областей. Як видно з таблиці 2.6.2, це області Центральної і Південної України.

По-друге, показники евклідової відстані вказують на деякі аномальні відхилення, які за вказаний період або за результатами окремих виборів є найбільшими. До причин таких відхилень можна віднести: наявність регіональних партій (це загальнонаціональні партії з чітко визначеною територіальною локацією, або ж «багаторівневі партії»), втручання адміністративного ресурсу у виборчий процес, особливість розкладу політичних сил у регіоні на момент виборів тощо. Наприклад, в Івано-Франківській обл. (2002 р.) – 2,31, Тернопільській (2002 р.) – 1,93, Донецькій (2006 р.) – 1,87.

4. Простежено тісний зв'язок між рівнем націоналізації партійної системи і утворенням регіональних політичних партій. Встановлено, що за фактом походження регіональні партії можуть виникати внаслідок: перетворення загальнонаціональної партії на регіональну; розколу в загальнонаціональній партії; еволюційного розвитку регіоналістських поглядів місцевої еліти; укрупнення локальних партій або їхнього об'єднання.

У науковій літературі простежуються різні назви партій, діяльність котрих пов'язана з певною територією (регіоном): «регіоналістські», «етнорегіоналістські», «регіональні», «етнорегіональні» (Р. Туровський, Д. Бранкати), «субнаціональні» (Дж. Ерк), «етнічні» (Д. Горовітц), «автономістські» (Л. Девінтер), «сецесіоністські» (Дж. Соренс), «ратахістські» (Р. Дендой). У нашому випадку регіональними ми будемо трактувати партії, котрі функціонують на території всієї країни, але електоральне ядро яких сконцентроване в певних її регіонах.

Мета діяльності українських регіональних партій пов'язана з регіональними інтересами місцевих еліт, участю у виборчих процесах місцевих політиків. Регіональну конфігурацію партійної системи України утворюють такі складові: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до парламенту подолали виборчий бар'єр; 2) загальнонаціональні непарламентські партії, які здобули на виборах не менше 1% голосів виборців; 3) регіональні політичні партії: партії, які перемагають на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях; етнічні регіональні партії; 4) субрегіональні партії: а) політичні партії одного/декількох одномандатних виборчих округів; локальні партії (партійні проекти), які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування.

5. Вихідний момент дослідження регіонального політичного режиму – виокремлення його інституційного дизайну (набір політичних інститутів, які визначають нормативний та функціональний його каркаси). Процес формування інституційного дизайну регіональних режимів пов'язаний з такими індикаторами: статус президента у системі владних відносин, виборче законодавство, парламент (вироблення регіональної політики), уряд (реалізація регіональної політики).

До факторів, які впливають на утворення регіональних політичних режимів, слід віднести: а) соціально-економічний стан; б) соціально-демографічні характеристики регіону; в) походження і політичний досвід губернатора, його індивідуальні характеристики; г) констеляція (конфігурація і взаємозв'язок) регіональної еліти.

Визначальний вплив на особливості функціонування регіональних політичних режимів мають партійні структури. На нашу думку, в тих областях України, де основою таких режимів є одна політична сила, можна говорити про утворення так званих політико-електоральних машин, а відтак про авторитарність таких режимів. Наприклад, Донецька, Луганська області – Партія регіонів, Закарпатська область – ПП «Єдиний Центр», Хмельницька об-

ласть – ПП «За конкретні справи» і т.д. І навпаки, якщо на рівні регіонів простежується боротьба політичних партій при формуванні регіональної влади, то такі режими можна назвати конкурентними (Київська, Дніпропетровська, Житомирська, Сумська області).

Отже, конкурентні регіональні політичні режими сприяють високому рівню націоналізації партійної системи, а авторитарні (з наявністю політико-електоральних машин), навпаки, стимулюють її регіоналізацію та утворення регіональних партій.

6. Регіональна структура партійної системи у контексті регіонального поділу Захід – Центр – Південь – Схід у період 1990–2004 рр. мала такий вигляд. Порівняно довгий період багатопартійності в Західній Україні сприяв швидкому руйнуванню комуністичних структур, а з іншого боку – створював передумови для відновлення «історичних партій». Інший чинник, який мав вагомий вплив на процес партієтворення у Західному регіоні, – національно-культурний. Це пояснює швидшу адаптацію тут консервативної ідеології, а відтак і розбудову партій правоцентристського та правого спрямування.

Серед партійних структур з такою ідеологічною орієнтацією, які виникають у регіоні в 1989–1991 рр., зазначимо УРП, УКРП, УНКП, УХДП, НРУ. У більшості партій, які діяли в регіоні в першій половині 90-х рр., системотворчим компонентом був націоналістичний чинник, тому перші партії такого типу виникають на ґрунті боротьби з комунізмом.

Після відновлення діяльності КПУ в 1993 р. сформувався і лівий спектр регіону, до якого також увійшли СПУ та СелПУ. У зв'язку зі значним впливом у регіоні на суспільні процеси церкви закономірним було утворення партій конфесійного типу – ХДПУ, УХДПУ.

Ухвалення Конституції України (1996) та нового виборчого законодавства (1997) стало стимулом зміни партійного структурування в регіоні. Йдеться про появу й інституціалізацію центристських партій: АПУ, СДПУ(о), НДП. Внаслідок цього двополюсна конфігурація регіону («ліві – праві») поступається триполюсній («ліві – центр – праві»).

Кардинально протилежним було структурування партійної системи на Сході України. Праві та правоцентристські партії не мали успіху на виборах, незважаючи навіть на те, що такі партії були тут засновані (ЛПУ). Партійна структура регіону також мала двополюсну конфігурацію. Але, на відміну від Західного регіону, її утворювали ліві та центристські партії. Праві партії у межах регіону успіху не мали. У центральних областях України в цей період домінували СПУ, СелПУ та партії влади. Тобто Центр був більш лояльний у своїх електоральних симпатіях, а відповідно – і напрямках партієтворення.

7. Конфігурація партійної системи у загальнонаціональному масштабі упродовж 2004–2019 рр. неодноразово змінювалася під впливом президентських виборів 2004, 2010, 2014, 2019 рр. По-перше, за результатами цих виборів вносилися зміни до Конституції України щодо владних повноважень гілок влади, а відтак відбувалась зміна форми правління. А це, в свою чергу, відобразалося на конфігурації партійної системи. По-друге, президентські вибори 2004 р. завершилися Помаранчевою революцією, а вибори Президента у 2014 р. відбулися внаслідок Революції Гідності. По-третє, вони мали визначальний вплив на парламентські і місцеві вибори у контексті формування нових конфігурацій партійного простору і на загальнонаціональному, і на регіональному рівнях.

Парламентські вибори 2006, 2012, 2014 та 2019 рр. відбулися за різними виборчими формулами: у 2006 р. – за пропорційною, а у 2012, 2014, 2019 рр. – за змішаною. Домінуючими за результатами виборів у 2006 р. стали партії двох Майданів – київського і донецького: НСНУ, ВО «Батьківщина» (БЮТ), ГП «Пора», Партія регіонів, КПУ. Електоральний вибір громадян був таким: на Заході і в Центрі в основному голосували за ВБ «Наша Україна» і БЮТ, а на Півдні і Сході – за Партію регіонів і КПУ.

Вибори Українського парламенту 2012 р. продемонстрували новий формат партійної системи, спричинений авторитарними тенденціями у суспільному житті за результатами президентських виборів 2010 р. та домінування Партії регіонів. До парламенту

пройшли політичні сили, котрі дістали практично рівну підтримку у всіх регіонах України: ВО «Батьківщина», Партія регіонів, ПП «УДАР», ВО «Свобода», КПУ.

За результатами парламентських виборів 2014 р., які відбулися внаслідок Революції Гідності, перемогу здобули нові партійні структури: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Об'єднання «Самопоміч».

Результати парламентських виборів 2019 р. докорінно змінили акторний склад партійної системи та її конфігурацію до невпізнаності. До парламенту з попередньої ВР потрапило тільки ВО «Батьківщина». Натомість вибори виграли нові партії: «Слуга народу», «Голос», «Опозиційна платформа – За життя», «Європейська Солідарність».

Розрахунок індексу націоналізації партійної систем (див. таблицю 2.2.3) показує його коливання за результатами парламентських виборів 1998–2001 рр. у межах від 0,68 до 0,76. Найвищим рівень індексу був у 2014 р. (консолідація партійної системи за результатами Революції Гідності), а найнижчим – у 2002 р. (актуалізація соціально-культурного поділу «Схід – Захід») та 2012 р. (з'являється тенденція до утворення домінуючої партії). Розрахунки індексу націоналізації для окремих партій (ступеня гомогенності голосування за них) окреслюють таку тенденцію: ідеологічні партії НРУ, КПУ, ВО «Свобода» (від 0,47 до 0,6) такий індекс мали менший, а у партій зі слабкою ідеологічною артикуляцією (електорально-прагматичні) такий індекс становив показник від 0,7 і вище. Розрахунки індексу націоналізації партій за результатами парламентських виборів 2014 р., є такими: ПП «Народний Фронт» – 0,77; ПП «Блок Петра Порошенка» – 0,9; ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 0,8; ПП «Опозиційний блок» – 0,42; Радикальна партія Олега Ляшка – 0,81; ВО «Батьківщина» – 0,92; ВО «Свобода» – 0,75. Величина індексу для парламентських партій свідчить про їх приблизно однаковий вплив у регіонах України.

Місцеві вибори 2006, 2010, 2015 рр. були обтяжені соціально-політичним контекстом виборчих циклів, у межах яких вони

відбувалися, а їх результати показують, що з 2006 р. в Україні з'являються регіональні партії.

Емпіричний аналіз результатів місцевих виборів 2006–2015 рр. (вибори до обласних рад), який включає розрахунок індексів волатильності, ефективної кількості партій та фракційності (див. Додаток М) показує: 1) найменший індекс волатильності зафіксований у Закарпатській, Донецькій, Луганській областях (коливання від 10,8 до 50,1). Низька величина індексу в Закарпатті спричинена діяльністю регіональних партій («КМКС» ПУУ, ДПУУ, ПП «Єдиний Центр»), які стабілізують партійну структуру на обласному рівні. У Донецькій і Луганській областях це пояснюється домінуванням КПУ та Партії регіонів. В інших областях України величина індексу волатильності коливається у межах від 50 до до 87,4, що свідчить про різке коливання уподобань виборців у всіх без виключення регіонах України.

Індекс фракційності та ефективної кількості партій є приблизно однаковим у всіх регіонах України, за виключенням Івано-Франківської, Львівської, Луганської, Донецької областей. Якщо для перших двох вони найбільші, то для інших двох – найменші, що підтверджує різку поляризацію уподобань виборців у регіонах, які уособлюють собою Захід і Схід України.

Основними типами партій, які утворюють на нинішній час партійну систему України, є такі: нові провідні парламентські партії («Слуга народу», «Голос», «Європейська Солідарність», «Опозиційна платформа – За життя»); «старі» партійні бренди (ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція», «Опозиційний блок»); популістські партійні структури (Радикальна партія Олега Ляшка, «Партія Шарія»); регіональні політичні партії («Єдиний Центр», «Херсонці», «Рідне місто», «Довіряй ділам», «За конкретні справи», «Черкащани», «Одеська партія»); партії національних меншин («КМКС» Партія угорців України, Демократична партія угорців України, Партія поляків України, Циганська партія України); «нові ліві» партії, які утворилися в результаті припинення діяльності КПУ відповідно до законів про декомунізацію («Со-

ціалістична партія Олександра Мороза»); мілітаризовані партії («Партія захисників України», «Національний корпус», Українське об'єднання патріотів, «Правий сектор»); партії громадянських ініціатив («Громадянський контроль», «Об'єднання «Самопоміч»); іменні політичні партії різного ґатунку («Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка», «Громадсько-політична платформа Надії Савченко», «Громадський рух Миколи Томенка «Рідна Україна», «Рух нових сил Михайла Саакашвілі», Українська морська партія Сергія Ківалова, «Українська стратегія» Гройсмана).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев А. Регіональні особливості динаміки партійної системи та електорального балансу в Харківській області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів : Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 8–24.
2. Аналіз результатів місцевих виборів 2015: динаміка електоральних симпатій в регіонах. URL: <http://politcom.org.ua/?p=10637>
3. Ануфрієв Л. Партийная система Украины: особенности развития. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. Т. 13. Випуск 5. 2008. С. 569–576.
4. Байковський Б., Зінко З. Регіональні та регіоналістські партії у політичному просторі Європи. *Грані*. 2013. № 6. С. 144–149.
5. Бевз Т. Регіональний політичний режим Дніпропетровщини: спроба визначення алгоритму дослідження. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 255–264.
6. Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 3(53). С.31–45.
7. Бекешкіна І. Ці вибори не об'єднали Україну. URL: <https://prm.ua/tsi-vibori-ne-ob-yednali-ukrayinu-bekeshkina/> (дата звернення 14.09.2019)
8. Белецкий М., Погребинский М., Толпыго А. Президентские выборы 1999 г. в Украине: региональный аспект. *Стратегічна панорама*. 1999. № 4. С. 18–26.

9. Береза А. Регіоналізм і регіоналізація: проблеми теорії і практики. *Трибуна*. 2006. № 11–12. С. 29–30.
10. Білоус А. Партії та громадські об'єднання України. К., 1998. 136 с.
11. Богашева Н. Еволюція виборчої системи в Україні. URL: <http://www.eli.org.ua/press>
12. Богашева Н. Відносини держави і політичних партій в Україні: конституційно-правові аспекти. Київ : Логос, 2012. 446 с.
13. Бойко О.Ю. Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності : Автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.02 ; Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2005. 20 с.
14. Бойко О. Україна в 1985–1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку : Монографія. К. : ІПіЕНД, 2002. 306 с.
15. Боднараш Г. Основні етапи розвитку партійних систем України, Румунії та Республіки Молдова: компаративний аналіз. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gileya_2013_72_173.pdf
16. Бортніков В. Партійно-політична структуризація у Волинській області (1991–2016). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А. Романюка. Львів : Простір-М, 2017. С. 34–51.
17. Бортніков В., Ярош Я. Розвиток партійних структур у Волинській області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів : Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 60–73.
18. Бунь В. Вплив інституційних факторів на електоральний вибір. *Формування органів влади як результат виборчого процесу 2006* : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. Львів : ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. С. 22–28.

19. Бунь В. Соціополітичні поділи як детермінанти електорального вибору: суть та основні теорії. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. 2009. Вип. 12. С. 79–83.
20. Буркут І., Колесников О. Вибочі технології: регіональний досвід. Чернівці : Букрек, 2009. 240 с.
21. Бусленко В. Становлення і трансформація політичних інституцій Західного регіону України в 90-х рр. ХХ ст. : Автореферат дисертації на здобуття н. ст. к. політ. н. за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Чернівці, 2002. 24 с.
22. Бусленко В. Партійна структуризація Західного регіону України на початку 90-х рр. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. Збірник наукових статей. Т. 12–13. Чернівці : Рута. С. 64–67.
23. Бусыгина И. Концептуальные основы европейского регионализма. Регионы и регионализм в странах Запада и России. М., 2001. С. 7–15.
24. Вартумян А. Региональный политический процесс: динамика, особенности, проблемы. М. : Изд-во РГСУ «Союз», 2004. 280 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://freebooks.site/teoriya-politiki-uchebnik/regionalnyiy-politicheskiy-protsess-dinamika.html>
25. Вебер М. Основные социологические понятия. Избранные произведения : Пер. с нем. М. : Прогресс, 1990. С. 602–643.
26. Вайнштейн Г. Трансформация западноевропейского политического ландшафта и институционализация антисистемной политики. *Мировая экономика и международные отношения*. 2018. Том 62 (№ 5). С. 17–28.
27. Вибори до Верховної Ради України 2002 року. Інформаційно-аналітичне видання. К., 2002. 676 с.
28. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник : У двох книгах. Книга 1 / Редкол. Я.В. Давидович (голова), М.І. Мельник, М.І. Ставнійчук. К. : Атіка, 2006. 624 с.
29. Вибори до Верховної Ради України 2006 року : Інформаційно-аналітичний збірник : У двох книгах. Книга 2 / Редкол. Я.В. Давидович (голова), М.І. Мельник, М.І. Ставнійчук. К. : Атіка, 2006. 328 с.
30. Вибори Президента України 1991. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_1991

31. Вибори Президента України 1994. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_1994
32. Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання / ЦВК ; Редкол.: М.М. Рябець (голова) та ін. К., 2000. 400 с.
33. Вибори Президента України 2014. [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014
34. Вишняк О. Історичні регіони України: критерії типологізації, соціокультурні відмінності та політична свідомість. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2015. № 2. С. 24–37.
35. Вишняк О. Політична типологія регіонів України: динаміка та фактори змін. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К. : Ін-т соціол. НАН України, 2008. С. 331–342.
36. Вишняк О. Політична система України в соціологічному вимірі: динаміка членства в політичних партіях та партійної ідентифікації громадян. Українське суспільство. Двадцять років незалежності: соціологічний моніторинг : у 2-х т. Т. 1. Аналітичні матеріали / за ред. В. Ворони, М. Шульги. К. : Ін-т соціології НАН України, 2011. С. 160–178.
37. Волгов М. Багаторівневі політичні партії та тренд децентралізації: теоретичний аспект у сучасному англослов'янському науковому дискурсі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2013. № 6 (68). С. 198–207.
38. Волинь в умовах демократичної трансформації (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : кол. монографія / [В.І. Бортніков, Н.Н. Коцан, Н.В. Павліха та ін.] ; за заг. ред. В.І. Бортнікова. Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 656 с.
39. Вонсович С. Реверсивний вектор транзиту в контексті соціо-політичних поділів. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2013. Вип. 6. С. 45–49.
40. Вплив місцевих виборів на політичну структуру територій. URL: <http://www.refsua.com/referat-6089-3.html> (3 березня)
41. Всеукраїнський з'їзд народних депутатів та депутатів. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перший_Всеукраїнський_з%27їзд_народ

них_депутатів_та_депутатів_місцевих_рад

42. Галичина в етнополітичному вимірі / авт. кол.: В.О. Котигоренко (керівник). К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2017. 840 с.

43. Гальчинський А. Схід–Захід: небезпечне передвиборче протистояння. URL: <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/den29092004.htm>

44. Гантер Р., Даймонд Л. Виды политических партий: Новая типология. Политическая наука: *Политические партии и партийные системы в современном мире*. М. : ИНИОН РАН, 2006. С. 54–61.

45. Гельман В. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации. *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 46–64.

46. Гельман В. Расцвет и упадок электорального авторитаризма в России. *Полития*. 2012. № 4. С. 64–88.

47. Гарань О. Убити дракона: з історії Руху та нових партій України. К. : Либідь, 1993. 200 с.

48. Гилев А., Семенов А., Шевцова И. «Политические машины и их водители»: электоральное администрирование на местном уровне. *Полития*. 2017. № 3., С. 62–80.

49. Гилев А.В. Динамика трансформаций на постсоветском пространстве в сравнительной перспективе: устойчивость и предпосылки многообразия политических режимов : дис с... канд. полит. наук. СПб., 2010. 256 с.

50. Голосов Г. Фрагментация партийных систем: новый метод измерения и его применение к результатам выборов российских региональных законодательных собраний (2003–2008). *Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008*. М. : РОССПЭН, 2009. С. 9–27.

51. Голосов Г.В. Пределы электоральной инженерии: «смешанные несвязанные» избирательные системы в новых демократиях. *Политические исследования*. 1997. № 3. С. 102–114.

52. Голосов Г. Российская партийная система и региональная политика 1993–2003. СПб. : Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2006. 300 с.

53. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы:

российская специфика. *Политическая наука*. 2015. № 1. С. 128–156.

54. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз : монографія. К. : НАДУ, 2009. 392 с.

55. Гонюкова Л. Політичні партії України: сучасність та перспективи розвитку / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». К., 2014. 19 с.

56. Горбач В. Електоральна карта України: регіональний вимір. *Український регіональний вісник*. 2001. № 26. С. 2–4.

57. Горовіц Д. Міжетнічні конфлікти. Харків: Каравелла, 2004. 684 с.

58. Грицак Я., Грицак Я., Черниш Н., Маланчук О. Історія двох міст: Львів і Донецьк у порівняльній перспективі. *Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні* [Спеціальний випуск часопису «Україна модерна»]. Київ–Львів : Критика, 2007. 355 с.

59. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України. *Часопис «Парламент»*. Інформаційно-аналітичне видання громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив». 2002. № 1–2. С. 2–6.

60. Гузенкова Т.С. Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000). М. : Российский институт стратегических исследований, 2001. 230 с.

61. Гуйтор М. Електоральні процеси у Чернівецькій області на прикладі виборів 2004 року / А.В. Гилев : www.lnu.edu.ua/faculty/Phi/guitor.pdf

62. Гуйтор М. Політологічний аналіз історико-культурних передумов формування електоральної специфіки Чернівецької та Закарпатської областей. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. Випуск 7–8. Ужгород : Вид-во Ужгородського національного університету «Говерла», 2007. С. 137–145.

63. Гуйтор М. Регіональні особливості застосування виборчих технологій в Україні (на прикладі Чернівецької та Закарпатської областей) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Чернівці, 2008. 22 с.

64. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации. *Политические исследования*. 1999. № 1. С. 10–25.
65. Джанда К. Сравнение политических партий: исследование и теория. *Современная сравнительная политология. Хрестоматия*. М. : Московский общественный научный фонд, 1997. С. 84–143.
66. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980–2011 рр.) / Керівник проекту – М.С. Кармазіна. К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 808 с.
67. Державотворчий процес в Україні / НАН України, Інститут Історії України / В.А. Смолій (відп. редактор). Київ, 2007. 910 с.
68. Деттербек К. Картельные партии в Западной Европе. Политическая наука: *Политические партии и партийные системы в современном мире*. М. : ИНИОН РАН, 2006. С. 45–54.
69. Дністрянський М. Україна в політико-географічному вимірі. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 310 с.
70. Доцяк І. Партійно-політичний вимір виборів місцевих органів влади 2015 року (на прикладі Івано-Франківської області). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А. Романюка. Львів : Простір-М, 2017. С. 59–65.
71. Дюгурова А. Институционализация партийной системы в Российской Федерации. Диссертация на соискание учёной степени кандидата политических наук (специальность 23.00.02 – политические институты, процессы и технологии). Казань, 2011. 161 с.
72. Дюверже М. Политические партии. М., 2002. 560 с.
73. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття : монографія / За ред. А. Круглашова і М. Токаря ; [Ред. колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапеч, Н. Ротар ; Відп. за випуск М. Токар] ; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). Ужгород : Поліграф-центр «Ліра», 2014. 552 с.
74. Елисеев С. Социальные и политические размежевания, институциональные предпосылки и условия консолидации партийных

систем в демократическом транзите. *Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем*. 2004. № 4. С. 64–89.

75. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : Монографія. К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 396 с.

76. Электоральные процессы в Европейском Союзе (середина второго десятилетия XXI века). Москва : Институт Европы, 2016. 116 с.

77. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права : Матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи : пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. К., 2009. 500 с.

78. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / За ред. М. Вегеша, Ч. Фединець ; [Редколегія: Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. 720 с.

79. Закарпаття в етнополітичному вимірі. Київ : ІНІЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 682 с.

80. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». *Голос України*. 2010. 31 липня.

81. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 р.). Ужгород, 1993. 42 с.

82. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). Київ : Парламентське видавництво, 1997. 27 с.

83. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004 р.). *Все про вибори*. К. : КНТ, АТІКА, 2004. С. 144–219.

84. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (із змінами і доповненнями станом на вересень 2012 року). К. : Алерта, 2012. 160 с.

85. Закон України «Про вибори народних депутатів України». Науково-практичний коментар. К. : «Український інформаційно-правовий центр», 2002. 362 с.

86. Закон України «Про вибори Президента України». К., 2004. 85 с.
87. Закон України «Про внесення змін до Конституції України». *Урядовий кур'єр*. 2004. 10 грудня.
88. Закон України «Про місцеві вибори» (2015). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
89. Закон України «Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року». *Урядовий кур'єр*. 2004. 10 грудня.
90. Закон України «Про політичні партії в Україні». *Все про вибори*. К. : КНТ, АТІКА, 2004. С. 41–51.
91. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо статусу депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та місцевих рад / URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-16>
92. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 504–514.
93. Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціоналізації політичних партій: українська практика. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. К. : ІПіЕНД, 2012. С. 205–221.
94. Зварич І. Регіональні особливості етнополітичних процесів у контексті електоральних настроїв українського суспільства. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. К., 2010. № 2. С. 41–48.
95. Зорич О. Регіональний політичний режим у Полтаві та області: історичні передумови становлення та ключові актори (перша половина 1990-х рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса, 2016. Вип. 1. С. 77–88.
96. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.
97. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних*

досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2012. № 3 (59). С. 4–87.

98. Касьянов Г. Політичний досвід самостійної України. *Державотворчий процес в Україні (1991–2006)*. К. : Наукова думка, 2007. С. 160–237.

99. Кармазіна М. Політичні партії України у процесі виборів Президента України у 2019 р.: кількісно-якісний аналіз участі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2019. № 1. С. 4–32.

100. Кац Р., Мэйр П. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире*. М. : ИНИОН РАН, 2006. С. 27–45.

101. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. *Логос*. 2003. № 6. С. 81–113.

102. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита. *Политическая наука*. 2003. № 2. С. 42–65.

103. Климончук В. Ціннісний вимір електоральних процесів у Галичині. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. К., 2017. № 1. С. 151–163.

104. Климончук В. Регіональні особливості структурування партійного простору на прикладі Івано-Франківської області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А. Романюка. Львів : Простір-М, 2017. С. 51–59.

105. Ключкович А. Електоральне структурування території України: основні регіони, фактори та етапи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Ужгород : Говерла, 2014. Вип. 17. С. 50–59.

106. Кобута С., Кобута Л. Демократичні вибори в Україні 1990 року: особливості проведення та наслідки. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Історія*. 2008. Випуск 17. С. 35–45.

107. Колодій А. Багатопартійність і демократизація: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності. *Партійна система сучасної Укра-*

їни: еволюція, тенденції та перспективи розвитку : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. К. : ІПіЕНД, 2012. С. 133–149.

108. Колодій А. Міжрегіональні поділи в Україні і деякі принципи публічного врядування. *Будуємо нову Україну* : збірник конференції (26-27 листопада 2014 р., м. Київ) / упоряд. Ярошенко Т.О ; Українське Фулюрайтівське коло. Київ : Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2015 [407с.]. С. 309–327.

109. Колодій А. Народ і партії у виборах 2014 року / А. Колодій [Електронний ресурс] // Сайт незалежного культурологічного часопису «І». URL: http://www.jimagazine.lviv.ua/anons2014/Kolodij_Narod_i_partii_u_vyborah.htm

110. Колодій А. Позачергові президентські і парламентські вибори 2014 року в Україні: особливості та наслідки. URL: <http://political-studies.com/?p=1263>

111. Кирилюк Ф. Неопатримоніалізм: історія, теорія, практика. К. : ВАДЕКС, 2014. 553 с.

112. Колодій А. Український регіоналізм як стан культурно-політичної поляризованості. *Агора. Україна – регіональний вимір*. Випуск 3. Київ, 2006. С. 69–91.

113. Кононов І., Хобта С., Шудло С. Донбас і Галичина в регіональній системі України. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2008. № 3. С. 73–98.

114. Конончук С. Динаміка партійного представництва в Україні після Революції Гідності. К. : ТОВ «Агентство Україна», 2016. 44 с.

115. Кордун О., Павленко Р. Вибори 2002: генеральна репетиція президентських виборів 2004? *Людина і політика*. 2002. № 3. С. 3–21.

116. Кривошея В. Сучасні політичні партії в Україні та їх класифікація за участю у виборах. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2010. № 4. С. 125–156.

117. Круглашов А. Регіони в політиці та наукових дослідженнях. *Політологічні та соціологічні студії*. Збірник наукових праць. Чернівці : Букрек, 2010. 576 с.

118. Круглашов А. Діяльність регіональної влади у контексті реформаторських спроб в Україні (2005-2013). Частина I. URL: <http://bukvisnyk.cv.ua/naukova-dumka/288/>

119. Круглашов А. Особливості політичного процесу в Чернівецькій області. URL: <http://postua.info/news.php?nid=16>

120. Круглашов А., Гливко А. Регіоналізм як політтехнологія: вибори в Чернівецькій області 2006 року. *Політологічні та соціологічні студії*. Т. IX. Чернівці : Букрек, 2010. С. 110–125.

121. Куц Г. Україна на демократичному роздоріжжі: електоральний контекст. URL: <http://periodicals.karazin.ua/drinov/article/download/1015/800>

122. Куц Г.М. Концептуалізація політичного простору: проблема визначеності. *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник* : зб. наук. праць. К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 43 (1). С. 530–537.

123. Куценко Є. Регіональна диференціація електорального простору України: аспект виборчих технологій. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса*. 2015. Вип. 2 (76). С. 209–223.

124. Кучеренко Т. Регіональний фактор у політичному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ст. канд. політ. наук : спец. 23.00. К., 2002. 18 с.

125. Кынев А., Любарев А. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволюция. М. : Фонд «Либеральная миссия», 2011. 792 с.

126. Лебедюк В. Типологія партійних систем: минуле і сьогодення. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 60–70.

127. Лебедюк В. Конфігурація партійної системи України: низхідні та висхідні тенденції. *Сучасна українська політика* : зб. наук. пр. К. : Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2013. Вип. 28. С. 157–169.

128. Лебедюк В. Еволюція регіонального політичного простору: електоральна мінливість, партійна конкуренція та організаційний розвиток політичних партій на локальному рівні (на прикладі Рівненської області). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні

партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А. Романюка. Львів : Простір-М, 2017. С. 74–80.

129. Лебедюк В. Регіональні особливості динаміки розвитку політичних партій у Рівненській області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів : Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 38–60.

130. Лешаніч М., Остапець Ю. Сучасний стан та регіональна конфігурація партійної системи України. *Політікус*. Випуск 2. 2019. С. 39–45.

131. Лещенко В. Особливості становлення української багатопартійності в умовах суспільної трансформації. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 1 (10). С. 22–28.

132. Липсет С. Неизбывность политических партий. *Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире*. 2006. № 1. С. 14–27.

133. Липсет С., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания. *Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем*. 2004. № 4. С. 204–235.

134. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. Київ: Абрис, 1994. 494 с.

135. Литвиненко О., Якименко Ю. – № 336. Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні. *Національна безпека і оборона*. 2005. № 3. С. 2–12.

136. Лоусон К. Размежевания, партии и избиратели. *Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем*. 2004. № 4. С. 51–55.

137. Ляшенко О. Участь етнополітичних партій у політичних процесах в Україні: досвід і перспективи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. К., 2010. № 2. С. 117–138.

138. Ляшенко О. Електоральний вибір жителів Галичини як джерело для удосконалення державної регіональної політики в Україні. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 6. С. 134–151.

139. Любарев А. Избирательные системы: российский и мировой опыт. М. : РОО «Либеральная миссия», 2016. 632 с.

140. Мадрига Т. Регіональні виборчі кампанії початку ХХІ століття (на прикладі західних областей України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Львів, 2011. 21 с.

141. Мадрига Т. Регіональні виборчі кампанії початку ХХІ століття (на прикладі західних областей України). Івано-Франківськ : Вид-во «Зоря», 2015. 248 с.

142. Майборода М. Правий партійно-політичний спектр Донецької області: становлення та проблеми. *Гілея: науковий вісник*. 2009. Вип. 19. С. 278–286.

143. Майборода М. Позиції політичних партій в органах місцевого самоврядування Донецької області на початку ХХІ століття. *Нова парадигма*. 2009. Випуск 83. С. 97–107.

144. Майборода М. Парламентські вибори 2012 р. в контексті змін політичних поглядів населення Донецької області. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2013. Випуск 6. С. 99–106.

145. Макаров Г., Каплан Ю. Місцеві вибори 2015 р.: проблеми організації, підсумки, тенденції. К. : НІСД, 2015. 28 с.

146. Максимець Б. Національно-демократичні партії України у виборчих кампаніях початку ХХІ століття. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2014. 219 с.

147. Максимець Б.В. Вплив національної ідентичності на результати місцевих виборів початку ХХІ ст. в Україні. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2013. № 10. С. 40–45.

148. Максимець Б. Результати участі національно-демократичних партій в місцевих виборах – 2010 на Івано-Франківщині. *Гілея: науковий вісник*. К., 2011. Випуск 44. С. 682–689.

149. Максимець Б. Інституціалізація радикальних правих політичних партій в сучасній Україні. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 264–266.

150. Макеев С. Регіональна специфіка соціокультурних відмінностей в Україні. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2004. № 3. С. 109–125.

151. Малиновський В. Особливості місцевих виборів 2010 р. URL: <http://fmv-visnyk.pp.ua/wp-content/uploads/2016/2012-20/20.pdf>

152. Малко Р. Фейкові, брате, часи настали. Як розуміти величезне розмаїття партій на місцевих виборах. *Український тиждень*. 2015. № 42. С. 18–20.

153. Мальгин А. Украинский регионализм: массовое сознание и идеология элиты. URL: http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=6902

154. Манайло-Приходько Р. Феномен «регіональних» політичних партій в Україні. *Політікус*. 2016. № 2. С. 93–98.

155. Манайло-Приходько Р. Вплив електорального циклу 2010–2012 років на загальнонаціональний формат та регіональну конфігурацію партійної системи України. *Політологічні читання імені професора Богдана Яроша*. Збірник наукових праць. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 81–89.

156. Манайло-Приходько Р. Регіональні особливості структурування партійного простору України за результатами установчих виборів. *Матеріали науково-практичної конференції Україна–ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин* (3 травня 2018 року, м. Ужгород). Ужгород, 2018. С. 151–158.

157. Манайло-Приходько Р., Остапеч Ю. Місцеві вибори 2015 року: загальнонаціональний та регіональний вимір (на прикладі Закарпатської області). *Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація* : матеріали Першої міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24–25 листопада 2015 року) / Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. Київ–Тернопіль : Карт-Бланш, 2015. С. 406–414.

158. Манайло-Приходько Р. Географія партійного впливу в Україні: феномен регіональних політичних партій. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А. Романюка. Львів : Простір-М, 2017. С. 218–227.

159. Манайло-Приходько Р. Вплив парламентських виборів 2014 року на конфігурацію партійної системи України. *Панорама політологічних студій*. Рівне, 2014. Випуск 14. С. 236–243.

160. Манайло-Приходько Р. Характеристика рівня націоналізації партійної системи України за результатами парламентських виборів 2014 року. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. К. : Видавництво «Гілея», 2017. Випуск 119. С. 367–372.

161. Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12-13 жовтня, 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 50–55.

162. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2018. 292 с.

163. Манайло-Приходько Р. Націоналізація партійної системи України: методологія дослідження. *Регіональні студії*. 2017. № 1. С. 34–39.

164. Манайло-Приходько Р. Вплив «установчих» виборів на еволюцію партійної системи України. *Гілея: науковий вісник*. Збірник наукових праць. К. : Видавництво «Гілея», 2018. Випуск 135. С. 362–367.

165. Мангейм Д., Річ Р. Политология. Методы исследования. М. : Весь мир, 1997. 544 с.

166. Маркітантов В., Віннічук О. Особливості формування і функціонування партійних систем у Хмельницькій області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп.

за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів : Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 131–159.

167. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці : Книга – XXI, 2016. 277 с.

168. Между сепаратизмом и автономией. Региональные и этнические партии в европейской политике / Под. ред. В. Швейцера ; РАН, Ин-т Европы. М., 2006. 197 с.

169. Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння. *Демократія: Антологія* / Упоряд. О. Проценко. К. : Смолоскип, 2005. С. 834–861.

170. Мелешевич А. Проблеми інституціоналізації та перспективи розвитку партійної системи України. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. К. : ІПіЕНД, 2012. С. 46–64.

171. Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах. *Вибори та демократія*. 2006. № 1. С. 1–10.

172. Мельник В. Роль місцевих виборів 2006 року у політичній структуризації суспільства: на прикладі Волинської області. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 96. С. 461–465.

173. Мироненко В. «Украинский транзит»: попытка анализа и прогноза. *Научно-аналитический вестник Института Европы РАН*. 2019. № 3. С. 58–63.

174. Михайлич О. Регіональний чинник електоральних орієнтацій в Україні. URL: www.politik.org.ua

175. Михайлов В. Українські неформальні рухи і влада на Херсонщині у другій половині 1980-х – 1991 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Випуск 42. С. 208–214.

176. Михалева Г. Российские партии в контексте трансформации. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 352 с.

177. Місцеві вибори 2010. Пульс країни. URL: <http://parliament.org.ua/upload/docs/Local%20Election-2010-ua.pdf>

178. Місцеві вибори 2015 (Обрані депутатами). URL: <http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/wm001.html>

179. Молочко П. Сучасні інтерпретації політичних партій як інститутів політичної системи. *Політологічні та соціологічні студії*. Т. XI : збірник наукових праць / наук. ред. А.М. Круглашов. Чернівці : Букрек, 2012. С. 274–287.

180. Морозюк Ю. Партійна система України: визначення рівня націоналізації. URL: <http://naub.oa.edu.ua/2012/partijna-systema-ukrajiny-vuznachennya-rivnya-natsionalizatsiji/>

181. Морокко В. Партійно-політична боротьба в Україні в ході виборчих кампаній 1998–2000 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Випуск XXXI. С. 206–212.

182. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна. К. : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.

183. Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки. *Регіональна історія України* : Зб. наук. статей. К. : Ін-т історії НАН України, 2007. С. 107–122.

184. Нагребельний В. Регіон. Політична енциклопедія. К.: Парламентське видавництво, 2012. 628 с.

185. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / За заг. ред. д. іст. наук, проф. Малика Я.Й. Львів: Світ, 2001. 352 с.

186. Народні депутати України 2-го скликання (1994–1998). URL: <http://rada.gov.ua>

187. Наход М. Особливості політичної палітри північно-західного регіону України. URL: www.cpaec.org.ua/.../Presentation_for_IPO_09_2006_03_2007

188. Осадчук І. Партійна система в контексті функціонування атипової напівпрезидентської системи правління у Грузії (2004–2013). *Політікус*. 2019. Випуск 2. С. 33–38.

189. Оксак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу. *Нова політика*. 2000. № 2. С. 12–16.

190. Олексієнко О. Вибори немісцевого значення. Які виклики

для країни несуть місцеві вибори. *Український тиждень*. 2015. № 42. С. 22–25.

191. Оранжевая революция: версии, хроника, документы / Сост. М. Погребинский. К. : Оптима, 2005. 416 с.

192. Осадца І. Регіональні особливості формування і розвитку політичних партій Чернівецької області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів : Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 73–95.

193. Осколков П. Правый популизм в Европейском Союзе. М. : Ин-т Европы РАН, 2019. 164 с.

194. Остапець Ю. Регіональні особливості парламентських виборів в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області) : автореферат дисертації на здобуття н. ст. к. політ. н. за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2004. 22 с.

195. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України. Серія «Studia Regionalistica». № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород : ПП Данило С.І., 2014. 256 с.

196. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних. Серія «Studia Regionalistica». № 9; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород : ЗІППО, 2016. 252 с.

197. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 412 с.

198. Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів. Ужгород : Карпати, 2009. 408 с.

199. Остапець Ю., Ільтьо Г. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія Філософ-*

сько-політологічні студії. 2019. Випуск 26. С. 159–170.

200. Остапець Ю., Манайло-Приходько Р. Типові чи девіантні: розрахунок евклідової відстані для аналізу особливостей регіонального голосування в Україні на парламентських виборах 1998–2014 рр. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (Чернівці, 17 квітня 2018 р.). Чернівці : Букрек, 2018. С. 77–83.

201. Особливості передвиборних програм політичних партій та передвиборних кампаній в окремих областях України. *Національна безпека і оборона*. 2006. № 8. С. 6–43.

202. Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua>

203. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 1. К. : ЦВК, 1998. 618 с.

204. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 2. К. : ЦВК, 1998. 728 с.

205. Парламентські вибори в Україні 1994 року. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Парламентські_вибори_в_Україні_1994

206. Парламентські вибори 2019: рейтинги партій, електоральні настрої українців (спільне опитування Фонду «Демократичні ініціативи» та Центру Разумкова проведене з 13 по 20 червня 2019 р.). URL: <https://dif.org.ua/article/parlamentski-vibori-2019-reytingi-partiy-elektoralni-nastroi-ukraintsiv> (дата звернення 14.09.2019)

207. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити. *Національна безпека і оборона України*. 2015. № 6–7. 180 с.

208. Партійна структуризація місцевої влади: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку. URL: http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/004b.htm

209. Партійне покриття регіонів: хто має найбільше представництво? / Режим доступу: / ГКД: http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf-6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiy/

210. Партійна система України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку. К. : ІПіЕНД, 2012. 588 с.

211. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору. Ужгород : Видавництво О. Гаркуші, 2006. 136 с.

212. Пащенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології. Ужгород : Карпатська вежа, 2008. 87 с.

213. Педерсен М. Электоральная неустойчивость в Западной Европе (1948 – 1977). *Теория партий и партийных систем* : Хрестоматия. М. : Аспект Пресс, 2008. С. 273–281.

214. Первый электоральный цикл в России (1993–1996). М. : Весь Мир, 2000. 248 с.

215. Перші вибори в об'єднаних громадах. Аналітичний звіт КВУ. URL: <http://www.cvu.org.ua/uploads/Аналітичний%20звіт.pdf>

216. Пляйс Я. Партии и партийные системы в современной России. *Власть*. 2003. № 12. С. 19–24.

217. Погоріла Н. Регіональні поділи в Україні: кілька заперечень проти дихотомії «Схід–Захід» [Електронний ресурс] / Н. Погоріла // Незалежний інтернет-ресурс «Діалог». Рубрика «Проект Україна». URL: <http://dialogs.org.ua/ru/material/full/2/1332>

218. Подгорна В.В. Формування партійної системи в Україні. URL: www.niisp.gov.ua/vydanna/panogama

219. Политическая наука: Социально-политические размежевания и консолидация партийных систем. М. : ИНИОН РАН, 2004. № 4. 244 с.

220. Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. М. : ИНИОН РАН, 2006. № 1. 284 с.

221. Политическая наука: Политические партии, демократия и качество государственного управления. М. : ИНИОН РАН, 2010. № 4. 232 с.

222. Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти. Матеріали конференції, Львів, 12 лютого 2005 р. Львів : ЦПД, 2005. 152 с.

223. Політичні ідентичності в сучасній Україні / За ред. М.С. Кармазіної. К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 288 с.

224. Політичні партії України у парламентській виборчій кампанії 2012 р. К. : ІПіЕНД, 2012. 376 с.

225. Політичні партії України / За ред. Якушика В.М. К., 1996. 234 с.

226. Політичні партії України напередодні парламентських виборів:

стан і тенденції. Національна безпека і оборона. 2001. № 12. С. 15–61.

227. Політичні партії – провідний чинник розвитку політичної системи України. URL: http://old.niss.gov.ua/book/2004_html/004.htm

228. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці ХХ – на поч. ХХІ століть. Навчальний посібник. Ужгород, 2016. 464 с.

229. Попович Б. Етномовне соціальне розмежування як фактор формування партій національних меншин в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, соціологія, філософія*. 2010. № 15. С. 94–99.

230. Право вибору: програми політичних партій та виборчих блоків. К. : Геопринт, 2002. 328 с.

231. Примуш М. Вектори трансформації ідеології політичних партій України. *Вісник СевНТУ* : Зб. наук. пр. Серія: Політологія. 2013. № 145. С. 165–170.

232. Програми кандидатів на пост Президента України (2010). URL: <http://president2010.info/ua/new>

233. Програми політичних партій та виборчих блоків: порівняльний аналіз. *Політичний календар* . 2002. № 2. С. 9–17.

234. Прозорова Н. Особливості кримського регіоналізму. *Віче*. 2003. № 2. С. 31–37.

235. Райківський Б. Трансформація вітчизняної партійно-виборчої системи. *Вісник ЦВК*. 2009. № 2-3. С. 16–28.

236. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Политические исследования*. 1996. № 5. С. 5–15.

237. Регіональний вимір суспільно-політичних процесів в Україні. – *Український соціум* [Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін.]; за ред. В.С. Крисаченка. К. : Знання України, 2005. 792 с. [Електронний ресурс] URL: www.niss.gov.ua/book/Krysachenko/7-5-Ukr_Socium.pdf

238. Регіональний портрет України. К. : УНЦПД, 2003. 336 с.

239. Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994–2018 рр. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/dodatki2018.pdf> (дата звернення 18.09.2019)

240. Рісич Й., Литовченко Л. Вибори: від формалізму до демокра-

тизму (досвід України в 70–90-ті роки ХХ століття). *Вісник Тернопільського технологічного університету*. 1996. № 1. С. 101–111.

241. Рёммеле А. Структура размежевания и партийные системы в Восточной и Центральной Европе. *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 30–51.

242. Розумний М. Виклики національного самовизначення : монографія. К. : НІСД, 2016. 196 с.

243. Розумний М., Павленко І. Парти́йне законодавство та розвиток політичних партій в Україні. К. : НІСД, 2015. 20 с.

244. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика. Л. : ЦПД «Астролябія», 2005. 348 с.

245. Романюк А., Литвин В., Панчак-Бялоблоцька Н. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 462 с.

246. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи : Монографія. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.

247. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.

248. Романюк А. Перспективи соборності України у світлі президентських виборів 2010 року. *Соборність України у світлі президентської виборчої кампанії 2010 року* : Матеріали круглого столу. Львів : ЦПД, 2010. С. 8–14.

249. Романюк А. Формування нового типу політичної партії в контексті трансформації партійних організацій Львівщини протягом періоду незалежності (1991–2016). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : збірник статей і тез за результатами наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 8 жовтня 2016 року / За заг. ред. А. Романюка. Львів : Простір-М, 2017. С. 21–34.

250. Романюк А., Литвин В., Осадчук І. Особливості формування і функціонування партійних систем у Львівській області (2006–2017). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики* : зб. ст. і тез

за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин. Львів : Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 24–38.

251. Романюк А. Формування регіонального формату політичного процесу: на прикладі Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. *Актуальні проблеми політичної науки*. Випуск 4. Ужгород, 2018. С. 37–52.

252. Романюк О. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій. Харків : ХДАК, 2011. 376 с.

253. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду. Монографія. Чернівці : Рута, 2007. 472 с.

254. отар Н. Інституціональні чинники формування регіональних політичних режимів. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 247–249.

255. Рибій О. Критерії та інші орієнтири для аналізу рівня інституціалізації партійної системи та політичних партій в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень* ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2012. № 3 (59). С. 98–108.

256. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. К., 2003. 336 с.

257. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К. : АртЕк, 2001. 224 с.

258. Сейле Д.-Л. Применимы ли размежевания Роккана к Центральной Европе? *Политическая наука*. 2004. № 4. С. 56–63.

259. Склярська О. Політико-географічні процеси в Закарпатській і Чернівецькій областях : монографія. Львів, 2011. 228 с.

260. Сліпецька Ю. Електоральна карта сучасної України: електоральні розмежування як основа формування соціополітичного поділу на територіальній основі в Україні. *Освіта регіону*. 2010. № 3. С. 84–92.

261. Сліпецька Ю. Регіональні ідентичності як основа формування соціополітичного поділу. *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. К., 2010. № 4. С. 111–117.

262. Сліпецька Ю. Соціополітичний поділ на територіальній основі в Україні: стан та перспективи трансформації : автореф. дис. канд. політ. наук : 23.00.02 ; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. 19 с.

263. Сморгунов Л. Современная сравнительная политология. М. : РОССПЭН, 2002. 472 с.

264. Сморгунов Л. Сетевые политические партии. *Полис. Политические исследования*. 2014. № 4. С. 21–37.

265. Соловьев Э. Эволюция партийных систем: новая точка бифуркации? *Контуры глобальных трансформаций*. 2018. Том 11. № 3. С. 185–198.

266. Стан політичних партій напередодні державного фінансування (Звіт Комітету виборців України. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:Звіт%20КВУ%3A%20%22Стан%20політичних%20партій%20напередодні%20державного%20фінансування%22>)

267. Стегній О., Чурилов М. Регіоналізм як об'єкт соціологічного дослідження. К., 1998. 236 с.

268. Стефурак М. Специфіка проведення місцевих виборів та функціонування інституту політичної опозиції (на прикладі західних областей України). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса*. 2016. Випуск 3–4. С. 324–337.

269. Сушко О. Електоральний розкол України: білорусизація починається з регіонів? *Політична думка*. 2002. № 1. С. 24–32.

270. Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії 2006: відмінність, протиріччя, перспективи єднання (Круглий стіл). *Національна безпека і оборона*. 2006. № 1. С. 35–50.

271. Таагапера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. *Политические исследования*. 1997. № 3. С. 114–137.

272. Табачник Д., Верник О. Западные избирательные системы:

мифы, геополитика, права человека. Харьков : Фолио, 2009. 271 с.

273. Танчук Н. Регіони України: проблемні характеристики. *Гілея. Науковий вісник*. Випуск 43. К., 2011. С. 586–597.

274. Таран С. Підходи до вивчення регіоналізму та етнічних груп у західній політології: гіпотези для України. URL: http://www.jimagazine.lviv.ua/anons2013/Taran_Pidhody_do_vyvchennya.htm

275. Татаренко Т. Регіональна ідентичність в політичному просторі України. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_30/.../P8_doc.pdf

276. Таран С. Клієнтелізм як вияв регіоналізму: досвід вивчення у світі і в Україні. *Політологічний вісник*. Збірник наукових праць. Випуск 67. С. 227–249. URL: <http://idi.kiev.ua/2013/06/01/klientelizm-yak-viyav-regionalizmu/>

277. Татаренко Т. Регіональний фактор у політичному житті України. Луганськ : Вид. «СНУ ім. В. Даля», 2005. 416 с.

278. Татаренко Т. Регіональний чинник у формуванні політичної ідентичності. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 51–60.

279. Татаренко Т. Регіональні політичні процеси та їх концептуальне обґрунтування. *Людина і політика*. 2002. № 1. С. 121–129.

280. Телуха Є. Вплив виборчої системи на формування партійної системи та механізму політичної влади в Україні. URL: [http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2391/2/Телуха 20Є.В.pdf](http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2391/2/Телуха%20Є.В.pdf)

281. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза. М. : РОССПЭН, 2009. 751 с.

282. Теория партий и партийных систем : Учебное пособие для студентов вузов. М. : Аспект Пресс, 2008. 367.

283. Теория партий и партийных систем : Хрестоматия. М. : Аспект Пресс, 2008. 400 с.

284. Типология. Философский энциклопедический словарь / 2-е издание. Москва : Советская энциклопедия, 1989. С. 656.

285. Тищенко Ю. Забезпечення ефективної участі національних меншин у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд. К. : УНЦПД, 2012. 49 с.

286. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин

(тенденції сучасного розвитку). Ужгород : ІВА, 2002. 160 с.

287. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влада України до і після виборів 2002 р. *Універсум*. 2002. № 9–10. С. 5–12.

288. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні. *Політична думка*. 1998. № 2. С. 107–120.

289. Томпсон Е. Регіони, регіоналізація та регіоналізм у сучасній Європі. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Луганськ : Альмамагер, 2002. С. 95–110.

290. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. 428 с.

291. Третьою не буде (Більшість регіональних партій, які пройшли до місцевих рад, підіграватимуть владі). *Тиждень*. 2010. № 47. С. 18–20.

292. Туровский Р.Ф. Региональное измерение электорального процесса: концептуальные основы исследований / Р.Ф. Туровский // *Общественные науки и современность*. 2006. № 5. С. 5–19. [Електронний ресурс] URL:<http://www.electoralgeography.Com/ru/articles/turovsky/2006/regional-dimension-of-electoral-process.html>

293. Туровский Р. Электоральное пространство России: от навязанной национализации к новой регионализации? *Полития*. 2012. № 3. С. 100–119.

294. Туровский Р. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития*. 2016. № 1. С. 162–180.

295. У кольорах «помаранчевої революції» / Загальна редакція та упорядкування Ю. Шаповала. К. : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007. 308 с.

296. Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки. 2005. К. : Знання України, 2005. 608 с.

297. Угрин Л. Вплив регіональних ідентичностей на політичний процес в Україні. *Регіональний вимір політичного процесу в Україні* : Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції. Львів : ЦПД, 2007. URL: http://westukr.itgo.com/ugryn_cpd_conf_0701.html

298. Україна напередодні року виборів: запити суспільства, позиції політичних акторів, контури нової влади. *Національна безпека і оборона*. 2018. № 3-4. 135 с.

299. У 2019 р. в Україні з'явилося три нові партії – КВУ. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:u-2019-r-v-ukraini-ziavylo-sia-try-novi-partii-kvu> (дата звернення 23.09.2019)

300. Україна: політична історія. XX – поч. XXI ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В. Смолій, Ю. Левенець (співголови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2007. 1028 с.

301. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / Заг. ред. Когута І.О. ; Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ–Львів, 2007. 336 с.

302. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / За ред. М. Кармазіної. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 588 с.

303. Український центр політичних та економічних досліджень ім. О. Разумкова. URL: <http://razumkov.org.ua/> (дата звернення 23.09.2019)

304. Український незалежний центр політичних досліджень. Офіційний сайт. URL: <http://www.ucipr.kiev.ua/>

305. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность. *Политические исследования*. 1992. № 5–6. С. 156–163.

306. Ушакова Ж. Основні підходи до дослідження регіоналізму як об'єктивного процесу сучасної світової політики. *Гілея*. Випуск 19. К., 2009. С. 317–324.

307. Феценко І. Лузери парламентських виборів. Як донедавна популярні партії програли новим політсилам. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/07/25/7221939/> (дата звернення 14.09.2019)

308. Фесенко В. Дневник парламентских выборов – 2019: финал. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/> (дата звернення 14.09.2019)

309. Фісун О. Українська неопатримоніальна демократія: формування, специфіка та тенденції розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології*. 2011. С. 45–51.

310. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

311. Хенкин С.М. Региональные и этнические партии в Европе. *Современная Европа*. 2007. № 1. С. 152–156.

312. Хмелько В. Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня*. 2006. № 24 (603). 24–30 червня. URL: <http://dt.ua/articles/47092>

313. Хейл Г. Факторы клиентелизма: Политическая экономия, политизированная этничность и посткоммунистический транзит. Патро-клиентские отношения в истории и современности. М. : РОССПЭН, 2016. С. 334–365.

314. Хомин І. Методологічні засади дослідження міжпартійних взаємодій у суспільствах, що трансформуються. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Соціологія. Політологія. Право*. 2012. Випуск 2 (14). С. 38–43.

315. Хроники современной Украины. Том 3: 1997–1998. К. : Основные ценности, 2002. 380 с.

316. Чахар Р. Учредительные выборы и их значение для процесса трансформации политических систем государств Центральной Европы. *Политическая концептология*. 2015. № 1. С. 231–236.

317. Чабанна М. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки демократії. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3287/Chabanna_Dovira_do_politychnykh_instytutiv.pdf?sequence=1 (дата звернення 23.09.2019)

318. Чебаненко О. Місцеві вибори – 2010: загальнонаціональні тенденції. *Місцеві вибори – 2010. Пульс країни*. К. : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. С. 7–22.

319. Чергові вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня 2010 року: Інформаційне видання. К. : Фенікс, 2011. 840 с.

320. Черкашин К.В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах : автореф. дис. к. політ. н. 23.00.02 ; Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського. Сімферополь, 2005. 22 с.

321. Черниш Н., Грицак Я., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 рр.). *Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні* [Спеціаль-

ний випуск часопису «Україна модерна»]. Київ–Львів, 2007. С. 61–91.

322. Чи властиві українцям настрої сепаратизму? [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва». URL: <http://www.dif.org.ua/ua/events/nkdfkedlkrjgkje.htm>

323. Шамайда Т. Рух на Схід. Підтримка українських партій на Сході і Півдні повільно, але неухильно зростає. URL: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/48892/Ruh_na_Skhid_Pidtrymka_ukrajinskyh_partij_na

324. Шашкова Я. Трансформации российской партийной системы в контексте глобальных тенденций партогенеза. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2019. № 47. С. 189–197.

325. Шведа Ю. Партії та вибори : енциклопедичний словник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 750 с.

326. Шведа Ю. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії : навч.-мет. посіб. К. : Знання, 2012. 373 с.

327. Шведа Ю. Партійна системи незалежної України: етапи трансформації. *Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації*. 2009. № 3. С. 50–55.

328. Шведа Ю. Партії та партійна система України. Львів : ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 132 с.

329. Швейцер В. Региональные партии выходят на авансцену. *Современная Европа*. 2006. № 4. С. 84–93.

330. Швейцер В. Трансформация партийно-политических систем Европы. Большая Европа. Идеи, реальность, перспективы : Монография. М. : Весь Мир, 2014. С. 541–562.

331. Швець О., Маслоva Н. Електоральна рибжність Кіровоградської області. *Учёные записки Таврического университета имени В.И. Вернадского. Серия «География»*. Том 26. № 4. С. 169–182.

332. Шелемба М. Конфігурація партійної системи України після позачергових парламентських виборів 2014 р. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Випуск 18. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2015. С. 236–239.

333. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Львів, 2015. 252 с.

334. Шипунов Г. Принципи концептуалізації ідейно-інституційної еволюції лівих політичних партій. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – історія та теорія політичної науки. Львів, 2018. 532 с.

335. Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины). *Общественные науки и современность*. 2003. № 4. С. 47–62.

336. Якименко Ю. Найкраща партія: що впливає на розвиток українських політсил. URL: <http://razumkov.org.ua/komentari/naikrashchaparitia-shcho-vplyvaie-na-rozvytok-ukrainskykh-politsyl>

337. Яневський Д. Хроніка «помаранчевої революції». Харків : Фоліо, 2005. 319 с.

338. Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів-2015). URL: <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8>

339. Яремчук В. Регіональний політичний режим у Львівській області: трансформація у роки незалежності. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 249–255.

340. Ярошук Л. Місцеві вибори у Волинській області 2015 року: вплив політичних партій на виборчий процес. *Панорама політологічних студій*. Випуск 14. Рівне, 2014. С. 243–251.

341. Ясіньська А. Особливості функціонування регіонального політичного режиму у Харківській області в умовах гібридної війни. *Політичні процеси сучасності: глобальний та регіональний виміри*. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 12–13 жовтня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 296–304.

342. Almond G., Powell D. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Boston : Little, Brownand Co., 1966. 348 p.

343. Antoszewski A., Herbut R. Systemy politycznew spółczesnej Europy. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006. 367 s.

344. Beyme K. Party Leadership and Change in Party Systems: Towards a Postmodern Party State?// *Government and Opposition*. 1996. Vol. 31. P. 135–159.

345. Blondel J., Mair P. Types of Party Systems. The West European Party Systems. Oxford University Press, 1990. P. 302–311.

346. Brancati D. The Destabilizing Effects of Regional Parties in Europe. *Constitutional Political Economy*. 2005. Vol. 16 (2). P. 143–159.

347. Campbell A., Converse Ph., Miler W., Stokes D. The American Voter. New York : Willey, 1960.

348. Caramani D. The Nationalization of Politics. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 369 p.

349. Carothers T. The end of the transition Paradigm. *Journal of democracy*. 2002. Vol. 13. P. 5–21.

350. Carothers Th. The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*. 2002. Vol. 13. P. 5–21.

351. Dahl R., Mair P. Party Systems and Patterns of Opposition. The West European Party Systems. Oxford University Press, 1990. P. 296–302.

352. Dalton R.J., Flanagan S.C., Beck P.A. (eds.) Electoral Change in Advanced Industrial Democracies. Realignment or Deraignment? Princeton, New York : Princeton University Press, 1984.

353. Dandoy R. Ethno-regionalist parties in Europe: a typology. *Perspectives on Federalism*. 2010. Vol. 2. P. 194–220.

354. De Winter L., Tursan H. Regionalist Parties in Western Europe. London: Routledge, 1998. 280 p.

355. Duverger M. A new political system model: Semi-presidential government. *European Journal of Political Research*. 1980. Vol. 8. P. 185–187.

356. Duverger M. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. New York : John Wiley & Sons, 1963. 393 p.

357. Erk J. Sub-state nationalism and the left-right divide: critical junctures in the formation of nationalist labour movements in Belgium. *Nations and Nationalism*. 2005. 11 (4). P. 551–570.

358. Farrell D.M. Electoral Systems. A Comparative Introduction. New

- York : PALGRAVE MACMILLAN, 2001. 241 p.
359. Fiorina M. Retrospective Voting in American National Elections. New Haven : Yale University Press, 1984.
360. Golosov G. The Effective Number of Parties: A New Approach. *Party Politics*. 2009. Vol. 10. P. 1–22.
361. Golosov G. Party system classification: A methodological inquiry. *Party Politics*. 2011. Vol. 17. P. 539–560.
362. Herbut R. Systemy partyjne w Europie Zachodniej—ciągłość i zmiana. Studium porównawcze. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. 278 s.
363. Herbut R. Teoria i praktyka funkcjonowania partii politycznych. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. 224 s.
364. Horowitz D. Ethnic Groups in Conflict. Berkeley : University of California Press, 1985. 697 p.
365. Janda K. Political Parties: A Cross-National Survey. New York : The Free Press, 1980. 178 p.
366. Inglehart R. The Changing Structure of political Cleavages in Western Society. Electoral Change in Advanced Industrial Democracies. Princeton : Princeton University Press, 1984. P. 25–69.
367. Katz R.S. Party Government: a Rationalistic Conception. Visions and Realities of Party Government. Berlin : De Gruyter, 1986. P. 31–71.
368. Katz R.S. Party Government and its Alternatives. Party Governments: European and American Experiences. Berlin: De Gruyter, 1987. P. 1–26.
369. Koole R. The Vulnerability of the Modern Cadre Party in the Netherlands. How Parties Organize: Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies / R. S. Katz, P. Mair (eds.). Thousand Oaks, London, New Delhi : Sage, 1994. P. 278–303.
370. Knutsen O. Social Structure and Party Choice in Western Europe. A Comparative Longitudinal Study. PALGRAVE MACMILLAN, 2004. 282 p.
371. Kitschelt H. European Party Systems: Continuity and Change. Developments in West European Politics. London : MacMillan Press, 1997. 363 p.
372. Laakso M., Taagepera R. The «Effective» Number of Parties. Comparative Political Studies. *A quarterly journal*. 1979. Vol. 12. P. 3–27.

373. Lijphart A. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven : Yale University Press, 1984. 229 p.

374. Lijphart A. *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies. 1945–1990*. New York . Oxford : Oxford University Press, 1994. 209 p.

375. Moon D.S., Bratberg O. Conceptualising the multi-level party: twocomplementary approaches. *Politics*. 2010. Т. 30. № 1. С. 52–60.

376. Linz J. *Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference? The Crisis of Presidential Democracy: The Latin American Evidence*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 1994. P. 3–87.

377. La Palombara J., Weiner M. *The Origin and Development of Parties. Political Parties and Political Development*. Princeton, 1996. P. 3–24.

378. Margetts H. *Cyber Parties*. *Handbook of Party Politics* (ed. by R. Katz & W. Crotty). Newbury Park, London, New Delhi : Sage, 2006. 536 p.

379. Merkel W. *Systemtransformation*. Opladen, 1999. S. 155–162.

380. Mainwaring S., Shugart M.S. *Conclusion: Presidentialism and the Party system. Presidentialism and democracy in Latin America*. Cambridge, 1997. P. 394–439.

381. Mainwaring S., R. Scully. *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1995. 578 p.

382. Mainwaring S., Torcal M. *Party system institutionalization and party system theory after the third wave of democratization / R. S. Katz and W. Crotty (eds//Handbook of Party Politics*. London, Thousand Oaks, CA and New Delhi : Sage, 2006. P. 204–227.

383. Wolinetz S. *The transformation of Western European Party systems / P. Mair // The West European Party Systems*. Oxford University Press, 1990. P. 218–232.

384. *Political Parties and Democracy*. Baltimore and London : The Johns University Press, 2001. 356 p.

385. Rae D., Taylor M. *The Analysis of Political Cleavages*. New Haven: Yale University Press, 1970. 152 p.

386. Rose R., Mackie T.M. *Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off*

Facing Organizations. When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations / Ed. by K. Lawson and P.H. Merkl. Princeton : Princeton University Press, 1988.

387. Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. Cambridge : Cambridge University Press, 1976. 370 p.

388. Siaroff A. Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945. New York and London : Taylor and Francis, 2000. 484 p.

389. Sorens J. The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies. *Comparative Political Studies*. 2005. Vol. 38 (3). P. 304–326.

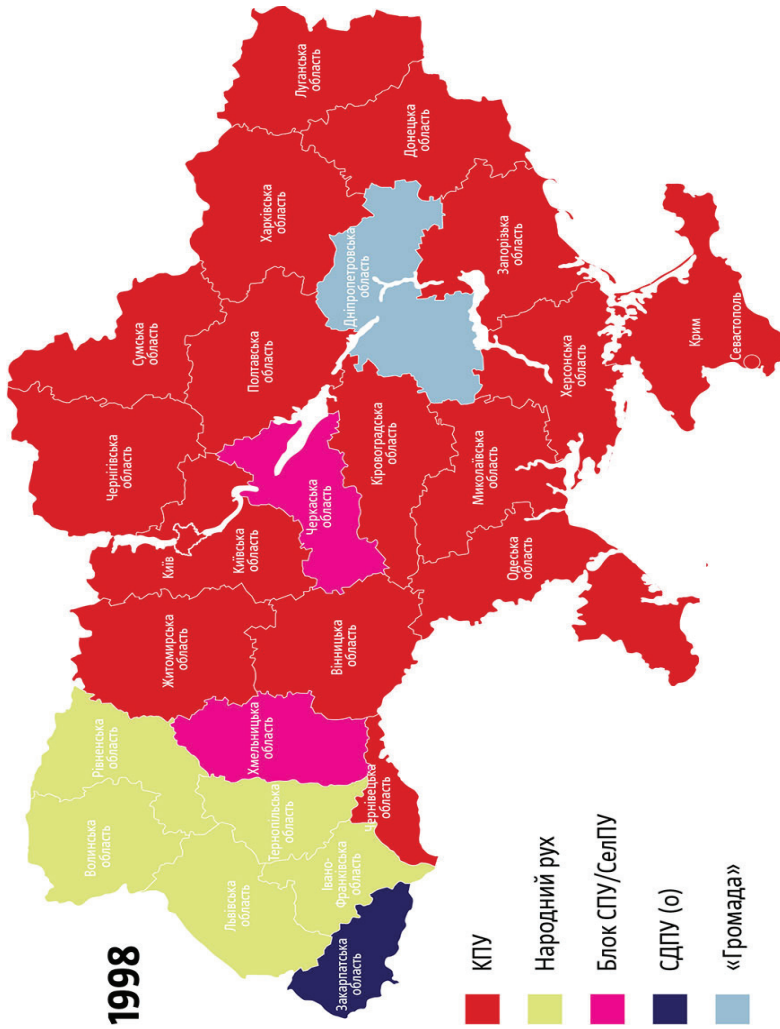
390. Thorlakson L. Patterns of party integration, influence and autonomy in seven federations. *Party Politics*. 2009. T. 15. № 2. P. 157–177.

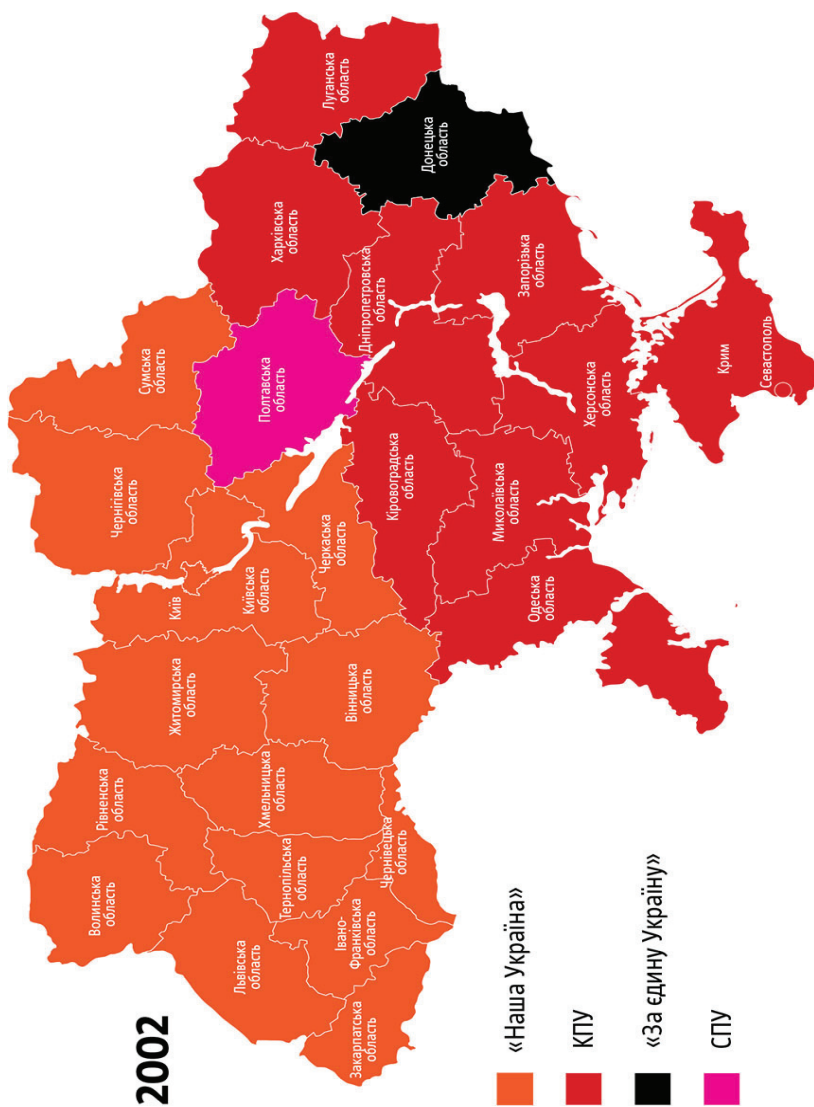
391. Van Houten P. Multi-Level Relations in Political Parties a Delegation Approach. *Party Politics*. 2009. T. 15. № 2. C. 137–156.

ДОДАТКИ

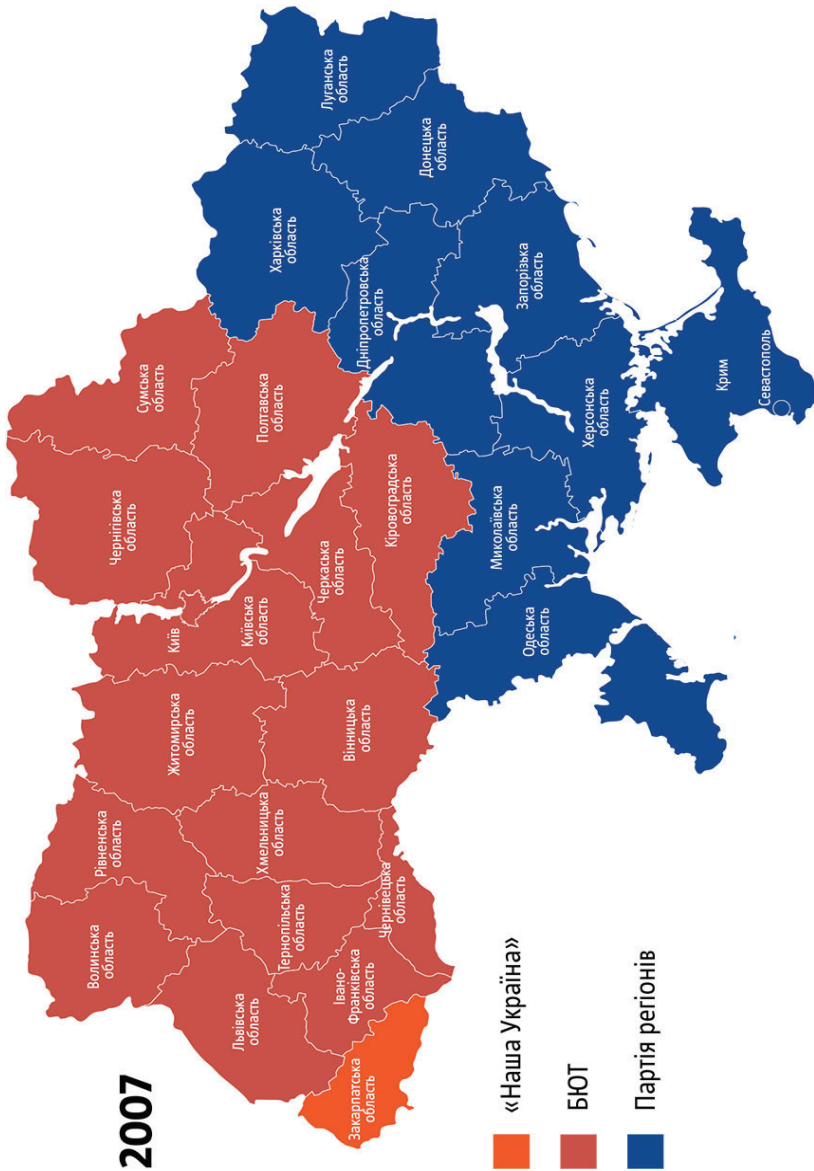

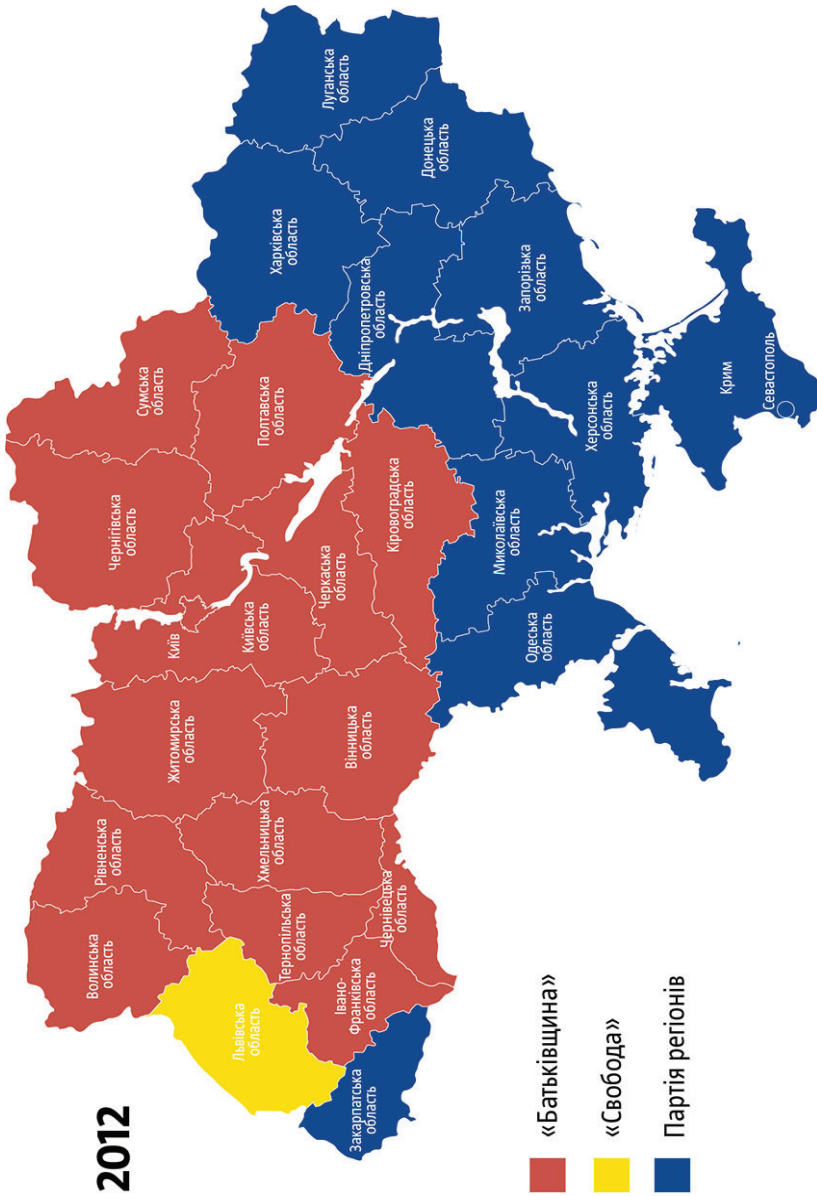
Електоральні карти парламентських виборів 1998–2004

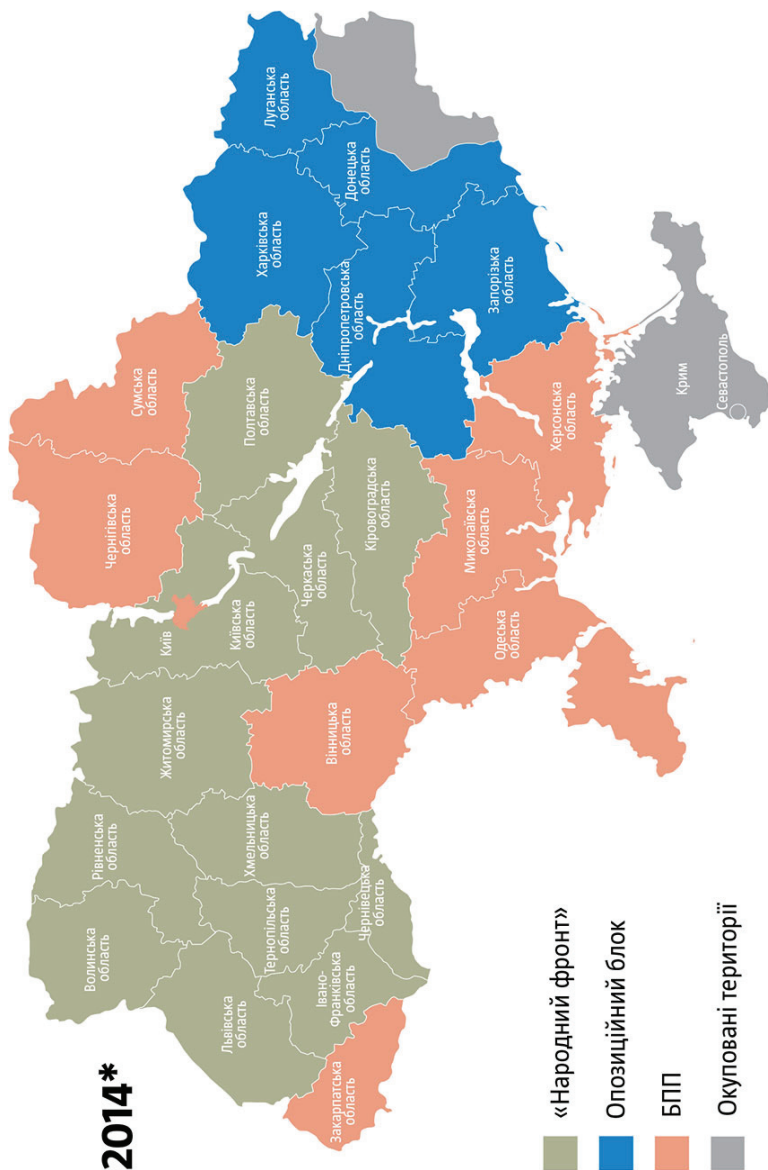

*Вибори-2014 у Криму та Севастополі не відбулися через окупацію. На Донеччині та Луганщині вибори відбулися в частині регіону за даними ЦВК

Додаток А

Таблиця 1

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 1998 р. у центральних областях України, % *

Партія, виборчі блоки	м. Київ	Київська	Вінницька	Кіровоград.	Полтавська	Хмельниць.	Черкаська	Житомирс.	Сумська	Чернігівс.
КПУ	14,4	20,61	24,91	29,14	23,74	21,22	18,94	23,29	25,43	30,29
НРУ	10,86	8,01	4,61	4,58	7,32	8,18	7,73	10,35	3,53	6,00
ВБ «СПУ та СелПУ»	4,65	16,6	19,7	17,27	21,30	21,26	25,96	15,19	13,04	18,93
ПЗУ	8,58	6,73	4,57	4,64	4,37	4,74	4,92	5,74	4,27	5,26
НДП	3,22	5,62	12,4	5,62	3,85	6,14	5,55	4,63	3,53	4,8
ВО «Громада»	2,97	1,83	2,04	6,27	1,19	1,43	1,63	1,64	1,7	1,97
ПСПУ	4,44	5,07	3,32	3,73	3,15	2,61	4,58	3,46	20,89	6,85
СДПУ (о)	8,48	3,99	1,63	3,77	2,88	3,24	3,7	3,6	2,54	2,1

м. Київ: ВБ «Вперед, Україно!» – 8,57; ПП «Наша Україна» – 5,34

Кіровоградська область: ВБ «Трудова Україна» – 4,12

Хмельницька область: НДП – 5,73

Житомирська область: Народна партія – 4,89; ХДПУ – 4,36

Таблиця 2

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки,
які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 1998 р.
у південних областях України, % *

Партії, виборчі блоки	Одеська	Миколаївська	Херсонська	АРК	м. Севастополь
КПУ	28,23	38,87	34,34	39,34	45,99
НРУ	4,08	6,38	4,81	6,76	1,77
ВБ «СПУ та СелПУ»	7,39	5,59	11,23	1,62	1,55
ПЗУ	10,74	5,73	6,5	5,7	5,91
НДП	3,58	10,50	4,42	4,41	6,92
ВО «Громада»	1,28	2,08	4,94	2,91	2,6
ПСПУ	2,82	4,06	4,13	1,47	0,95
СДПУ(о)	3,47	3,48	2,59	2,05	1,26

Одеська область: Народна партія – 6,2

АРК: ПП «Союз» – 10,68

Таблиця 3
Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 1998 р. у східних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Дніпропетровська	Донецька	Запорізька	Луганська	Харківська
КПУ	25,62	35,45	32,01	45,97	35,49
НРУ	5,06	2,19	3,49	2,21	3,27
ВБ «СПУ та СелПУ»	3,17	1,78	5,21	5,20	5,91
ПЗУ	4,84	4,00	7,75	4,73	5,42
НДП	3,02	3,44	6,17	3,23	6,05
ВО «Громада»	35,34	2,68	2,95	3,79	2,49
ПСПУ	1,73	4,24	6,49	4,41	10,08
СДПУ(о)	2,39	1,84	3,38	2,41	3,53

Донецька область: ВБ «Трудова Україна» – 14,81; ВБ «Партія праці та Ліберальна партія – РАЗОМ» – 6,7; ПП «Наша Україна» – 3,61

Запорізька область: ПП «Наша Україна» – 5,91

Луганська область: ВБ «Трудова Україна» – 5,53

Таблиця 4

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 1998 р. у західних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Ів.-Франк.	Львівська	Тернопільська	Рівненська	Волинська	Чернівецька	Закарпатська	Україна
КПУ	2,99	4,09	2,90	7,55	9,21	20,18	6,64	24,65
НРУ	27,98	32,10	28,28	29,28	17,24	15,29	7,19	9,4
ВБ «СПУ та Сел.ПУ»	2,00	1,63	2,08	6,53	5,97	6,64	2,38	8,55
ПЗУ	4,19	3,19	4,40	5,65	6,28	3,40	5,4	5,43
НДП	5,1	5,5	4,46	3,79	5,07	4,99	6,27	5,01
ВО «Громада»	1,53	0,90	1,77	1,54	2,07	1,41	2,92	4,67
ПСПУ	0,57	0,67	0,53	1,21	1,15	1,45	1,13	4,04
СДПУ(о)	3,97	4,3	3,94	3,60	3,27	9,04	31,17	4,01

Івано-Франківська область: ВБ «Національний фронт» – 23,75; Народна партія – 5,18; ПП «Наша Україна» – 4,33

Львівська область: ПП «Наша Україна» – 12,78; ВБ «Національний фронт» – 9,72; Народна партія – 6,98

Тернопільська область: ВБ «Національний фронт» – 20,86; Народна партія – 4,10; ПП «Наша Україна» – 3,48

Рівненська область: Народна партія – 10,12

Волинська область: Народна партія – 14,82; ПП «Наша Україна» – 3,91; ВБ «Національний фронт» – 3,76

Чернівецька область: ВБ «Національний фронт» – 3,58

Закарпатська область: ПП «Наша Україна» – 4,88

Таблиця 5

**Голосування за політичні партії і виборчі блоки
на парламентських виборах 1998 р. у розрізі Захід (Галичина) – Схід (Донбас), %***

Партії, виборчі блоки	Львівська	Івано-Франків.	Тернопільська	Донецька	Луганська	АРК
КПУ	4,09	2,99	2,9	35,45	45,97	39,34
НРУ	32,1	27,98	28,28	2,19	2,21	6,76
ВБ «СПУ та Сел. ПУ»	1,63	2,00	2,08	1,78	5,20	1,62
ПЗУ	3,19	4,19	4,4	4,00	4,73	5,7
НДП	5,5	5,1	4,46	3,44	3,23	4,41
ВО «Громада»	0,9	1,53	1,77	2,68	3,79	2,91
ПСПУ	0,67	0,57	0,53	4,24	4,41	1,47
СДПУ(о)	4,3	3,97	3,94	1,84	2,41	2,05

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Б

Таблиця 1

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 2002 р. у центральних областях України, %*

Партія, виборчі блоки	м. Київ	Київ- ська обл.	Ві- ниць- ка обл.	Кірово- градс. обл.	Пол- тавська обл.	Хмель- ницька обл.	Чер- каська обл.	Жито- мир- ська обл.	Сум- ська обл.	Черні- гівська обл.	Україна
ВБ «Наша Україна»	28,05	25,78	29,43	10,00	20,46	34,79	26,98	21,84	18,61	24,81	23,57
КПУ	9,04	10,81	11,72	22,24	17,69	13,46	13,30	18,85	16,49	16,63	19,98
ВБ «За ЄДУ»	3,97	9,59	6,26	13,29	6,17	8,19	4,90	12,65	17,05	8,55	11,77
БЮТ	12,83	10,56	13,47	9,85	8,07	12,64	11,13	6,81	7,50	7,27	7,26
СПУ	4,27	11,93	21,26	15,15	22,05	8,71	18,94	11,13	15,08	15,13	6,87
СДПУ(о)	4,85	4,54	1,94	6,38	3,74	4,50	4,50	7,36	3,21	3,05	6,27
БНВ	4,19	3,36	1,33	2,73	2,30	2,30	2,51	2,16	4,67	2,09	3,22
ВПО «Жінки за майбутнє»	1,33	2,49	1,07	2,08	1,85	1,85	1,71	2,63	1,37	1,77	2,11
КОП	3,81	2,21	1,05	1,01	1,49	1,49	1,48	1,02	1,02	1,01	2,02

м. Київ: ВБ «Єдність» – 11,62

Київська область: ВБ «Єдність» – 3,57
 Сумська область: ВБ «Руський блок» – 0,47

Таблиця 2

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 2002 р. у південних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	АРК	Севастополь	Україна
ВБ «Наша Україна»	6,62	5,99	11,82	11,82	2,99	23,57
КПУ	26,20	29,29	31,59	33,91	32,73	19,98
ВБ «За Єдину Україну»	14,37	14,14	7,16	5,92	13,15	11,77
ВБ «Блок Юлії Тимошенко»	3,20			4,33		7,26
СПУ	7,51	5,37	8,21	0,75	1,43	6,87
СДПУ(о)	8,03	12,09	7,94	12,47	3,71	6,27
ВБ «Блок Наталії Вітренко»	4,18	4,95	3,96	3,87	3,51	3,22
ВПО «Жінки за майбутнє»	3,17	3,21	2,89	3,57	3,45	2,11
ВБ «Команда озимого покоління»	2,45	3,18	2,81	3,20	3,16	2,02

Одеська область: ПЗУ – 3,16; ПП «Яблуко» – 2,59

м. Севастополь: ВБ «Руський блок» – 8,83

АРК: ВБ «Руський блок» – 4,76

Таблиця 3
Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 2002 р. у східних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Донецька обл.	Дніпропетровська обл.	Запорізька обл.	Луганська обл.	Харківська обл.	Україна
ВБ «Наша Україна»	2,69	6,35	7,93	3,62	5,92	23,57
КПУ	29,78	31,86	33,40	39,68	30,69	19,98
ВБ «За ЄДУ»	36,83	11,43	7,91	14,38	15,38	11,77
БЮТ	1,4	4,32	2,37	1,51	1,85	7,26
СПУ	1,82	4,42	3,28	3,15	4,58	6,87
СДПУ(о)	4,66	9,58	10,68	9,48	10,36	6,27
БНВ	4,58	4,58	5,21	4,42	5,17	3,22
ВПО «Жінки за майбутнє»	1,67	1,67	3,82	2,82	2,68	2,11
КОП	1,06	1,06	2,81	1,72	4,73	2,02

Донецька область: ВБ «Руський блок» – 0,51

Дніпропетровська область: ВБ «Руський блок» – 0,75

Запорізька область: ВБ «Руський блок» – 0,77

Луганська область: ВБ «Руський блок» – 2,00

Харківська область: ВБ «Руський блок» – 0,77

Таблиця 4
Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які подолали виборчий бар'єр на парламентських виборах 2002 р. у західних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Тернопільська обл.	Рівненська обл.	Волинська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Україна
ВБ «Наша Україна»	74,61	63,92	69,01	54,80	57,55	46,27	36,50	23,57
КПУ	1,94	2,63	1,55	5,34	5,32	8,17	5,96	19,98
ВБ «За ЄДУ»	2,45	3,43	1,86	10,63	8,01	5,51	9,96	11,77
БЮТ	9,68	17,13	18,83	2,99	13,31	7,25	4,39	7,26
СПУ	1,07	1,01	0,92	3,33	1,59	2,67	1,38	6,87
СДПУ(о)	1,81	2,26	1,02	9,91	2,31	10,10	13,94	6,27
БНВ	0,52	0,79	0,39	0,83	1,20	2,09	1,64	3,22
ВПО «Жінки за майбутнє»	0,92	0,71	0,58	1,50	1,03	1,77	3,12	2,11
КОП	0,42	0,54	0,24	0,84	0,69	1,01	0,94	2,02

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток В
Переможці парламентських виборів в регіонах України 1998–2014 рр.*

Регіони, області	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
Захід							
Івано-Франківська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	Блок «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Львівська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	Блок «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Свобода»	ПП «Народний фронт»	«Голос»
Тернопільська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Волинська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	Партія регіонів	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Рівненська	НРУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»

Закарпатська	СДПУ(о)	ВБ «Наша Україна»	Блок «Наша Україна»	Блок «НУ – НС»	Партія регіонів	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Слуга народу»
Чернівецька	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Центр							
м. Київ	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Слуга народу»
Київська	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Вінницька	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Слуга народу»
Кіровоградська	КПУ	КПУ	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Полтавська	КПУ	СПУ	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»

Хмельницька	ВБ «СПУ та Сел.ПУ»	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Черкаська	ВБ «СПУ та Сел.ПУ»	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Житомирська	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Народний фронт»	ПП «Слуга народу»
Сумська	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Слуга народу»
Чернігівська	КПУ	ВБ «Наша Україна»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	«Блок Юлії Тимошенко»	ВО «Батьківщина»	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Слуга народу»
Південний Схід								
Одеська	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Слуга народу»
Миколаївська	КПУ	КПУ	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	Партія регіонів	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Слуга народу»

Додаток Г
**Регіональна організаційна структура політичних партій – учасниць
 парламентських виборів 1998 р.***

Назва партії, дата реєстрації, чисельність	Захід	Центр	Південь	Схід	К-ть регіон./ місц. орг.	Найбільша к-ть організації (обл.)
КПУ 5.10.1993 140 тис.	110	212	80	141	27/543	Львівська (27), Луганська (30), Донецька (38), Одеська (33)
НРУ 1.02.1993 60 тис.	115	188	74	84	27/485	Київська (26), Львівська (25), Полтавська (25), Хмельницька (26), Житомирська (26)
СПУ 25.11.1991 34 тис.	107	251	93	143	27/609	Львівська (25), Київська (34), Вінницька (32), Хмельницька (26), Дніпропетровська (33), Донецька (32), Одеська (32)
СелПУ 3.03.1992 72 тис.	59	205	75	122	26/469	Київська (34), Луганська (28), Харківська (31), Черкаська (23)
ПЗУ 24.05.1991 6 тис.	106	208	84	108	27/506	Львівська (24), Житомирська (26), Київська (34), Донецька (33), Одеська (32)

НДП 30.05.1996 7,5 тис.	118	142	61	98	27/419	Київська (33), Вінницька (32), Полтавська (30), Дніпропетровська (32), Донецька (31), Луганська (31), Харківська (33)
ВО «Громада» 22.03.1994 4 тис.	110	212	80	141	27/543	Львівська (27), Луганська (30), Донецька (38), Одеська (33)
ПСПУ 12.07.1996	11	123	46	64	24/244	Київська (19), Вінницька (18), Донецька (20), Чернігівська (16)
СДПУ(о) 1.07.1996 16 тис.	111	247	99	169	27/642	Київська (34), Полтавська (30), Дніпропетровська (34), Донецька (45), Луганська (31), Харківська (34), Одеська (30)
ПРП 24.10.1997	103	142	61	98	27/404	Київська (32), Донецька (24), Одеська (25)
АПУ 30.12.1996 200 тис.	119	225	117	91	27/461	Київська (34), Луганська (28), Харківська (31)
УРП 5.11.1990 14 тис.	101	168	63	102	27/410	Київська (25), Вінницька (25), Хмельницька (26), Дніпропетровська (23), Харківська (31), Одеська (28)

УНА 29.09.1997 1 тис.	6	21	2	0	25/29	Київська (9)
СНПУ 16.10.1995	30	22	8	4	19/64	Волинська (10), Львівська (13), Хмельницька (5)
ПП «Союз» 11.06.1997	24	95	55	57	16/231	АРК (21), Дніпропетровська (21), Київська (22), Одеська (22)

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Д
Регіональна організаційна структура політичних партій – учасниць
парламентських виборів 2002 р.*

Назва партії, дата реєстрації, членськість	Захід	Центр	Південь	Схід	К-ть регіон./ місц. орг.	Найбільша к-ть організацій (обл.)
КПУ 5.10.1993 140 тис.	97	245	104	162	27/608	Луганська (30), Донецька (44), Одеська (33), Дніпропетровська (35)
НРУ 1.02.1993 45 тис.	115	188	74	84	27/485	Київська (26), Львівська (25), Полтавська (25), Хмельницька (26), Житомирська (26)
СПУ 25.11.1991 60 тис.	107	251	93	143	27/609	Львівська (25), Київська (34), Вінницька (32), Хмельницька (26), Дніпропетровська (33), Донецька (32), Одеська (32)
СелПУ 3.03.1992 90 тис.	59	205	75	122	26/469	Київська (34), Луганська (28), Харківська (31), Черкаська (23)
ПЗУ 24.05.1991 52 329	106	208	84	108	27/506	Львівська (24), Житомирська (26), Київська (34), Донецька (33), Одеська (33)

НДП 30.05.1996 200 тис.	118	247	132	144	27/641	Київська (33), Вінницька (32), Полтавська (30), Харківська (33)
ВО «Громада» 22.03.1994 Дані відсутні	110	212	80	141	27/543	Львівська (27), Луганська (30), Донецька (38), Одеська (33)
ПСПУ 12.07.1996 Дані відсутні	11	123	46	64	24/244	Київська (19), Вінницька (18), Донецька (20), Чернігівська (16)
СДПУ(о) 1.07.1996 301329	111	247	99	169	27/642	Київська (34), Полтавська (30), Дніпропетровська (34), Донецька (45), Лу- ганська (31), Харківська (34), Одеська (30)
ПРП 24.10.1997 Дані відсутні	103	142	61	98	27/404	Київська (32), Донецька (24), Одеська (25)
АПУ 30.12.1996 200 тис.	119	225	91	117	27/552	Київська (34), Луганська (28), Харківська (31)
УРП 5.11.1990 Дані відсутні	101	168	63	102	27/410	Київська (25), Вінницька (25), Хмельницька (26), Дніпропетровська (23), Харківська (31), Одеська (28)

УНА 29.09.1997 Дані відсутні	6	21	2	0	25/29	Київська (9)
СНПУ 16.10.1995 Дані відсутні	30	22	8	4	19/64	Волинська (10), Львівська (13), Хмельницька (5)
ПП «Союз» 11.06.1997 Дані відсутні	24	95	55	57	16/231	АРК (21), Дніпропетровська (21), Київська (22), Одеська (22)
ПППУ 20.04.2000 Дані відсутні	109	217	78	134	27/538	Вінницька (32), Полтавська (30), Донецька (45), Луганська (31)
УНР (РУХ) 30.12.1999 46 тис.	117	210	70	125	27/522	Київська (35), Полтавська (25), Дніпропетровська (26), Луганська (31)
ПП «Демократич- ний союз» 11.06.1999 94885	130	252	104	154	27/640	
УП «Єдність» 04.02.2000 30 тис.	74	129	29	49	27/281	Львівська (15), Донецька (20), Хмельницька (16), Київська (19)

Партія регіонів 21.02.2001 450 тис.	103	249	92	170	27/614	Дніпропетровська (35), Донецька (45), Харківська (34), Одеська (31), Полтавська (30)
ПП «Трудова Україна» 21.06.2000 13100	88	127	47	99	388	АРК (22), Дніпропетровська (35), Житомирська (25), Донецька (24)
ПП «За Русь Єдину» 30.03.2001	5	44	35	40	26/124	Кіровоградська (19), Одеська (17), Донецька (14)

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>;
Аналітична доповідь УЦЕПД «Політичні партії України напередодні парламентських виборів:
стан і тенденції. Національна безпека і оборона». 2001. № 12. С. 2–61.

Додаток Ж
Емпіричний вимір функціонування партійної системи України
за результатами парламентських виборів 1998 року

Район, область	Індекс ефективної кількості парламентських партій (Таагера)	Індекс ефективної кількості парламентських партій (Голосов)	Індекс фракційності	Евклідова відстань
Україна	8,97	6,97	0,88	
Захід	7,12	5,87	0,84	
Івано-Франківська	5,74	5,09	0,80	1,35
Львівська	5,44	4,13	0,81	1,27
Тернопільська	6,21	5,29	0,83	1,30
Рівненська	6,85	4,97	0,85	1,02
Волинська	10,14	9,08	0,91	0,79
Чернівецька	8,96	7,91	0,88	0,41
Закарпатська	6,51	4,62	0,84	1,24
Центр	7,67	6,7	0,89	
м. Київ	12,39	12,09	0,91	0,56
Київська	8,92	7,82	0,88	0,34
Вінницька	6,68	5,82	0,85	0,56

Кіровоградська	6,54	5,05	0,84	0,42
Полтавська	7,14	6,52	0,86	0,52
Хмельницька	7,66	7,63	0,86	0,51
Черкаська	7,05	5,96	0,85	0,69
Житомирська	8,24	6,71	0,87	0,37
Сумська	6,39	5,79	0,84	0,70
Чернігівська	5,75	4,60	0,82	0,50
Південний Схід	5,11	3,35	0,78	
Дніпропетровська	4,48	3,66	0,77	1,18
Запорізька	6,59	4,79	0,84	0,43
Донецька	5,20	3,70	0,80	0,74
Луганська	3,75	2,64	0,73	0,97
Харківська	5,44	3,91	0,81	0,54
Одеська	7,50	5,67	0,86	0,37
Миколаївська	4,90	3,42	0,79	0,60
Херсонська	5,65	4,02	0,82	0,43
АРК	4,52	3,26	0,77	0,75
м. Севастополь	3,09	2,16	0,67	0,91

Додаток К
Вибірчі блоки політичних партій, які взяли участь
у парламентських виборах у 2002 році*

№ з/п	Вибірчий блок	Партії у складі блоку
1	«Наша Україна»	«Вперед, Україно!», Конгрес українських націоналістів, Ліберальна партія України, Молодіжна партія України, Народний Рух України, Республіканська християнська Партія, «Реформи і Порядок», «Солідарність», Український Народний Рух, «Християнський Народний Союз»
2	«За Єдину Україну!»	Народно-демократична партія, «Трудова Україна»; Партія регіонів, Аграрна партія України, Партія промисловців і підприємців України
3	ВБ Юлії Тимошенко	Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», Українська народна партія «Собор», Українська республіканська партія, Українська соціал-демократична партія
4	«Демократична партія України – Демократичний союз»	Демократична партія України, партія «Демократичний Союз»
5	«Проти всіх»	Патріотична партія України, Політична партія малого та середнього бізнесу України

6	«Єдність»	«Соціал-демократичний союз», політична партія «Молода Україна», Українська партія «Єдність», Українська Партія Справедливості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців, афганців
7	ВБ Української партії і Всеукраїнської партії міжнародного взаєморозуміння «Новий світ»	Українськапартія, Всеукраїнська партія міжнародного взаєморозуміння «Новий світ»
8	«Команда озимого покоління»	Конституційно-демократична партія, Ліберально-демократична партія України, Партія приватної власності, Українська селянська демократична партія
9	ВБ «Народний Рух України»	Народний Рух України за єдність, «Всеукраїнське об'єднання «Центр»
10	ВБ «ЗУБР» (За Україну, Білорусь, Росію)	Партія «Світло зі Сходу», партія «Союз труда»
11	ВБ «Руський блок»	Партія «За Русь єдину», партія «Русько-Український Союз», партія «Союз»

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Л

Таблиця 1

Результати голосування за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та отримали не менше 1% голосів виборців на парламентських виборах 2012 р. у центральних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	м. Київ	Київс. обл.	Вінниц обл.	Кіровогр обл.	Львів обл.	Хмельн обл.	Черкас обл.	Жито м обл.	Сумс обл.	Чернів обл.	Україна
Партія регіонів	12,60		17,38	26,25	21,91	18,69	18,65	21,61	21,09	20,09	30,00
ВО «Батьківщина»	30,99		45,01	32,17	30,14	37,71	37,78	36,15	36,27	30,73	25,54
ПП «УДАР»	25,45		13,38	14,87	18,47	16,33	17,23	14,19	16,71	12,91	13,96
КПУ	7,23		8,86	13,46	13,49	8,81	9,29	12,82	12,24	13,20	13,18
ВО «Свобода»	17,33		8,40	6,22	7,94	11,79	9,48	7,47	6,37	5,98	10,44
ПП «Україна – Вперед!»	1,46		1,33	1,61	1,82	1,46	1,54	1,84	1,89	1,73	1,58
ПП «Наша Україна»	0,94		1,42	0,66	1,24	1,31	1,15	1,56	1,53	1,13	1,11
Радикальна партія Олега Ляшка	1,01		1,15	1,80	1,29	0,94	1,52	0,94	0,93	10,69	1,08

Таблиця 2

Результати голосування за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та отримали не менше 1% голосів виборців на парламентарських виборах 2012 р. у південних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Одеська обл.	Миколаївська обл.	Херсонська обл.	АРК	м. Севастополь	Україна
Партія регіонів	41,90	40,51	29,34	52,34	46,90	30,00
ВО «Батьківщина»	15,49	16,93	21,80	13,06	5,86	25,54
ПП «УДАР»	13,77	12,51	13,63	7,17	5,04	13,96
КПУ	18,16	19,09	23,34	19,41	29,46	13,18
ВО «Свобода»	3,30	4,30	4,71	1,04	1,37	10,44
ПП «Україна – Вперед!»	2,17	2,15	2,40	1,82	2,41	1,58
ПП «Наша Україна»	0,49	0,59	0,62	0,32	0,30	1,11
Радикальна партія Олега Ляшка	0,59	0,71	0,77	0,46	0,30	1,08

м. Севастополь: ПП «Руський блок» – 5

Таблиця 3

Результати голосування за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та отримали не менше 1% голосів виборців на парламентських виборах 2012 р. у східних областях України, %*

Партії, виборчі блоки	Донецька обл.	Дніпропетровська обл.	Запорізька обл.	Луганська обл.	Харківська обл.	Україна
Партія регіонів	65,09	35,79	40,95	57,06	40,98	30,00
ВО «Батьківщина»	5,26	18,38	14,93	5,49	15,21	25,54
ПП «УДАР»	4,71	14,61	12,40	4,74	12,82	13,96
КПУ	18,85	19,38	21,16	25,14	20,84	13,18
ВО «Свобода»	1,20	5,19	3,85	1,29	3,83	10,44
ПП «Україна – Вперед!»	1,46	1,99	2,21	1,82	1,88	1,58
ПП «Наша Україна»	0,22	0,42	0,41	0,25	0,51	1,11
Радикальна партія Олега Ляшка	0,44	0,80	0,71	0,98	0,76	1,08

Таблиця 4

Результати голосування за політичні партії, які подолали виборчий бар'єр та отримали не менше 1% голосів виборців на парламентських виборах 2012 р. у західних областях України, %*

Партія, виборчі блоки	Івано-Франківська обл.	Львівська обл.	Тернопільська обл.	Рівненська обл.	Волинська обл.	Чернівецька обл.	Закарпатська обл.	Україна
Партія регіонів	5,18	4,70	6,40	15,80	12,92	20,77	30,87	30,00
ВО «Батьківщина»	38,21	35,48	39,04	36,59	39,46	39,60	27,69	25,54
ПП «УДАР»	15,25	14,44	14,68	17,25	15,96	19,13	20,03	13,96
КПУ	1,78	1,99	1,92	6,21	6,97	5,46	5,03	13,18
ВО «Свобода»	33,79	38,02	31,22	16,63	17,98	7,71	8,35	10,44
ПП «Україна – Вперед!»	0,62	0,70	0,65	1,20	1,30	1,12	1,41	1,58
ПП «Наша Україна»	2,98	2,70	3,56	2,27	1,64	1,59	1,70	1,11
Радикальна партія Олега Ляшка	0,44	0,44	0,53	1,20	1,14	0,56	0,64	1,08

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток М
**Індекси волатильності, ефективної кількості партій, фракційності за результатами
місцевих виборів 2006, 2010, 2015 рр. (вибори до обласних рад)***

Область	Індекс волатил., 2006/2010	Індекс волатил., 2010/2015	Індекс фракц., 2006	Індекс фракц., 2010	Індекс фракц., 2015	ІЕКП**, 2006	ІЕКП, 2010	ІЕКП, 2015
Україна								
Захід								
Івано-Франківська	61,8	70,1	0,62	0,89	0,80	2,6	9,4	5,1
Львівська	80,4	80,1	0,72	0,82	0,85	3,5	5,8	7,0
Тернопільська	-	-	0,62	-	0,82	2,6	-	5,8
Рівненська	56,7	63,9	0,76	0,78	0,79	4,2	4,5	4,8
Волинська	57,1	69,4	0,78	0,80	0,82	3,1	5,0	5,6
Чернівецька	61,7	73,5	0,74	0,69	0,86	3,8	3,2	7,4
Закарпатська	26,8	50,1	0,77	0,69	0,79	4,3	3,2	4,9
Центр								
м. Київ	-	-	-	-	-	-	-	-
Київська	87,4	81,9	0,65	0,54	0,84	2,8	2,1	6,3
Вінницька	63,4	69,4	0,71	0,75	0,81	3,5	2,9	5,4
Кіровоградська	55,0	67,7	0,73	0,57	0,83	3,7	2,3	6,1
Полтавська	46,9	71,8	0,78	0,73	0,88	4,6	3,7	8,9

Хмельницька	52,2	73,3	0,79	0,70	0,84	3,9	3,4	6,2
Черкаська	61,8	62,5	0,72	0,66	0,85	3,6	2,9	6,8
Житомирська	42,7	61,8	0,79	0,77	0,84	4,8	4,5	6,2
Сумська	62,0	68,5	0,71	0,68	0,84	3,5	3,1	6,6
Чернігівська	42,4	73,5	0,76	0,73	0,84	4,1	3,7	6,2
Південний Схід								
Дніпропетровська	42,4	55,7	0,76	0,55	0,77	4,3	2,2	4,4
Запорізька	31,2	59,0	0,68	0,40	0,81	3,1	1,6	5,5
Донецька	15,5	-	0,34	0,12	-	1,5	1,1	-
Луганська	10,8	-	0,29	0,25	-	1,4	1,3	-
Харківська	26,9	77,5	0,65	0,49	0,75	2,8	1,9	4,0
Одеська	41,3	67,3	0,76	0,53	0,80	4,3	2,1	5,0
Миколаївська	38,3	68,1	0,75	0,48	0,81	4,0	1,9	5,5
Херсонська	48,4	72,5	0,79	0,50	0,82	4,8	2,0	5,6
АРК	-	-	-	-	-	-	-	-
м. Севастополь	-	-	-	-	-	-	-	-

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії URL: <http://www.cvk.gov.ua> Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

та

** ІЕКП – індекс ефективної кількості партій – розрахований для партій, які отримали депутатські мандати у обласних радах.

Додаток Н
Порівняльний аналіз передвиборчих програм кандидатів на пост Президента України (2010 р.) (В. Ющенко, В. Януковича, Ю. Тимошенко, А. Яценюка, С. Тігіпка, А. Гриценка, П. Симоненка, Ю. Костенка, О. Тягнибока, І. Богословської)

Кандидати	Економічна плат-форма	Політичні реформи	Соціо-культурний вимір (соц. захист, мова, освіта, нац. відносини)	Міжнародні від-носини, геополі-тична стратегія	Популістські обіцянки кан-дидатів
Тимо-шенко Ю.В. «Укра-їна пере-може. Украї-на – це ти»	Пріоритетом буде розвиток науко-емних галузей нанотехнологій, мікроелектроніки, ракетно-косміч-ної, авіабудівної, суднобудівної, машинобудівної, інформаційних технологій. Змен-шення податково-го навантаження, скасування окре-мих податків, в тому числі і рин-ковий збір.	Депутати всіх рів-нів обиратимуться за відкритими списками та за-кріплюватимуться за відповідними округами. Органи місцевого самоврядування отримують право формувати свої виконавчі органи.	Громадяни отримують право ініціювати дисциплінарні справи проти нечесних суддів. Буде створено високоякісне суспільне телебачення та радіомовлення, забезпечено доступ до Інтернету для всіх без винятку громадян. Вищим та середнім учбовим закладам буде надано повну організаційну та фінансову автономію.	Україна – член Євросоюзу. Дружні відноси-ни з Росією та країнами СНД. Створення боєз-датної професій-ної армії.	«український прорив», Програма повернення вкладів ошад-банку СРСР, Іпотечне кредитування житла під 2 –4 % річних на 10 – 30 років.

	<p>Кредитні ставки будуть зменшені до європейського рівня, кредитування бізнесу перейде на довгострокову основу – від 5 до 10 років. Будуть створені умови для просування продукції українських виробників на зовнішні ринки. Повернемо Україні статус провідного постачальника сільгосппродукції і наблизимо якість умов життя у селах до міського рівня. Спеціальні податки на розкіш.</p>		<p>Буде завершено заміну шкільних випускних та вступних іспитів до вищих навчальних закладів зовнішнім незалежним тестуванням</p> <p>Буде запроваджена система лікарняних кас, що зроблять медицину якісною і доступною для всіх громадян. Справедливий розподіл суспільного багатства та податки на розкіш.</p> <p>Пенсійна реформа. Розмір пенсії – не менше 60 % заробітної плати. Пенсія відкладатиметься на особистий рахунок і уся накопичена сума повернеться вкладові Ощадбанку.</p>		
--	--	--	--	--	--

Литвин В.М. «Час наро- ду»	Невідкладне при- йняття комплексу заходів зі стабілі- зації національної валюти, забезпе- чення Завершення реформування системи оплати праці, впрова- дження традицій колективізму; Повернення у дер- жавну власність газових і нафто- вих родовищ в Україні реформу- вання міжбюджет- них відносин: 70% коштів залишаєть- ся на місцях, 30% - до центру;	Прирівняти коруп- цію до державної зради. Обов'язко- ве декларування доходів та витрат держслужбовців, членів їх сімей; Прийняття Ви- борчого кодексу, запровадження виборів до ВР України за відкри- тими списками, місцевих органів влади за мажо- ритарною систе- мою, скорочення чисельності ВР України до 300 чоловік. Скасуван- ня інституту недо- торканості.	Встановлення єдиних для всієї України справедливих тарифів на комунальні послуги. Скасу- вання ПДВ у розрахунках за комунальні послуги; Зарплати і пенсії на рівні про- житкового мінімуму не оподат- ковуються. Надання державою молодим сім'ям пільгового кредиту на житло. Списання 25% суми кредиту після народження пер- шої дитини, 50% – другої, повне погашення кредиту при народ- женні третьої дитини; врегулювання мовної ситуації в Україні: наповнення реальним змістом статусу української мови як державної; визна- чення засад функціонування російської мови як мови між- національного спілкування в усіх сферах суспільного життя; забезпечення повноцінного застосування мов представників різних національностей у міс- цях їх компактного проживання;	Реалізація по- літики позабло- кового статусу України на ос- нові активного нейтралітету, реалізація ідеї єдиного еконо- мічного простору з Росією, Біло- руссю, Казахста- ном, досягнення угоди з ЄС про співпрацю, віль- не переміщення людей, товарів, послуг та капі- талів; створення сучас- них збройних сил України	Співвідношен- ня мінімальної до максималь- ної заробітної плати в проло- рції 1 до 5. Скорочення на 40 % держав- ного апарату. Реформування бюджетних відносин – 70 % коштів на місцях, 30 % до центру, Впровадження 20% квоти на працевлашту- вання молоді на підприєм- ствах і уста- новах
--	---	---	---	---	---

<p>Яну-кович В.Ф. «Україна – для людей»</p>	<p>Стрижневим питанням динамічних перетворень стане застосування вже апробованої нами дієвої ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ</p> <p>Малій та середній бізнес потребують не лише уваги, а й захисту з боку держави.</p> <p>Прийняття нового Податкового кодексу, зроблю Україну найбільш інвестиційно привабливою у Східній Європі: Забезпечу реалізацію національної програми відродження українського села:</p>	<p>Боротьба з корупцією, Вдосконалення механізмів державної влади, реформування системи правосуддя.</p>	<p>Стабільність цін на продукцію загального споживання: продукти харчування та медикаменти.</p> <p>Щомісячні соціальні виплати на кожну дитину. 3 і до 13 років щомісячно по 250 грн., а з 13 і до 18 років по 500 грн. При народженні дитини сім'я отримує 25 тис. грн., другої дитини – 50 тис. грн., третьої і наступної – по 100 тис. грн..</p> <p>Збільшення кількості бюджетних місць у ВНЗ до 75 %.</p> <p>Збільшення інвестицій в освіту. Відмова від ЗНО, змога вступати за допомогою атестату до ВНЗ.</p> <p>Надання російській мові статус другої державної.</p>	<p>Переозброєння армії сучасними видами зброями, новими технологіями.</p> <p>Збереження позаблокового статусу України. Відновлю дружні та взаємовигідні стосунки з Російською Федерацією, ЄС, країнами СНД, стратегічне партнерство з США, країнами «Великої двадцятки».</p>	<p>Моя мета – 50 млн. громадян України вже у 2020 році.</p> <p>Україна повинна за 10 років увійти до 20 найбільш економічно розвинувтих країн світу.</p> <p>За 10 років – 1 млн. квартир для молоді, працівників бюджетної сфери і т.д.</p>
---	---	---	--	--	---

<p>Яценюк А.П. «Новий курс»</p>	<p>Україні потрібен Новий курс модернізації і розвитку. Країні необхідна нова індустріалізація. Йдеться про сучасну промислову революцію. За десять років ми зобов'язані створити нову господарську основу нашої країни Прискорений розвиток українського сільського господарства.</p>	<p>Знищення корупції. Корупція закорінена в політичній системі. Пропорційна виборча система з відкритими списками. Закріплення конкретних партійних кандидатів у депутати за конкретними виборчими округами. Право змінювати Конституцію необхідно закріпити виключно за народом.</p>	<p>Нова українська держава має реалізувати в країні не тільки права людини, а й гольовне право – бути Людиною. По-перше, це держава, вільна від нічим не обмеженого свавілля мізерної меншості за рахунок повного безправ'я переважної більшості громадян. По-друге, це держава, в якій люди не бояться, що їхня родина безпосередньо зіткнеться з наркоманією, проституцією, шахрайством, бандитизмом та вбивствами. Державна мова – українська. Неприпустимість дискримінації російськомовних та інших мовних громадян України.</p>	<p>Жодні союзи не гарантують нам безпеку без сучасної безздатної армії. Потрібно навчитися Надзвичайно важливий для нас проєкт, ініціатором та співавтором якого може і повинна стати Україна, – це проєкт Великої Європи. Геополітична стратегія – формування єдиного простору Великої Європи від Атлантики до Тихого океану.</p>	<p>Київ повинен стати лідером Східноєвропейського проєкту інтеграції.</p>
---------------------------------	--	---	---	--	---

Тігіпко С.Л. «Україна: проєкт розвитку»	Конкуренто-спроможна економіка, тобто Стабілізація національної валюти, поновлення кредитування, розвиток великотоварного сільського гос-ва, спрощення податкової системи та податкового навантаження. Захист вітчизняного виробника. Створення Зеленого банку. Розвиток інноваційних технологій. Кардинальна реформа ЖКГ.	Президентсько-парламентська республіка. Президент – центр державної виконавчої влади. Боротьба з корупцією. Верховна Рада, обласні ради повинні формуватись за відкритими партійними списками. Перерозподіл повноважень центр – регіон на користь регіонів.	Розвинена демократія, зниження рівня безробіття за рахунок реалізації державних інвестиційних проєктів Незалежне правосуддя. Покращення умов материнства та дитинства. Послідовна реформа системи охорони здоров'я. Вирішення мовного питання. Єдина державна мова. Відповідний статус регіональних мов вирішують органи місцевого самоврядування.	Багатовекторна міжнародна політика з метою пошуку партнерства; активну дипломатичну роль України в своєму регіоні, відновлення активних контактів з країнами Середньої Азії, а також Індією та Китаєм. Рівноправні відносини з Євросоюзом. Побудова сильної контрактної армії, відновлення добросусідських стосунків з Росією	Створення тисячі центрів ініціатив.
--	--	--	---	--	-------------------------------------

<p>Бого- слов- ська І.Г. «До- рога прав- ди. Робота, поря- док, віра»</p>	<p>Зменшити вдвічі на 5 років податки для легкої промис- ловості Стати головними світовими гравця- ми на зерновому та продовольчому ринках, утворив- ши Зерновий Союз з Росією і Казах- станом Закрити ринок для неякісних іноземних това- рів. Відмова від податку на додану вартість.Відхід від доларизації укра- їнської економіки.</p>	<p>Кількість чиновни- ків буде скорочено вдвічі, Буде проведено реформу державної служби. Міністр як політична фігура буде визначати політику міністер- ства, а державні секретарі - забезпе- чувати професійну і деполітизовану роботу державних службовців Виборчу систему буде змінено: повернемо мажоритарну систему виборів до місце- вих влад та змішану систему 50 на 50 до ВРУ та парламенту АРК. Депутатську не- доторканість буде радикально обме- жено.</p>	<p>Національна програма «Мо- дернізація ЖКХ». За 4 роки всі населені пункти будуть забезпечені водою. За 5 років буде побудовано 9 сучасних діагностичних центрів. За 4 роки буде проведено масове переоснащення медичних закладів. Відмова від бездум- ного копіювання Болонських стандартів. Автономія ВНЗ. Повернення до 10 річної осві- ти. Розробимо та реалізуємо Національну програму «Осві- та», що забезпечить високий рівень оплати праці вчителя та педагога, поверне повагу до професії та залучить до освіти високоякісних фахівців. Державною мовою є україн- ська мова. Держава забез- печить право користуватись російською мовою в освіті культури і т.д.</p>	<p>Ми збудуємо міжнародне визнання ней- тралітету Укра- їни та надання гарантій безпеки країни від зов- нішніх загроз, Україна стане Швейцарією XXI століття. Стратегічними партнерами нейтральної України будуть: Євросоюз, Китай, Індія,Бразилія,С- ША. Наш особливий партнер – Росія.</p>	<p>Україна висту- пить з «Київ- ською ініціа- тивою» щодо проведення в Києві перего- ворів світово- го товариства відносно но- вого світового порядку. За 5 років в кожній області буде побудо- ваний сучас- ний Моло- діжний центр інформації та культури для молоді.</p>
---	--	--	--	--	--

Ющенко В.А. «Вільна, равед-лива та сильна Україна»	Податки будуть нараховуватися в залежності від матеріального стану громадян, заможні мають платити більше(спеціальні податок на предмети розкішу- яхти,вілли, лімузини). Держава запровадить податкові стимули для підприємств, спеціальні програми трудової мобільності, гнучкого реагування освіти на ринковий попит. Створення надійного механізму правових гарантій бізнесу,захисту власності,запобігання монополізму. Реалізація економічного інноваційного та інтелектуального потенціалу.	Вибори до Верховної Ради України відбуватимуться за відкритими списками, а до місцевих рад - за мажоритарною системою. Скасування недоторканості депутатів, суддів та Президента. Кількість депутатів буде скорочена. Створення нової системи державного управління (президентсько-парламентської республіки).	Реформування судової системи. Реформування пенсійного забезпечення. Боротьба з корупцією. ЗНО значно зменшило корупцію при вступі у вищі навчальні заклади, тому буде збільшена кількість державомовлень	Членство України в ЄС. Українці отримують право в'їзду до країн ЄС в безвізовому режимі, їх права за кордоном будуть захищені. Чорноморський флот Російської Федерації буде виведений з України до 2017 року відповідно до Конституції України та укладених угод. Європейський вектор зовнішньої політики.	Статус працівників сфери освіти, культури, охорони здоров'я буде прирівняно до статусу державного службовця, Створення Антикорупційного бюро з особливими повноваженнями
---	---	---	--	--	--

<p>Симоненко П. М. «Хто винен? Що робити?» З чого почати?»</p>	<p>Націоналізація базових галузей промисловості. Відновлення народної власності на землю. Боротьба з тіньовою економікою. Розвиток системи державних банків. Спрямування державних інвестицій на розвиток і модернізацію транспортної, енергетичної інфраструктури. Соціалістичний шлях розвитку, централізоване планування</p>	<p>Забезпечити перехід влади до рук трудової більшості, громадський порядок, міжнаціональний мир і радикальну демократизацію політичної системи. Перетворення України на парламентську республіку. Прихід до влади професіоналів. Ліквідація недоторканності депутатів, посадових осіб, суддів. Народ отримає право обирати і відкликати суддів.</p>	<p>Позбавлення банків права конфіскувати майно за борги фізичних осіб. Подолання безробіття, за рахунок повернення підприємств в державну власність. Держава нормативно обмежить максимальний рівень цін на товари першої необхідності, ліки і медикаменти. Надання російській мові статусу другої державної мови. Захист культурно-мовних питань національних меншин. Обсяг інвестицій у освіту, науку, охорону здоров'я, культуру до 15 % ВВП.</p>	<p>Переплання міжнародних договорів, які були укладені не в користь України. Припинення отримання міжнародних кредитів які обмежують суверенітет України. Повернення схованого за кордоном капіталу. Позаблоковий статус України. Відновлення і всебічний розвиток відносин з країнами СНД і Росією. Єдиний економічний простір з Росією, Білорусією, Казахстаном. Створення тристороннього економічного консорціуму за участю України, Росії та Європейського Союзу.</p>	<p>Безоплатна медицина і освіта, Перехід влади до рук більшості, Соціалістичний шлях розвитку, Націоналізація базових галузей промисловості, Громадські роботи і переробка у народну власність підприємств</p>
--	--	---	---	---	--

Костенко Ю.І. «Роби українське, купи українське, захищай українське, обирай українське»	Стимулювання та підтримка національного виробника. Припинення зростання цін шляхом обмеження зловживання монополій. Забезпечення стимулюючої функції податків, підтримка малого та середнього бізнесу. Виведення на новий рівень аграрного виробництва.	Проведення виборів до парламенту за відкритими партійними списками. Заборона іменних блоків, як свідоме обурювання виборців. Обмеження депутатської та суддівської недоторканості.	Вищення проблеми безробіття через максимальне бюджетне, кредитне, податкове стимулювання внутрішнього виробництва. Забезпечення соціального захисту шляхом створення єдиного фонду соціального страхування. Розвиток інституту сім'ї, як основи здорового суспільства. Гарантування розвитку української мови, літератури, мистецтва; сприяння утвердження у суспільстві християнської моралі. Захист ідеологічних основ української державності через відновлення історичної пам'яті. Визнання воєнних борців за незалежність України; сприяння загальносвітовому засудженню злочинної комуністичної ідеології на рівні з нацизмом з метою недопущення таких злочинів у майбутньому;	Вступ України до НАТО як єдиної ефективної на сьогодні системи безпеки. Створення професійної, технічної та забезпеченої армії.	Роби українське, купи українське, захищай українське, обирай українське
--	--	--	---	--	---

Гриценко А.С. «Присягаю народу України»	Ефективне виступання своїх стратегічних ресурсів, зменшення державного регулювання економіки. Підтримання розвитку бізнесу. Реформування податкової системи: зменшення кількості ставок і спрощення податкового обліку. Розвиток сфери туризму. Розвиток та модернізація сільськогосподарської промисловості, яка буде приносити високі доходи.	Президент особисто очолює і формує уряд. Посилення місцеземства. Ліквідація районних державних адміністрацій залишаться лише функції координації і контролю. Кількість міністерств і відомств (80) буде скорочена на 30 %.	Скасування корумпованого технологічного автотранспорту. Буде сформовано перелік медичних послуг які держава надаватиме кожному безкоштовно. Закон визначить мінімальну погодинну оплату праці, яка при повній зайнятості буде вище прожиткового мінімуму. Потужність та заможність середнього класу як запорука прогресивного демократичного розвитку країни. Повернення у школу «десятиріччя». Державною мовою залишаться українська. Відміна пільгових вступів до ВНЗ.	Протягом 5 років відмова від усіляких блоків. Якщо не буде для України спрощений вільний режим, то буде відновлено «дзеркальний». Створення контрактної боєдатної професійної армії.	Декларація чиновниками не лише доходів, а й витрат, які перевищують 1000 доларів. Скорочення апарату управління на третину, Зростання економіки після кризи на 10 % щорічно
---	---	--	--	--	---

Тягнібок О.	Економічний націоналізм та соціальна справедливість. Заміна імпортованої продукції на продукцію національного виробництва. Розвиток середнього класу (не менше 60 % від працездатного населення). Заборона торгівлі землею сільськогосподарського призначення.	Люстрація влади. Україна – унітарна президентська республіка. Парламент – 300 депутатів. Введення простої процедури відкликання депутатів і суддів.	Національна програма «Ре-продуктивне здоров'я нації». Закон про захист української мови. Визнання факту окупації України більшовицькою Росією у 1918 – 1991 рр., публічний судовий процес над ко-мунізмом, офіційне визнання геноциду українців, визнання боротьби ОУН та УПА боротьбою за незалежність.	Європейський україно центризм. Ядерний статус України. Участь України у побудові Європи вільних націй. Професійна контрактна армія. Візовий режим з Росією.	Люстрація влади, Графа національність у паспорті, Розвиток середнього класу (не менше 60 % від працездатного населення), Закон «Про захист української мови», Європейський україно центризм, Ядерний статус України
-------------	--	---	--	---	---

Додаток П
Регіональний розподіл голосів виборців у рамках
електорального циклу (2004–2006), %*

Адміністративно-територіальні одиниці	Парламентські вибори 2006	Вибори обласної ради 2006	Вибори Президентів та України 2004 (1 тур)
АРК	ПР (58,01), НУ (7,62), БЮТ (6,54), БНВ (4,54), КПУ (4,54)	Блок «За Януковича» (ПР) (32,55), НУ (6,26), БЮТ (6,03), БНВ (4,97), КПУ (6,55), ВБ «За Союз» (7,63), ВБ «НЕ ТАК» (3,09)	В. Ющенко – 13% В. Янукович – 69%
Вінницька обл.	БЮТ (33,25), НУ (20,00), СПУ (14,69), ПР (8,15), КПУ (3,43)	БЮТ (29,63), НУ (15,33), СПУ (9,99), ПР (5,14), КПУ (3,09), НБЛ (4,63)	В. Ющенко – 60% В. Янукович – 15%
Волинська	БЮТ (43,93), НУ (20,70), УНБКіП (6,27), ПР (4,49), СПУ (4,05)	БЮТ (41,34), НУ (18,85), УНБКіП (6,48), ПР (3,64), СПУ (3,05), НБЛ (3,76), ВБ «Рідна Волинь» (4,58)	В. Ющенко – 76% В. Янукович – 11%
Дніпропетровська	ПР (44,98), БЮТ (15,03), КПУ (5,65), НУ (5,29), СПУ (3,80)	ПР (26,8), БЮТ (12,2), Блок Лазаренка (11,6), КПУ (4,3), НУ (5,8), БНВ (3,8), НБЛ (3,1)	В. Ющенко – 19% В. Янукович – 50%
Донецька	ПР (73,63), БНВ (6,8), СПУ (3,74), КПУ (3,14), БЮТ (2,47)	ПР (61,89), БНВ (6,90), СПУ (5,90), КПУ (3,45)	В. Ющенко – 3% В. Янукович – 87%

Житомирська	БЮТ (24,93), ПР (17,98), НУ (17,53), СПУ (8,92), НБЛ (7,08)	БЮТ (20,2), НУ (16,5), ПР (11,1), НБЛ (9,6) СПУ (6,4), КПУ (3,6),	В. Ющенко – 44% В. Янукович – 29%
Закарпатська	НУ (25,79), БЮТ (20,29), ПР (18,65), СПУ (3,64), НБЛ (3,49)	НУ (23,00), БЮТ (18,9), ПР (11,5), СПУ (3,1), НБЛ (5,2), КМКС (3,4), ДПУУ (3,1)	В. Ющенко – 47% В. Янукович – 38%
Запорізька	ПР (51,23), БЮТ (10,94), БНВ (6,54), КПУ (5,34), НУ (5,32)	ПР (34,07), БЮТ (8,45), БНВ (7,56), КПУ (4,28), НУ (4,82), «Віче» (3,04), НБЛ (3,33), «Не ТАК» (3,83)	В. Ющенко – 17% В. Янукович – 56%
Івано-Франківська	НУ (45,06), БЮТ (30,39), УНБКІП (5,44), По- ра-ПРП (3,31), СПУ (2,28)	НУ (40,6), БЮТ (24,44), УНБКІП (6,0), ВБ «Національний вибір» (4,71), ВБ «Відродження Прикарпаття» (3,01)	В. Ющенко – 89% В. Янукович – 5%
Київська	БЮТ (44,54), НУ (11,63), СПУ (10,17), ПР (9,87), НБЛ (2,81)	БЮТ (37,37), НУ (8,79), СПУ (7,66), ПР (6,11), НБЛ (3,9), УНБКІП (3,59)	В. Ющенко – 60% В. Янукович – 16%
Кіровоградська	БЮТ (30,13), ПР (20,10), СПУ (9,72), НУ (8,72), КПУ (6,08)	БЮТ (31,08), ПР 12,77, СПУ (6,8), НУ (8,26), КПУ (4,89)	В. Ющенко – 37% В. Янукович – 32%
Луганська	ПР (74,33), БНВ (5,21), КПУ (4,43), БЮТ (3,71), НУ (2,04)	ПР (69,85), БНВ (5,69), КПУ (4,67), БЮТ (3,32)	В. Ющенко – 5% В. Янукович – 80%
Львівська	НУ (37,95), БЮТ (33,04), «Пора-ПРП» (5,05), УНБКІП (3,93), ПР (3,01)	НУ (27,03), БЮТ (25,01), Пору-ПРП (5,16), УНБКІП (6,03), ВО «Свобода» (5,84), ПППУ (3,2)	В. Ющенко – 87% В. Янукович – 6%

Миколаївська	ПР (50,34), БЮТ (11,89), НУ (5,59), КПУ (5,33), БНВ (4,75)	ПР (31,56), БЮТ (10,53), НУ (3,54), КПУ (4,44), НБЛ (6,34), БНВ (8,25), СПУ (3,50), ПЗУ (3,27)	В. Ющенко – 18% В. Янукович – 54%
Одеська	ПР (47,51), БЮТ (9,86), НУ (6,44), СПУ (6,26), БНВ (4,50)	ПР (24,79), СПУ (11,73), БЮТ (8,78), БНВ (8,67), НБЛ (5,04), НУ (4,37), Партія пенсіонерів (3,8), «Відродження» (3,2)	В. Ющенко – 17% В. Янукович – 53%
Полтавська	БЮТ (26,81), ПР (20,38), НУ (13,18), СПУ (12,74), КПУ (5,44)	БЮТ (24,10), ПР (14,79), НУ (10,9), СПУ (10,6), КПУ (5,0), НБЛ (3,2)	В. Ющенко – 44% В. Янукович – 26%
Рівненська	БЮТ (31,30), НУ (25,48), УНБКіП (8,45), ПР (7,24), СПУ (6,45)	БЮТ (26,89), НУ (22,24), УНБКіП (10,36), НБЛ (6,2), СПУ (5,13), ПР (3,77), «Відродження» (3,13)	В. Ющенко – 69% В. Янукович – 16%
Сумська	БЮТ (33,25), НУ (19,39), ПР (10,92), СПУ (10,55), КПУ (5,36)	БЮТ (29,09), НУ (11,59), СПУ (7,54), ПР (5,73), КПУ (5,14), БНВ (3,5)	В. Ющенко – 54% В. Янукович – 26%
Тернопільська	БЮТ (34,49), НУ (34,16), УНБКіП (10,20), СПУ (3,66), «По- ра-ПРП» (3,09)	БЮТ (34,49), НУ (31,27), УНБКіП (8,65), СПУ (3,3)	В. Ющенко – 88% В. Янукович – 6%
Харківська	ПР (51,70), БЮТ (12,68), НУ (5,91), КПУ (4,56), БНВ (4,33)	ПР (38,86), БЮТ (9,78), НУ (5,45), КПУ (4,82), БНВ (4,40), «Віче» (3,46), «Відродження» (3,2)	В. Ющенко 15% В. Янукович – 57%

Херсонська	ПР (39,14), БЮТ (17,43), НУ (9,75), КПУ (6,76), СПУ (4,82)	ПР (22,77), БЮТ (14,75), НУ (7,26), КПУ (5,01), НБЛ (4,32), БНВ (4,0), СПУ (3,97), КПРС (3,28)	В. Ющенко – 32% В. Янукович – 37%
Хмельницька	БЮТ (35,57), НУ (18,33), ПР (9,90), СПУ (9,21), НБЛ (4,39)	БЮТ (29,7), НУ (20,1), НБЛ (7,9), ПР (6,9), СПУ (6,6), УНБКІП (4,5)	В. Ющенко – 58% В. Янукович – 21%
Черкаська	БЮТ (38,25), СПУ (13,39), НУ (12,18), ПР (10,66), КПУ (4,37)	БЮТ (30,35), НУ (10,84), СПУ (10,84), ПР (6,07), НБЛ (5,39), КПУ (3,44)	В. Ющенко – 58% В. Янукович – 18%
Чернівецька	БЮТ (30,34), НУ (27,04), ПР (12,72), СПУ (4,48), «Пора-ПРП» (2,64)	БЮТ (22,21), НУ (18,75), ПР (8,03), НБЛ (4,18), СПУ (4,17), «Пора-ПРП» (3,32)	В. Ющенко – 67% В. Янукович – 18%
Чернігівська	БЮТ (33,90), ПР (15,60), СПУ (12,87), НУ (10,29), КПУ (5,46)	БЮТ (25,71), СПУ (12,75), ПР (11,34), НУ (8,71), КПУ (4,95), НБЛ (3,47)	В. Ющенко – 43% В. Янукович – 25%
м. Київ	БЮТ (39,22), НУ (15,84), ПР (11,76), СПУ (5,50), НБЛ (3,39)	БЮТ (24,64), «Блок Черновецького» (12,93), НУ (8,85), «Пора-ПРП» (8,51), ПР (5,76), ТАК (4,01), СПУ (3,95), НБЛ (3,63)	В. Ющенко – 62% В. Янукович – 15%
м. Севастополь	ПР (64,26), БНВ (10,09), КПУ (4,76), БЮТ (4,53), НУ (2,40)	ПР (43,69), БНВ (8,24), «Блок Іванова» (6,44), «Руський блок» (5,21), КПУ (4,77), «Блок Кондратівського»	В. Ющенко – 6% В. Янукович – 73%

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Додаток Р
Регіональний розподіл голосів виборців у рамках
електорального циклу (2010–2012 рр.)*

Адміністративно-територіальні одиниці	Президентські вибори 2010 (II тур), %	Місцеві вибори 2010, % (вибори до обласних рад)	Парламентські вибори 2012, %
АРК	В. Янукович 78,24 Ю. Тимошенко 17,31	Не проводились	ПР 52,34 КПУ 19,41 «Батьківщина» 13,09 «УДАР» 7,17 ВО «Свобода» 1,04
Вінницька обл.	Ю. Тимошенко 71,10 В. Янукович 24,26	ПР 35,4 «Батьківщина» 33,8 УП «Єдність» 20 ПП «Фронт змін» 10,8	«Батьківщина» 39,46 ВО «Свобода» 17,98 «УДАР» 15,96 ПР 12,92 КПУ 6,97
Волинська	Ю. Тимошенко 81,85 В. Янукович 14,01	«Батьківщина» 40 ПР 32,5 ВО «Свобода» 12,5 «Наша Україна» 7,5 «Фронт змін» 7,5	«Батьківщина» 39,46 ВО «Свобода» 17,98 «УДАР» 15,96 ПР 12,92 КПУ 6,97
Дніпропетровська	В. Янукович 62,7 Ю. Тимошенко 29,13	ПР 55,2 «Сильна Україна» 13,4 «Батьківщина» 11,9 КПУ 10,4 «Фронт змін» 9	ПР 35,79 КПУ 19,38 «Батьківщина» 18,38 «УДАР» 14,61 ВО «Свобода» 5,19

Донецька	В. Янукович 90,44 Ю. Тимошенко 6,45	ПР 86,7 КПУ 8,9 «Сильна Україна» 4,4	ПР 65,09 КПУ 18,85 «Батьківщина» 5,26 «УДАР» 4,71 ВО «Свобода» 1,20
Житомирська	Ю. Тимошенко 57,5 В. Янукович 36,7	ПР 28,6 «Батьківщина» 26,8 «Фронт змін» 12,5 «За добробут і соціальний захист народу» 8,9 КПУ 8,9 НП 8,9 «Сильна Україна» 5	«Батьківщина» 36,15 ПР 21,61 «УДАР» 14,19 КПУ 12,82 ВО «Свобода» 7,47
Закарпатська	В. Янукович Ю. Тимошенко	«Єдиний центр» 37 ПР 29,6 «Батьківщина» 13 «Фронт змін» 9,3 «КМКС» ПУУ 5,6 «Сильна Україна» 5,6	ПР 30,87 «Батьківщина» 27,69 «УДАР» 14,61 ВО «Свобода» 8,35 КПУ 5,03
Запорізька	Ю. Тимошенко 51,66 В. Янукович 41,55	ПР 61,2 КПУ 16,3 «Батьківщина» 14,3 «Сильна Україна» 8,2	ПР 40,95 КПУ 21,16 «Батьківщина» 14,93 «УДАР» 12,40 ВО «Свобода» 3,85
Івано-Франківська	Ю. Тимошенко 88,89 В. Янукович 7,02	ВО «Свобода» 22,8 «Батьківщина» 19,3 «Фронт змін» 17,5 ПР 10,5 «Наша Україна» 10,5 НРУ 5,3 УНП 5,3 УП 5,3 ПП «УДАР» 3,5	«Батьківщина» 38,21 ВО «Свобода» 33,79 «УДАР» 15,25 ПР 5,18 «Наша Україна» 2,98 КПУ 1,78

Київська	Ю. Тимошенко 69,71 В. Янукович 23,61	<p>ПР 50,7 «Фронт змін» 19,2 ПП «УДАР» 15,1 «Сильна Україна» 8,2 ВО «Свобода» 6,8</p>	<p>«Батьківщина» 36,63 ПР 21,00 «УДАР» 18,73 ВО «Свобода» 10,84 КПУ 6,11</p>
Кіровоградська	Ю. Тимошенко 54,66 В. Янукович 39,61	<p>ПР 48 «Батьківщина» 20 «Фронт змін» 10 КПУ 8 НП 8 «Сильна Україна» 6</p>	<p>«Батьківщина» 32,17 ПР 26,25 «УДАР» 14,87 КПУ 13,46 ВО «Свобода» 6,22</p>
Луганська	В. Янукович 88,96 Ю. Тимошенко 7,72	<p>ПР 74,2 КПУ 19,4 «Сильна Україна» 6,5</p>	<p>ПР 57,06 КПУ 25,14 «Батьківщина» 5,49 «УДАР» 4,74 ВО «Свобода» 1,29</p>
Львівська	Ю. Тимошенко 86,2 В. Янукович 8,6	<p>ВО «Свобода» 43,1 «Фронт змін» 20,7 «Наша Україна» 12,1 ПР 10,3 НРУ 8,6 ПП «УДАР» 5,2</p>	<p>ВО «Свобода» 38,02 «Батьківщина» 35,48 «УДАР» 14,44 ПР 4,70 «Наша Україна» 2,70 КПУ 1,99</p>
Миколаївська	В. Янукович 71,53 Ю. Тимошенко 22,95	<p>ПР 65,2 КПУ 13 «Батьківщина» 10,9 «Фронт змін» 6,5 «Сильна Україна» 4,3</p>	<p>ПР 40,51 КПУ 19,09 «Батьківщина» 16,93 «УДАР» 12,51 ВО «Свобода» 4,30</p>

Одеська	В. Янукович 74,14 Ю. Тимошенко 19,52	ПР 51,5 «Сильна Україна» 10,6 НП 7,6 «Батьківщина» 7,6 «Фронт змін» 7,6 КПУ 6,1 ПП «Родінна» 4,5 СПУ 4,5	ПР 41,90 КПУ 18,16 «Батьківщина» 15,49 «УДАР» 13,77 ВО «Свобода» 3,30
Полтавська	Ю. Тимошенко 54,2 В. Янукович 38,99	ПР 36,7 «Батьківщина» 23,3 «Фронт змін» 11,7 «Совість України» 10 КПУ 8,3 «Сильна Україна» 3,3	«Батьківщина» 30,14 ПР 21,91 «УДАР» 18,47 КПУ 13,49 ВО «Свобода» 7,94
Рівненська	Ю. Тимошенко 76,24 В. Янукович 18,91	«Батьківщина» 30 ПР 25 «Наша Україна» 12,5 НП 10 ВО «Свобода» 10 «Фронт змін» 7,5 «Сильна Україна» 5	«Батьківщина» 36,59 «УДАР» 17,25 ВО «Свобода» 16,63 ПР 15,80 КПУ 6,21
Сумська	Ю. Тимошенко 62,89 В. Янукович 30,4	ПР 36 «Батьківщина» 32 «Фронт змін» 10 КПУ 8 ПП «Рідне місто» 8 «Сильна Україна» 6	«Батьківщина» 36,27 ПР 21,09 «УДАР» 16,71 КПУ 12,24 ВО «Свобода» 6,37
Тернопільська	Ю. Тимошенко 88,39 В. Янукович 7,92	Не проводились	«Батьківщина» 39,04 ВО «Свобода» 31,22 «УДАР» 14,68 ПР 6,40 «Наша Україна» 3,56

Харківська	В. Янукович 71,35 Ю. Тимошенко 22,43	ПР 57,4 «Батьківщина» 19,1 КПУ 11,8 «Сильна Україна» 7,4 «Фронт змін» 4,4	ПР 40,98 КПУ 20,84 «Батьківщина» 12,21 «УДАР» 12,82 ВО «Свобода» 3,83
Херсонська	В. Янукович 59,98 Ю. Тимошенко 33,73	ПР 50 КПУ 16,7 «Батьківщина» 14,3 «Сильна Україна» 7,1 «Фронт змін» 7,1 ПП «УДАР» 4,8	ПР 29,34 КПУ 23,34 «Батьківщина» 21,80 «УДАР» 13,63 ВО «Свобода» 4,71
Хмельницька	Ю. Тимошенко 69,74 В. Янукович 24,94	ПР 36,5 «Батьківщина» 32,7 «Фронт змін» 11,5 «Сильна Україна» 7,7 НП 5,8 ВО «Свобода» 5,8	«Батьківщина» 37,71 ПР 18,69 «УДАР» 16,33 ВО «Свобода» 11,79 КПУ 8,81
Черкаська	Ю. Тимошенко 65,37 В. Янукович 28,84	ПР 48,1 «Батьківщина» 26,9 НП 9,6 «Фронт змін» 9,6 КПУ 5,8	«Батьківщина» 37,78 ПР 18,65 «УДАР» 17,23 ВО «Свобода» 9,48 КПУ 9,29
Чернівецька	Ю. Тимошенко 66,47 В. Янукович 27,64	ПР 34,6 «Батьківщина» 26,9 «Фронт змін» 23,1 ПП «Наша Україна» 9,6 ВО «Свобода» 5,8	«Батьківщина» 39,60 ПР 20,77 «УДАР» 19,13 ВО «Свобода» 8,71 КПУ 5,46

Чернігівська	Ю. Тимошенко 63,63 В. Янукович 30,95	ПР 34 «Батьківщина» 28 СПУ 10 КПУ 8 «Фронт змін» 8 «Сильна Україна» 6 ПП «УДАР» 6	«Батьківщина» 30,73 ПР 20,09 КПУ 13,20 «УДАР» 12,91 РПЛ 10,69 ВО «Свобода» 5,98
м. Київ	Ю. Тимошенко 65,34 В. Янукович 25,72	Не проводились	«Батьківщина» 30,99 «УДАР» 25,45 ВО «Свобода» 17,33 ПР 12,60 КПУ 7,23
м. Севастополь	В. Янукович 84,35 Ю. Тимошенко 10,38	Не проводились	ПР 46,90 КПУ 29,46 «Батьківщина» 5,86 «Руський блок» 5,48 «УДАР» 5,04

* Офіційний сайт Центральної виборчої комісії. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>

Таблиця 5

Порівняльний аналіз парламентських виборів 2014 та 2019 рр.

Критерії порівняння	Вибори 2014	Вибори 2019
Дата проведення	26 жовтня	21 липня
Виборча система	Змішана (225 мажоритарних мандатів та 225 за пропорційною системою загальнонаціональних списків партій). Виборчий бар'єр – 5%. Блокам політичних партій брати участь у виборах заборонено. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (17 листопада 2011 р.).	Змішана (225 мажоритарних мандатів та 225 за пропорційною системою загальнонаціональних списків партій). Виборчий бар'єр – 5%. Блокам політичних партій брати участь у виборах заборонено. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (17 листопада 2011 р.)
Тип виборів	Позачергові	Позачергові
Парламентські партії	ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина»	ПП «Слуга народу», ПП «Опозиційна платформа – За життя», ВО «Батьківщина», ПП «Європейська Солідарність», ПП «Голос»
Партії, які отримали більше 2%	ВО «Свобода», Комуністична партія України, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна», ПП «Заступ», ПП «Правий сектор», ПП «Воля»	ПП «Опозиційний блок», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ВО «Свобода», ПП «Партія Шерія», ПП «Українська стратегія Гройсмана», Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «Сила і Честь»
Самовисуванці	46	96

ENPS	4,8	2,7
ENPV	7,5	4,4
Ired	61	69
PSNS	0,76	0,74
Кількість суб'єктів виборчого процесу	52 (мажоритарні округи та партійні списки)	65 (мажоритарні округи та партійні списки)
Партії, внесені у бюлетень для голосування	29	22
Склад коаліції за результатами виборів	ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальна партія Олега Ляшка, ВО «Батьківщина»	Монобільшість ПП «Слуга народу»
Конфігурація партійної системи	Партійна система поміркованого плюралізму	Партійна система з домінуючою партією

Додаток Т
**Порівняльний аналіз Законів «Про вибори народних депутатів України»
 1993, 1997, 2001, 2005 та 2011 рр.**

Критерії порівняння	Вибори до ВР України 1994 р.	Вибори до ВР України 1998 р.	Вибори до ВР України 2002 р.	Вибори до ВР України 2006 р.	Вибори до ВР України 2012 р.
Дата прийняття закону	18 листопада 1993 р.	24 вересня 1997 р.	31 жовтня 2001 р.	7 липня 2005 р.	17 листопада 2011 р.
Тип виборчої системи	Мажоритарна система абсолютної більшості	Змішана: 225 депутатів за мажоритарною, 225 депутатів за порційною	Змішана: 225/225	Пропорційна система	Змішана: 225 депутатів за мажоритарною, 225 депутатів за порційною
Виборчі округи (тип)	450 одномандатних	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних	Загальнодержавний багатомандатний	Загальнодержавний багатомандатний, 225 одномандатних мажоритарних

Право висування кандидатів	Самовисування, партії (блоки), трудові колективи	Самовисування, партії (партійні блоки)	Самовисування, партії (партійні блоки)	Партії (партійні блоки)	Самовисування, політичні партії
Умови висування і реєстрації кандидатів	300 підписів + грошова застава в розмірі 5-ти мінімальних зарплат (застава повертається, якщо кандидат набиратиме 5% голосів виборців, що взяли участь у голосуванні)	900 підписів кандидатів=«мажоритарникам»; не менше 200 тис. підписів для політичних партій (не менше ніж по 10 тис. у кожній АТО)	Виборча застава: одномандатний округ – кандидат у депутати – 1020 грн; партія (блок) – 255 тис. грн	Виборча застава: 2000 мінімальних розмірів зарплатної плати (застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі мандатів)	Виборча застава: 2000 мінімальних розмірів зарплатної плати (застава повертається партіям, які взяли участь у розподілі мандатів)
Утворення окружних виборчих комісій	Голова, заступник, секретар і 8 членів, призначених на сесії обласної ради. Партії, кандидати яких зареєстровані, можуть брати участь у діяльності окружної виборчої комісії	Не менше 8. До складу входять представники тих партій, які зареєстровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу	20 членів. Входять партії, які на попередніх виборах подолали 4% бар'єр або мають свої депутатські групи в парламенті	Не менше 12. Партії (блоки) в поточному складі ВР мають свої партійні фракції (фракції блоків), а також інші партії (блоки) – суб'єкти виборчого процесу	Не менше 10. До складу входять представники тих партій, які зареєстровані ЦВК як суб'єкти виборчого процесу

Виборчий бар'єр	-	4%	4%	3%	5%
Термін виборчої кампанії	120 днів	180 днів	90 днів	120 днів	90 днів
Спосіб підрахунку результатів голосування (виборча формула)	Принцип абсолютної більшості голосів 50% + 1, які взяли участь у голосуванні, але не менше 25% від числа виборців округу	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки	Формула Т.Хейра. Залишок депутатських мандатів розподіляється партіям, які мають найбільші дробові залишки
Ліміт явки на вибори	Не менше 50% виборців округу	Відсутній	Відсутній	Відсутній	Відсутній
Вотування	Негативне	Позитивне	Позитивне	Позитивне	Позитивне

Додаток Ф

Партійність українських урядів 2005–2019 рр.

Уряди	Чисельність	Партійність
Перший уряд Ю. Тимошенко (2005 р.)	23	НСНУ -12, ПППУ-1, ПРП-3, УНП-1, СПУ-3, НРУ-1, безпартійні - 1
Уряд Ю. Єханурова (2005–2006)	25	НСНУ-13, УНП-1, СПУ-3, НРУ-1, ПРП-1, безпартійні - 6
Другий уряд В. Януковича (2006–2007)	28	ПР-9, УНП-1, СПУ-3, ПППУ-1, НДП-1, СДПУ(о)-1, КПУ-2, РПУ-1, безпартійні - 8
Другий уряд Ю. Тимошенко (2007–2010)	25	ВО «Батьківщина»-6, НСНУ-6, НРУ-1, ПРП-1, безпартійні - 11
Перший уряд М. Азарова (2010–2012)	30	ПР-25, Блок Литвина-3, ПП «Єдиний Центр»-1, ПП «Сильна Україна»-1
Другий уряд М. Азарова (2012–2014)	22	Уряд у більшості сформований з членів Партії регіонів

Перший уряд А. Яценюка (2014 р.)	21	Безпартійні-12, ВО «Свобода»-4, ВО «Батьківщина»-5
Другий уряд А. Яценюка (2014–2016)	22	Безпартійні-13, ПП «Народний фронт»-4, БПП-3, РПЛ-1, ВО «Батьківщина»-1
Уряд В. Гройсмана (2016–2019)	27	БПП-18, ПП «Народний фронт»-6, безпартійні-3
Уряд О. Гончарука (2019 – 2020)	19	безпартійні
Уряд Д. Шмигала (2020 –	23	безпартійні

Манайло-Приходько Р.Ю., Остапець Ю.

**РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР РОЗВИТКУ
ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ
СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Монографія

Коректура авторська

Верстка: Кокіна Рената

Дизайн обкладинки: Шанта Катерина

Підписано до друку 01.04.2020. Формат 60x84/16.
Гарнітура AdonisC (ТТ). Умов. друк. арк. 47,0. Папір офсетний.
Наклад 100 прим. Зам. № 885.

Оригінал-макет виготовлено та видруковано:
ТОВ «РІК-У», 88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
Свідоцтво Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Манайло-Приходько Р.Ю., Остапець Ю.,
М Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. 388 с.

ISBN 978-617-7692-94-1

У монографії проаналізовано особливості регіонального структурування партійної системи України. Сформульовано методологічний інструментарій для вивчення регіонального розвитку і функціонування партійної системи України.

Висвітлено особливості процесу націоналізації партійної системи та окреслені причини виникнення регіональних політичних партій. Запропоновано таку конфігурацію партійної структури на регіональному рівні: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії; 4) субрегіональні партії.

Досліджено регіональний вимір партійної системи України у межах загальнонаціональних виборчих циклів 1994–2019 рр.

УДК